

Het Verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Spoorweglieden in de regio Mechelen en de aansluitende zones Leuven, Tienen en Landen

Ruben Lateur

Promotor: Prof. Dr. Nico Wouters

Masterproef voorgedragen tot het behalen van de graad van
Master of Arts in de Geschiedenis

2022-2023

Dankwoord

Elke vorser steunt op de schouders van andere wetenschappers. Daarom wil ik graag vanuit de grond van mijn hart mijn dank betuigen aan eenieder die bijdroeg aan het tot stand komen van deze Masterproef. Het deed me deugd in elk spreekwoordelijk station, werkplaats of trein steun te krijgen.

Professor Dr. Wouters hielp me op het juiste spoor te blijven en zo mijn aandacht op de hoofdvraag te bewaren. Hij steunde me, stond altijd snel paraat voor vragen, verduidelijking, advies en stuurde bij waar nodig.

Als volgende bedank ik graag Fabrice Maerten, een inspiratie die - zowel door zijn onderzoekswerk als door persoonlijk contact en het vermelden van archiefbronnen – enorm hielp. Samuel Pauwels, de archivaris van het Museum van het Verzet in Anderlecht, was steeds bereid om mij van bronnen te voorzien en mijn inhoudelijke en archief-gerelateerde vragen te beantwoorden. Waarvoor heel veel dank. De medewerkers van de verschillende archieven bedank ik ook graag voor hun bereidwillige hulp. Ward Adriaens, ere-conservator bij Museum-Kazerne Dossin, verdient een woord van dank voor het boeiende interview en de antwoorden die hij me gaf. Hij hielp me, als bron uit tweede hand, inzicht krijgen in de verzetsgeschiedenis en de bijdrage die spoorweglieden daarbij kunnen spelen. Martine Schoeters, dochter van Georges Schoeters, bedank ik graag voor de boeiende informatie die ze me gaf. Daarnaast gaat mijn dank uit naar Jos Decelle, emeritus bij de NMBS en geschiedkundige in opleiding. Hij gaf me uitleg over de werking van het spoor ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Ze hebben allen bijgedragen aan het ontwerpen en vullen van de wagons van deze thesis.

De volgende personen die ik wil bedanken zijn Julie Birkholz, Elke Van Hemelen, Bram Van Helleputte en Yves Robeyst voor hun hulp bij methodologie en statistiek, als het ware de techniciteit van de trein.

Voor het veelvuldig nalezen van de tekst en het voorzien van feedback gaat mijn dank uit naar Peter Rogiest en Prof. Dr. Kornee Van der Haven. De trein kreeg mede door hen meer kleur.

De brandstof voor mijn trein – heel veel voelbare steun in de vorm van naleeswerk, feedback, lekkere maaltijden, hulp tijdens mijn studies, geduld, humor, ontspannende pauzes, ... - kwam van mijn lieve mama en papa, zus Ellen en schoonbroer Pieter en onze kat Mies.

Ten slotte maar niet in de minste gaat mijn dank naar mijn opa, Johan Coene. Misschien vormde hij met zijn levendige herinneringen aan de oorlog en wijze raad wel de locomotief die mij tijdens het onderzoeks- en schrijfwerk voort trok.

Heel erg bedankt!

Voorwoord

Historisch onderzoek mogen uitvoeren naar het verzet binnen de NMBS tijdens de Tweede Wereldoorlog vormde voor mij vanaf het eerste moment een unieke kans. Mensen die in tijden van oorlog de keuze maken in het verzet te gaan, nemen in die context een opmerkelijke taak op. Met gevaar voor eigen leven de strijd aanbinden met de heersende bezetter en voortdurend met de spanning leven om betrappt te worden, plaatst hen in een bijzondere positie. Frappant is het vast te stellen dat de wijze waarop het verzet in België tot uiting kwam onder spoorweglieden, tot op heden nog een blinde vlek is in het historisch debat. Het is met alle genoegen dat ik hieraan mijn bijdrage heb kunnen leveren.

Er is geen andere historische periode die dieper in ons collectieve geheugen zit gebeiteld dan de Tweede Wereldoorlog. Iedereen kent wel iemand die nog een markant verhaal kan vertellen over hun (groot-)ouders tijdens WOII of heeft het deze personen zelf horen vertellen. In de wereld van de literatuur, film en musical is de oorlog nauwelijks weg te denken als achtergrondsetting voor een spannend of dramatisch verhaal. Dit maakt het verbazend dat er zeer lang weinig aandacht is geweest voor de mensen die ‘aan de goede kant’ van de geschiedenis stonden.¹ Daar lijkt de jongste jaren verandering in te komen. Het museum *Klein Engeland* in Houthulst huisvest sinds 2013 een schat aan unieke oorlogsobjecten en documenten. In het bijzonder tijdens mijn masterjaar bleek de publieke belangstelling groter dan ooit. Studiedagen, herdenkingsmonumenten en plechtigheden kunnen op steeds meer interesse rekenen. Er worden oorlogscafés ingericht om het verzet te ‘herontdekken’ en educatieve wandel- en fietstochten zijn uitgestippeld die u op plaatsen brengen waar een verzetsverhaal aan is verbonden.² Binnen deze thematiek komt de vraag bovendrijven in welke mate we de geschiedenis en onszelf een dienst bewijzen door het verzet in de eerste plaats aan te wenden als een ideaal voor het heden. Het verzet wordt hierbij soms al te eenvoudig geassocieerd met de democratie, de rechtstaat en de gelijkheid in ons West-Europa.³ Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwamen mensen absoluut niet alleen maar in het verzet op basis van waarden die samenvallen met een open en democratische samenleving. We moeten er ons daarom voor hoeden het verleden te sterk naar onze hedendaagse hand te zetten, wat ons het zicht kan ontnemen op de veelzijdige historische werkelijkheid.⁴ Verzetsdaden moeten gesitueerd worden in de oorlogscontext, zonder daarbij de ongemakkelijke aspecten uit de weg te gaan. De historische realiteit is complex en nadenken over de plaats van de geschiedenis in de maatschappij is steeds nuttig. Maar laat ons eerst de verzetslieden in hun eigen geschiedenis bestuderen, alvorens we gaan nadenken over de morele dilemma’s die de herinnering met zich meebrengt.

¹ Fabrice Maerten, *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII. Speuren in de archieven* (Tielt: Lannoo, 2020), 21.

² Danny Carleer, *De strijd langs lijn 53, de oorlogswandeling en fietstocht, Wijgmaal-Muizen* (Leuven: Groot Ongelijk, 2023).

³ Ismee Tames, “Wat we wel over het verzet kunnen leren,” <https://www.niod.nl/nl/publicaties/in-actie>, 24.04.2023.

⁴ CegeSoma, studiedag, lezing Nico Wouters, 10.05.2023.

Inhoud

Het Verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Spoorweglieden in de regio Mechelen en de aansluitende zones Leuven, Tienen en Landen	1
Dankwoord	3
Voorwoord.....	4
Probleemstelling.....	8
Bronnen en methode	11
Ad fontes	11
Methode.....	14
Bronnenkritiek.....	16
Historiografie	19
Historische context.....	22
De regio Mechelen	25
Het sociale profiel van de spoorweglieden	32
Een wereld van mannen	32
Gezinssituatie	33
Legerdienst	35
Functie binnen de NMBS.....	35
Chronologie tussen de indienstneming bij de NMBS en de toetreding tot de weerstand.....	37
Leeftijd op het moment van toetreding tot het verzet	38
Periode van toetreden tot het verzet	39
Repressie en clandestiniteit.....	42
De spoorweglieden in de georganiseerde verzetsgroeperingen.....	44
De verdeling in gefragmenteerde groeperingen	44
Geografische spreiding van de verzetsleden	47
De activiteiten van verzet door de spoorweglieden.....	50
Functioneel verzet	50
Materiële sabotage.....	51
Duitse militaire transporten door Belgische machinisten	58
Inlichtingen	59
De spoorweglieden en hun veelzijdige verzetsactiviteiten	60
Motivatie	64
Als knecht in dienst van twee meesters	65
Casussen: de spoorweglieden aan de slag in twee Leuvense sabotagegroepen	67
Het Geheim Leger: de Groep van Jacques Timbal.....	69

De Groep L.100	75
Verzetsnetwerken.....	79
De basismechanismes	79
De Mechelse netwerken met spoorweglui in de rangen.....	81
Methode.....	81
Leidinggevende figuren in de Mechelse netwerken.....	82
De netwerken visueel voorgesteld	85
De netwerken in detail bekeken	89
Een balans van de Mechelse netwerken	127
Sabotageacties tegen deportatietreinen.....	133
De “Spooktrein”	133
XXste Konvooi	134
Synthese en krachtlijnen	136
Bijlagen	139
Bibliografie.....	147
Archiefbronnen.....	147
Internetbronnen	149
Mondelinge bronnen.....	149
Boeken en artikels	149

Probleemstelling

Wie nog een laatste sprankeltje hoop koesterde dat een nieuwe oorlog afgewend zou kunnen worden, wordt in 1940 met de harde realiteit geconfronteerd. Bijna volledig West-Europa wordt bezet door een vijandige indringer, een realiteit waaraan België niet kan ontsnappen. Enkel Groot-Brittannië kan, nadat ze met haar leger is teruggeplooid op het Britse eiland, de strijd tegen Nazi-Duitsland verderzetten. Vanuit bezet gebied echter besluiten gewone mannen en vrouwen in Europa en in België weerstand te bieden tegen de bezettende mogendheid. Onder historici leeft de sterke overtuiging dat de inbreng van het spoorwegpersoneel hierin aanzienlijk was. Opmerkelijk is dat de weerstand die zij in België hebben geboden tot op heden niet eerder in een wetenschappelijke studie werd onderzocht. Wie waren deze spoorwegleden, die besloten in het verzet te stappen?

Eind juni 1940 wanneer het duidelijk werd dat de bezetting van West-Europa een voldongen feit was, verdween voor België elk uitzicht om de oorlog op korte termijn te beëindigen. Om de bevolking dezelfde ellende van tijdens de Eerste Wereldoorlog te besparen, was het essentieel dat de economie zou blijven draaien. Een efficiënt werkend spoorwegwezen was hierbij van cruciaal belang, aangezien zij voorzag in de aanvoer van voedingsmiddelen en het vervoer van arbeidskrachten. De Belgische spoorwegen werden bijgevolg noodgedwongen meegenomen in de politiek van het minste kwaad, waardoor er in juni 1940 officieel werd besloten tot een werkhervatting bij de NMBS. Dankzij deze politiek, waren spoorwegbedienden in staat om hun taken bij de NMBS op relatief normale manier te blijven uitoefenen, ondanks de onvermijdelijke moeilijkheden die een oorlog impliceert.⁵

Het dichte Belgische spoorwegnet was van primordiaal belang voor de militaire en economische toekomstplannen die het Duitse Rijk had met Europa. Dit noopte de bezetter de spoorwegen onder toezicht van de Wehrmacht Verkehrs Direktion te plaatsen, die het autonome operationele beheer over liet aan de NMBS. In deze context van de bezetting kwam het personeel terecht in dienst van zowel de NMBS als van de Duitsers. Dit plaatste het personeel dat de Duitse bezetter poogde te saboteren in een moeilijke spreidstand, aangezien het op die manier de NMBS als haar Belgische werkgever onvermijdelijk schade toebrengt. Het is geen vanzelfsprekendheid om de werking van het eigen bedrijf te ondermijnen. Hoe gingen de werknemers om met deze precaire situatie? Vanaf 1942 maande de NMBS-top het personeel aan om niet in te gaan tegen de Duitse orders. Bovendien moesten sabotages onmiddellijk worden aangegeven.⁶ De officiële beleidslijn binnen de spoorwegsector gaat door als schoolvoorbeeld van de Galopindoctrine.

Het immense belang van het Belgische spoorwegstelsel voor de bezetter, gaf het personeel de opportuniteiten om vanuit de dagelijkse werkomgeving verzet te plegen tegen de spoorwegsector. Ontsporingen van treinen ogen spectaculairder dan het toebrengen van materiële schade in de herstellateliers. Niettemin, vanwege het vitale belang van de Centrale Werkplaatsen voor de Duitse bezetter, kon de vijand hier hard getroffen worden. Omdat er in Mechelen en Leuven Centrale Werkplaatsen waren gevestigd, vormen zij belangrijke geografische regio's voor mijn onderzoek. Het Arsenaal van Mechelen was één van de grootste herstellateliers van het land voor rollend materieel en stelde gedurende de oorlogsperiode tussen de 2000 en meer dan 4000 mensen te werk. Daarnaast is in het bijzonder Mechelen een belangrijke locatie in het kader van de prikkelende onderzoeksvraag of er sabotageacties of pogingen daartoe werden ondernomen op de treinkonvoien die Joden, andere vervolgte minderheden, politieke gevangenen en weerstanders

⁵ Maerten, *Was opa een held?*, 72-73.

⁶ Rudi Van Doorslaer et al., *Gewillig België: Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 2007), 564.

deporteerden. Vanuit Mechelen als vertrekpunt passeerden zij achtereenvolgens de treinstations van onder meer Muizen, Haacht, Boortmeerbeek, Leuven, Tienen en Landen. Daarom bestudeer ik de verzetslieden, werkzaam in de stations en werkplaatsen die langs dit traject lagen.⁷

De kern van mijn onderzoek is fundamenteel gebaseerd op de erkenningsdossiers van verzetsleden, die allen werkzaam waren bij de NMBS tijdens de bezetting. De structuur bestaat uit drie delen die op elkaar voortbouwen. Ten eerste wordt het sociale profiel geschetst van 284 spoorweglieden. In welke mate stemt dit profiel overeen met het profiel van de doorsnee Belgische weerstander? Zijn deze verschillen te verklaren op basis van de tewerkstelling bij de NMBS? Het spoorwegpersoneel kan volgens haar functie bij de NMBS ingedeeld worden in diverse categorieën, zoals arbeiders, bedienden en hogere ambtenaren. Was de bereidheid om tegen de bezetter te ageren het grootst bij de uitvoerende werknemers op de werkvloer, of waren het in de eerste plaats de hogere kaders binnen de NMBS die het voortouw namen?

Met dit sociale profiel als basis, staat in een tweede onderdeel de verzetsactiviteit van deze 284 spoorweglieden centraal. Eén van de richtende vragen is welke opvallende patronen bloot komen te liggen wanneer we de aard van de verzetsactiviteit trachten te verklaren vanuit het sociale profiel. In de werkomgeving van het NMBS-personeel dienen de mogelijkheden zich overvloedig aan om de bezetter doelmatig te treffen via sabotage en inlichtingen. We gaan samen met andere historici uit van de hypothese dat deze functionele positie verklaart waarom het spoorwegpersoneel bovengemiddeld hoog afgevaardigd was in het verzet ten opzichte van andere beroepscategorieën. Deze hypothese werd echter nog niet ten gronde en op systematische wijze onderzocht voor België.⁸ In welke mate legden spoorweglieden spoorweg-gerelateerd of functioneel verzet aan de dag? Dit functioneel verzet is grosso modo onder te brengen in twee grote categorieën. Enerzijds kon het spoorwegpersoneel inlichtingenwerk verrichten vanuit de dagelijkse werkomgeving. Was een bepaald profiel spoorweglieden beter geschikt voor het inlichtingenwerk? Speelden bepaalde verzetsnetwerken hierop in door dit profiel te rekruteren met het oog op accurate inlichtingen? Anderzijds kon men overgaan tot de directe actie door het treinmaterieel of de transporten te saboteren, waardoor het treinverkeer vertraging opliep. Ondernamen de spoorweglieden grootschalige en riskante operaties om de Duitsers hard te treffen of richtte het personeel zich eerder tot kleine daden van verzet? Met welke inventieve methodes brachten de spoorweglieden schade toe aan de spoorwegapparatuur? Daarnaast ga ik na met welke andere vormen van verzet zij zich inlieten en welke patronen het meest op de voorgrond treden.

We vermoeden dat het georganiseerde verzet niet centraal werd geleid vanuit de NMBS zelf, maar tot stand kwam binnen verschillende gefragmenteerde groeperingen. Om na te gaan op welke manier precies het NMBS-personeel samenwerkte met medestanders in het verzet, worden de Mechelse verzetsnetwerken waarin de spoorweglieden de grootste bijdrage leverden, in kaart gebracht. Aan welk profiel beantwoorden de leidinggevende figuren, die verantwoordelijk waren voor de uitbouw van de Mechelse netwerken en de aansturing van het NMBS-personeel?

⁷ De onderzoeksvraag of het NMBS-personeel verzet pleegde tegen deze deportatietreinen, kadert binnen het ruimer historisch onderzoek naar de rol van de NMBS bij deze transporten, dat in 2022 door de Belgische Senaat werd aangevraagd bij het Studie- en Documentatiecentrum voor Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (CegeSoma). Het onderzoek wordt gevoerd door mevrouw Florence Matteazzi en professor Nico Wouters die ook verantwoordelijk is voor het eindrapport dat in 2023 wordt voorgelegd aan de Senaat.

⁸ Dit historisch debat werd wel reeds gevoerd met betrekking tot het verzet in Frankrijk.; Marcot introduceerde het concept functionaliteit om de betrokkenheid van spoorweglieden bij het verzet in Frankrijk te verklaren. François Marcot, "Pour une sociologie de la Résistance: intentionnalité et fonctionnalité," *Le Mouvement Social* 180, nr. 3, (1997): 25.

Veertien Mechelse netwerken, waarin de spoorweglieden een proportionele bijdrage leverden, worden geanalyseerd. Wat zijn de belangrijkste verzetsactiviteiten binnen elke groepering? Gaven bepaalde verzetsvormen waar de netwerken op focusten sterker de aanzet tot de functionele rekrutering van NMBS-personeel? Op de hogere echelons van het verzetsnetwerk werd een algemeen beleid uitgestippeld, en kon gekozen worden voor een samenwerking met andere groeperingen. In hoeverre waren de verschillende verzetsorganisaties en hun netwerken met elkaar geconnecteerd? Kunnen deze onderlinge contacten gedetecteerd worden als een doelbewust samenwerkingsverband waar op de leidinggevende niveaus werd toe besloten? Of ontstonden deze contacten eerder spontaan, waar agenten op de laagste niveaus ook zelf initiatief toe namen?

Een diepgaande kwalitatieve studie van de Mechelse netwerken, laat ons toe om de precieze samenwerking op het terrein te analyseren. Zowel vanuit Londen als vanuit de top van het netwerk trachtte men om het aantal contacten zo laag mogelijk te houden. Deze veiligheidsregels werden gehanteerd om de nefaste gevolgen bij een lek zo klein mogelijk te houden. Daarom vermoeden we dat het NMBS-personeel in die geheime, losse verzetsnetwerken in principe geen kennis had van haar collega's in het verzet. Was het realistisch om dit consequent aan te houden wanneer de leden elkaar reeds kenden als collega's bij de NMBS? Leidde het contact tussen de collega's op de werkvloer in het gigantische Mechelse Arsenal en in andere ateliers en stations tot onderlinge samenwerking binnen het verzet? De NMBS was een heel autoritair geleid bedrijf, gekenmerkt door een sterk hiërarchische structuur. Vormden deze hiërarchische relaties een blauwdruk die werd overgenomen binnen het verzetsnetwerk of werd deze hiërarchie doorkruist?

De uitzonderlijke en veelbesproken verzetsdaad tegen het 20ste konvooi is de geschiedenis ingegaan omwille van haar zeer unieke karakter. Tot op vandaag is het de enige bekende actie tijdens Wereldoorlog Twee in West-Europa, waarbij getracht werd een Joods treinkonvooi te saboteren. Worden er in de bronnen alsnog sporen teruggevonden van gelijkaardige sabotageacties tegen deportatietransporten of pogingen daartoe? Als slotsom overschouw ik de belangrijkste syntheses en krachtlijnen van het verzet door het spoorwegpersoneel.

Bronnen en methode

Ad fontes

Wie een historisch onderzoek naar het verzet heeft aangevat, kwam ongetwijfeld vroeg of laat tot de vaststelling dat het verleden zich niet altijd zomaar bloot geeft in de archiefbronnen. Tot voor kort ontbrak een algemeen overzichtswerk dat de historicus door de archieven gidst. Met *Was opa een held?* heeft Fabrice Maerten deze nood meer dan ingelost. De publicatie geeft een uitgebreid en gedetailleerd overzicht van de hele waaier aan bronnen van zowel tijdens als na de oorlog en op welke manier ze op heden geraadpleegd kunnen worden.

Zoals Fabrice Maerten schrijft kwamen de belangrijkste bronnen om een historisch onderzoek naar het verzet te starten, tot stand in de context van de onderlinge strijd tussen de concurrerende verzetsgroeperingen. Dit getouwtrek resulteerde reeds vanaf het bevrijdingsjaar in de creatie van officiële erkenningsstatuten. Om de mensen, die de moed hadden weerstand te bieden tegen de Duitse bezetter, te honoreren en te vergoeden, werden tussen 1944 en 1948 door de Belgische wetgever vier statuten in het leven geroepen: inlichtings- en actieagent, gewapende weerstander, burgerlijk weerstander en daarbij aansluitend werkweigeraar en weerstander via de sluikpers. In deze periode werd nog een vijfde statuut van politiek gevangene gecreëerd. Hiervoor kwamen niet alleen weerstanders in aanmerking, maar ook andere groepen die het slachtoffer waren geworden van de Duitse repressie.⁹ Deze waaier aan statuten is het gevolg van de erkenningsijver die de rivaliserende strekkingen binnen het verzet aan de dag legden om hun belangen verdedigen.¹⁰ Om in aanmerking te komen voor een officieel statuut, diende een erkenningsdossier te worden opgesteld. Het leidt geen twijfel dat deze persoonsdossiers, de meest consistente en volledige informatie aanreiken voor de studie van het verzetsverleden. Een afbakening op basis van het professioneel criterium van NMBS-werknemer vormt hierop geen uitzondering. Daarom geef ik eerst een overzicht van deze bronnen, die niet tot stand kwamen tijdens, maar na de bezetting, in het kader van de officiële erkenningen. Na een korte algemene duiding, omschrijf ik de meerwaarde voor mijn onderzoek per statuut of groepering.

De dossiers van de inlichtings- en actiediensten, bewaard in het CegeSoma, gunnen algemeen gesproken de meeste opties voor historisch onderzoek.¹¹ Dit resulteerde reeds in omvangrijke studies die focusten op de inlichtings- en actieagenten als aparte groep.¹² Voor een toekenning van dit statuut werd rekening gehouden met de effectiviteit en de periode van de geleverde prestaties, maar ook met de risico's waar de agent zich aan heeft blootgesteld en het doorstane leed.¹³ Sommige dossiers zijn heel omvangrijk en bevatten naast de gebruikelijke formulieren met basisgegevens, omstandige getuigenverslagen en verklaringen.¹⁴ Dit beeld moet voor mijn eigen onderzoek enigszins genuanceerd worden. Hoewel ik interessante informatie terugvond in deze

⁹ Maerten, *Was opa een held?*, 85.

¹⁰ Etienne Verhoeyen, "Résistances et résistants en Belgique occupée, 1940-1944," *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 70, nr. 2 (1992): 381-98.

¹¹ Fabrice Maerten, "Les archives de et sur la Résistance. Par-delà leurs limites, une richesse propice à de nouvelles perspectives," *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 52 (2022): 226.

¹² Fernand Strubbe, *Geheime Oorlog 40/45: de inlichtings- en actiediensten in België* (Tielt: Lannoo, 1992).; Roger Coekelbergs et al., *Gedenkboek Inlichtings En Actie Agenten*, (Antwerpen: Maklu, 2015).; Debruyne, "La Maison de Verre," 139, 592.

¹³ Maerten, *Was opa een held?*, 88.

¹⁴ Maerten, "Les archives de et sur la Résistance," 225.

dossiers, vond ik over het algemeen even veel terug in de dossiers van de gewapende weerstanders en de dossiers van de weerstanders via de sluikpers. Hoewel het spoorwegpersoneel uitstekend geplaatst was om zeer regelmatig inlichtingen door te geven, zijn zij niet opvallend talrijk aanwezig in mijn studie. Over de inlichtings- en actieagenten vernemen we wel vrij consequent de namen vermeld van de sectie- en sectoroversten die de NMBS-bedienden aanstuurden en van de onder-agenten die onder hun bevel stonden. Sectorleider Michel Dugardein en Pierre Devos, leider van de sectie VN/E43 waren belangrijk voor mijn onderzoek. De Mechelse inlichtingsagenten van de sectie VN/E43 en de Dugardein en Devos zelf werkten bij de NMBS.

Daarnaast houdt het CegeSoma de dossiers van de gewapende weerstanders in bewaring van de meeste groeperingen.¹⁵ Dit geldt echter niet voor de weerstandsgroepen die qua ledenaantal het sterkst stonden: de dossiers van het Partizanenleger en de Patriottische Milities bevinden zich in het Museum van de Weerstand. De dossiers van het Geheim Leger worden net als de dossiers van de Belgisch Nationale Beweging bewaard door de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid. De procedure om het statuut van gewapend weerstander te bekomen was relatief eenvoudig. Omdat de controlecommissie geen belang hechtte aan het bewijs van verzetsactiviteit – het volstond doorgaans om in een verzetsgroep werkzaam geweest te zijn voor 4 juni 1944 en ter beschikking gebleven te zijn van de groepering tot het einde van de bezetting - bevatten de dossiers hierover slechts summiere documentatie, tot spijt van de onderzoeker.¹⁶ De verantwoordelijken hadden baat bij een zo hoog mogelijk aantal erkenningen, omdat dit hun eigen graad bepaalde. Dit bevorderde fraudes, doordat het moment van toetreding tot de groep soms bewust te vroeg werd gedateerd. Mogelijks is dit de aanleiding voor het fenomeen dat de leden van de patriottische milities die ik onderzoek aangeven toegetreden te zijn tot de groep voordat deze groep werd opgericht. Hun erkenningsdossier vermeldt dat zij zijn toegetreden in 1941, 1942 en 1943, terwijl de verzetsgroepering pas officieel is opgericht in 1944. Wellicht waren de meesten van hen in die jaren wel reeds aangesloten in een andere groepering, maar wensten zij bij de betreffende groep geen officieel statuut te bekomen. Hierdoor zou voornamelijk het Partizanenleger onderschat zijn qua ledenaantallen. Vanaf 1949 werd het Partizanenleger in verband gebracht met de communisten en gelet op de context van de Koude Oorlog wensten heel wat leden hier niet mee geassocieerd te worden.¹⁷

De algemene trend van oppervlakkig gedocumenteerde verzetsactiviteiten moet enigszins worden bijgesteld voor de dossiers die ik raadpleegde. De inhoud van de dossiers van de Witte Brigade variëren van slechts één of enkele invulformulieren tot omstandige verslagen over de verzetsactiviteiten. Van enkele leden zijn er zelfs heel lijvige dossiers voor handen, zoals van Jos Van Geel en Alfons Lauwens uit Hombeek. Deze laatste schakelde ook zijn 14-jarige zoon in als koerier voor inlichtingen, van wie eveneens een omvangrijk dossier is bewaard. Ze waren actief in de omgeving van Mechelen. In de dossiers van Jean Maria François Saxe en François Jean-Victor Saxe vond ik ook vrij veel info terug over de verzetsactiviteiten.

De relatief uitgebreide invulformulieren over de leden van de Nationale Koninklijke Beweging (NKB) zijn vaak slechts summier ingevuld wat betreft het NMBS-personeel.¹⁸ Bovendien is er van het totale bestand originele exemplaren slechts een kleine helft teruggevonden, wat verklaart dat ik voor een

¹⁵ Het CegeSoma bewaart onder andere de dossiers van de volgende verzetsgroeperingen: de Witte Brigade, de Nationale Koninklijke Beweging, de Belgische Militaire Weerstandsgroepering, Groep G en L.100.

¹⁶ Maerten, *Was opa een held?*, 91-92.; Maerten, "Les archives de et sur la Résistance," 227.

¹⁷ Gesprek met Ann Rydant op 20 maart 2023.

¹⁸ Maerten, "Les archives de et sur la Résistance," 227.

tiental leden van de NKB in het ongewisse blijft.¹⁹ Dezelfde uitgebreide formulieren in de dossiers van het Geheime Leger geven wel meer details prijs en worden bewaard door de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid. Ook de dossiers van de Belgisch Nationale Beweging (BNB), worden hier bewaard. Voor mijn onderzoek waren voornamelijk het dossier van machinist Jacques Timbal en bankwerker Jean De Voster van het Geheim Leger en het dossier van machinist Victor Jos Caspers van de Belgisch Nationale Beweging interessant

De dossiers die ik kon inkijken van het Partizanenleger en de Patriottische Milities, bewaard door het Museum van de Weerstand, zijn heel uniform en gelijkaardig samengesteld. Het overgrote deel bestaat uit de 4 à 5 zelfde formulieren met algemene, summiere gegevens. Enkele dossiers gaan dieper in op de verzetsactiviteit. In zijn erkenningsdossier getuigde arsenaalwerkman Frans Burgos op omstandige wijze hoe hij meehielp aan de uitbouw een Partizanenwerking in het Mechelse Arsenaal, die zich in de eerste plaats toeleed op sluikpersen en materiële sabotage. Het dossier van ijzerdraaier bij de NMBS Pieter Thonet vermeldt op consistente wijze de aanslagen waaraan hij deelnam. Beide Partizanen worden besproken in de Mechelse netwerkanalyse.

De groep L. 100 is een vreemde eend in de bijt, omdat zij pas veel later dan de andere groeperingen werd erkend. Vanuit de redenering dat de leden meenden operationeel te zijn in dienst van Frankrijk, weigerde het Ministerie van Landsverdediging de groep officieel te erkennen. Na jarenlang doorzetten door haar stichter Henri Javaux, verkrijgt L. 100 uiteindelijk op 10 juni 1965 als 15de en laatste groep de erkenning. Daarmee is de strijd van Henri Javaux nog niet afgelopen. Hij blijft zich inzetten om zijn groepsleden, die inmiddels vaak erkend zijn via een andere groep of als individueel weerstander, ook via zijn groep te laten erkennen. Het archief dat werd samengesteld in dit kader, bevindt zich sinds 2005 in het CegeSoma. Hoewel L.100 naar schatting slechts 300 erkende leden telt, laat zij een zeer overzichtelijk en toegankelijk archief na.²⁰

Van de burgerlijke weerstanders, de weerstanders via de sluikpersen en de politieke gevangenen worden de dossiers in bewaring gehouden door de Dienst Archief Oorlogsslachtoffers. De omslachtige procedure die de aanvrager moest volgen blijkt uit het grote aantal protocollaire documenten die in de dossiers zijn opgenomen. Om de strenge controlecommissies te overtuigen, worden er verschillende getuigen en bewijsmateriaal aangevoerd. Als gevolg hiervan verschaften ze ons meer dan eens een gedetailleerd beeld van het leven onder de bezetting. Voor de erkenning via de sluikpersen, getuigden talrijke medewerkers met welke werkmakkers zij sluikbladen uitwisselden en het drukken en de verspreiding ervan organiseerden. Daarom waren deze archiefbronnen een zéér rijke informatiebron voor mijn netwerkanalyse, waarin het van essentieel belang is om zicht te krijgen in de onderlinge contacten tussen de weerstanders. In de dossiers van de politieke gevangenen getuigen de medestrijders over de eventuele activiteit die tot de arrestatie zou hebben geleid. Mijn ervaring is dat vooral de documenten over de detentieperiodes en niet over de verzetsdaden de meest gedetailleerde informatie bieden. De dossiers van de burgerlijke weerstanders leverden slechts weinig bronnenmateriaal op. De werkweigeraars bij de NMBS, die principieel hadden besloten om hun werk niet uit te oefenen of de Duitse bevelen niet op te volgen, werden buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek, aangezien zij passief verzet pleegden.²¹ Zij leefden heel vaak ondergedoken en waren daardoor doorgaans niet of veel moeilijker in staat tot actief verzet.

¹⁹ Maerten, *Was opa een held?*, 121.

²⁰ Maerten, *Was opa een held?*, 226-227.

²¹ Enkele machinisten die openlijk weigeren een Duits (militair) treintransport te slepen, worden wel besproken in het hoofdstuk: Duitse (militaire) transporten door Belgische machinisten.

Methode

Mijn onderzoek is fundamenteel gebaseerd op de erkenningsdossiers, opgesteld na de bezetting om een officieel statuut voor weerstanders aan te vragen. Hoewel de meeste verzetslieden uit mijn studie effectief de erkenning hebben verkregen, vormde dit niet het selectie criterium om hen op te nemen in mijn studie. Om te voorkomen dat interessante informatie over niet officieel erkende weerstanders mij zou ontglippen, werden deze dossiers mee opgenomen in de analyse, al betreft dit een kleine minderheid van de dossiers. Het sleuteldocument om een afgebakende groep samen te stellen, bevond zich in het archief van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (NMBS). Om oorlogsarchivalia te raadplegen met betrekking tot de spoorwegen, beschikt de NMBS over een betrekkelijk volumineus archief over WOII.²² Hierin zijn onder meer personeelslijsten van de NMBS terug te vinden.²³ Dankzij deze lijsten heeft men de keuzemogelijkheden in handen om een coherente groep verzetslieden samen te stellen en te selecteren op basis van verschillende criteria: de geboortedatum, de werkplaats, woonplaats, datum van indiensttreding bij de NMBS en de duur van het lidmaatschap bij de betreffende verzetsgroep. Ik werd niet overgeleverd aan een odyssee om de namen en geboortedata te vinden, de twee belangrijkste gegevens om de erkenningsdossiers op te vragen in de verschillende archiefinstellingen.

Om het sociale profiel en de activiteiten in het verzet te analyseren van een consistente groep spoorweglieden, selecteerde ik op basis van de werkplaats. Deze keuze wordt enerzijds verantwoord door het sterke vermoeden dat verzet door deze beroeps categorie heel geregeld plaatsvond op de werkplaats. Anderzijds heeft dit het methodologische voordeel dat deze informatie consequent terug te vinden is in de personalia van de NMBS, in tegenstelling tot de plaats van de verzetsactiviteit. Om de regio af te bakenen, heb ik me laten leiden door het treintraject dat de Jodentransporten en andere deportatietreinen aflegden vanuit Mechelen op hun weg naar de concentratie- en uitroeiingskampen. Deze keuze is ingegeven door de onderzoeksvraag of er sabotageacties of pogingen werden ondernomen tegen de treinkonvoien en welke rol de NMBS-werknemers hierin eventueel hebben gespeeld. Ik selecteerde de weerstanders die vermeld werden op de Lijst *Groep Antwerpen* en de lijst *C.W. Mechelen* (Centrale Werkplaats Mechelen) en werkten in deze gemeentes op de route: Mechelen, Muizen, Haacht, Hever, Wijgmaal, Leuven, Kessel-Lo, Tienen en Landen.²⁴ Deze selectie werd aangevuld met de periferie van Mechelen: Weerde, Hombeek, Kapelle-op-den-Bos, Puurs, Bornem en Londerzeel.²⁵ Via deze methode kwam ik reeds tot een consistente groep van 200 spoorweglieden. Zij werden aangevuld met collega's bij de weerstand die in de erkenningsdossiers van deze 200 personen vermeld worden en met enkele namen uit de literatuur.²⁶

²² Maerten, *Was opa een held?*, 281.

²³ Archief NMBS. Plaatsnummer.9. "Attesten van lidmaatschap bij het verzet - Tweede Wereldoorlog."

²⁴ Het XXste konvooi dat vertrok uit de Kazerne Dossin passeerde niet langs Landen, maar zette vanaf Tienen de rit verder naar Sint-Truiden. Na dit XXste konvooi werd soms een alternatieve route genomen waarbij voor Leuven al werd afgedraaid naar Aarschot. Ik kon niet exact achterhalen hoeveel treinen langs de route Mechelen-Leuven-Tienen-landen reden. Marc Michiels en Mark Van den Wijngaert, *Het XXste transport naar Auschwitz* (Antwerpen: Uitgeverij Manteau, 2012), 77.

²⁵ In het archief van de NMBS bevinden zich lijsten met directieleden van de NMBS die in het verzet traden. Deze personen komen niet aan bod in mijn studie, maar krijgen de nodige aandacht in het onderzoek dat gevoerd wordt door mevrouw Florence Matteazzi. Op deze lijsten van "Groep Antwerpen" en "C.W. Mechelen" worden een aantal NMBS-bedienden vermeld die volgens deze lijsten in Mechelen en Leuven werkten, maar volgens hun erkenningsdossier tewerkgesteld waren in het station van Schaarbeek. Ik was niet in staat om te verifiëren of zij gewerkt hebben en verzet hebben gepleegd in mijn regio. Ik heb de vijf leden uiteindelijk wel opgenomen in mijn studie.

²⁶ In het boek van Ward Adriaens over de Partizanencompagnie uit Boortmeerbeek, las ik over volgende spoormannen bij het verzet: Jozef Bohets, Arthur Van Vaeck, Georges Engels, Jean De Vijlder en Louis Van

Op deze manier kwam ik tot een groep van 255 spoorweglieden. Zoals ik toelicht in het hoofdstuk over de netwerkanalyse, hanteerde ik andere selectiecriteria om een tweede groep verzetslieden samen te stellen die toelaat de Mechelse netwerken in kaart te brengen. De spoorweglieden die ik in deze latere fase van het archiefonderzoek bijkomend tegenkwam werden eveneens toegevoegd aan de eerste groep van 255. Op deze manier kwam ik tot een totaal van 284 spoorweglieden, waarvan ik het sociale profiel opstel en de verzetsactiviteit bestudeer. Zij hebben allen een erkenningsdossier ingediend en waren minstens tijdens een deel van de bezettingsperiode werkzaam bij de NMBS.

De personeelslijsten uit het archief van de NMBS verraadden reeds een zeer hoge betrokkenheid van de beroepsgroep. Tijdens het archiefonderzoek was het echter een opmerkelijke constatacie hoeveel bijkomende erkenningsdossiers NMBS-werknemers ik op het spoor kwam, die niet waren opgenomen in de personeelslijsten van de NMBS.²⁷ Gelet op de hoge betrokkenheid van deze beroepsgroep bij het verzet, vallen er ongetwijfeld nog een heel aantal spoorlieden tussen de mazen van het net.²⁸ Tot slot zijn er natuurlijk werknemers bij de NMBS die ondanks hun moedige weerstand, geen erkenning hebben aangevraagd. Zij vallen sowieso buiten de scope van deze studie. Dit is spijtig, want het leidt geen twijfel dat een aantal van hen de Duitse vijand meer hebben tegengewerkt dan het geval is voor sommige officieel erkende weerstanders.

Ter aanvulling van de erkenningsdossiers maakte ik gebruik van de persoonsdossiers die zijn opgesteld naar aanleiding van achterstallige betalingen. In 1945 werd binnen de NMBS hiervoor een regeling getroffen door het interne bericht 94 P.²⁹ Het betreft personeelsleden, die wegens de oorlog geen promotie hebben kunnen maken, of tijdelijk hun job hebben stopgezet, bijvoorbeeld om toe te treden tot de gewapende weerstand of de inlichtings- en actiediensten. Op basis van dit archief voegde ik geen nieuwe namen toe aan de populatie. De informatie werd wel gebruikt ter aanvulling van de erkenningsdossiers.

Mijn onderzoek is opgebouwd uit een driedelige analyse. Ten eerste wordt het sociale profiel opgesteld van de 284 spoorweglieden. De belangrijkste parameters zijn: het geslacht, de burgerlijke staat, de leeftijd op het moment van toetreden tot het verzet, het militair verleden en de functie binnen de NMBS.³⁰ Er wordt gebruik gemaakt van cirkel- en staafdiagrammen om de data te interpreteren en visueel voor te stellen. In het tweede deel staan de verzetsdaden van deze 284 spoorweglieden centraal. Om een overzicht te krijgen, wordt een kaartvisualisatie opgesteld die per regio toont hoe de weerstanders vertegenwoordigd zijn in de brede waaier van groeperingen.³¹ Ik

Brussel. Hun erkenningsdossiers werden geraadpleegd en zij werden toegevoegd aan mijn studie. Ward Adriaens, *Partizaan Storms*. (Brussel: ASP, 2012), 39.; Daarnaast werden namen toegevoegd uit het omvangrijke boek van Claude Lokker over de weerstanders bij het spoor.; Lokker, *Stokken in de Wielen*.; Tot slot werden er namen toegevoegd uit de masterscriptie van Koen Van Brantegem over de Groep G in Antwerpen. Koen Van Brantegem, "De inlichtingen- en actieagenten van de verzetsbeweging groep G in de Antwerpse regio tijdens de tweede Wereldoorlog (1940-1944)" (Masterproef, Universiteit Gent, 2006), 107, 115.

²⁷ In de latere fase van mijn zoektocht naar verzetslieden binnen de NMBS, ontdekte ik nog steeds nieuwe namen in de erkenningsdossiers. Archivaris Kathleen Vandenberghe merkte tijdens haar eigen archiefonderzoek twee dossiers op van spoorweglieden die ik nog niet eerder had geraadpleegd. Dankzij haar kon ik nog twee personen toevoegen aan de studie. Exhaustief te werk gaan voor de volledige regio was voor mij onmogelijk.

²⁸ Van sommige verzetslieden, voornamelijk enkele leden van de Nationaal Koninklijke Beweging, was geen dossier beschikbaar in het archief. Die personen heb ik helaas niet kunnen opnemen in deze studie.

²⁹ Maerten, Was opa een held ?, 281.; ARA, Société Nationale des chemins de fer belges (SNCB). Service du personnel. Dossiers concernant la deuxième guerre mondiale. I 675. IV G. Avis 94 P du 14 novembre 1945.

³⁰ De data werden verwerkt en gevisualiseerd met Excel.

³¹ De kaart werd opgesteld met behulp van QGIS.

analyseer het verzet door deze 284 spoorweglieden, per categorie (verzet binnen de NMBS tegenover andere verzetsvormen) en per soort (materiële sabotage, inlichtingen, sluikpers...). Hierbij ga ik niet exhaustief te werk maar zoek ik naar de belangrijkste patronen en waar mogelijk verklaar ik op basis van het sociale profiel. De globale vaststellingen over de 284 spoorweglieden in actie worden geïllustreerd met enkele van hun frappante en exemplarische verzetsdaden. Twee Leuvense sabotagegroepen worden uitgebreider besproken als casus: zij opereerden binnen respectievelijk het Geheim en de groep L. 100. Op die manier wordt de sabotage van de spoorwegen geconcretiseerd en genuanceerd. In Leuven was een Centrale Werkplaats van de NMBS gevestigd en op de spoorlijnen in de regio was er relatief veel passage van Duitse (militaire) treinen wat deze groepen uitgebreide mogelijkheden gaf tot sabotage.

De analyse op basis van verzetsgroeperingen leent zich als een ideaal uitgangspunt om de grote contouren en patronen binnen het georganiseerde verzet te schetsen. Vanuit deze institutionele benadering, gebaseerd op de officiële erkenning per groepering, wordt het verzet echter in een al te rigide kader gewrongen, zo luidt de redenering. Een netwerkanalyse daarentegen, laat toe om voorbij de formele naoorlogse grenzen tussen deze groeperingen te kijken. Op die manier krijgen we enerzijds zicht op de precieze samenwerkingen in kleinere verzetskernen en anderzijds kunnen we de contacten buiten de groeperingen in kaart te brengen.

Daarom wordt in het derde deel een analyse uitgevoerd van de Mechelse verzetsnetwerken met spoorweglieden in de rangen. Er werd voor Mechelen geopteerd vanwege de Mechelse Centrale Werkplaats en omdat Mechelen het vertrekpunt was voor de deportatietreinen. In het betreffende hoofdstuk schets ik eerst de algemene principes. Nadien volgt mijn specifieke selectiemethode van weerstanders om de netwerkanalyse uit te voeren. Omdat het NMBS-personeel in het verzetsnetwerk niet uitsluitend samenwerkte met collega's, komen in de netwerkanalyse zowel weerstanders van binnen als buiten de NMBS aan bod. Deze studie berust dus niet uitsluitend op een prosopografische benadering. Het sociale profiel is op zichzelf interessant maar fungeert bovendien als een kader om de verzetsactiviteit te analyseren. Via de netwerkanalyse bestuderen we deze verzetsactiviteiten vanuit de onderlinge samenwerkingsverbanden, waar de verzetsdaden niet van los te koppelen zijn.

Bronnenkritiek

Het gevolg van mijn selectiecriteria is dat mannen veel meer aan bod zullen komen dan vrouwen. Enerzijds domineerden zij de wereld binnen de NMBS, anderzijds dienden zij veel vaker een erkenningsdossier in. Nochtans zijn er talloze vrouwelijke strijdsters, die geen aanvraag tot erkenning hebben ingediend, maar wel enorm belangrijke bijdragen aan het verzet hebben geleverd. Misschien wogen de onzekere gunsten van een erkenning niet op tegen een lange procedure, wilden zij hun daden niet aan de buitenwereld kenbaar maken, of minimaliseerden ze hun eigen bijdrage aan het verzet.³² Een bepaalde bronnenselectie brengt steeds keuzes met zich mee, en staat nooit los van de maatschappelijke context die gunstig of ongunstig kan zijn voor de sociale groepen. In een sterke focus op de erkenningsdossiers, schuilt daarom het risico dat bepaalde groepen, onderbelicht blijven.³³ Met deze kanttekening in het achterhoofd, kan ik als verdediging opwerpen dat de erkenningsdossiers van de NMBS-werknemers een aardige hoeveelheid primair bronnenmateriaal opleverde, een essentiële voorwaarde om bij te dragen aan het historisch debat.

³² Maerten, *Was opa een held?*, 112.

³³ Maerten, "Les archives de et sur la Résistance," 229.

Een overvloed aan dossiers belet niet dat de historicus gebonden blijft aan wat de documenten vertellen of net verzwijgen. Talloze verzetsdaden werden nooit schriftelijk vastgelegd. Dit geldt in de eerste plaats voor de gewapende weerstanders die geen bewijs van verzetsactiviteiten moesten leveren om erkend te worden. Daarnaast vangen we in de erkenningsdossiers slechts uiterst zelden een glimp op van de drijfveren of aspiraties van de weerstanders. Ze laten evenmin toe hun politieke ideologie te achterhalen of welk gevoel ze ervaarden wanneer er een sabotage werd gepleegd.³⁴

Dat historische bronnen steeds met de nodige voorzichtigheid dienen te worden benaderd, klinkt evident. Het toepassen van de nodige historische kritiek is een methode, waar historici idealiter voldoende in getraind zijn. De erkenningsdossiers hadden niet per sé het doel voor ogen om een zo realistisch mogelijk beeld te scheppen van de historische realiteit. Hierboven werd reeds geïllustreerd dat een verdraaiing van de feiten niet uitgesloten is, om aan de vereisten van een erkenning te voldoen. Aangezien de erkenningsdossiers zijn opgesteld vanuit het perspectief van de weerstander, die een erkenning wenste te verkrijgen, is de kans klein dat we er elementen in zullen lezen die hem of haar in diskrediet kunnen brengen. Het is denkbaar dat een deel van de weerstanders louter uit eigen belang heeft gehandeld, of zelfs misbruik heeft gemaakt van de situatie. De veelvuldig herhaalde standaardprocedure met dezelfde antwoordformulieren leidde ook tot standaardformuleringen waarin de antwoorden van de weerstander worden gegoten. De persoonlijke nuances uit het verhaal van de weerstander gaan hierdoor mogelijks verloren.

Maar deze enorme waakzaamheid voor de valkuilen, die we ons als historici eigen hebben gemaakt, mogen ons niet verlammen om open te staan voor de rijke mogelijkheden die de bronnen aanleveren. Interessante vondsten doet men niet altijd wanneer men ze verwacht. Wanneer een getuige in de bron informatie bewust achterhoudt, kan dit minstens zo interessant, zo niet interessanter zijn dan het gedetailleerde verslag van een gewaagde sabotagedaad. Een treffend voorbeeld hiervan is de NMBS-beambte Joseph Karel Remacle, die er bewust voor kiest de uitgevoerde sabotagedaden te verzwijgen. Op de vraag hiernaar, antwoordde hij: "Spoorwegbediende zijnde kan niet te veel spreken."³⁵ Hij had duidelijk schrik om zijn positie in het bedrijf te verliezen. Wat op het eerste zicht een oninteressant fait divers lijkt, kan in werkelijkheid een complexe realiteit verklikken die achter de bron schuilgaat.

Bij het raadplegen van deze erkenningsdossiers moet men echter in het achterhoofd houden dat zij pas zijn opgesteld na de bezettingsperiode. Bronnen die zijn opgesteld tijdens de bezetting zijn veel zeldzamer. Dit is een spijtige realiteit voor de onderzoeker, want hoe graag sommigen zouden willen, terugkeren naar het verleden om met eigen ogen vast te stellen welke verzetsdaden werden gepleegd, is onmogelijk. De studie over het verleden is maar mogelijk voor zover dit is vastgelegd in bronnen. Het credo "Pas de documents, pas d'histoire," van Langlois en Seignobos wens ik hier een andere interpretatie te geven, in vergelijking met de oorspronkelijke positivistische context.³⁶ De bronnen vormen een 'conditio sine qua non' voor historisch onderzoek. Zonder bronnen, kan de historicus geen uitspraken doen over het verleden. De verklaring voor het gebrek aan eigentijdse bronnen ligt voor een groot deel in de gevaarlijke omstandigheden waarin de verzetslieden

³⁴ Karolien Steen stelde vast voor de casus Gent dat de politieke gezindheid van de verzetslieden achterhalen op basis van de erkenningsdossiers een onhaalbare opgave is. Bruno De Wever en Karolien Steen, "Het verzet in Gent tijdens de bezetting in de tweede wereldoorlog," *Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 52 (2022): 91.

³⁵ Sectie Classified Archives, Algemene Dienst Inlichtingen en Veiligheid (hierna: ADIV), persoonsdossier Remacle Josephus Carolus Maria (10.8.1920), dossier nr 600402. Anne-Laure Van Bruaene, "Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)" (PhD diss., Universiteit Gent, 2004), 1: 65-8.

³⁶ Klaartje Schrijvers, " "Europe sera de droite ou ne sera pas!" De netwerking van een neo-aristrocratische elite in de korte 20ste eeuw." (PhD diss., Universiteit Gent, 2008), 38.

opereerden. Geschreven documenten vergrootten het risico op ontdekking en repressie door de Duitse bezetter. Omwille van het continu dreigend gevaar ontmaskerd te worden als lid van het verzet, legden verzetslieden zo weinig mogelijk vast op schrift, tenzij hier absoluut nood aan was, bijvoorbeeld om inlichtingen door te spelen. Over deze realiteit getuigden enkele leden in de archiefdocumenten van de groep L 100, waardoor zij niet meer in staat zijn al hun sabotageacties op te noemen.³⁷ Gezocht door de Gestapo, was het te riskant voor Felix Bergen en zijn zoon Victor om schriftelijke notities op te stellen.³⁸ Maurice Rosseels van dezelfde groep verklaart dat hij zijn nota's noodgedwongen moest laten verdwijnen toen het te heet werd onder zijn voeten. Deze realiteit van de oorlogssituatie heeft ertoe bijgedragen dat vele verzetsdaden tussen de plooiën van de geschiedenis zijn verdwenen. Daarnaast vormt het beperkte inzage-recht van bepaalde archieven soms een muur waar historici tegen botsen, maar voor het verzetsverleden levert dit vandaag geen groot probleem meer op, heb ik mogen ondervinden.³⁹

In een aantal archieven heb ik pertinente documenten teruggevonden, die als bijkomend bewijsdocument de naoorlogse dossiers aanvullen. Zij maken de verzetsactiviteit niet alleen meer tastbaar, zij dienen bovendien als bijkomend bewijsmateriaal om de sabotageacties of de ingewonnen inlichtingen waarover de weerstanders getuigen, te staven. In verband met sabotageacties tegen het spoor zijn in het NMBS-archief rapporten terug te vinden die door de NMBS zelf werden opgemaakt kort na de sabotageactie waarvan ze verslag doen. Voor de periode 1943 tot de bevrijding, zijn de verslagen gedigitaliseerd. In deze archiefbronnen worden haast nooit de daders van de sabotageacties vernoemd, maar ze geven wel een zicht op de schade die het transport had opgelopen en vermelden vrij consistent de duur dat het spoor geblokkeerd was ten gevolge van de ontsporing. In het archief van het Geheim Leger, dat bewaard wordt door de Algemene Dienst Inlichtingen en Veiligheid werden voor de regio Leuven en Tienen sabotageverslagen teruggevonden, die werden opgesteld door de groepoverste. In de archieven van Luc-Marc, bewaard door het CegeSoma, vond ik enkele inlichtingendocumenten terug met de geobserveerde treintrafiek en plattegronden die door het NMBS-personeel in dienst van het net Marc werden ingewonnen om doorgeseind te worden naar Londen.

³⁷ De groep L.100 die vooral actief was in Wallonië en opgericht werd door Henri Javaux, behandel ik verder als casus op het einde van deel 2 over de verzetsactiviteiten van de spoorweglieden.

³⁸ Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (hierna: CegeSoma), bestand AA 1970, L.100, Henri Javaux, omslag 92: Louvain II.

³⁹ Slechts voor een aantal persoonsdossiers kreeg ik geen toegang. Dit kwam niet doordat de bevoegde instelling bezwaren had, maar vanwege de privacywet. Wanneer de personen minder dan 100 jaar geleden zijn geboren, is toestemming van de persoon in kwestie of een bewijs van overlijden nodig om inzage-recht te verkrijgen.

Historiografie

De boutade dat er nog niet veel geschreven zou zijn over het verzet geeft een verkeerd beeld, al werd er minder gepubliceerd in Vlaanderen dan in Franstalig België.⁴⁰ Reeds voor het einde van de Tweede Wereldoorlog werd de vraag gesteld wat het verzet precies was en wie de verzetslieden waren die het vorm gaven. De rivaliserende verzetsgroeperingen ijverden voor erkenning en zetten de toon in dit debat. Dit politieke spel resulteerde in de creatie van vijf verschillende erkenningsstatuten, met bijhorende dossiers. In de naoorlogse jaren werd de indeling per verzetsvorm en vooral per georganiseerde verzetsgroep steevast het vertrekpunt voor historische studies. Het Guldenboek van de Belgische Weerstand vertegenwoordigt als hagiografie een tendens van patriottisme.⁴¹ Pas in 1968, met de oprichting van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog krijgt deze oorlog een historisch wetenschappelijke aanpak.⁴² Dit kan niet verhinderen dat decennia later, tot diep in de 20ste eeuw de al te rigide structuren van erkenningsstatuten en verzetsorganisaties nog steeds het dominante raamwerk vormden. Desalniettemin blijven de erkenningsdossiers de kapitale bron om inzicht te verwerven in dit verzetsverleden. De officiële erkenningsdossiers als vertrekpunt voor historisch onderzoek, hoeft natuurlijk niet noodzakelijk te leiden tot een al te starre blik op dit verleden. Belangrijker dan het type van de bron, is hoe de historicus de bron interpreteert.

Vanaf de eerste helft van de jaren '90 waaide uit Frankrijk een nieuwe wind binnen in de verzetshistoriografie. Er werd afgestapt van de institutionele benadering, die te artificieel werd bevonden. Om inzicht te krijgen in het verzet, groeide de overtuiging dat het fenomeen moest benaderd worden in samenhang met de maatschappij waar ze uit voortkwam. De basis van deze social turn, werd gelegd door de Franse pioniers Jacques Sémelin en François Marcot, die de focus verlegden naar de verzetslieden en hun sociale relaties.⁴³ Essentieel voor mijn onderzoek is het concept functionaliteit, dat Marcot introduceerde om de betrokkenheid van bepaalde beroepsgroepen, zoals spoorwegbedienden, te kaderen. Zoals ik verder bespreek, bevond het NMBS-personeel zich in een uitermate functionele of gunstige positie om verzet te plegen, wat daarom de meest prominente verklaring vormt voor de hoge vertegenwoordiging van deze beroepsgroep in het verzet.

Deze social turn wierp zijn vruchten af in België. In de vroege jaren '90 lieten de toonaangevende studies van Fabrice Maerten en José Gotovitch zich inspireren door deze nieuwe visie. Zij benaderden het verzet niet als een geïsoleerd fenomeen, maar plaatsten het in de schoot van de samenleving, waardoor elke vorm van heldenverering onmogelijk werd.⁴⁴ In de jaren '90-'95 beleefde de Belgische historiografie over WOII en meer specifiek het verzet een hoogconjunctuur.⁴⁵ Fernand Strubbe

⁴⁰ Nico Wouters, "The Second World War in Belgium: 75 years of History (1994-2019)," *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 49 (2019): 32, 64.

⁴¹ Babette Weyns en Michèle Corthals, " "La Résistance n'a pas encore son historien." Verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Belgische historiografie (1944-2020)," *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 50 (2022): 19.; Commissie voor Historiek van de Weerstand, *Guldenboek Van De Belgische Weerstand*.

⁴² Wouters, "The Second World War in Belgium," 74-75.

⁴³ Weyns en Corthals, "La Résistance n'a pas encore son historien," 13.; Zij waren van oordeel dat het verzet zich niet beperkte tot de officieel erkende weerstanders, omdat het succes van hun acties afhankelijk was van de omstanders, of het 'behulpzaam publiek'. Wanneer we in België spreken over 2 à 3 % van de bevolking die tot het verzet behoorde, tellen we het 'behulpzaam publiek' niet mee. Deze strikte definiëring heeft ontegensprekelijk zijn hand gehad in het feit dat de rol van vrouwen onderbelicht is in de verzetshistoriografie.

⁴⁴ Weyns en Corthals, "La Résistance n'a pas encore son historien," 32.

⁴⁵ Wouters, "The Second World War in Belgium," 47-50.

verrichtte onderzoek naar de inlichtingsdiensten en Etienne Verhoeyen, die gezien wordt als een specialist inzake het verzet, leverde een algemeen overzichtswerk over de bezettingsperiode af.⁴⁶ De menselijke geschiedenissen van Maerten en Gotovitch bleken zeer vruchtbaar, maar kregen sindsdien nog te weinig navolging.⁴⁷ Recent kwam er van de hand van Fabrice Maerten een bronnengids uit voor historisch onderzoek naar het verzet, met een heel duidelijk overzicht van de belangrijkste krachtlijnen van de verzet tijdens de bezetting. Een uitgebreid wetenschappelijk standaardwerk over de volledige verzetsgeschiedenis kwam echter vooralsnog niet tot stand, ondanks de opmars van de verzetshistoriografie in het laatste decennium.⁴⁸

Deze recente heropleving neemt bovendien niet weg dat er in de geschiedschrijving over het verzet enkele vraagstukken onbeantwoord blijven, wachtend op het onderzoek van ambitieuze historici.⁴⁹ Eén van deze onontgonnen thema's is de rol van de spoorwegambtenaren.⁵⁰ 'Stokken in de wielen', een lijvig werk van Claude Lokker behandelt de lotgevallen van een heel aantal moedige weerstanders bij het spoor. Door de wijze waarop hij maand per maand de belangrijkste oorlogsgebeurtenissen beschrijft, heeft het boek het uitzicht van een kroniek. Helaas bevat het werk geen kritisch apparaat. Het was niet Lokkers ambitie de wetenschappelijke maar de menselijke kant te belichten. Hierbij vraagt hij onze aandacht voor de spoorwegbeambten die slachtoffer werden van de Duitse repressie of geallieerde bombardementen. Sommige spoormannen betreurden en beklagden zich erover dat de aan Londen doorgegeven inlichtingen vaak in de wind werden geslagen, wat resulteerde in bombardementen die hun doel misten.⁵¹ Met zijn werk brengt hij hulde aan de spoorwegbedienden die zich eervol hebben gedragen en de circa 900 spoorwegbedienden die door de oorlogsomstandigheden zijn omgekomen.⁵² Ward Adriaens schreef met veel toewijding het verhaal van de Partizanencompagnie uit Boortmeerbeek, waarin enkele spoorweglieden hun kompanen hielpen bij het plegen van sabotageacties tegen het spoor.⁵³ Onder meer dankzij de gesprekken met de Partizanen die het hebben overleefd, slaagt hij erin de verzetsgeschiedenis helemaal tot leven te wekken. De vaststelling dat de NMBS-bedienden in het verzet als aparte onderzoekspopulatie nog niet wetenschappelijk benaderd werd, wekt verwondering op in academische kringen.⁵⁴ Dit hiaat is des te opvallender, in acht genomen dat verschillende publicaties van Emmanuel Debruyne de sterke vertegenwoordiging van deze beroepsgroep in de verzetsnetwerken beklemtoonde.⁵⁵ In tegenstelling tot de Belgische situatie leverde het thema in Frankrijk reeds een literair corpus op en zelfs een bibliografie: 'Les cheminots dans la Résistance'.⁵⁶

De spoorweginfrastructuur deed dienst bij één van de zwartste episodes in de moderne West-Europese geschiedenis. In 2003 kreeg het CegeSoma van de Belgische senaat de opdracht

⁴⁶ Etienne Verhoeyen, *België bezet 1940-1944: een synthese* (Brussel: BRTN, 1993).

⁴⁷ Wouters, "The second world war in Belgium," 81.

⁴⁸ Maerten, "Les archives de et sur la Résistance," 239.

⁴⁹ Bruno De Wever en Karolien Steen, "Het verzet in Gent," 87-118.

⁵⁰ Paul Van Heesvelde, "Räder müssen rollen für den Sieg. Spoorweg-exploitatie tijdens de eds. Tweede Wereldoorlog," in *Sporen in België. 175 jaar spoorwegen, 75 jaar NMBS*, eds. Bart Van der Herten, Michelangelo van Meerten en Greta Verbeurgt (Leuven: Universitaire Pers, 2001), 193.

⁵¹ Claude Lokker, *Stokken in de wielen*, 601.

⁵² Claude Lokker, *Stokken in de wielen*, 14.

⁵³ Adriaens, *Partizaan Storms*.

⁵⁴ Professor Antoon Vrints en professor Christophe Verbruggen van de Universiteit Gent vonden dit manco opmerkelijk, 23.01.2023.

⁵⁵ Emmanuel Debruyne, "Services de renseignements et société: le cas du réseau Tégal. 1940-1944," *Cahiers d'histoire du temps présent* 9 (2001): 146. <https://www.academia.edu/>.

⁵⁶ Cécile Hochard, "Les cheminots dans la résistance, bibliographie thématique," *Revue d'histoire des chemins de fer* 34 (2005): 115-148.

toegewezen via een wetenschappelijk historisch onderzoek na te gaan tot op welke hoogte de Belgische overheden verantwoordelijk waren voor de Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na een vier jaar durend onderzoek nam ze met het rapport *Gewillig België* een kritisch standpunt in ten opzichte van de overheidsinstanties.⁵⁷ Het SOMA-rapport werd in 2007 voorgelegd bij de Senaat. Als overheidsdienst kwam de Nationale Maatschappij van de Belgische Spoorwegen (NMBS) aan bod in deze studie, maar met betrekking tot haar rol bij de verschillende Jodentransporten vanuit Mechelen, werd de onderste steen nog niet boven gehaald. Vanuit dit oogpunt werd in 2022 een nieuw onderzoek aangevraagd bij het CegeSoma, dat momenteel gevoerd wordt door mevrouw Florence Matteazzi en professor Nico Wouters, die ook instaat voor de eindredactie.

⁵⁷ Rudi Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*.

Historische context

Voor de industriële grootmacht die België gedurende de 19de en begin 20ste eeuw geworden was, bleek de uitbouw van het spoorwegnet van cruciaal belang voor het transport van werkrachten en goederen. Het Belgische spoorwegwezen was uitgegroeid tot een bedrijf met een complexe structuur, telde 10 000' en werknemers en was daarmee met voorsprong het grootste van België.⁵⁸ De klassieke beslissingsmechanismes van het staatsapparaat bleken niet te voldoen aan de noden van een bedrijf met dergelijk economische omvang. Het grootste bedrijf van België had nood aan een beleids- en financieringsmodel dat was aangepast aan de vrije markt.⁵⁹ Daarom werd in 1926 beslist tot de oprichting van de NMBS.⁶⁰ De spoorwegen bleven in handen van de overheid, maar zij besteedde de exploitatie uit aan de NMBS. Er werd gekozen voor een exploitatiemodel waarin elementen uit de publieke en private sector werden gecombineerd. De regeling die in 1926 de machtsbalans tussen de staat en het autonome overheidsbedrijf vormgaf, bleef tot WOII behouden.⁶¹

Het gezag viel onder de Raad van beheer en de iure bleef dit behouden tijdens oorlog. In de feiten echter, werden tijdens de bezetting meer verantwoordelijkheden aan de interne NMBS-organen toegewezen. In juli 1942 werd een wettelijke reorganisatie doorgevoerd die een proces van decentralisatie in gang zette, en de uitvoerende diensten nog meer bewegingsvrijheid gaf. Vooral de Algemene Directie trad op het voorplan. Zij fungeerde daarbij als contactorgaan, enerzijds inzake principiële kwesties naar de Duitse bezetter toe, anderzijds ook beleidsmatig naar de NMBS-bedienden.⁶²

Eind juni 1940, na de capitulatie van Frankrijk, werd het duidelijk dat de bezetting van West-Europa een voldongen feit was en verdween voor België het uitzicht om de oorlog op korte termijn te beëindigen. Er werd gekozen voor een politiek-economische strategie, bekend als de Galopindoctrine, die erin bestond de Belgische economie draaiende te houden. Het Galopin-comité was van oordeel dat een politiek van strikte onthouding ervoor zou zorgen dat België veranderde in een economisch kerkhof.⁶³ De ministers Gutt en Spaak zagen in dat bepaalde toegevingen aan de bezetter noodzakelijk zouden zijn, zo werd geredeneerd binnen de logica van de politiek van het minste kwaad. De onderliggende basisfilosofie hield in beter zoveel mogelijk bestuursmacht in Belgische handen te houden, dan alle macht over te laten aan de bezetter. De Galopindoctrine zorgde ervoor dat het werk bij de NMBS werd hervat.⁶⁴ Gelet op het immense belang van vlotte treinverbindingen voor de Belgische economie, leek dit onafwendbaar. Het spoorwegverkeer stond garant voor de aanlevering en verdeling van voedsel en andere goederen. Wanneer in juni 1940 het treinverkeer stillag, begon de kolenproductie te sputteren, tot beklag van de directeurs van de

⁵⁸ Bart Van Der Hertten, Michelangelo Van Meerten en Greta Verbeurgt, *Sporen in België. 175 jaar spoorwegen, 75 jaar NMBS* (Leuven: Universitaire Pers, 2001), 153.

⁵⁹ Van Der Hertten, *Sporen in België*, 177.

⁶⁰ Van Der Hertten, *Sporen in België*, 163.

⁶¹ Van Der Hertten, *Sporen in België*, 176.

⁶² Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 564.

⁶³ Paul Van Heesvelde, "Au service de deux maîtres. La reprise du travail à la SNCFB en 1940," in *Une entreprise publique dans la guerre : la SNCF, 1939-1945*, eds. Marie-Noëlle Polino (Parijs: Presse Universitaires de France, 2000), 108.; Alexandre Galopin was de toenmalige gouverneur van de Generale Maatschappij.

⁶⁴ Van Heesvelde, "Au service de deux maîtres," 115.

mijnen die niet aan de Duitse vraag hiernaar konden voldoen.⁶⁵ Daarnaast bracht het treinvervoer dagelijks menige pendelaars naar en van hun werkplaats.⁶⁶

In de context van de beslissing speelde het scenario van tijdens WOI in het achterhoofd. Toen had het spoorwegpersoneel geweigerd om het werk te hervatten, wanneer de bewegingsoorlog in 1914 was afgelopen. Verordeningen door de Duitsers konden hier geen substantiële verandering in brengen. Hier kwam nog bij dat de spoorwegverbindingen en de infrastructuur in het algemeen niet onderhouden werden. Deze omstandigheden hadden een nefaste invloed gehad op de Belgische economische toestand, met rampzalige gevolgen voor de bevolking.⁶⁷ In 1940 wenste men de Belgische bevolking eenzelfde economische malaise te besparen.

Al begin juni, enkele dagen nadat de bezetting van België een realiteit was, was 25 % van de NMBS-bedienden terug aan het werk gegaan.⁶⁸ Nog voor de officiële werkhervatting had in sommige werkplaatsen 90 % van de werknemers toegegeven aan de Duitse druk het werk te hernemen. Pas na de capitulatie van Frankrijk, tussen 19 tot 22 juni besloot de Algemene Directie een officiële tekst aan het personeel te richten om het werk te hernemen. Daarmee werd officieel besloten tot een werkhervatting bij de NMBS en werden de Belgische spoorwegen meegenomen in de politiek van het minste kwaad.

De NMBS was aan de vooravond van Wereldoorlog Twee de werkgever van ruim 70 000 bedienden.⁶⁹ Dankzij de werkherneming konden deze werknemers betaald worden. Bovendien wilde men door een hoge activiteitsgraad bij de NMBS voorkomen dat er veel werkkrachten naar Duitsland zouden gedeporteerd worden om er ingezet te worden in de oorlogsindustrie.⁷⁰ Het aantal actieve personeelsleden zou in de loop van de bezettingsperiode nog toenemen, tot meer dan 90 000.⁷¹ In weinig ander sectoren werd de politiek van het minste kwaad zo consequent toegepast als bij de spoorwegen het geval was. Er valt niets tegen in te brengen dat het beleid binnen deze sector doorgaat als een schoolvoorbeeld van de Galopindoctrine.

Wettelijk gezien kon er eigenlijk van een andere optie dan een werkhervatting geen sprake zijn, aangezien het burgerlijk mobilisatieboekje de Belgische werknemers verplichtte om zich te schikken aan de orders van de bezetter. Door Directeur-Generaal van de NMBS, Narcisse Rulot, werd enkel één mondeling akkoord overeen gekomen, namelijk dat de Duitsers geen eisen zouden stellen die indruisten tegen de burgerzin van de werknemers.⁷² Deze bepaling was eigenlijk ook al opgenomen in het burgerlijk mobilisatieboekje dat voorschreef geen acties te ondernemen die in strijd zijn met de vaderlandse verplichtingen. De spoorlui kwamen bijgevolg terecht in een dubbelzinnige situatie. Als ruggengraat van de economie, liet het spoorwegverkeer en haar werknemers de inwoners van België dagelijks eten en leven. In 1944 wanneer het spoorwegpersoneel groter risico liep doordat geallieerde bombardementen de spoorweginfrastructuur reeds meermaals hadden gevisieerd, hield Parein, de voorzitter van de Raad van Bestuur van de NMBS, vol dat iedereen van het personeel haar plicht moest blijven uitvoeren, zelfs ten koste van het gevaar, want: "La Nation ne peut vivre

⁶⁵ Van Heesvelde, "Au service de deux maîtres," 118.; Van Heesvelde, "Räder müssen rollen für den Sieg," 188.

⁶⁶ Au service des deux maîtres, 116.

⁶⁷ Louis Gillieaux, *De Belgische Spoorwegen, gisteren, vandaag, morgen* (Tielt: Lannoo, 2017), 51.

⁶⁸ Van Heesvelde, "Au service de deux maîtres," 117.

⁶⁹ Archief NMBS, Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen, Verslag voorgelegd door de Raad van Beheer aan de Algemene Vergadering van 22 mei 1942. Jaarverslag (1941): 38, 201.; Van Doorslaer, et al., "Overheid En Jodenvervolging," 564-565.

⁷¹ Archief NMBS, Jaarverslag (1941): 38, 201.

⁷² Van Heesvelde, "Au service de deux maîtres," 120.

longtemps en se passant du chemin de fer.”⁷³ Tegelijk echter hielpen de spoorlui, die plichtsbewust hun taak uitvoerden, de militaire en economische plannen van Duitse bezetter te verwezenlijken. Met hetzelfde dilemma kampten de spoorweglieden in Frankrijk, waar de Duitse ambities evenmin realiseerbaar waren zonder de medewerking van de SNCF.⁷⁴

Ondanks zijn initiële terughoudendheid voor een werkhervatting, volgde Narcisse Rulot, over het algemeen tijdens de bezettingsperiode wel de lijn van de zogenaamde accommodatiepolitiek, zelfs op een vrij doorgedreven manier. Van het NMBS-personeel verwachtte hij dat het gehoor gaf aan de orders van de Duitse bezetter. Ze werden aangespoord geen handelingen te stellen waarin de bezetter vijandige bedoelingen zou kunnen waarnemen. Niettemin zorgde hij er wel voor dat de NMBS-bedienden aangestuurd werden door Belgische, en niet door Duitse leidinggevenden.⁷⁵ Op die manier probeerde hij de kans te verkleinen dat de werknemers handelingen zouden gesteld hebben, bevolen door de Duitse oversten, die ingingen tegen hun vaderlandse plichten. Vanuit dezelfde visie stuurde de Algemene Directie vanaf 1942 meerdere richtlijnen uit die aandrongen op volgzzaamheid en op het nakomen van de opgedragen verplichtingen. Elke vorm van tegenwerking werd ontraden. Indien er toch sabotages werden vastgesteld, dienden deze onmiddellijk te worden gerapporteerd.⁷⁶ De officiële beleidslijn vanuit de Algemene Directie drong aan op een trouwe samenwerking met de bezetter. Van openlijk verzet was op het allerhoogste niveau binnen de NMBS geen sprake. Het overgrote deel van de spoorwegwerknemers in juni 1940 was in dienst getreden van de NMBS, wat hen als insiders net de kans gaf tot tegenwerking of tot het doorgeven van inlichtingen over het spoor.

Vlotte treintransporten waren niet minder essentieel voor de Duitse bezetter. Om haar toekomstplannen te verwezenlijken, zag Duitsland in dat de middelen die in de bezette gebieden voorhanden waren, ingeschakeld dienden te worden in functie van de grootruimtelijke economie, om de autarkie van het Duitse Rijk te garanderen.⁷⁷ Voor de aanvoer van goederen, werkrachten en materieel ten behoeve van de Duitse economische plannen, kan het belang van het dichte Belgische spoorwegnetwerk nauwelijks overschat worden. Met de politieke-economische agenda in gedachten, voerde de Militärverwaltung op 14 augustus 1940 een wettelijke verordening door waarbij ze aan de Wehrmacht Verkehrs Direktion (WVD) de bevoegdheid gaf om in de gewone transporten op de Belgische spoorwegen te voorzien, of om deze geheel of deels uit te besteden aan de NMBS. De Militärverwaltung, geïnstalleerd in de zomer van 1940, ging uit van het principe van een controlerende vorm van bestuur, maar deze regeling week hiervan af, aangezien ze een direct bestuur impliceerde.⁷⁸ Op deze manier vestigde zij haar greep op de NMBS.

Omdat deze bepaling reeds in de zomer van 1940 werd vastgelegd, had ze een grotere kans het om een beslissende impact uit te oefenen op het beleid dan latere reorganisaties in de bestuurlijke organisatie. Deze dynamiek is niet onbelangrijk om de verdere evolutie van de Duitse beleidslijn met betrekking tot het spoorwegstelsel te begrijpen.

Het exploitatierecht over de NMBS werd door deze verordening aan de Wehrmacht Verkehrs Direktion overgedragen. In een naoorlogse verklaring legde Rulot uit dat de NMBS-medewerkers slechts het transport op een bepaalde lijn of deel van een lijn konden organiseren voor de rekening

⁷³ Van Heesvelde, "Räder müssen rollen für den Sieg," 193.

⁷⁴ Jochen Guckens, "Le rôle des chemins de fer dans la déportation des juifs de France," *Revue d'histoire de la shoah* 165 (1999): 60.

⁷⁵ Van Heesvelde, "Räder müssen rollen für den Sieg," 188.

⁷⁶ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 564.

⁷⁷ Van Heesvelde, "Räder müssen rollen für den Sieg," 183.

⁷⁸ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 565.

van de WVD, en slechts wanneer de WVD daarvoor toestemming gaf.⁷⁹ De enige uitzondering hierop vormde de bepaling dat de bezetter niets kon opleggen dat inging tegen de vaderlandse verplichting, zoals in het burgerlijk mobilisatieboekje al wettelijk was vastgelegd. Welke handelingen tegen deze vaderlandse verplichting ingingen, bleef echter open voor interpretatie. In juni 1940 stelde de leiding van de NMBS één grens: Belgische machinisten zouden geen transporten uitvoeren die Duitse militaire belangen dienden, zonder enig voordeel voor België. De Belgische machinisten werden geleidelijk aan echter ook ingeschakeld voor deze opdrachten.

Voor de 18-daagse veldtocht in mei 1940 had Duitsland ook reeds een beroep had gedaan op het spoorverkeer voor de militaire doeleinden. Als gevolg hiervan liepen de Belgische en Duitse regelingen door elkaar. Duitse machinisten bleven na de capitulatie aan het werk in België. Geleidelijk aan zouden zij stilzwijgend vervangen worden door Belgische machinisten. Deze evolutie voltrok zich zonder dat er protest of ophef over ontstond, de NMBS-top maakte er geen principiële zaak van. Dit is opmerkelijk, aangezien deze ontwikkeling impliceerde dat de Belgische machinisten geleidelijk aan werden ingezet om ook Duitse militaire transporten te verzorgen, hoewel er aanvankelijk was overeengekomen dat zij van deze taak waren vrijgepleit.⁸⁰ Er heerst geen volledige duidelijkheid omtrent de precieze datering van dit veranderde takenpakket. Naar aanleiding van de dissidente houding van een Belgische machinist kom ik terug op deze kwestie in het hoofdstuk *Duitse militaire transporten door Belgische machinisten*.

De regio Mechelen

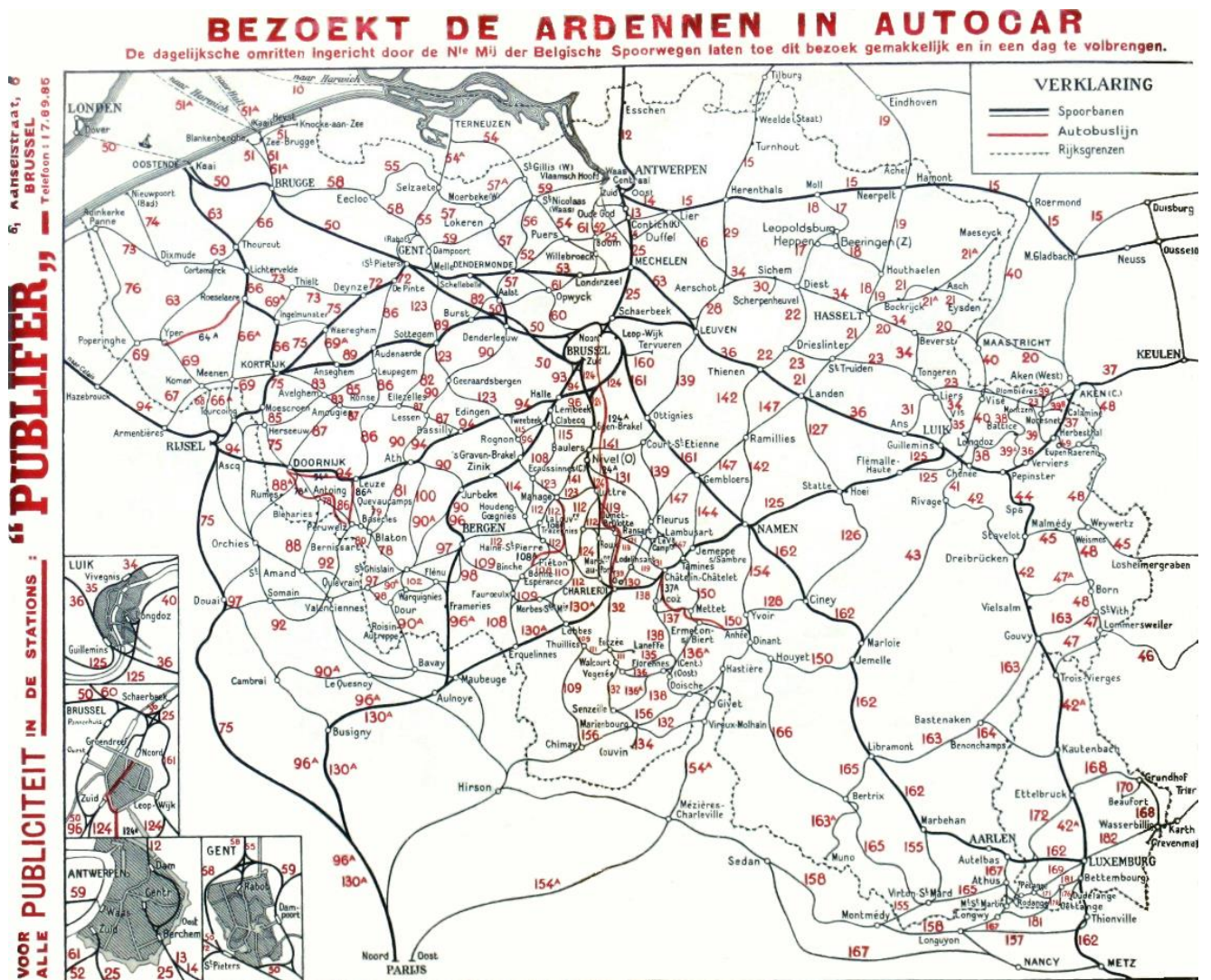
In Mechelen en Leuven was een Centrale Werkplaats van de NMBS gevestigd, waar het rollend materieel hersteld werd om vlotte treinverbindingen te garanderen. Dit was niet toevallig. In het dicht bespoorde België, werd de zone tussen deze steden gekenmerkt door de hoge concentratie treinverkeer. De spoorlijn die vanuit Duitsland via naar Landen, Tienen, Leuven en via het vormingsstation van Muizen naar Mechelen liep (lijn 36), was een belangrijke hoofdlijn. Zoals deze studie bevestigt, passeerden militaire treinen op deze lijn, maar ook op de lijn tussen Mechelen-Dendermonde (lijn 53) en de lijn die Mechelen verbond met Antwerpen en Schaarbeek (lijn 25).⁸¹ Daarnaast konden lijnen dienstdoen wanneer het normale traject was gesaboteerd.

⁷⁹ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 567.

⁸⁰ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 567.

⁸¹ Bij de Witte Brigade werden inlichtingen over militaire transporten op deze lijn onder meer gecentraliseerd bij sectieleider François Jean Saxe, en door hem doorgegeven aan het hoofdkwartier in Antwerpen. CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Saxe Jean François Victor (21.5.1904), dossier nr 3376.; Cegesoma, Bestand Witte Brigade persoonsdossier Saxe Jean Maria François (28.1.1901), dossier nr 3377.

Abbeelding 1.⁸²

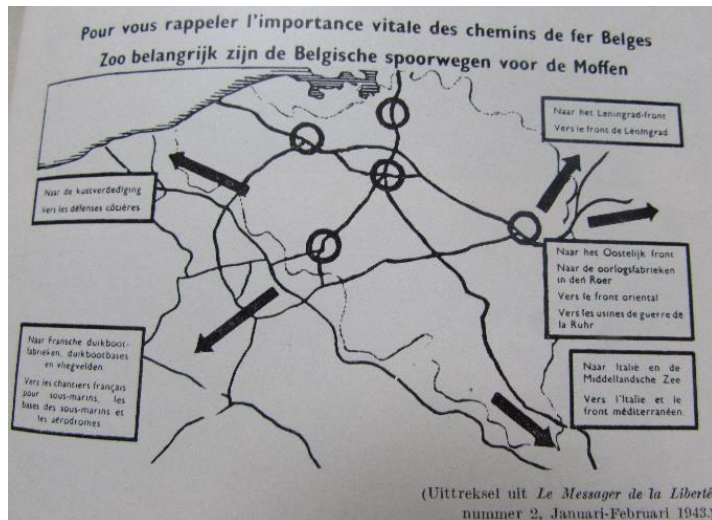
De noodzaak van een efficiënt Belgische spoorwegnet voor de Duitsers zou niet verminderen tijdens de bezetting. Transporten konden de bezettingslegers in Frankrijk natuurlijk het snelst bereiken als er beroep kon gedaan worden op de snelle en intacte spoorwegverbindingen in België. In het begin van 1943 benadrukte het Anglo-Belgisch blad *Le Messenger de la Liberté* dat de bezetter hard kon getroffen worden door de spoorlijnen te viseren. *Le Messenger de la liberté, De Voorbode van de Vrijheid*, was een propagandatijdschrift aangestuurd vanuit Londen en illegaal verspreid in België via de Royal Air Force.

Zoals “Le Messenger de la Liberté” berichtte in het begin van 1943, was het “voor Duitsland van kapitaal belang te beschikken over snelle spoorwegverbindingen door België, met zijn bezettingslegers in Frankrijk. Het Reich moet in staat zijn bevoorrading van iedere aard aan zijn troepen te zenden of verse troepeenheden naar de kustverdedigingen te brengen. Het is daarom dat de R.A.F. uw spoorlijnen moet bombarderen; het is daarom dat uw spoorlijnen door de

⁸² Tekenaar kaart: onbekend. In opdracht van de Belgische spoorwegen. Spoorboek uitgegeven door de Belgische spoorwegen. De kaart werd me bezorgd door Jos Decelle.

Geallieerden als belangrijke oorlogsdoelen worden beschouwd.”⁸³ Met deze woorden probeerde het blad de Belgische bevolking te overtuigen. De geallieerde landing in juni 1944 maakte de nood aan snelle verbindingen nog pertinenter voor de Wehrmacht. Elk transport dat vertraging opliep kon resulteren in terreinverlies aan het front.

Afbeelding 2.

Vlotte treinverbindingen konden evenzeer in het gedrang komen wanneer het rollend materieel niet tijdig en correct werd hersteld in de ateliers. Het cruciale belang van de Centrale Werkplaatsen van de NMBS voor de bezetter, is niet te onderschatten. Het Centrale Atelier in Mechelen, ook het Arsenaal werd genoemd, was de oudste spoorwegwerkplaats van het land en vermoedelijk van het hele Europese vasteland.⁸⁴ De Mechelse Centrale Werkplaats was niet één fabrieksgebouw, maar een industriële site waar een ketelmakerij, een smidse, opslaghangars, tenders, schilderateliers, laboratoria, burelen, en verschillende andere werkhuizen waren gevestigd, zoals te zien is op de bijgevoegde plattegrond. Het directe bestuur over een aantal van deze enorme fabriekscomplexen werd toegewezen aan de Wehrmacht Verkehrs Direktion. De bezetter had niet gewacht op het bevel van de NMBS-top tot werkhervatting om reeds 3 à 4 duizend externe arbeiders in te schakelen in de verschillende Belgische Centrale Werkplaatsen in België. Het NMBS-personeel werd opgevorderd aan te sluiten ter versterking van deze ploegen, nog voor het bevel tot werkhervatting vanuit de NMBS-top zelf.⁸⁵ In Mechelen aarzelden de arbeiders van het Arsenaal hoe ze op dit Duits order moesten reageren en vroegen raad aan het stadscollege. Dat oordeelde unaniem dat zij ‘stante pede’ aan het werk moesten in het Atelier.⁸⁶ Tijdens de volgende bezettingsjaren nam het aantal werkkrachten er nog toe, tot meer dan 4000. De aanwerving door de NMBS was onderdeel van een bewuste politiek. Door werklozen in het Centrale Atelier aan het werk te zetten, kon men voorkomen dat deze werkkrachten zouden opgeroepen worden voor verplichte tewerkstelling in Duitsland. Hoewel de

⁸³ Uittreksel uit *Le Messenger de la Liberté*, nr. 2, januari-februari 1943. De voorbode van de vrijheid: Anglo-Belgisch tijdschrift, bezorgd door de R.A.F. Geraadpleegd in Het Guldenboek van de Belgische Weerstand, 289. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb36142084j>; Commissie voor Historiek van de Weerstand, *Guldenboek Van De Belgische Weerstand* (Brussel: Leclercq, 1948), 289.

⁸⁴ Stadsarchief Mechelen, <https://stadsarchief.mechelen.be/enkele-historische-weetjes-over-de-wijk-arsenaal>, Stadsarchief Mechelen, geraadpleegd 11.05.2023.

⁸⁵ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 568.

⁸⁶ Sabine Deboosere, *Mechelen in de Tweede Wereldoorlog: Het leven in de stad om en rond de Tweede Wereldoorlog* (Tielt: Lannoo, 1990), 42.

mansterkte ruim verdubbeld werd in vergelijking met de vooravond van de oorlog, lagen de productiecijfers tijdens de bezetting amper op hetzelfde niveau als voorheen.⁸⁷

De hoogste Belgische chef in Mechelen was hoofdingenieur Galle. Net als in de andere werkplaatsen stond de Belgische chef onder het gezag van een Duitse chef die het bevel had over hem. Hij gaf gevolg aan de commando's, zolang deze hem de normale gang van zaken niet leken te verstoren.⁸⁸ Enkele Centrale Werkplaatsen, waaronder ook het Mechelse Arsenaal, kregen de taak toegewezen in de reparatie te voorzien van Duitse locomotieven. Deze Duitse locomotieven zouden niet op Belgische bodem, maar op de Duitse Reichsbahnen gereden hebben. De kosten hiervan kwamen echter volledig ten laste de NMBS.⁸⁹ Bovendien werd er in Mechelen ook aan locomotieven gesleuteld die bevoorradingen moesten leveren voor de Duitse bezetter op Russisch grondgebied, enkele duizenden kilometers verderop.⁹⁰ Dit onderstreept nogmaals het kapitale belang van de Centrale Werkplaats voor Duitsland, niet alleen voor het Belgisch grondgebied of voor West-Europa, maar zelfs voor het oostelijke deel van het Duitse Rijk.

Tot slot was de spoorlijn tussen Mechelen, Leuven en Tienen belangrijk in het kader van de Jodentransporten. In de Mechelse Kazerne Dossin waren de Joden en zigeuners bijeengedreven, om vanuit Mechelen per treintransport de naar de concentratie- en vernietigingskampen te vertrekken. De Kazerne Dossin was door de Duitse bezetter gekozen vanwege haar centrale ligging tussen Antwerpen en Brussel, de steden met de grootste Joodse gemeenschap. Daarnaast fungeerde het fort van Breendonk als doorgangskamp, waar vanaf 1942 politieke gevangenen en weerstanders gedetineerd werden in afwachting van een deportatie per trein naar de concentratiekampen.⁹¹ Daarom was Mechelen als vertrekpunt van deze deportatietransporten een belangrijke locatie om na te gaan of er (pogingen tot) sabotagedaden werden gepleegd tegen deze konvoien.

⁸⁷ M.C.G. Rogier, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Belgische spoorwegen te Mechelen*, (Mechelen: Mechelse Vereniging voor Spoorweghistoriek De Mijlpaal, 1979), 138.

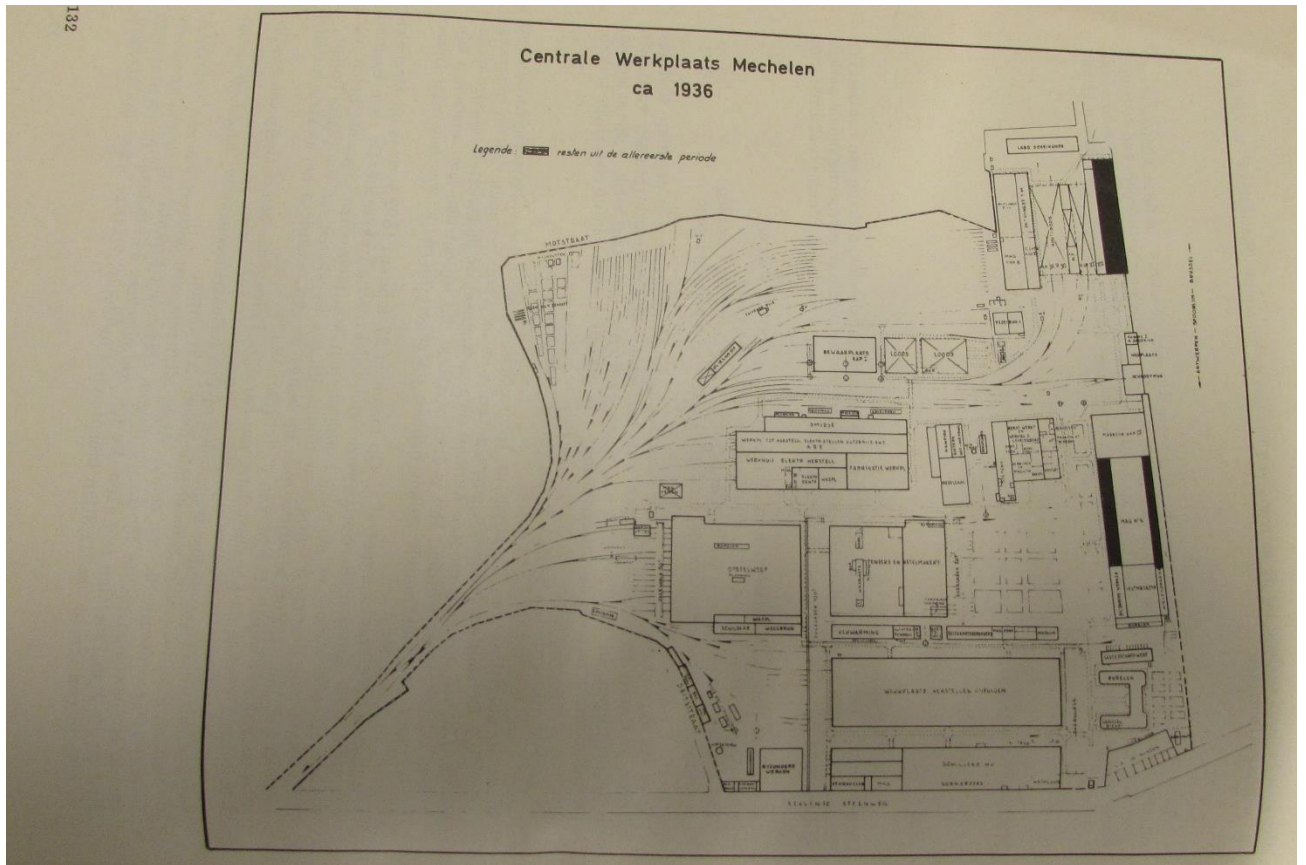
⁸⁸ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 568.; Archief NMBS. Stukken gerechtelijke dossier Narcisse Rulot. Map 'declarations et productions de M. Rulot'. Getuigenverklaring, 8.3.1945.

⁸⁹ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 569.

⁹⁰ Hayette Alfons vermeldt bijvoorbeeld dat hij sabotage pleegde in het Mechelse Arsenaal, in 't bijzonder aan de cilindersmeerleidingen van de locomotieven bestemd voor Rusland. CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Alfons Hayette (17.10.1893), dossier nr 2357.

⁹¹ Omdat het voor de Duitsers belangrijk was dat de militaire transporten tijdig hun bestemming bereikten, kregen deze de prioriteit. De Jodentransporten, die door de Wehrmacht Verkehrs Direktion werden geïntegreerd in het bestaande systeem van de militaire transporten, hadden voor de bezetter daarentegen de laagste prioriteit. Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 580.; Gesprek met Jos Decelle, 28.04.2023.

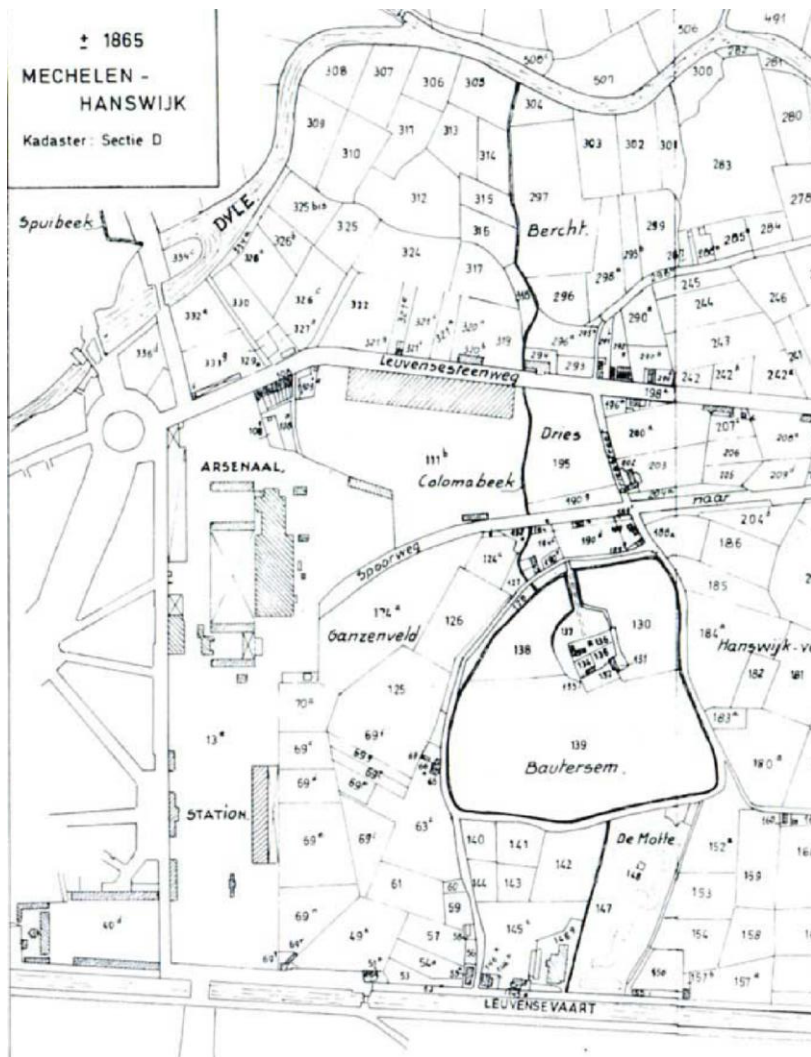
Afbeelding 3. Plattegrond van de Mechelse Centrale Werkplaats in 1936.⁹²

⁹² M.C.G. Rogier, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Belgische Spoorwegen te Mechelen*, 132.

Het Arsenal lag net buiten de ring van Mechelen, tussen het station en de Leuvensesteenweg.⁹³

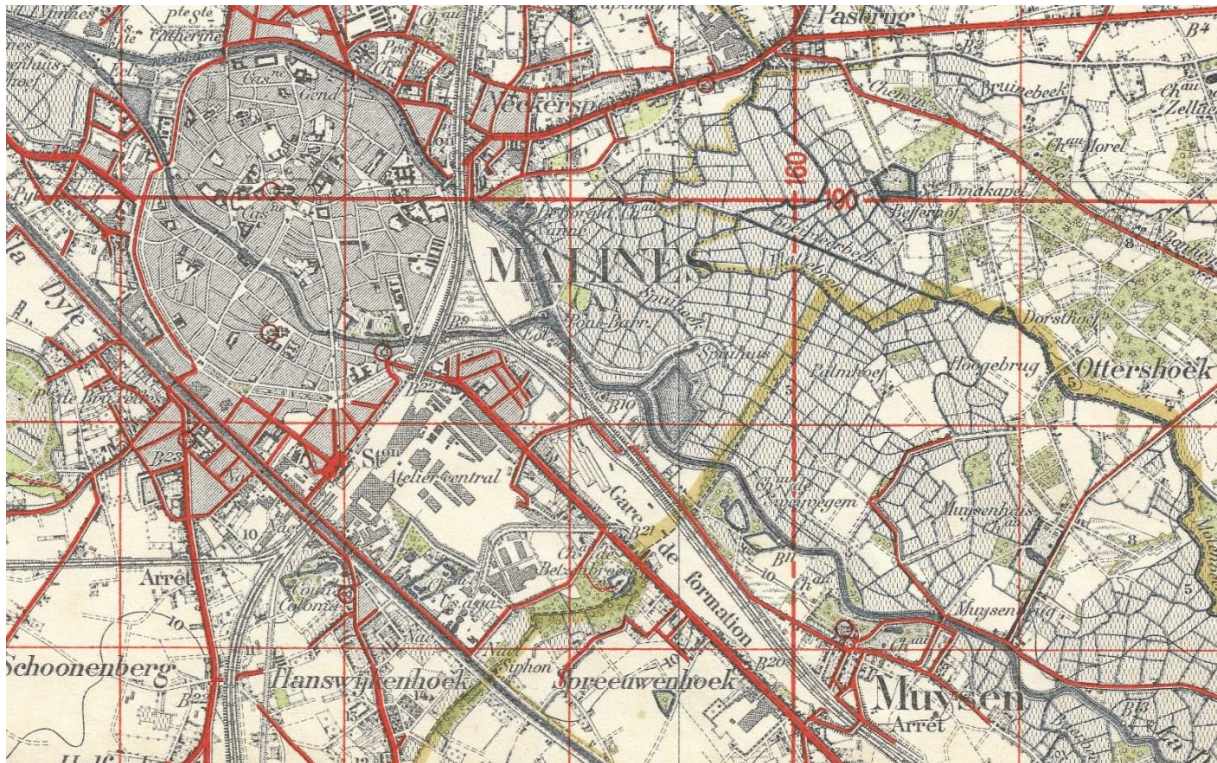
Afbeelding 4.

⁹³ Goossens, Jan *De Mijlpaal Van De Belgische Spoorwegen Te Mechelen: Betekenis En Historiek* (Brussel: NMBS), 1986, 48.

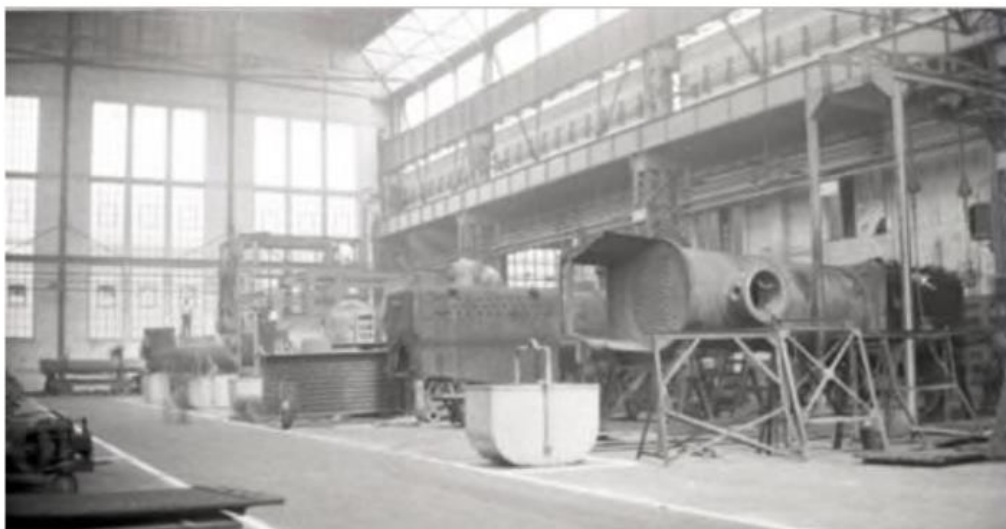
De kaart toont de Centrale Werkplaats en het vormingsstation in Muizen in 1936.

Afbeelding 5.

Deze foto van het ketelhuis dateert uit 1935 en toont de enorme omvang van slechts één van de ateliers op de site van de Mechelse Centrale Werkplaats van de NMBS.⁹⁴

Afbeelding 6.

Het ketelhuis van de centrale werkplaats van Mechelen (Ref. Q0682)

⁹⁴ Train World. Op de beelden (1939) in de beeldverzameling van Johnny Van Bogaert, te bekijken via <https://www.youtube.com/watch?v=yQMatQFTRQw> , is duidelijk te zien hoe het er toen aan toe ging.

Het sociale profiel van de spoorweglieden

Binnen de politiek van het minste kwaad die tijdens de bezetting werd uitgerold, zorgde een massale hoeveelheid spoorweglui ervoor dat de economie kon blijven draaien. Tijdens de bezetting nam het personeelsbestand bij de NMBS toe van 72 000 tot 94 000 werknemers. Niet minder dan 6799 van hen koos ervoor in verzet te komen.⁹⁵ Er zijn nauwelijks beroeps categorieën te vinden met een gelijkaardige vertegenwoordiging. Om de verzetsleden bij het spoor prosopografisch te bestuderen, baseer ik me op de afgebakende groep van 284 spoorweglieden.⁹⁶ Zij waren allen werkzaam in de treinstations en in de ateliers in de zone van Mechelen tot Landen, in de regio rond Mechelen en op de treinen die op de spoorlijnen in deze zone reden. Zij ontwikkelden hun verzetsactiviteiten in deze regio, maar soms zelfs daarbuiten. Door middel van een kwantitatieve data-analyse stel ik het profiel op van deze groep.⁹⁷

Een wereld van mannen

De ondervertegenwoordiging van vrouwen is de eerste en wellicht meest opvallende vaststelling. Tegenover 15% vrouwelijke leden op de totale Belgische verzetspopulatie, is deze vrouw in mijn groep spoorweglieden echt een unicum: Léonie Pardon, volgens haar erkenningsdossier huishoudster, maar volgens de personeelslijst toch werkzaam bij de NMBS, hield zich in het verzet bezig met sluikepers en het verschaffen van kleren en voedsel. Als koerierster gaf ze zowel inlichtingen als wapenstukken door, die ze verborgen hield. Haar verzetsactiviteit is exemplarisch voor de andere vrouwen die net als zij erkend werden via de Patriottische Milities en bij uitbreiding voor verzetsstrijdsters in het algemeen. De vrouwen bij deze verzetsorganisatie – en dit gold evenzeer voor de verzetsstrijdsters in het algemeen – vervulden relatief gezien vaker dan mannen de rol van koerierster.⁹⁸ Dit was geen leidinggevende positie, maar wel heel essentieel voor een efficiënt netwerk.⁹⁹

Om de afwezigheid van vrouwen in mijn selectie te kaderen, dient zich een tweevoudige verklaring aan. Mijn studie situeert zich op het kruispunt van twee werelden, die elk van beide hoofdzakelijk mannelijke acteurs hadden.¹⁰⁰ Ten eerste lagen de typische rollenpatronen aan de basis van een algemene ondervertegenwoordiging van vrouwen in het verzet. Ten tweede zorgde deze context er

⁹⁵ Lokker, *Stokken in de wielen*, 13.; Debruyne, "La Maison de Verre," 593.

⁹⁶ Ik was niet in staat te achterhalen hoeveel NMBS-personeelsleden in totaal waren tewerkgesteld in de door mij bestudeerde regio.

⁹⁷ Slechts over een tiental personen heb ik informatie gevonden aangaande hun scholing, wat niet voldoende is om de gegevens kwantitatief te vergelijken. Evenmin kon ik informatie terugvinden over de politieke ideologie, het verenigingsleven of de thuissituatie waarin ze als kind waren opgegroeid.

⁹⁸ CegeSoma, studiedag, lezing Michèle Corthals, 10.05.2023.

⁹⁹ Samuel Pauwels stelde tijdens zijn werk in verband met het archiefbeheer van de patriottische milities vast dat de vrouwen in deze organisatie net als Leonie Pardon werden ingeschakeld als koerierster van sluikepers en wapens. Correspondentie met Samuel Pauwels, 29.3.2023.; Tot een gelijkaardige conclusie kwam Ward Adriaens op basis van zijn onderzoek: vrouwen die actief werden bij de weerstand, bewezen diensten door logistieke steun, koeriersdiensten, verpleging en occasioneel wapentransport. Ward Adriaens is ere-conservator van de Kazerne Dossin. Correspondentie met Ward Adriaens. 5.4.2023.; Verhoeyen, *België bezet*, 257.;

¹⁰⁰ In het archief van Groep G bevinden zich lijsten van weerstanders die tot de subgroep CF25 behoorden, die exclusief was samengesteld uit NMBS-personeel. Op deze lijsten waren wel enkele vrouwen terug te vinden, al betreft het ook een heel kleine minderheid. CegeSoma, Bestand AA977 41.1 C.F. 25 – effectifs.

eveneens voor dat er weinig vrouwen werkzaam waren bij de NMBS.¹⁰¹ In het midden van de 20ste eeuw vervulden vrouwen voornamelijk ondersteunende taken binnenshuis, zoals de zorg voor hun huisgenoten.¹⁰² Dit gaf hen weinig ruimte voor een voltijdse job. De vrouwen die bij de NMBS werkten, vervulden dikwijls administratieve functies of waren seingever.¹⁰³ In de ateliers, waar de meeste spoorlieden werkzaam waren, bestond het werk niet zelden uit zware arbeid. De bedrijvigheid bestond er bijvoorbeeld uit het smelten van metaal, het werken met draaibanken, of het herstellen van locomotieven. We kunnen vermoeden dat deze arbeidsomstandigheden – en het idee dat vrouwen hiervoor niet geschikt waren – resulteerde in een ondervertegenwoordiging. Dit verklaart waarom de wanverhouding nog veel sterker uitgesproken is in mijn onderzoek dan het geval is binnen de totale groep erkende verzetsleden in België.¹⁰⁴

Omdat de spoor mannen een erg veelzijdige verzetsactiviteit aan de dag legden, is het niet meteen overduidelijk in welke zin de dominantie van mannen bepalend was voor de actievormen. Een groot aantal spoorweglui toonde zich wel paraat om deel te nemen aan de bevrijdingsgevechten, een typisch mannelijke vorm van verzet. De afwezigheid van vrouwen in deze groep van 284 mensen betekent niet dat het NMBS-personeel in de netwerken niet samenwerkte met vrouwelijke verzetsstrijdsters. Terwijl vrouwen belangrijke uitvoerende taken op zich namen, kwamen zij door de heersende genderrollen minder op leidinggevende posities terecht.¹⁰⁵ De kern van de netwerken was aangewezen op hulp in de vorm van onderduikadressen, kleren, voedsel, wapens, en andere materiële of morele steun.¹⁰⁶ Hierbij was de inbreng van talloze vrouwen van onschatbare waarde, zonder dewelke veel netwerken niet op dezelfde manier hadden kunnen functioneren. De verzetsdaden van deze vrouwen bespreek ik meer in detail in de netwerkanalyse. De positie van de vrouw zorgde ervoor dat zij na de oorlog minder geneigd waren een erkenningsdossier in te dienen. Zelfs wanneer de vrouw in het gezin even veel of zelfs meer verzet had gepleegd dan haar man, vader of broer, was het vaak de gewoonte dat het gezinshoofd, de man, een erkenning aanvroeg.¹⁰⁷ Afgaand op deze erkenningsdossiers, tasten we bijgevolg voor een groot deel in het duister wat betreft de rol van vrouwen.

Gezinssituatie

De gegevens over de burgerlijke staat tonen aan dat de grote meerderheid van deze personen gehuwd was.¹⁰⁸ De groep van ongehuwden, gescheiden personen en weduwnaars vormen samen slechts 17 %. De oververtegenwoordiging van gehuwden ten opzichte van ongehuwden, was in feite

¹⁰¹ In de jaarboeken in het archief van de NMBS, vond ik na een kleine steekproef bijna uitsluitend mannen terug onder de werklieden. Wanneer er uitzonderlijk vrouwen actief waren bij de NMBS, vervulden zij doorgaans administratieve functies of werkten zij in de seinhuizen. Wybren Logghe, een medestudent van mij, vond in het kader van zijn thesis-onderzoek eveneens geen enkele vrouw terug binnen de populatie NMBS-werknemers die na de oorlog een administratieve sanctie kreeg wegens onvaderlands gedrag.

¹⁰² Maerten, *Was opa een held?*, 67.

¹⁰³ Archief NMBS. Gesprek met Jan Verhaeven van de NMBS.

¹⁰⁴ Maerten, *Was opa een held?*, 67.

¹⁰⁵ Verhoeyen, *België bezet*, 257.

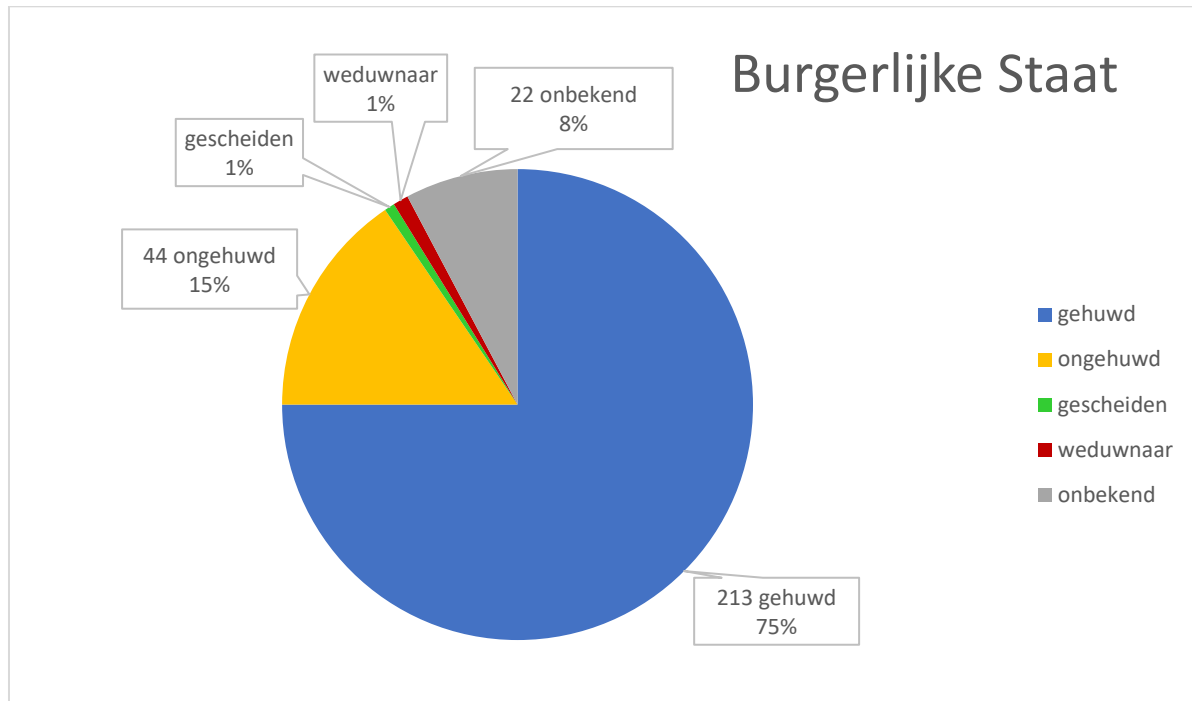
¹⁰⁶ Maerten, *Was opa een held?*, 68.

¹⁰⁷ Emmanuel Debuyne, *La guerre secrète des espions belges 1940-1944* (Brussel: Racine, 2008), 308.; Fabrice Maerten, "Vrouwen in het verzet," CegeSoma, geraadpleegd 5.02.2023, <https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/vrouwen-in-het-verzet.html>.; Correspondentie met Ward Adriaens, 5.4.2023.

¹⁰⁸ Van 25 van de 254 personen zijn er geen gegevens bekend.

nog groter dan het geval was voor de actieve Belgische bevolking, ouder dan 15 jaar.¹⁰⁹ Hieruit blijkt dat een levenspartner hen blijkbaar niet tegenhield om de risico's van een verzetsleven erbij te nemen. Debruyne concludeerde dat een gezin evenmin een belemmering was voor de inlichtings- en actieagenten om in het verzet te gaan.¹¹⁰ In hoeveel gevallen deze keuze op bijval dan wel protest kon rekenen bij de partner kon ik niet achterhalen. Evenmin kon ik vaststellen of de ongehuwde personen meer risico's durfden te nemen.

Figuur 1.

Informatie omtrent het aantal kinderen van de verzetsleden wordt slechts in een minderheid van de erkenningsdossiers vermeld. Over slechts 63 personen vernemen we in de documenten of ze kinderen hadden tijdens de oorlog, wat het geval was bij 40 van hen. Gelet op het feit dat in het merendeel van de dossiers de vraag niet wordt gesteld en gelet op het feit dat de meeste weerstanders getrouwd waren, moet het werkelijke aantal veel hoger hebben gelegen. Daarom vermoed ik dat een flink aantal van deze getrouwden niet alleen met hun partner, maar ook met hun kroost rekening moest houden. De meest interessante vaststelling is dat ik geen enkele persoon kon identificeren met een echt kroostrijk gezin van meer dan drie kinderen, terwijl dit wel het geval was bij bijna één derde van de Belgische gezinnen. Bijna exact dezelfde vaststelling deed Debruyne in zijn omvangrijke studie over de inlichtings- en actieagenten.¹¹¹ Een mogelijke verklaring is dat een kroostrijke familie een afradend effect had voor een riskant bestaan als verzetsstrijder. In een gezin met veel kinderen moest ook de man zijn verantwoordelijkheden opnemen. Kinderen namen met andere woorden de bewegingsvrijheid weg waar men als verzetsstrijder nood aan had.

¹⁰⁹ 62,7% van de Belgen was getrouwd, 27,2 % was ongehuwd. (Général de la Population, de l'Industrie et du Commerce au 31 décembre 1947, t.V, Bruxelles, 1951, 46-48).

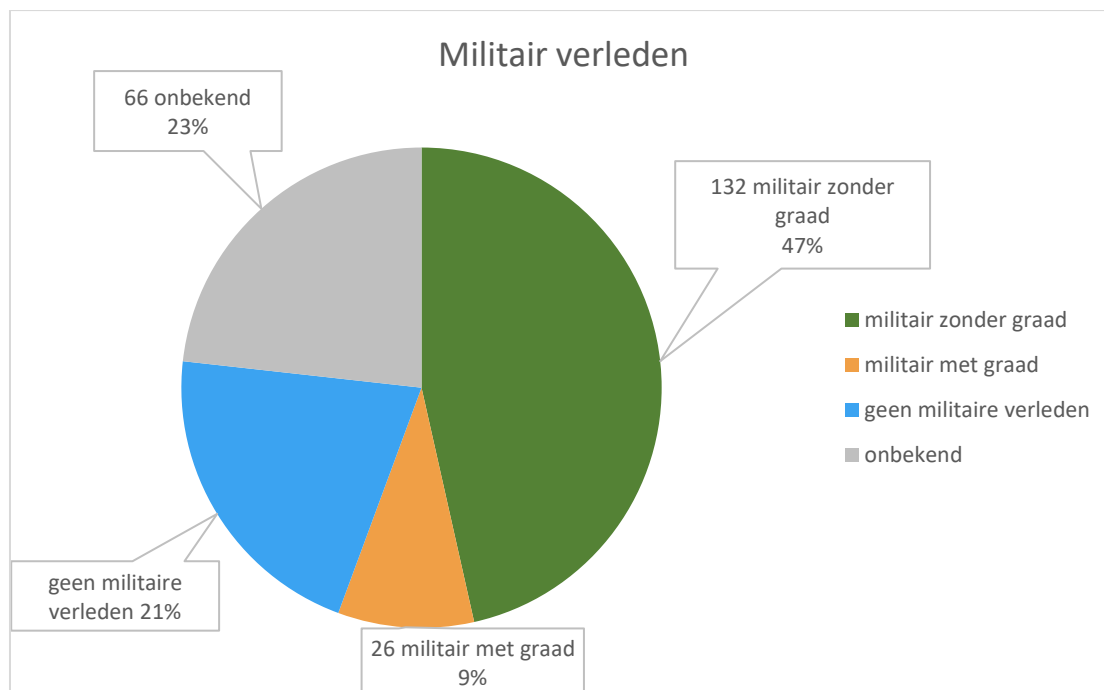
¹¹⁰ Debruyne, "La Maison de Verre," 526.

¹¹¹ 30,8% van de Belgische gezinnen telde meer dan drie kinderen in 1947. (Recensement général de la Population, de l'Industrie et du Commerce au 31 décembre 1947, t.VII, Bruxelles, 1951, p.16).; Debruyne, "La maison de verre," 527. Slechts 16,1 % van de inlichtingsagenten uit de studie van Debruyne telde meer dan drie kinderen. Debruyne, "La maison de verre," 582.

Legerdienst

Van de groep van 284 verzetsleden beschikken we voor 199 van hen over informatie inzake hun militair verleden. Van 158 personen, ofwel 56 % weten we dat zij dienst hebben gedaan in het leger, 26 van hen (9 %) hadden een hogere graad dan gewoon soldaat. Net als in eerdere overzichtswerken over het verzet, kon er geen correlatie vastgesteld worden tussen de behaalde graad in het leger en de positie binnen het verzetsnetwerk. In de militaire verzetsorganisaties zoals het Geheim Leger, vormde de militaire hiërarchie het uitgangspunt en behield men in beginsel de behaalde graad, maar hier werd ook binnen het Geheim Leger regelmatig van afgeweken.¹¹² Binnen het Geheim Leger hadden 8 van de 54 leden, ofwel 15 % reeds een hogere militaire graad behaald. Dit is iets meer dan de 9 % in groep van 284 personen. Maar dit leidde evenmin noodzakelijk tot een leidende functie in het verzet. Drie van deze acht leden namen de leiding op in het verzet, tegenover 4 leden zonder een militaire graad. Concluderend gaf een hoge graad in het leger geen garantie op een hoge positie binnen het verzetsnetwerk. Anders gesteld hadden veel van de leidinggevende figuren in het netwerk in het verleden geen promotie gemaakt als militair.¹¹³

Figuur 2.

Functie binnen de NMBS

De NMBS werd gekenmerkt door een intern sterk hiërarchische structuur. Op welk trapje binnen deze hiërarchie stond het spoorwegpersoneel dat in verzet kwam? Namen de hoge ambtenaren het voortouw, of ontpopten de lagere werknemers zich als de echte patriotten?

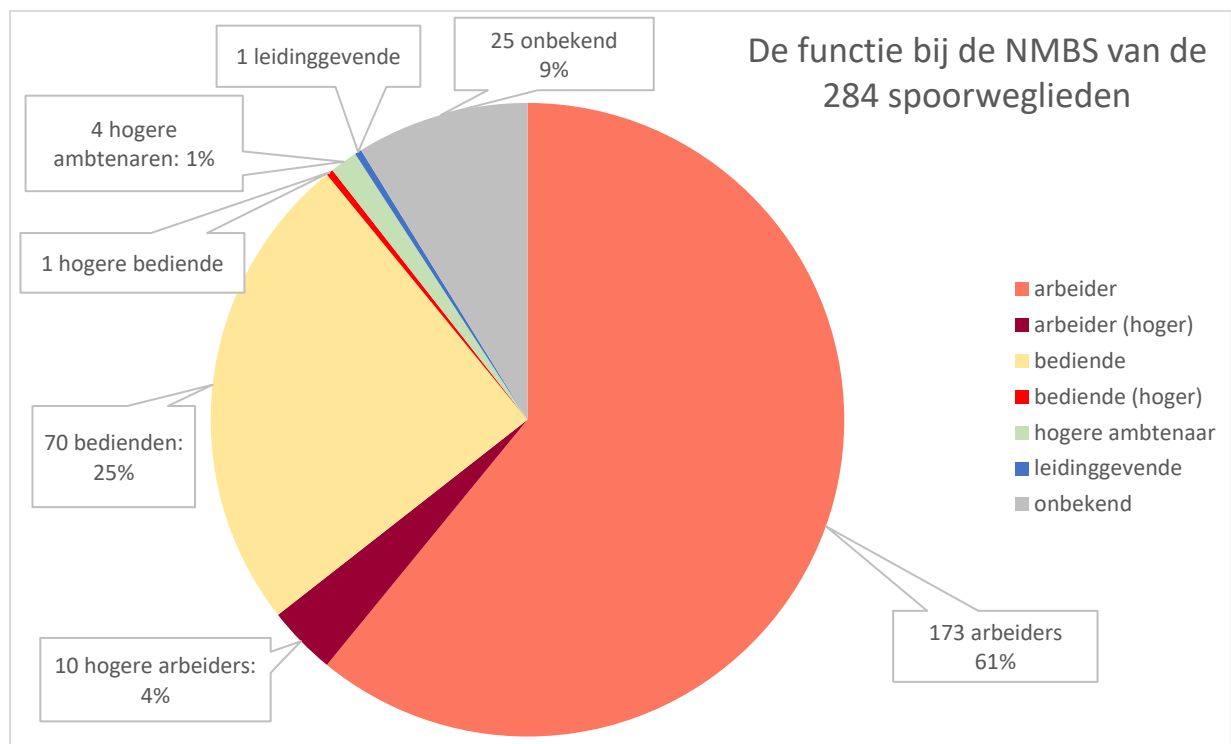
Aangezien het spoorwegpersoneel in mijn onderzoekspopulatie meer dan 80 verschillende functies uitoefende bij de NMBS, werden deze functies onderverdeeld en geclusterd in zes meer algemene

¹¹² Verhoeyen, *België bezet*, 259.

¹¹³ Jozef Peeraer vermeldt expliciet dat hij niet gegradeerd was in het leger, aangezien hij antimilitaristisch was ingesteld. Documentatie- en Archiefcentrum van de Communistische Beweging (DACOB), persoonsdossier Peeraer Jozef (16.4.1909), dossier nr° 5812.

categorieën van laag naar hoog in de hiërarchie. Iets meer dan 61 % was arbeider en had een uitvoerende job.¹¹⁴ Het gros van hen werkte in de ateliers, waarvan 56 als draaier, bankwerker, paswerker, mecanicien of schrijnwerker. Tot de categorie arbeider behoorden daarnaast 23 machinisten, 6 seingever, 5 stokers en 4 rangeerders. De bedienden vormden 25 % en voerden een administratieve functie uit, waarvan 10 als hoofdtreinwachter, 2 als treinwachter en 2 als stationsbediende.¹¹⁵ Enkele leden bevonden zich op een hoger echelon binnen de NMBS: 9 personen waren in de functie van hogere arbeider en konden de leiding hebben over enkele werklieden. Slechts één persoon was als depotchef een hogere bediende. Nog hoger in de rangorde stonden twee ingenieurs, een technisch ingenieur en een doctor in de chemie (alle vier hogere ambtenaren) en een stationschef (leidinggevende). Van 25 personen kon de functie niet achterhaald worden.

Figuur 3.

De oververtegenwoordiging van arbeiders ten opzichte van (hogere) bedienden, ambtenaren en mensen met een leidinggevende functie, wijst erop dat het verzet vooral tot stand kwam op de laagste echelons van de NMBS, dus op de werkvloer. Hierbij moeten we er wel rekening mee houden dat op het totale personeelsbestand van de NMBS de arbeiders eveneens ruim in de meerderheid waren. Tabel 1 toont de verdeling van het NMBS-personeel tussen arbeiders en bedienden in België, op 31 december 1941.¹¹⁶ De groep bedienden in deze tabel omvat zowel de gewone bedienden als de hogere bedienden, hogere ambtenaren en leidinggevend.

¹¹⁴ Over 25 leden (9%) hebben we geen info. Daarom liggen de werkelijke percentages nog iets hoger.

¹¹⁵ Van een heel aantal arbeiders en bedienden wordt de functie niet nauwkeuriger omschreven en weten we slechts dat zij bijvoorbeeld "spoorwegwerker" of "spoorwegbediende" waren.

¹¹⁶ Archief van de NMBS. Jaarverslag (1941): 38, 201.; Op 31 december 1941 was België sinds anderhalf jaar bezet. Pas in 1942 kwam de rekrutering van de spoorweglieden in deze studie echt goed op gang. Voor latere jaren tijdens de oorlog heb ik geen cijfers van het personeelsbestand kunnen vinden. Voor het aantal hogere arbeiders, hogere bedienden, ambtenaren en leidinggevend binnen de NMBS kon ik evenmin de cijfergegevens terugvinden.

Tabel 1.

Personeel	aantal	%
Arbeiders	67740	80,6
Bedienden	16349	19,4
Eindtotaal	84089	100

Dee hoge afvaardiging van arbeiders in het verzet vloeit logischerwijs voort uit de oververtegenwoordiging van arbeiders in het totale personeelsbestand van de NMBS. Uit deze cijfers blijkt dat het overwicht van arbeiders ten opzichte van bedienden in het verzet eigenlijk zelfs minder groot was dan binnen het totale personeelsbestand: een verhouding van 61 % arbeiders tegenover 27 % bedienden in het verzet tegenover 81 % arbeiders en 19 % bedienden binnen het hele bedrijf.¹¹⁷ Dit neemt natuurlijk de realiteit niet weg dat, op het totaal van verzetsleden bij de NMBS, de (hand)arbeiders in absolute aantallen met voorsprong in de meerderheid waren.

Eerder historisch onderzoek wees op het opmerkelijke verschijnsel waarbij de bestaande hiërarchische orde van voor de oorlog regelmatig werd doorbroken binnen de verzetsnetwerken.¹¹⁸ Binnen het netwerk ontstond een andere logica waarbij de vooroorlogse hiërarchische relaties werden uitgewist. Hogere kaders of ambtenaren van zekere leeftijd konden het gezag aanvaarden van jongere verzetslui met een uitvoerende job zoals arbeider. Mijn onderzoek leverde niet voldoende gegevens om hierover éénduidige uitspraken over te doen. Verder bespreek ik wel of de verzetsgroepen doelgericht spoorweglieden met bepaalde vaardigheden rekruteerden. De keuze voor bepaalde profielen, al dan niet onderdeel van een bewuste strategie, kon voortvloeien uit de verzetsvormen waarin de groep gespecialiseerd was. Noemenswaardig is dat twee van de vier hogere ambtenaren en de enige leidinggevende van de hele groep, actief waren bij de Inlichtings- en Actiediensten. De inlichtings- en actiediensten deden hier dus hun reputatie als elite van het verzet eer aan. Van de 16 werknemers die op een hogere trede stonden dan arbeider of bediende, hielden 12 personen zich bezig met inlichtingenwerk. Dankzij hun geletterdheid waren zij wellicht beter in staat om inlichtingen nauwkeurig door te geven.

Chronologie tussen de indienstneming bij de NMBS en de toetreding tot de weerstand

Over 46 % van de spoorweglieden weten we dat zij reeds bij de NMBS werkten voor de oorlog uitbrak, 25 % is pas tijdens de oorlog toetreden tot de NMBS. In realiteit was waarschijnlijk meer dan de helft reeds voor de oorlog in dienst van de NMBS, aangezien de gegevens ontbreken voor 29 % van de personeelsleden in deze studie.¹¹⁹ Dit neemt niet weg dat minstens een kwart van de personeelsleden, en wellicht nog een stuk meer, pas dienst nam tijdens de oorlog. De voornaamste verklaring hiervoor is dat een job bij de NMBS een verplichte tewerkstelling in Duitsland kon voorkomen. Georges Schoeters van de Witte Brigade bijvoorbeeld geraakt via de pastoor nipt binnen bij de NMBS als transcripteur en kon op die manier de tewerkstelling in Duitsland ontlopen.¹²⁰ Van de

¹¹⁷ Van 25 van de 284 NMBS-werknemers was de functie onbekend. Wanneer de percentages berekend zouden worden op basis van de 259 NMBS-werknemers waarvan de functie wel bekend is, zouden er 67 % arbeiders zijn en 27 % bedienden.

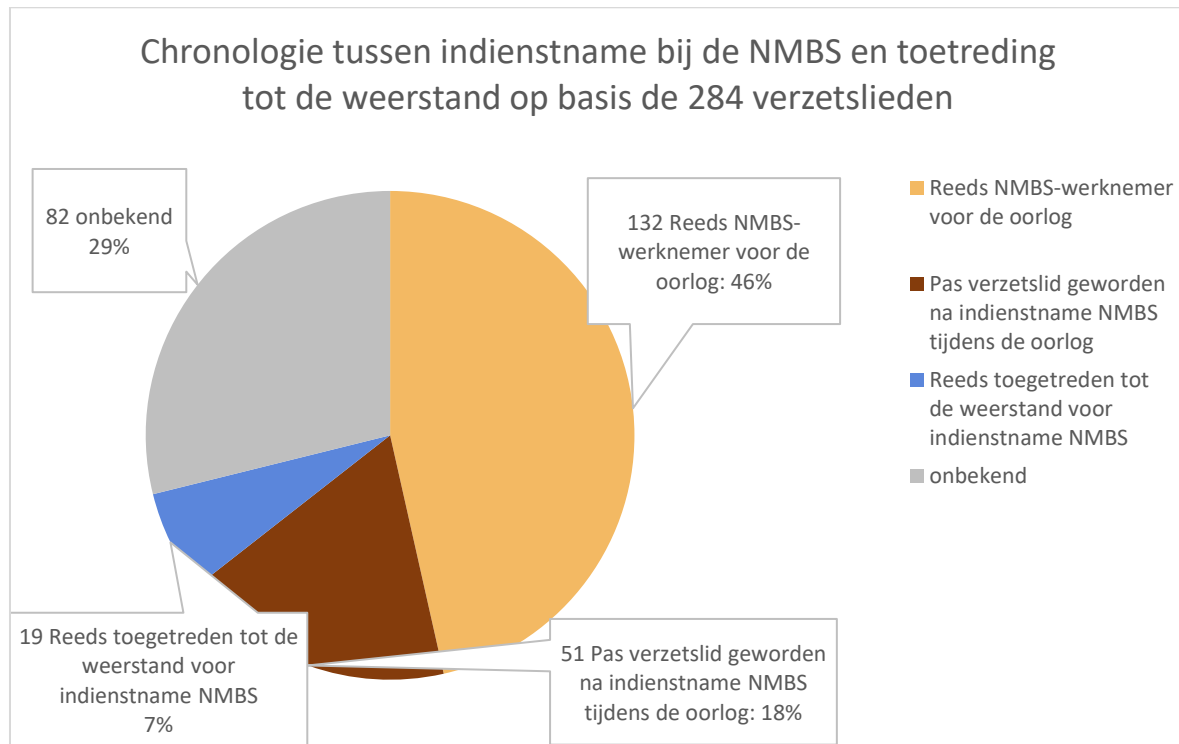
¹¹⁸ Verhoeyen, *België bezet*, 259.

¹¹⁹ De gegevens werden teruggevonden op de personeelslijsten in het NMBS-archief.

¹²⁰ Gesprek met mevrouw Martine Schoeters, dochter van Georges Schoeters, op woensdag 17 mei 2023. Een transcripteur werkte bij de telegramdienst van de NMBS die instaat voor de aankomstplaatsen en vertrektijden van de treinen.

spoorweglieden die pas tijdens de oorlog bij de NMBS gaan werken, weten we dat er bijna driekwart reeds bij de NMBS werkte op het moment dat zij toetraden tot de weerstand.

Figuur 4.

Leeftijd op het moment van toetreding tot het verzet

Alle leeftijdscategorieën vanaf 18 jaar tot 50 jaar zijn vrij consequent vertegenwoordigd in de groep spoorweglieden in mijn studie.¹²¹ Eens de vijftig gepasseerd gaat het aantal sterk achteruit. Wat betreft de specifieke groep inlichtingsagenten in België, namen Debruyne en Janssens in hun studies dezelfde trend waar.¹²² De meest logische verklaring hiervoor, is dat het aantal gepensioneerden boven de 50 jaar toenam. Ten tweede had de afnemende fysieke en mentale gezondheid vermoedelijk haar invloed. De energie en de moed die hielpen om de onzekere en onvoorspelbare omstandigheden van het verzetsleven te trotseren, waren bij mannen boven de 50 jaar vermoedelijk al sterk afgenomen. Verzetsdaden werden regelmatig 's nachts gepleegd. Bovendien bestond een zeker risico te moeten onderduiken, op de vlucht voor de Duitse repressie-apparaat, wat fysiek uitputtend kan zijn.

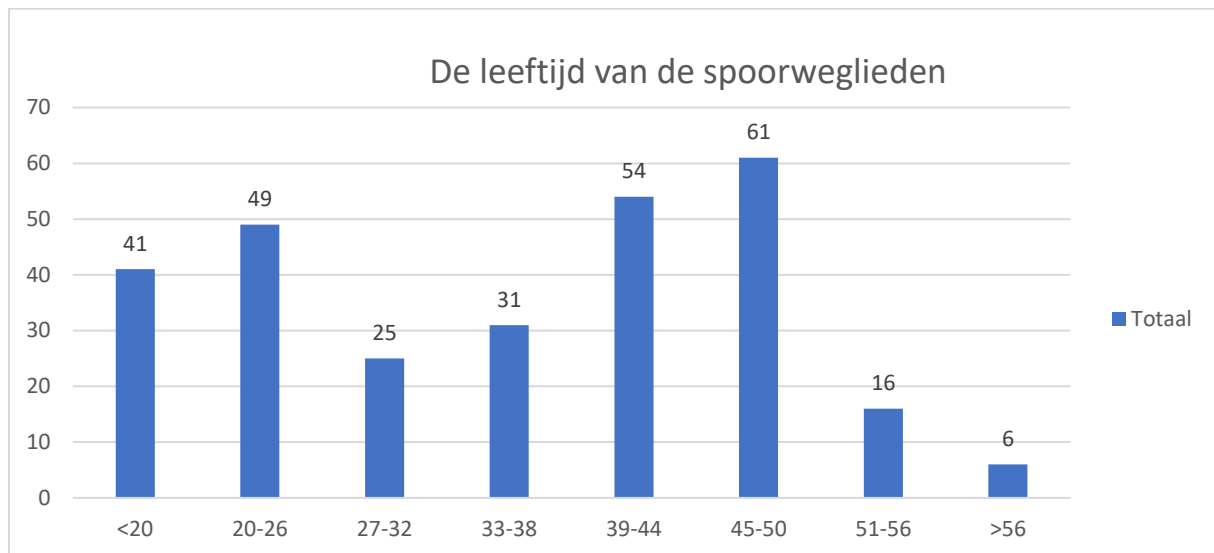
Opmerkelijk voor mijn groep is enerzijds dat de spoorweglieden tussen 45 en 50 jaar het sterkst vertegenwoordigd zijn, maar anderzijds is er ook een grote aanwezigheid van spoormannen die de 20 jaar nog niet gepasseerd zijn op het moment dat zij in het verzet stappen. De leeftijdsklassen tussen 14 en 26 jaar en tussen 39 en 50 jaar oud, zijn het frequentst afgevaardigd. Hun collega's tussen 27 en

¹²¹ Voor de spoorweglieden van wie de datum van toetreding niet exact bekend was, werd de leeftijd berekend op 1 januari 1942. Zes spoorweglieden in mijn studie waren 17 jaar oud, één was 16 jaar oud en één was 14 jaar oud op het moment van toetreden tot het verzet. Van slechts één persoon kon ik de geboortedatum (en dus ook de leeftijd) niet achterhalen.

¹²² Debruyne, "La maison de verre," 527. Maarten Janssens, "Analyse van de inlichtingskernen en haar leden uit de regio Mechelen tijdens de Tweede Wereldoorlog" (Masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, 2007), 80.

39 jaar zijn veel minder talrijk aanwezig in het verzet. De cijfergegevens in de scriptie van Janssens, over de inlichtingsagenten in de regio Mechelen, vertonen deels een gelijkaardig patroon.¹²³ Een plausibele verklaring is dat men op deze leeftijd vaker gebonden is aan de zorg voor een gezin, met eventuele kinderen ten laste, waardoor zij moeilijker energie en tijd konden vrijmaken voor het verzet.¹²⁴

Figuur 5.

Periode van toetreden tot het verzet

Figuur 6 geeft weer wanneer de spoorweglieden toetraden tot het verzet.¹²⁵ Vanaf de capitulatie tot het einde van 1940 sloten slechts 18 spoorweglieden zich aan bij de weerstand. Het aantal rekruteringen kende een lichte stijging vanaf 1941, maar pas vanaf 1942 kwam het aantal toetredingen pas echt in een stroomversnelling. Vóór het einde van 1941 was 26,5 % op het totale aantal van 284 leden al actief geworden in het verzet. Tot een zeer gelijklopende vaststelling kwam Debruyne: slechts 28,6% van de spoorweglieden in zijn studie over de inlichtings- en actieagenten, traden toe voor het einde van 1941.¹²⁶ Alhoewel er in de 2de helft van 1942 een vrij hoog absoluut aantal spoorweglieden werd gerekruteerd, is er een daling ten opzichte van het halfjaar ervoor en het halfjaar erna. Voor het Belgische verzet in zijn totaliteit vond er in deze periode wel een verdere toename plaats.¹²⁷ Dit laatste fenomeen wordt toegeschreven aan een verordening van het Duits militair bestuur in oktober 1942 dat bepaalde dat alle mannen tussen 18 en 50 jaar verplicht konden

¹²³ Hoewel de cijfergegevens in de scriptie van Maarten Janssens een gelijkaardig patroon vertonen, merkte hij dit zelf (althans niet schriftelijk) op in zijn studie. Hij beschrijft het fenomeen alleszins niet in zijn scriptie. Voornamelijk de agenten uit zijn studie tussen 26 en 30 jaar zijn ondervertegenwoordigd. Vanaf 30 jaar is hun aanwezigheid al iets hoger, tussen 36 en 45 zijn zij zeer sterk aanwezig. In de studie van Debruyne zijn de agenten tussen 25 en 29 iets minder sterk aanwezig, al is het verschil niet overdreven.

¹²⁴ Een andere mogelijkheid, is dat de lagere vertegenwoordiging van deze leeftijdscategorie in de totale Belgische bevolking meespeelt. De bevolkingscijfers voor België in 1942 tonen een iets lager aantal personen van de leeftijdsklasse tussen 25 en 29 jaar oud. Het verschil lijkt echter te klein om de enige factor te zijn. Debruyne, "La maison de verre," 527.;

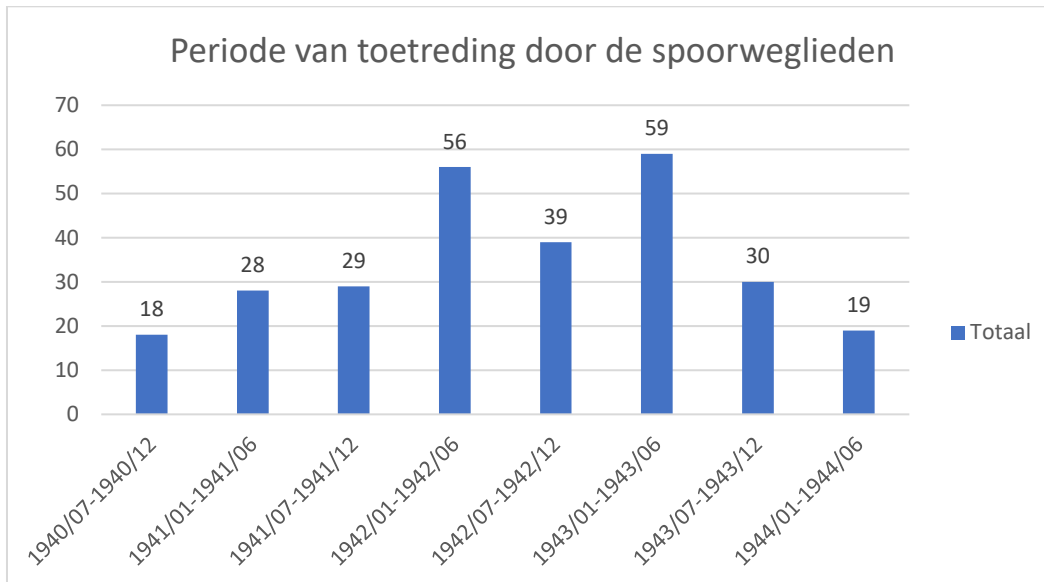
¹²⁵ Omdat de gegevens voor 6 van de 284 leden ontbreken, worden slechts de gegevens van 278 van de 284 spoorweglieden visueel voorgesteld.

¹²⁶ Debruyne, "La maison de verre," 593.

¹²⁷ Verhoeyen, *België bezet*, 262.

worden tewerkgesteld in Duitsland.¹²⁸ Een aanzienlijk aantal van hen werd werkweigeraar en ging in de clandestiniteit, waardoor het georganiseerde verzet uit een bredere basis kon rekruteren. De regeling van oktober 1942 vormde geen reden voor het NMBS-personeel om onder te duiken, aangezien men als spoorman vrijgesteld was van verplichte tewerkstelling in Duitsland. Natuurlijk doken sommige spoorweglieden wel onder omdat zij omwille van andere redenen werden opgespoord door het Duitse repressie-apparaat.

Figuur 6.

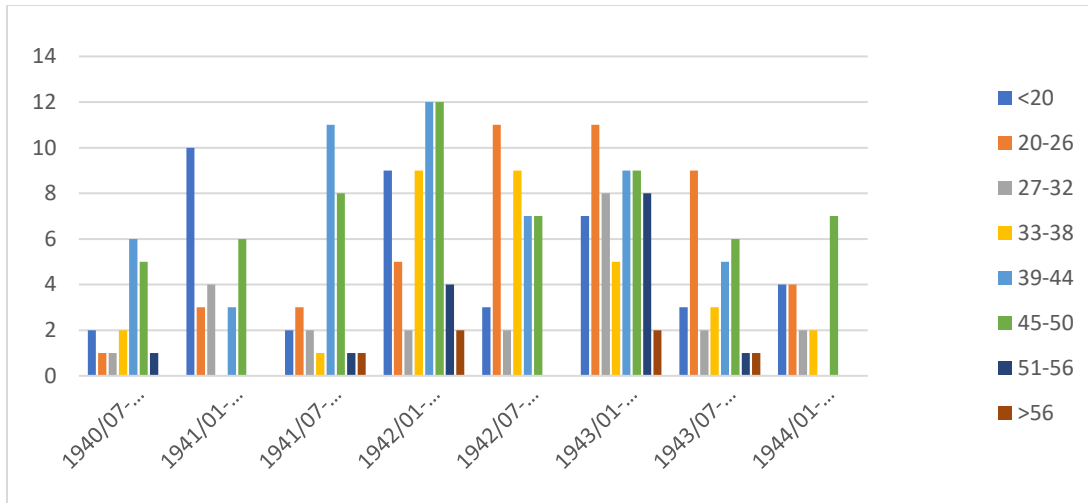

Figuur 7 toont per halfjaar welke leeftijdscategorieën in het verzet gaan. De rode staven tonen de totalen. We zien voor het eerste halfjaar (juni 1940 tot december 1940), het derde halfjaar (juli 1941 tot december 1941) en het vierde halfjaar (januari 1942 tot juni 1942) dat voornamelijk generatie van 39 tot 50 jaar tot de weerstand toetrad. Dit valt wellicht te kaderen binnen de algemene tendens voor het verzet in België.¹²⁹ De jongere generatie komt pas later tijdens de bezetting talrijk in actie. Toch treden er in het tweede halfjaar (van januari 1941 tot juni 1941) reeds 8 personen en in het vierde halfjaar 9 personen toe die de leeftijd van 20 jaar nog niet hadden bereikt. De periode van januari 1943 tot juni 1943 is duidelijk een fase waarin alle leeftijdscategorieën toetraden. Natuurlijk moeten we voorzichtig zijn met conclusies, gelet op het vrij beperkte aantal cijfergegevens.

¹²⁸ Maerten, *Was opa een held?*, 44.

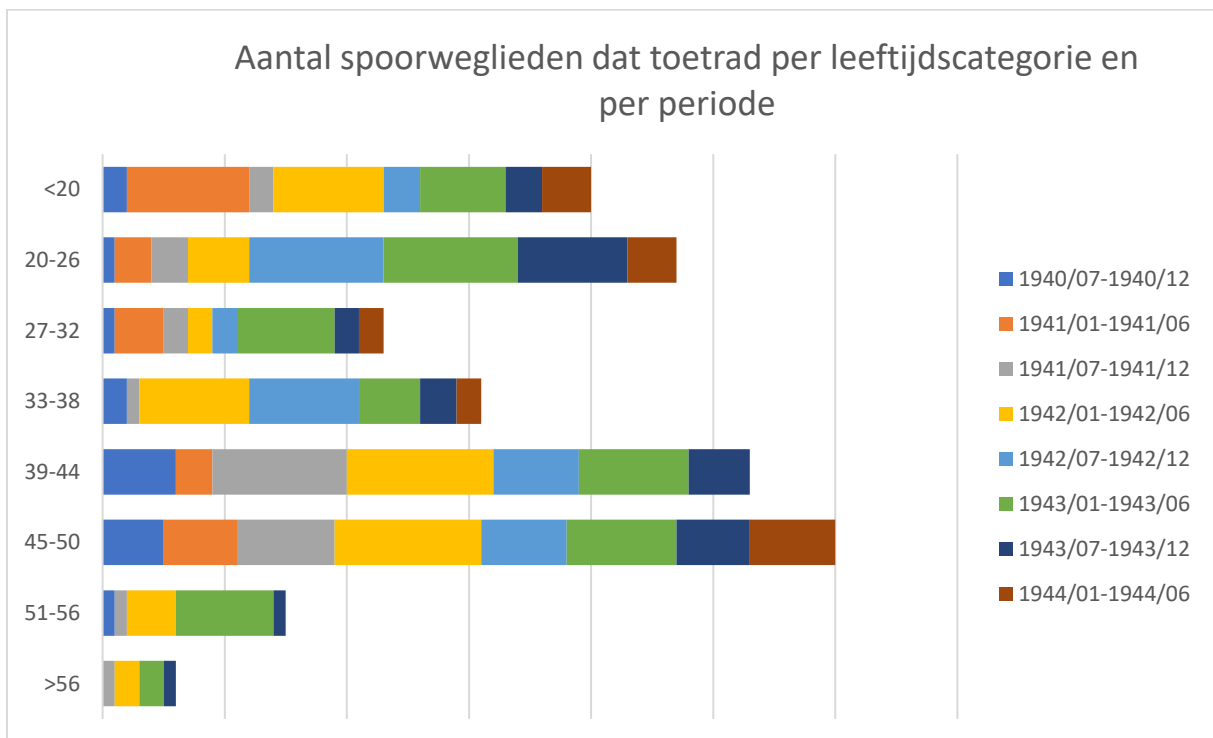
¹²⁹ Maerten, *Was opa een held?*, 44.

Figuur 7.

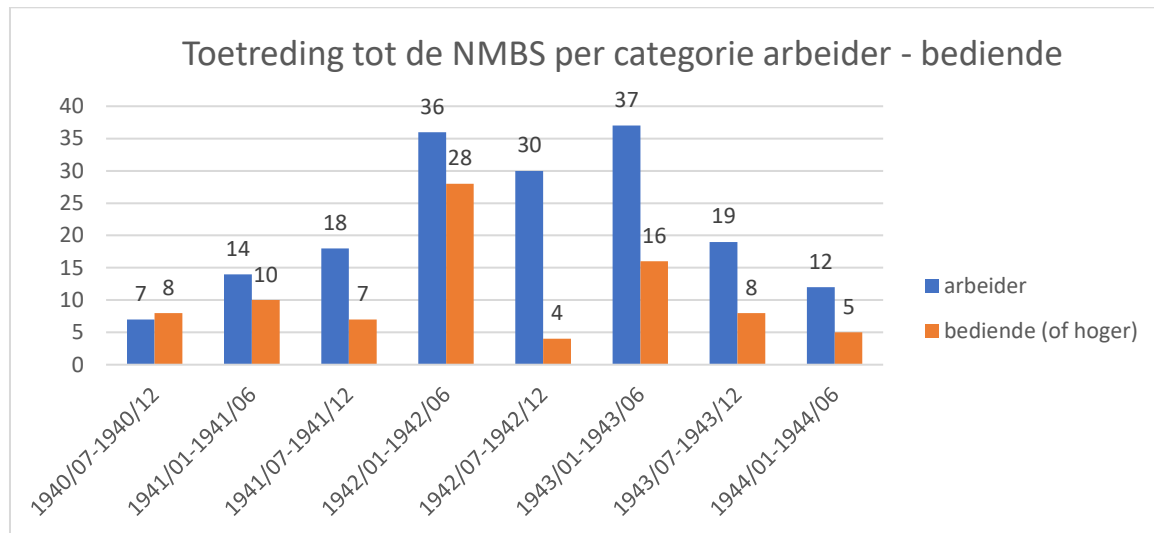
Wanneer we dezelfde gegevens van voorgaande grafiek voorstellen, maar ze eerst per leeftijdscategorie ordenen, doen we een merkwaardige vaststelling. De personen jonger dan twintig jaar traden talrijker toe tot het verzet in het voorjaar dan in het najaar, en dit gedurende de hele oorlog. Ik heb geen verklaring kunnen vinden, maar het fenomeen is wel opvallend. Bij de andere leeftijdscategorieën werd geen dergelijk patroon vastgesteld.

Figuur 8.

De volgende figuur tont het aantal toegetreden arbeiders en bedienden per halfjaar. De categorie bediende werd hier in de ruime zin geïnterpreteerd: elke werknemer die met een graad hoger dan arbeider aan het werk was, werd als bediende meegeteld.

Figuur 9.

In het eerste halfjaar traden meer bedienden toe dan arbeiders. Dit valt mogelijks te kaderen vanuit het algemene patroon in het Belgische verzet, waarbij de pioniers voornamelijk afkomstig waren uit de middenklasse.¹³⁰ Vanaf het tweede halfjaar lag het absolute aantal arbeiders in elke periode hoger. Dit overwicht wordt meer uitgesproken vanaf het midden van 1942.

Repressie en clandestiniteit

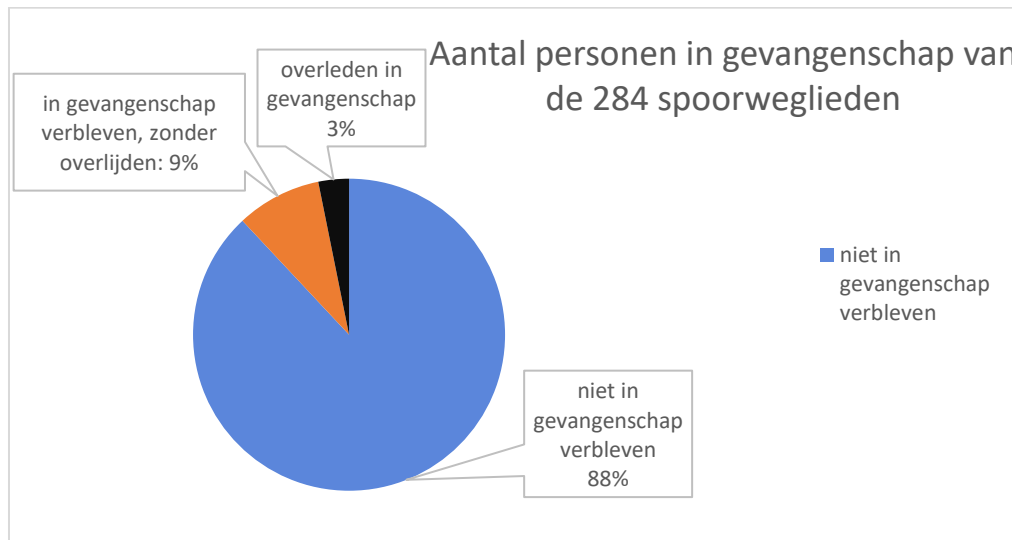
De bezetter interpreteerde de verzetsdaden als een ernstige inbreuk op het Duitse gezag. Dat blijkt uit de enorme inspanningen om de 'ordeverstoorders' op te sporen. Duizenden weerstanders voelden zich noodgedwongen om onderduikadressen te zoeken. Van 23 personen, ofwel 8 % van de spoorweglui, weten we dat zij tijdens de bezetting in de illegaliteit hebben geleefd.¹³¹ Sommigen slaagden er niet in op tijd onder te duiken, of werden ondanks hun verwoede poging te ontsnappen, alsnog geklist door de vijand. Op nationaal niveau werd ongeveer één op de vier weerstanders ingerekend door het Duitse repressie-apparaat. Bijna één op de tien, zou de oorlog niet overleven, dat kon door executie, maar meestal door uitputting, ziekte en mishandeling in de gevangenskampen. In vergelijking met deze nationale cijfers wordt slechts een gering aantal van de 284 spoormannen getroffen door de repressie: 12 % komt terecht in de gevangenschap, 3 % brengt het er niet levend vanaf. Omdat de arbeidersklasse meer geneigd was tot de openlijke strijd, zouden we verwachten dat zij met hardere repressie-maatregelen werd geconfronteerd.¹³² Deze hypothese wordt niet ondersteund door mijn gegevens. Er is een overwicht van het aantal spoorwegaarbeiders ten opzichte van het aantal spoorwegbedienden, maar dit is te verklaren vanuit de algemeen hogere aanwezigheid arbeiders in de totale groep van 284 spoorweglieden en in de NMBS.

¹³⁰ Maerten, *Was opa een held?*, 48.

¹³¹ Van deze 23 personen waren 13 lid van het Geheim Leger. Hiervoor kon ik geen verklaring vinden. Wellicht berust dit op toeval.

¹³² Fabrice Maerten, *Was opa een held?*, 74.

Figuur 10. Het aantal personen dat in gevangenschap terecht kwam na aangehouden te zijn door de bezetter.¹³³

Het Duitse repressie-apparaat tilde absoluut niet alleen zwaar aan gewelddadige sabotageacties. Wie onderdak verschafte aan weerstanders, geallieerde vliegeniers of andere vijanden van het Duitse Rijk, riskeerde hoge straffen. Het doorspelen van sluikpers was in de ogen van de bezetter evenmin een onschuldige bezigheid. Enkele spoor mannen, die lid waren van de Syndicale Strijdcomités, werden in het Mechelse Arsenaal gearresteerd vanwege de sluikbladen die zij doorgaven op de werkvloer en waarmee zij hun werkmakers aanzetten tot sabotage en verzet.¹³⁴ De bezetter kon zeer hardvochtig zijn tegenover patriotten die hun anti-Duitse ideeën deelden met collega's. Paul Etienne Laurys en zijn werkmaker Frans Maria Peeters kregen een tuchthuisstraf voor het beluisteren van de Engelse radiozender BBC. Ze vertelden het radionieuws over een Engelse overwinning in Afrika door aan de werkmakers in het Arsenaal en spoorden hen via vlugschriften aan tot sabotage.¹³⁵ Toch was de bezetter niet altijd genadeloos. Partizaan Jan Baeck kreeg slechts een vermaning voor de verspreiding van anti-Duitse propaganda, treinwachter Pierre Govaerts werd meermaals gewaarschuwd omdat hij treinen vertraagde.¹³⁶ Bij gebrek aan bewijs was het niet uitzonderlijk dat de Duitse bezetter afzag van verdere vervolging.¹³⁷

¹³³ Indien er in het dossier niets werd vermeld over een periode detentie, ging ik ervan uit dat de persoon niet in gevangenschap heeft verbleven.

¹³⁴ Alfons De Paepe, Henri De Meyer en Albert Franckx, allen actief bij de Syndicale Strijdcomités, werden hiervoor gearresteerd. Zij worden verder toegelicht in de netwerkanalyse, in het hoofdstuk over het Onafhankelijkheidsfront.

¹³⁵ Rijksarchief, Dienst Archief Oorlogsslachtoffers (hierna: DAO), persoonsdossier Peeters Frans Maria (23.04.1900), PC 615383 kal 9438.; DAO, persoonsdossier Laurys Etienne Paul (4.03.1905), PP 110384 kal 10881.;

¹³⁶ Museum van het Verzet, (hierna: MvhV), persoonsdossier Patriottische Milities, Jan Baeck (1.11.1892), doos nr 170, dossier nr 21196.

¹³⁷ Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Timbal Jacques (10.9.1899), dossier nr 407926.; DAO, persoonsdossier Steffens Edgard (25.11.1920), PP 110185 Kal 9863.; Algemeen Rijksarchief (hierna: ARA), bestand F 1944 Gewapende Weerstand, Deschauer Frans Jan (18.5.1920), doos nr 685, nr 17129 ; MvhV, persoonsdossier Gewapende Partizanen, Verlinden Michel (6.4.1897), nr 06337.; Op 28 maart 1943 werd Frans Aerts op beschuldiging van sabotage door de Gestapo aangehouden in de ketelmakerij van de Centrale Werkplaatsen in Mechelen en naar de gevangenis in de Begijnenstraat overgebracht. Hij werd verschillende malen verhoord, wat gepaard ging met foltering. Hij werd terug in vrijheid gesteld op 1 juni

De spoorweglieden in de georganiseerde verzetsgroeperingen

De verdeling in gefragmenteerde groeperingen

Zoals reeds werd vermeld traden er een aanzienlijk aantal spoorweglieden in het verzet. Wat de ongeëvenaarde afvaardiging van deze beroepscategorie nog frapperanter maakt, is het feit dat het hier wellicht gaat over de grootste groep werknemers bij eenzelfde werkgever in België. Tijdens de oorlog schommelde het totale personeelsbestand tussen de 72 000 en 94 000.¹³⁸ In België zijn 6799 van de personeelsleden officieel erkend, ofwel tussen de 7 en 9,5% van het totale aantal spoorlieden. Het percentage totale aantal erkenningen op nationaal niveau daarentegen ligt een stuk lager. In België was 2 à 3% van de totale actieve bevolking (tussen 16 en 65 jaar) actief in het verzet. De openbare diensten bleken in het geheel een vruchtbaarder werkmilieu om in het verzet te gaan, vergeleken met de private sector.¹³⁹

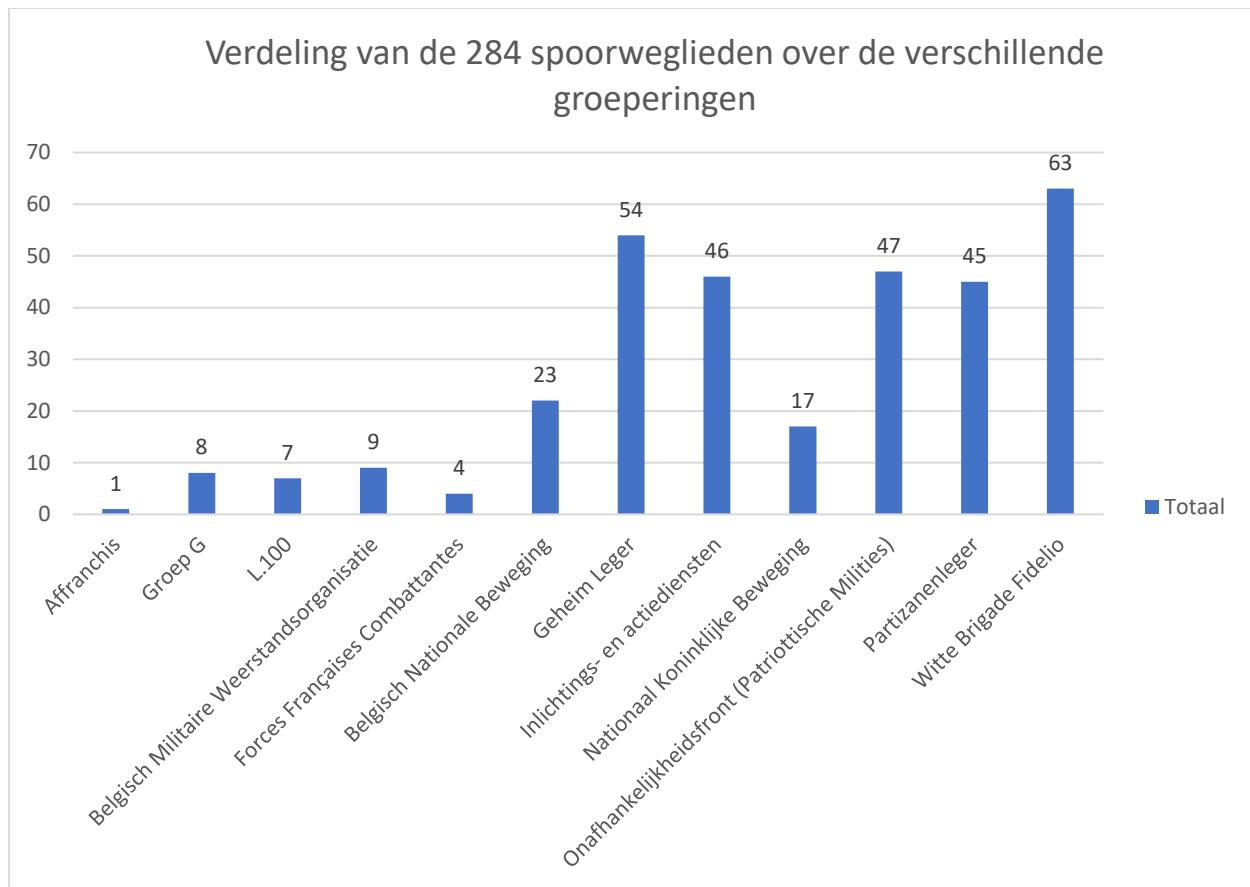
De naoorlogse dossiers vormen zeker geen één-op-één-relatie met de realiteit tijdens de bezetting. Maar omdat de meeste verzetsleden hun dossiers lieten opstellen via een erkende groepering, zijn deze gegevens zeer consequent kenbaar en gunnen zij ons wel een ruim overzicht op de verzetsstructuren waarbij de spoorweglieden aansloten. Onderstaand staafdiagram (figuur 11) toont de afvaardiging van de 284 spoorweglieden in de verschillende groeperingen. Deze cijfers zijn gebaseerd op het aantal ingediende dossiers, niet op basis van het aantal spoorweglieden dat effectief het officiële statuut heeft verkregen. De verzetslieden werden telkens meegeteld bij elke groepering waarbij ik het betreffende dossier tot aanvraag terugvond. De 46 agenten van de inlichtings- en actiediensten zijn hier voorgesteld als één cijfer. Ik wil echter benadrukken dat deze diensten niet afhangen van éénzelfde organisatiestructuur, maar van een heel aantal aparte verzetsnetwerken, die afzonderlijk van elkaar werden uitgebouwd. Zij zijn hier weergegeven louter ter vergelijking met de andere aantallen. Bijna alle leden van het Onafhankelijkheidsfront vonden in 1944 aansluiting bij de Patriottische Milities of lieten er minstens hun erkenningsdossier opstellen.

1943. ARA, Algemeen Rijksarchief. Société Nationale des chemins de fer belges (SNCB). Service du personnel. Dossiers concernant la deuxième guerre mondiale. I 675. IV G. Avis 94 P du 14 novembre 1945.

¹³⁸ Emmanuel Debruyne, "La maison de verre," 592.; Lokker, *Stokken in de wielen*, 13.

¹³⁹ Emmanuel Debruyne, "La maison de verre," 533.

Figuur 11.

Het valt op dat het NMBS-personeel bij de georganiseerde gewapende weerstand betrokken raakt via 11 verschillende groeperingen, met verschillende ideologieën en werkwijzen.¹⁴⁰ Het aantal agenten bij de inlichtings- en actiediensten samen opgeteld ligt in dezelfde grootteorde van de vier grootste groeperingen van gewapende weerstand, die numeriek het sterkst staan. Dit zijn het Geheim Leger, het Onafhankelijkheidsfront (waarvan de leden in 1944 aansluiten bij de Patriottische Milities), het Partizanenleger en de Witte Brigade Fidelio. Wat betreft de eerste drie groeperingen is dit niet geheel verrassend, gezien hun uitgebreide werking op nationaal niveau en ook in Vlaanderen. Opvallend toch voor mijn populatie, is dat de Witte Brigade Fidelio het grootste aantal spoor mannen aan zich kon binden. Op nationaal niveau zijn er slechts 3783 dossiers.¹⁴¹ Deels kan dit verklaard worden door de aanwezigheid van de Witte Brigade in de provincie Antwerpen.

Interessant om vast te stellen is dat de spoorlui ook in kleinere groepen terecht komen. In Leuven zijn er twee groepen actief die afhingen van L.100 die in totaal slechts een 300-tal telt. Zij worden besproken als casus op het einde van dit tweede deel. Eigenaardig om vast te stellen is het weinige NMBS-personeel in mijn studie dat een dossier liet opstellen via Groep G, aangezien deze elitegroep

¹⁴⁰ Een aantal Belgische inlichtings- en actieagenten streden tijdens de oorlog ook op het grondgebied van Frankrijk. Uit mijn groep zouden volgens de lijsten van de Groep Antwerpen in het NMBS-archief drie leden van de groep L. 100 ook erkend zijn als lid van de Forces Françaises Combattantes. In 1954 sprak de Staatsveiligheid van 3126 Belgische agenten erkend bij de Forces Françaises Combattantes. Jean Fosty, "De Belgische netten in Frankrijk. Essay over de geschiedenis van de Belgische actie- en inlichtingendiensten in Frankrijk gedurende de tweede wereldoorlog," *Bijdragen* (1972): 188.

¹⁴¹ Fabrice Maerten, *Was opa een held?*, 121.

systematisch het spoor viseerde.¹⁴² Vanuit die optiek had zij de zogenaamde “Groupe Chemin de Fer” CF25 ingelijfd, die was uitgebouwd in sectoren in Brussel, Gent, Bergen, Ottignies en Marches. De groep CF25 was niet actief in mijn regio.¹⁴³

Wanneer we de cijfers bekijken op het nationale niveau, merken we dat de oververtegenwoordiging van spoorweglieden bij de inlichtingsdiensten nog iets frappanter is, dan in het algemeen. Volgende aantallen zijn gebaseerd op de literatuur over het verzet België: tegenover 5,5 à 6,7 % spoorweglieden op het totale aantal erkende weerstanders, was er bij de inlichtings- en actiediensten gemiddeld 10% werkzaam bij het spoor.¹⁴⁴ Volgens de scriptie van Maarten Janssens werkte in de regio Mechelen zelfs 13,7% van de inlichtings- en actieagenten bij de NMBS.¹⁴⁵ Enigszins verrassend is dat mijn eigen cijfers dit niet lijken te bevestigen.¹⁴⁶

Tabel 2 toont de participatie van de 46 spoorweglieden in de afzonderlijke inlichtings- en actiediensten (of “netten”). De agenten die actief waren voor meerdere netten werden bij elke net meegeteld.

Alex	3
Baver-Baton	1
Bayard	9
Comete	1
Cone	1
Delpa-Belge	1
Jean	1
Luc-Marc	15
Mill	1
Rose Claire	1
Socrates	1
Tegal	4
Zero	6
Zig	2
Onbekend	18

Dit overzicht sluit aan bij de eerdere vaststelling, namelijk dat de spoorweglieden op heel gefragmenteerde wijze in het georganiseerde verzet terechtkwamen. De 46 inlichtingsagenten kwamen terecht in niet minder dan dertien verschillende inlichtings- en actienetten. Luc-Marc en Bayard tellen het meeste leden.

¹⁴² De voornaamste leden van Groep G kregen het statuut van inlichtings- en actieagent als van gewapend weerstander.

¹⁴³ CegeSoma, bestand AA1473 Papiers André Hautain (Groupe G), nr 3. documents en rapport avec la liquidation du Groupe G: rapport d’action chemin de fer. In ditzelfde archiefbestand komen wel andere subgroepen aan bod met leden in de regio Mechelen, die waren ondergebracht in groep G. Deze groepen bestonden echter niet exclusief uit spoorweglieden. Leider Georges Mertens liet zijn Partizanen, waaronder enkele NMBS-medewerkers, missies uitvoeren voor Groep G, zoals ik verder toelicht. CegeSoma, bestand AA1473 Papiers André Hautain (Groupe G), nr 2. Dossier confidentiel établi par la Sûreté de l’Etat lors de la liquidation du Groupe G (1946-1947) Les régions de groupe G: R.V: Anvers.

¹⁴⁴ E. Debruyne. “La maison de verre,” 593.

¹⁴⁵ Analyse van de inlichtingskernen en haar leden uit de regio Mechelen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

¹⁴⁶ Ik moet hierbij vermelden dat ik niet over de exacte cijfergegevens beschik om te berekenen hoeveel spoorweglieden er procentueel waren ten opzichte van het totale aantal weerstanders en inlichtingsagenten. Ik baseer me bovendien op basis van de ingediende dossiers, niet op basis van het aantal erkenningen.

Van de 284 spoorweglieden werden er 73, ofwel 25% gerekruteerd of aangestuurd door iemand van binnen de NMBS, terwijl 75% werd aangeworven door externen.¹⁴⁷ Hieruit leid ik af dat het NMBS-personeel in het verzet niet vanuit één hoofdkwartier werd aangestuurd, bijvoorbeeld een centraal orgaan binnen de NMBS. Daarom wisten de meesten vermoedelijk niet wie van hun collega's het nog aandurfde de strijd aan te binden met de bezetter. Door wie en op welke manier zij precies werden aangestuurd binnen elke groepering en elk net, komt aan bod in de netwerkanalyse, die beter toelaat om uitspraken te doen over de organisatievormen.¹⁴⁸

We mogen niet vergeten dat de officiële statuten creaties zijn van na de bezetting en pas dan beslist werd welke groeperingen officieel erkend werden. We moeten er ons bijgevolg voor hoeden deze cijfers al te anachronistisch op de oorlogsperiode te projecteren. Aangezien de officieel erkende groeperingen de toegangspoort vormden tot een officieel statuut, had dit als neveneffect dat de weerstanders hun dossier bijna steeds lieten opstellen via een erkende groepering, ook al waren zij er tijdens de bezetting nog niet bij aangesloten. Daarnaast werd de erkenning lang niet altijd aangevraagd via de groepering(en) waarbij men in effectief was aangesloten tijdens de bezetting. Diverse factoren speelden hierin mee. De leden van het Partizanenleger, opgericht door de Kommunistische Partij, kwamen zeker in de in de beginfase regelmatig uit communistische middens. Omdat een heel aantal Partizanen in de naoorlogse context het brandmerk van communist wilde vermijden, vroegen sommigen onder hen de erkenning aan via een andere weg.¹⁴⁹ Nog andere verzetsleden hadden in de context van geheimhouding zelfs geen idee voor welke groepering of net ze überhaupt hun berichten doorgaven en opdrachten uitvoerden. De cijfers vormen daarom geen perfecte afspiegeling van de realiteit tijdens de bezetting.

Geografische spreiding van de verzetsleden

Om een overzicht te krijgen van de geografische spreiding van de verzetsleden, werden de aangevraagde statuten per groepering visueel voorgesteld. Een kaartvisualisatie toont per regio de vertegenwoordiging van het NMBS-personeel in de verschillende groeperingen.¹⁵⁰ Dit staat ons toe om zowel het aantal verzetsleden per regio als de aanwezigheid in de verschillende groeperingen te vergelijken. De verzetsleden worden gelokaliseerd volgens de plaats van hun voornaamste verzetsactiviteit. Wanneer zij hun verzetsactiviteiten voornamelijk pleegden in de gemeentes Muizen, Hombeek, Kapelle-op-den-Bos en de andere deel- en randgemeentes rond Mechelen, worden zij op de kaart gevisualiseerd in de stad Mechelen. Op deze wijze werden de weerstanders aan één locatie toegewezen. Op die manier werden ook de weerstanders actief in Puurs en Londerzeel samengenomen. Omdat de opsplitsing van de verschillende agenten in de afzonderlijke inlichtings- en actiediensten onoverzichtelijk zou worden op de kaart, worden zij samengenomen onder één noemer.

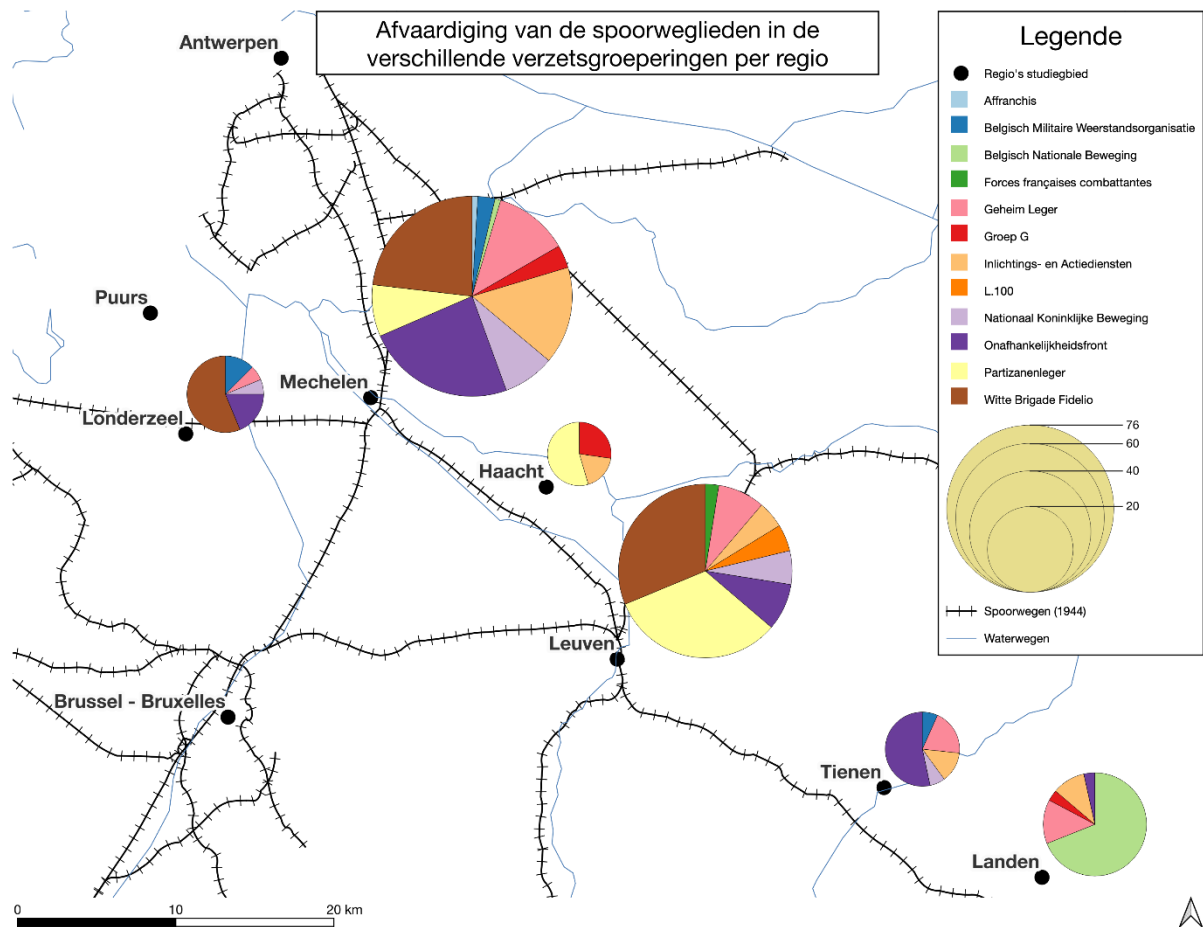
¹⁴⁷ Om uitspraken te doen over het precieze aantal van hen dat het gezag aanvaardde van een leider binnen de NMBS en buiten de NMSB, beschik ik over te weinig gegevens. De informatie over de persoon die de spoorweglieden aanwierf werd veel consequenter vermeld in de bronnen dan informatie over de leidinggevendenden.

¹⁴⁸ Omdat er relatief gezien iets meer gegevens ontbreken voor de weerstanders van het Geheim Leger, zijn zij mogelijks licht ondervetegenwoordigd ten opzichte van de andere groeperingen.

¹⁴⁹ Verhoeyen, *België bezet*, 254.

¹⁵⁰ De kaart werd opgesteld met de software van QGIS.

Figuur 12.

De eerste belangrijke vaststelling is dat de verzetsleden verspreid over de regio actief waren. Er zijn geen echt grote zones waar er sprake was van een totale inactiviteit van het NMBS-personeel. Dit ondersteunt de hypothese dat het hoge percentage weerstanders bij het spoor niet valt toe te schrijven aan een specifieke lokale context in één of meerdere regio's. De oorzaak lag daarentegen bij het enorme aantal kansen die zich bij het spoor aanbieden om verzet te plegen en het grote aantal werknemers bij de NMBS. Toch vertonen bepaalde regio's duidelijk een hogere concentratie weerstanders dan andere. Niet verrassend vinden we de grootste concentratie verzetslieden terug in de steden Mechelen en Leuven, in vergelijking met de eerder landelijke streek van Londerzeel, Tienen en Landen. Dit stemt overeen met wat we verwachten, gelet op de algemene tendens dat verzet zich sterker manifesteert in de steden dan op het platteland.¹⁵¹ Zonder twijfel wordt dit hier nog versterkt doordat de Centrale Werkplaatsen van Mechelen en Leuven, bij het uitbreken van de oorlog, elk meer dan 2000 werknemers telden.¹⁵² Daarom is een belangrijke nuance hier dat de telling gebeurde op basis van de absolute aantallen. In verhouding tot het totale aantal werknemers in het Arsenal in Mechelen en in 'de Central' in Leuven, waren er in deze steden eigenlijk zelfs een relatief laag aantal spoorweglieden dat de handschoenen opnam tegen de bezetter. Dit bevestigt de kennis over het Belgisch verzet, waaruit blijkt Mechelen en Leuven niet konden opboksen tegen Brussel en Luik.

¹⁵¹ Debruyne, "La maison de verre," 557. François Marcot koppelde dit fenomeen aan de concepten van intentionaliteit en functionaliteit.; Marcot, "Pour une sociologie de la Résistance."

¹⁵² Louis Van Brussel, *Partizanen In Vlaanderen: met actieverslag van Korps 034-Leuven* (Leuven: Acco, 1971), 25.

Bovendien vertonen Mechelen en Leuven niet alleen het grootste aantal strijders, in deze steden vinden we ook de grootste diversiteit aan groeperingen terug.

Ten tweede valt de enorme aanwezigheid op van de Witte Brigade in de regio's Mechelen, Leuven en Londerzeel en Puurs. Het Partizanenleger stond voornamelijk sterk in de regio Leuven, Mechelen en zeker de tussenliggende zone: Boortmeerbeek, Haacht en Muizen. In het Mechelse maar ook in en rond Tienen is de aanwezigheid van het Onafhankelijkheidsfront opmerkelijk. Landen werd zeer opvallend gedomineerd door de Belgisch Nationale Beweging. Doordat de geografische informatie het vaakst ontbrak voor de leden van het Geheim Leger, geeft de kaart een vertekend beeld in het nadeel van deze organisatie. Bij deze kaart moeten we wel steeds in het achterhoofd houden dat ze gebaseerd is op de ledenaantallen en dus geen directe info geeft over het aantal verzetsdaden en hun impact.

Ten derde bevestigt de kaart nogmaals ons vermoeden dat het NMBS-personeel afgevaardigd is via verschillende structuren. Het spoorwegpersoneel ging vrij consequent in het verzet, niet alleen via diverse groeperingen, maar bovendien in de uiteenlopende regio's. Daarom moeten we vermoeden dat de spoorweglieden op relatief versnipperde wijze participeerden in diverse regionale afdelingen.

De activiteiten van verzet door de spoorweglieden

Via welke methodes en actievormen vertaalden deze spoorwegbedienden hun vaderlandsliefde of afkeer tegenover de bezetter nu in de praktijk? In dit deel bespreek ik de verzetsactiviteit van deze 284 spoorweglieden.

Functioneel verzet

Over de hoge betrokkenheid van spoorwegpersoneel in vergelijking met andere beroeps categorieën blijkt weinig discussie te bestaan. De gangbare verklaring is dat het personeel zich in een uitermate gunstige positie bevond om stokken in de wielen te steken van de Duitse bezetter. Het is evident dat zij vanuit hun dagelijkse werkomgeving optimaal geplaatst zijn om inlichtingen door te geven, over treintransporten of over de voorraad locomotieven in de depots en werkplaatsen. Hun cruciale voorkennis, stelt daarnaast sabotagegroepen beter in de gelegenheid om treinen te laten ontsporen. Anderzijds dienen er zich talloze opportuniteiten aan om zelf actief het rollend materieel te beschadigen, in de eerste plaats in de Centrale Werkplaatsen en ateliers. Wanneer de historische, is de functionaliteit als verklarend concept eigenlijk alomtegenwoordig. Initieel werd het concept geïntroduceerd door Frans historicus François Marcot, maar kreeg navolging van Belgische historici. Deze hypothese lijkt heel plausibel, maar werd voor België niet eerder onderworpen aan systematisch, diepgaand onderzoek. Het hoeft weinig verbeeldingskracht dat tegenwerking zich in de eerste plaats zal voordoen in een werkomgeving die daar de ideale kansen voor biedt. De erkenningsdossiers rapporteren zeer systematisch over de verzetsactiviteit waarmee de leden zich inlieten. Daarom biedt dit een solide basis om de hypothese over het functionele aspect steviger te onderbouwen of bij te stellen.

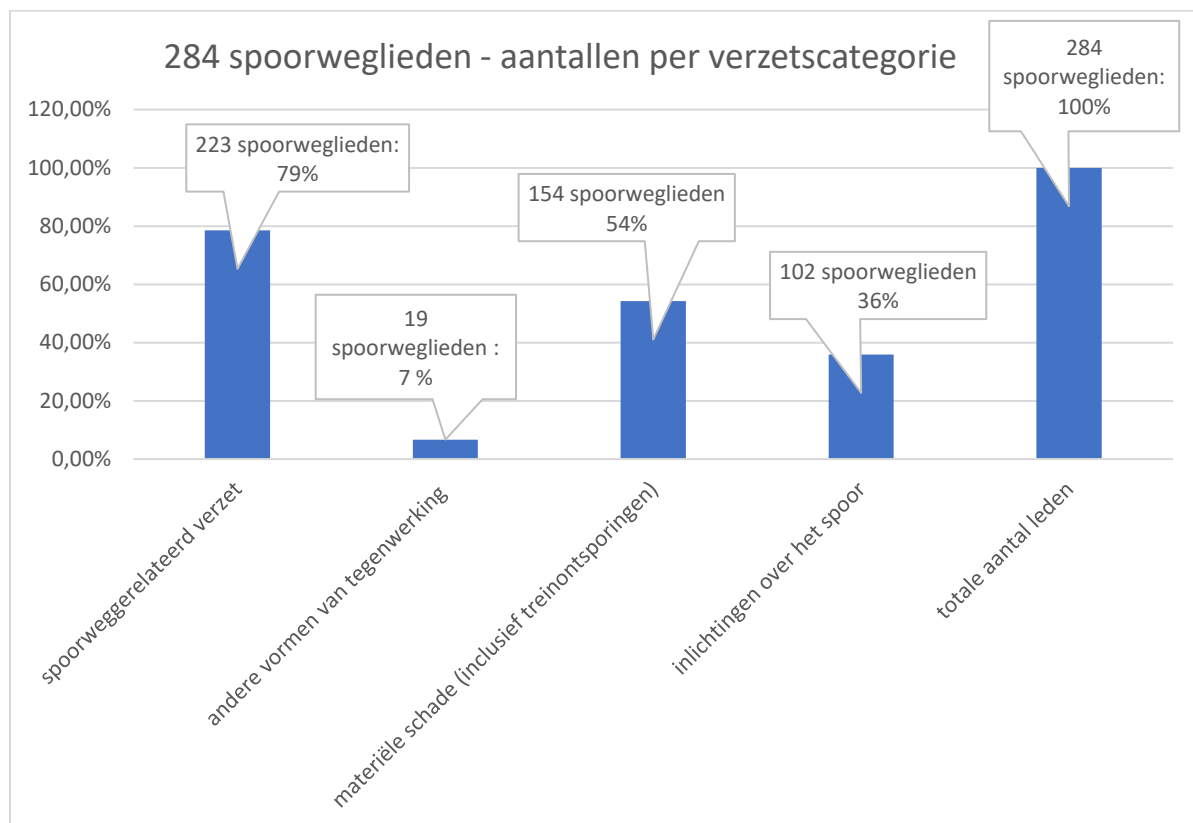
De erkenningsdossiers tonen aan dat de spoorweglieden inderdaad van hun gunstige positie gebruik maakten om verzet te plegen. Op het totaal van 284, pleegden 223 weerstanders, ofwel 79 %, een vorm van spoorweg-gerelateerd verzet, ook aangeduid als “functioneel” verzet. Volgende vormen worden binnen dit verzet gerekend: het saboteren, beschadigen of expres traag of onnauwkeurig herstellen van alle soorten (trein-)apparatuur van de NMBS, treinen tot ontsporing brengen tijdens de rit, administratieve sabotage op de NMBS-werkplaatsen, collega’s aansporen tot tegenwerking, vervalsen van de werkbons, Duitse treinen de verkeerde richting uitsturen, als machinist weigeren om treintransporten te verzorgen of het vertragen tijdens de treinrit, of tot slot doorgeven van inlichtingen over treintransporten, werkplaatsen of stations. Vanwege hun mobiliteit waren spoorweglui mogelijks beter geplaatst om sluikebladen te verspreiden en vliegeniers te begeleiden op hun vluchtroute. Deze laatste twee verzetsvormen worden verder besproken, maar worden niet beschouwd als “functioneel” of spoorweg-gerelateerd verzet.

Binnen deze groep van 223 personen gaven 102 agenten inlichtingen door over het spoor, terwijl 170 spoormannen zelf actief de werking binnen het bedrijf ondermijnden.¹⁵³ Bij 154 van hen ging het om het saboteren, beschadigen of het expres trager of onnauwkeurig herstellen van alle soorten (trein-) apparatuur van de NMBS, of treinen tot ontsporing brengen tijdens de rit. Daarnaast waren er 19 spoormannen die actief de werking van het bedrijf ondermijnden op een andere manier. Hierbij ging

¹⁵³ De spoorweglieden die actief de werking van het bedrijf ondermijnden, deden dit enerzijds door materiële schade toe te brengen (eventueel via treinontsporingen) en anderzijds via de andere vormen van tegenwerking op de werkvloer. In sommige erkenningsdossiers wordt niet gespecificeerd in welk van deze twee categorieën de actieve tegenwerking thuis hoort. Zij werden wel meegeteld in het aantal van 170 spoormannen die de werking in het bedrijf ondermijnden, maar niet bij in aantallen van één van beide subcategorieën.

het om administratieve sabotage op de NMBS-werkplaatsen, collega's aansporen tot tegenwerking, vervalsen van de werkbons, Duitse treinen de verkeerde richting uitsturen, als machinist weigeren om treintransporten te verzorgen of express trager rijden. Afbeelding 8 toont zowel het absolute aantal spoorweglieden als het percentage, dat berekend is op het totaal van 284 personen.¹⁵⁴ De cijfers geven de aantallen spoorweglieden weer dat een bepaalde categorie verzet pleegde, niet het aantal acties. Zoals het staafdiagram aantoont, uitte het spoorweg-gerelateerd verzet zich vooral in materiële schade tegen de treininfrastructuur. Een kleiner aantal personeelsleden gaf inlichtingen door over het spoor.

Figuur 13.

Materiële sabotage

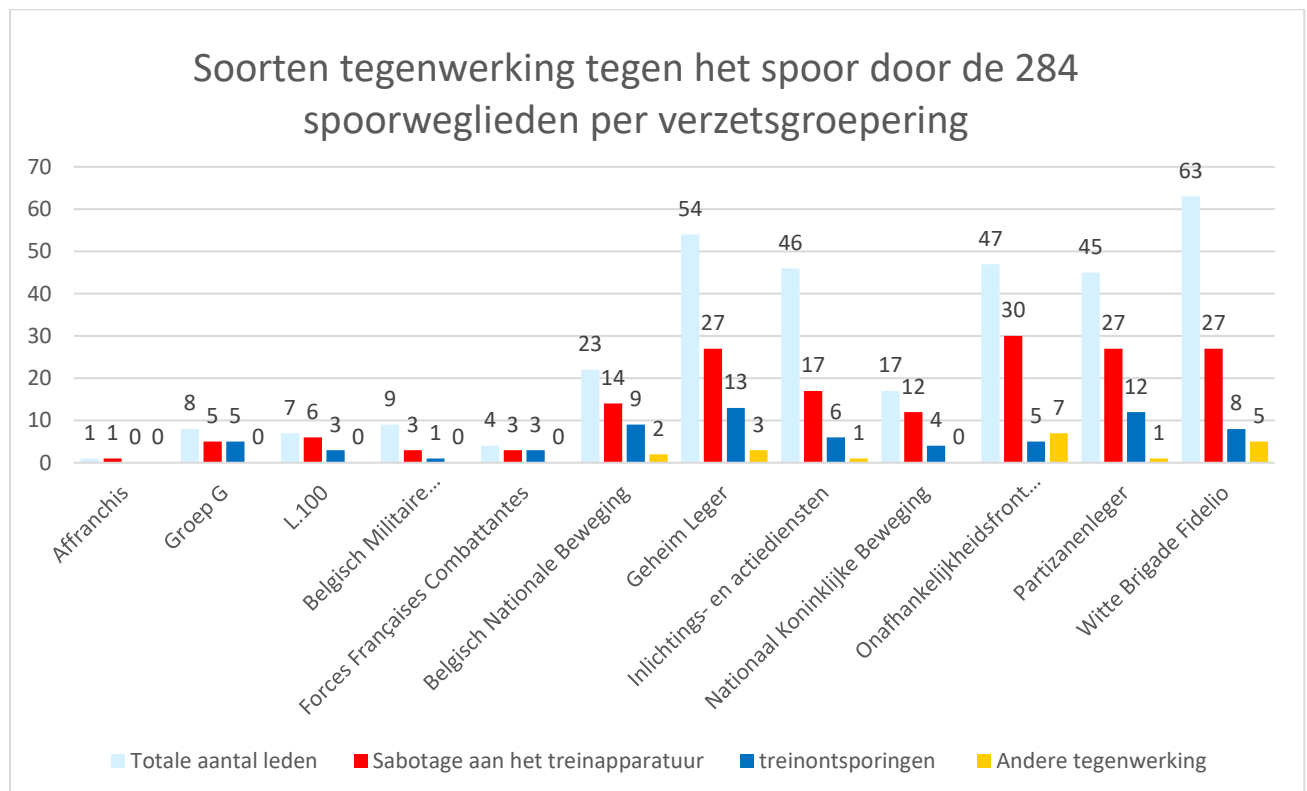
De sabotage van spoorwegmaterieel bleek een bijzonder geliefkoosde methode. In de meeste erkenningsdossiers betreft de gerapporteerde sabotage-activiteit beschadigingen in de werkateliers. Minder talrijk waren de operaties waarbij men trachtte een treintransport tot ontsparing te brengen met een tijdelijke versperring van het treinspoor tot gevolg. Toch zijn de spooracties met soms spectaculair resultaat zeker geen uitzondering.

Figuur 14. Toont per verzetsgroepering het aantal spoorweglieden dat heeft meegewerkt aan een bepaalde vorm van tegenwerking heeft. De lichtblauwe balken geven het totale aantal spoorweglieden weer per groepering. De rode balken tonen de sabotage van het trein-apparaatuur, uitgezonderd van de sabotage waarmee men een trein tot ontsparing tracht te brengen. Deze doelbewuste sabotages om een trein tot ontsparing te brengen worden weergegeven door de

¹⁵⁴ Dezelfde personen zitten in meerdere categorieën, waardoor de opgetelde percentages meer dan 100 % kunnen bedragen.

blauwe balken. De oranje balken tonen andere vormen van tegenwerking binnen de NMBS, zoals administratieve sabotage, het opruien van collega's tot sabotage, het expres trager besturen van een trein en openlijke vormen van verzet.

Figuur 14.

Het aantal personen dat schade toebracht aan de treinapparatuur (voornamelijk op werkplaatsen), lag in bijna elke groepering duidelijk een heel stuk hoger dan de spooracties om treinen tot ontsporing te brengen. De treinontsporingen waren voornamelijk een strategie binnen het Geheim Leger en het Partizanenleger. Andere vormen van tegenwerking waren zeldzamer. In de eerste plaats bij het Onafhankelijkheidsfront en de Witte Brigade Fidelio vinden we enkele leden terug die andere vormen van tegenwerking pleegden, zoals opruien tot sabotage.

Deze komen verder aan bod. Vermoedelijk waren moedwillig slechte uitgevoerde reparaties in de ateliers veel couranter omdat ze minder voorbereiding en coördinatie vereisten. De methode bestond erin het treinmaterieel te beschadigen, onklaar te maken, of de beschadigde onderdelen te vervangen door wisselstukken die eveneens stuk waren. De spoorwegwerkers konden deze individueel uitvoeren en waren hiervoor niet per sé aangewezen op de hulp van medestanders. Nochtans werd dergelijke moedwillige toegebrachte schade regelmatig samen met werkmakkers toegebracht. Bij aanvang van de oorlog telden de Centrale Werkplaatsen van Mechelen en Leuven elk ruim 2000 werklieden en waren daarmee de grootste werkgevers in de ruime omgeving. In het Mechelse Arsenaal breidde het personeelsbestand uit tot meer dan 4000 in de loop van de oorlog. De omvang van de stock aan rollend materieel binnen voor herstel was ongezien. Dit resulteerde in het grootste aantal sabotageacties in absolute aantallen.

Wat betreft de materiële sabotageacties, geeft het gros van de erkenningsdossiers slechts af en toe inzicht in het precieze aantal acties, de periodes of de frequentie waarmee deze plaatsvonden.

Aangezien de spoorlieden wellicht beter op de hoogte waren van de technische werking van de treinapparatuur, dan hun chefs die vaak niet bij de NMBS werkten, zouden we ons de vraag kunnen stellen of de weerstanders regelmatig zelf kozen waar en wanneer zij de sabotage pleegden. Regelmatig getuigen de weerstanders dat zij de sabotageacties uitvoerden volgens de orders van hun verzetsleider, of dat ze zelf dergelijke orders hebben gegeven. Het is echter niet uit te sluiten dat het een formeel order betrof en de spoorweglieden voornamelijk zelf beslisten op welke wijze en wanneer precies zij de sabotagedaad pleegden. Sporadisch lezen we dat de schade werd aangebracht op eigen initiatief. De meeste getuigen gaan niet expliciet in op de kwestie.

Voor enkele groeperingen gaven de documenten een ruimer inzicht in de coördinatie en de overkoepelende strategie met betrekking tot spooracties. Zoals verder wordt besproken, stelden de Partizanen van Boortmeerbeek onder leiding van Georges Mertens een grondige voorbereiding op en vonden ze methodes om het treinverkeer een zware offer te bezorgen. Daarnaast bevestigt een sabotageverslag van het Geheim Leger dat er een duidelijke strategie voor en na de geallieerde landing in Normandië bestond. Voor de geallieerde Landing zou men reeds in actie komen, maar slechts door middel van sporadische 'speldenprikacties', na de geallieerde landing zou er overgegaan worden tot grootschaligere acties. Dit wordt verder geïllustreerd en genuanceerd aan de hand van een casus over een Leuvense sabotagegroep van het Geheim Leger, op het einde van dit hoofdstuk. Het meest markante voorbeeld vormt de Groep G onder leiding van hoogopgeleide technici, die heel doordacht te werk gingen.¹⁵⁵ Deze elite-sabotagegroep onderscheidde zich van andere groeperingen door een sabotageactie vooraf aan een degelijk technisch onderzoek te onderwerpen opdat ze een maximaal effect zou genereren.¹⁵⁶ Er werd niet zomaar lukraak schade aangebracht met impulsieve acties, maar er schuilde een uitgekiend plan achter de operaties. Groep G trachtte de bezetter pijn te doen door systematisch de waterwegen en de communicatie- en energiesector te viseren.¹⁵⁷ Eén van de meest vitale organen was het spoornet. Zoals een menselijk lichaam niet functioneert zonder bloedsomloop, kwam het Duitse Rijk in de problemen wanneer het Belgisch spoorwegnet gedwarsboomd zou worden. Volgens een technisch verslag van Groep G uit september 1944, vormde het spoor de sector die het meest consistent werd geviserd.¹⁵⁸ De initiatiefnemer van Groep G, Wendelen had in oktober 1943 een subgroep, genaamd "Groupe Chemin de Fer" (CF25), aangehecht bij Groep G.¹⁵⁹ Ze was exclusief samengesteld uit spoorwegpersoneel en beschikte over 350 leden, verspreid over sectoren in Brussel, Gent, Bergen, Ottignies en Marches.¹⁶⁰ Een interessante onderzoekspiste zou zijn om na te gaan in welke mate deze subgroep, die exclusief was samengesteld uit 350 personeelsleden van de NMBS, wel centraal werd aangestuurd, eventueel vanuit de NMBS zelf. Voor wat betreft de spoorweglieden uit mijn studie blijkt dit niet het geval te zijn. Bijkomend interessant om hierbij te onderzoeken: verloopt de voorbereiding van sabotageacties in het verzet volgens de bestaande hiërarchische relaties binnen de NMBS? Of werkt men in het

¹⁵⁵ Maerten, *Was opa een held?*, 63.

¹⁵⁶ Herman Van De Vijver, Rudi Van Doorslaer en Etienne Verhoeyen, *België in de tweede wereldoorlog. Het verzet*. Kapellen: Pelckmans, 2007, 86.

¹⁵⁷ Van de Vijver, Verhoeyen en Van Doorslaer, *België in de tweede wereldoorlog*, 78.

¹⁵⁸ Bestand AA977 14.1 Rapport technique. Groupe "G". Septembre 1944 instructions de démobilisation. Rapport technique sur l'action du groupe "G". Complément au rapport général.

¹⁵⁹ Bestand AA977, 14.1 rapport général, 13R: Rapport Général du Groupe G.; Van Brantegem, "De inlichtingen- en actieagenten van de verzetsbeweging groep G," 39.

¹⁶⁰ In het archief van Groep G bevinden zich persoonslijsten van deze subgroep die exclusief was samengesteld uit weerstanders bij het spoor. Op basis van de gegevens zijn de erkenningsdossiers eenvoudig op te vragen in het CegeSoma. De lijsten kunnen daarom als vertrekpunt dienen voor een onderzoek naar het verzet door de spoorweglieden van deze subgroep. CegeSoma, bestand AA1473 Papiers André Hautain (Groupe G), nr 3. documents en rapport avec la liquidation du Groupe G: rapport d'action chemin de fer.

verzetsnetwerk samen volgens een geheel nieuwe logica? Deze onderzoeksvraag zal ikzelf ook in beschouwing nemen, met betrekking tot de Mechelse netwerken. Omdat deze subgroep binnen Groep G, anders dan de meeste Mechelse netwerken, exclusief was samengesteld uit NMBS-personeel ontstond hier potentieel een specifieke dynamiek. Omdat er geen mensen van buiten de NMBS in het verzetsnetwerk terecht kwamen, kan dit geen storende factor vormen voor de bestaande interne hiërarchie binnen de NMBS. Dit verschilt van de spoorweglieden in deze studie die wel samenwerkten met personen van buiten de NMBS.

De groep CF25 heeft gevoelige vertragingen teweeggebracht aan het treinverkeer.¹⁶¹ Tussen de spoorwegarbeiders en de leden van Groep G kwamen er echter nogal wat strubbelingen. Jean Burgers, een leider van Groep G, had veel moeite om de groep onder controle te houden. Waarom Groep G deze strategie schijnbaar niet heeft toegepast in de regio's die ik bestudeer, kan ik niet éénduidig verklaren.¹⁶²

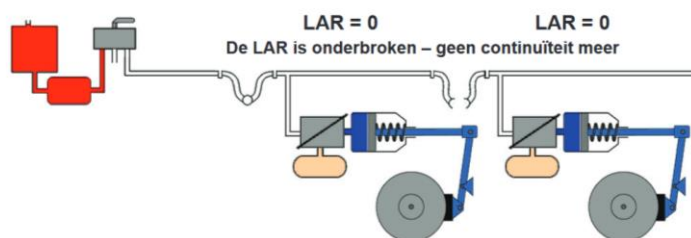
Met twee specifieke sabotagetechnieken schijnt het NMBS-personeel heel vertrouwd te zijn geweest, onafhankelijk van de groepering of de regio waarin ze actief waren. Eén van deze methodes was het doorsnijden van de rubberen remslangen, die onderdeel waren van het Westinghouse-remsysteem. Vanuit de locomotief werd door een compressor de luchtdruk geregeld via slangen, die de locomotief en de wagons verbonden. Wanneer de remslangen die tussen de wagons hingen, werden doorgesneden, kon de trein onmogelijk verder rijden.¹⁶³ Op die manier liep niet alleen deze trein maar ook de andere treinen die op dit spoor moesten passeren, vertraging op. Pas wanneer deze remslang opnieuw aan elkaar was gekoppeld kon de trein zijn rit hervatten.¹⁶⁴ Afbeelding 7 toont het remsysteem dat via luchtdruk werkte. De opening in de witte remslang toont waar de saboteurs de rubberen remslang tussen twee wagons doorsneden.

Afbeelding 7¹⁶⁵.

2.4 Automatisch aansluiten van de remmen door bijv. een breuk van de leiding automatische rem

De continuïteit van de LAR is onderbroken.

De remverdeler verbreekt de verbinding tussen de remcilinder en de atmosfeer daarna verbindt de remverdeler de remcilinder met het hulpreservoir. Er stroomt perslucht van het hulpreservoir via de remverdeler naar de remcilinder waardoor de remmen aansluiten.

© NMBS B-TR.2, sectie 13/3 – Hallepoortlaan 40 1060 Brussel
- 7 -

¹⁶¹ Bestand AA977, 14.1 rapport général, 13R: extrait du rapport général sur le sabotage ferroviaire (1942).

¹⁶² Met enige voorzichtigheid is een mogelijke verklaring dat hun enthousiasme voor deze tactiek afnam door de stroeve samenwerking met groep CF25.

¹⁶³ Jos Decelle, gesprek op 6 mei 2023.

¹⁶⁴ Adriaens, *Partizaan Storms*.

¹⁶⁵ NMBS B-TR.2, sectie 13/3, Brussel, 3.

Een andere frequent toegepaste praktijk, bestond erin de oliebusen van locomotieven of wagons subtiel te vullen met één of meerdere kwalijke stoffen, zoals zuur, schuurpapier, pillen, of zand in combinatie met vitriool. (Naar oliebusen wordt in de dossiers ook verwezen met de term smeerbussen). Aan de buitenkant viel het op het eerste zicht niet meteen op dat de oliebusen met dergelijke stoffen waren gevuld. Het gevolg was dat er van tijd tot tijd treinen op deze manier vertrokken, die na een bepaald aantal kilometers niet meer verder konden rijden.¹⁶⁶ In normale omstandigheden kwam er olie terecht op de plaats waar de cilinders en de lagers van de wielen contact maakten waardoor dit gesmeerd bleef lopen. Wanneer er echter niet gesmeerd werd met olie tijdens de rit, ontstond er wrijving en hitte, wat de veiligheid in gevaar bracht.¹⁶⁷ Het spoorwegpersoneel beschreef dit in de dossiers consequent met de formulering “om het heetlopen te bevorderen” of “om het warmlopen te bevorderen”. Men kon de olie ook simpelweg uit de busen laten lopen, dit kwam echter veel minder vaak voor, wellicht omdat het sneller opviel als één van de oliebusen gewoon leeg was.

Afbeelding 8. Rechts onderaan zien we een weerstander die de oliebus van een wagon vult met een vloeibaar mengsel dat schuurpapier bevat.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Gesprek met Ward Adriaens op 6.03.2023.

¹⁶⁷ Gesprek met Jos Decelle, 6 mei 2023.

¹⁶⁸ A. L. A. Beeken, *Message pour Philomène* (Bruxelles: Editions du Métro, 1948).

Zoals reeds benadrukt voorzagen de Centrale Werkplaatsen in de herstelling van locomotieven, die onmisbaar waren voor een treintransport en waarmee zij een fundamentele dienst leverden aan het Duitse Rijk, zelfs voor het oostelijke deel ervan. Spoorman Alfons Hayette, van de Witte Brigade Fidelio vermeldt dat hij sabotage pleegde in het Mechelse Arsenaal, “in het bijzonder aan de cilindersmeerleidingen van de locomotieven bestemd voor Rusland.”¹⁶⁹ De cilinders werden stukgeslagen, de mechaniek ontregeld, op een slechte wijze hersteld, of men veinsde dat ze nog niet hersteld waren. Elke manier was goed om de locomotief zo lang mogelijk buiten dienst te houden en het treinverkeer te vertragen. Arbeidersbaas bij de NMBS Jean Maria François Saxe en klerk bij de NMBS François Jean Victor Saxe namen de leiding over een Leuvense sabotagegroep van de Witte Brigade. Niet minder dan 20 werknemers bij de NMBS werden volgens hun dossier aangeworven bij de Witte Brigade door sectieleider Jean Victor Saxe, die zelf toetrad tot de Witte Brigade via Marcel Louette. Ondanks de bedreigingen door de Duitse autoriteiten in de Centrale Werkplaats van Leuven, wist hun sabotagegroep 52 locomotieven buiten dienst te stellen, wat 1500 werkdagen verloren zouden zijn gegaan. Dit betekende reeds een aanzienlijk aantal voor de bezetter.¹⁷⁰ Deze acties vonden plaats zowel in de Centrale Werkplaats zelf als in de stelplaats van Leuven. Bij de bevrijding zouden ze “met eigen wapens tegen een Duitse aanval met 12 tanks hebben gestreden.”¹⁷¹

Bij de 62 personen die locomotieven beschadigden, waren er 13 machinisten. Dit betekent dat net meer dan de helft van de 25 machinisten locomotieven heeft beschadigd. De logische verklaring hiervoor is dat zij hun taak als machinist konden combineren met handenaarbeid in de ateliers. Bijkomend is het evident dat men als machinist beter op de hoogte was welke vernielmethodes het meeste schade opleverden. Het dossier van Lambert Vanvolksom vermeldt bijvoorbeeld dat hij heel bedreven was om op grote schaal locomotieven te saboteren in de stelplaats in Landen, aangezien hij er machinist was.¹⁷² Daarnaast sloeg men de hendels van kranen stuk, omdat water cruciaal was in het voorzien van stoomkracht voor de locomotieven. Soms werden wagons met hout, stro, hooi of vlas in brand gestoken. Eens het materiaal voldoende vuur had gehad, kwam het blussen te laat en kon niet meer worden voorkomen dat het materiaal verloren ging.¹⁷³ In een uitzonderlijk geval lezen we dat men reservoirs met benzine of olie liet leeglopen, waardoor men honderden tot duizenden liters olie kon doen verloren gaan. Op 28 juli 1944 werd in het station van Landen een springlading van 300 gram geplaatst, samen met vier brandbommen. Het reservoir was vernield, 10 000 liter zware olie en 4000 liter petroleum gingen verloren. Dit verlies maakte het heel moeilijk om de bedrijvigheid in het herstelatelier van de locomotieven in Landen op een hoog peil te houden. Het is evident dat men beter kon vermijden om met een sabotageactie al te veel in het vizier te komen van een hoger gezag die hier sanctionerend tegen zou optreden. Om de bewaking af te leiden, had een delegatie van twee mannen spoorlijn 36 gesaboteerd met explosieven. Spoorlijn 36 liep van Leuven naar Landen en Ans (zie de kaart op bladzijde 20)

Zoals reeds besproken lag het aantal spooracties om treinen te laten ontsporen of ontploffen een stuk lager dan de materiële schade, die voornamelijk werd toegebracht in de ateliers. Toch ondernamen 69 van de 284 leden minstens een poging om een treintransport tijdens de rit tot ontsporing te brengen, bijvoorbeeld door de spoorrails te saboteren. De helft van de spoorweglieden

¹⁶⁹ CegeSoma, Bestand witte Brigade, persoonsdossier Hayette Alfons (17.10.1893), dossier nr 2357.

¹⁷⁰ CegeSoma, Bestand Witte Brigade persoonsdossier Saxe Jean Maria François (28.1.1901), nr 3377.

¹⁷¹ Brigade François Jean Victor Saxe. CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Saxe Jean François Victor (21.5.1904), dossier nr 3376.

¹⁷² Sectie Classified Archives, ADIV, Bestand Belgisch Nationale Beweging, persoonsdossier Vanvolksom Lambert (17.2.1896), nr 4299.

¹⁷³ Adriaens, *Partizaan Storms*, 58.

die de spoorrails manipuleerde, was lid van het Geheim Leger of de Belgisch Nationale Beweging.¹⁷⁴ Verschillende technieken werden gehanteerd. Ijzdraaier Edgard Steffens vervaardigde tijdens zijn werkuren in de Mechelse Centrale Werkplaats ijzeren blokken die hij in samenwerking met een Mechelse delegatie Partizanen onder leiding van Jan Neutjens op de spoorstaven van de lijn Mechelen-Antwerpen vastschroefde. Op die manier trachtten ze de treinen tot ontsporing te brengen.¹⁷⁵ Een andere optie was om houten blokken tussen de wissels te plaatsen, waardoor de wissel niet naar behoren kon functioneren.

De spoorstaven waren vastgemaakt aan dwarsliggers met 'boulons' (grote bouten). Wanneer het spoorwegpersoneel tijdens een nazicht hier doelbewust doorgeroeste boulons in plaatste, was dit tijdens een controle door een hogere, eventueel Duitse autoriteit niet meteen op te merken zonder de vijzen er terug uit te draaien. Wanneer er een trein passeerde kon dit onveilige situaties opleveren. Als er te veel boulons rot waren op een bepaald segment van het spoorlijn, lagen de rails niet meer vast. Bijgevolg merkte de machinist dit op doordat de trein niet meer stabiel op de spoorrails voortbewoog. Om een ontsporing te voorkomen, stopte de machinist, met bijhorende vertraging tot gevolg.¹⁷⁶

Een bepaalde sabotagetechniek vond ook plaats door de spoorrails te manipuleren. Door met het juiste gereedschap de boulons los te draaien over een lengte van enkele meters, kwamen de spoorrails los te liggen. Op die manier kon de spoorstaaf verbogen worden en terug vastgeschroefd, waardoor de spoorrails op een bepaalde plaats te smal of te breed waren. De wielen van de trein bleven bijgevolg niet op de juiste plaats op het spoor liggen wanneer de trein erover raasde. Het succesvol resultaat daarvan kon een spectaculaire ontsporing zijn, waardoor de volgende treinen op de lijn geblokkeerd werden. Het treinverkeer op die lijn moest worden opgeschort tot het spoor terug vrij was gemaakt. Om de spoorrails vrij te maken, viel het voor dat men een kraan vanuit een verder afgelegen station moest laten overkomen, wat soms langer dan een dag tijd in beslag nam. Zoals ik in het hoofdstuk over de Mechelse netwerken verder toelicht, deed de Partizanengroep van Boortmeerbeek onder leiding van Georges Mertens beroep op de expertise van spoorweglieden. Zij brachten met hun kennis over het spoor hun strijdmakkers op de hoogte van deze sabotagetechniek en konden vanop hun werkplaats het nodige gereedschap meesmokkelen. Hun spooracties zorgden regelmatig voor dat het spoor een dag in onbruik was. Met een aantal grotere operaties had deze Partizanengroep bovendien een gevoelige impact op het treinverkeer op de langere termijn. Op 20 november 1943 werd het seinhuis van Muizen opgeblazen, waardoor de treinen een veel minder hoge snelheid konden aanhouden.¹⁷⁷ De wissels en de signalisatie kon niet langer bestuurd worden vanuit het seinhuis maar moest gebeuren door verschillende personen die naast het spoor op post bleven. De machinist moest wachten op een schriftelijke toelating en een groene vlag vooraleer hij kon verder rijden, wat bij elke passage onvermijdelijk voor enkele minuten langer duurde dan via de normale procedure.¹⁷⁸ Door de waterpomp uit te schakelen, konden de treinen in het station van Mechelen vanaf februari 1944 niet langer op de efficiënte en snelle manier water bijtanken, die nodig was voor de stoomkracht van de locomotief.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Hierbij spreken we natuurlijk enkel over het NMBS-personeel, deze cijfers zijn waarschijnlijk niet representatief voor de verzetsgroepen in het algemeen.

¹⁷⁵ DAO, persoonsdossier Steffens Edgard (25.11.1920), d24918.

¹⁷⁶ Gesprek met Jos Decelle, 28 april

¹⁷⁷ Adriaens, *Partizaan Storms*, 125.

¹⁷⁸ Gesprek met Ward Adriaens, 6 maart 2023.; Gesprek met Jos Decelle, 5 mei 2023

¹⁷⁹ Adriaens, *Partizaan Storms*, 168.

Duitse militaire transporten door Belgische machinisten

In tegenstelling tot materiële vernieling en treinontsporingen, schijnt openlijk verzet een veel zeldzamer fenomeen. Naast zijn clandestiene activiteiten en de door hem toegebrachte schade, weigerde Louis Godfrin op 9 juli 1941 ook ostentatief om als machinist een trein te besturen die Duitse troepen vervoerde, waarvan Pierre Vanegeren getuige was.¹⁸⁰ Godfrin was tewerkgesteld in Landen en lid van het Geheim Leger. Interessant is dat hij hiervoor werd aangehouden door de Duitse autoriteiten. Er werd in juli 1940 door Rulot één uitzondering overeengekomen op de afspraak dat het NMBS-personeel gewillig moest meewerken met de bezetter. Deze hield in dat Belgische machinisten geen Duitse troepentransporten zouden moeten voorttrekken (“remorquer”).¹⁸¹ Hierbij zouden Duitse machinisten worden ingezet. Historisch onderzoek door het CegeSoma bevestigde reeds dat Belgische machinisten naar verloop van tijd niet langer vrijgepleit waren van deze onvaderlandse taak.¹⁸² In de stelplaatsen aan de stations waar Duitse militaire konvoien passeerden, stond de Belgische chef steeds onder het gezag van een Duitse chef. Als de Duitse chef een nieuwe locomotief nodig had uit de hangar, had hij de vrije keuze een Belgische locomotief en eventueel een Belgische machinist op te vorderen, wat hij effectief soms deed. Voor het lokale personeel leek het een verloren zaak om hier iets tegenin te proberen brengen.¹⁸³

Omdat de Duitse machinisten bovendien steeds vaker werden ingezet in Duitsland, werden zij vanaf 1940 geleidelijk aan vervangen door Belgische machinisten. Op die manier voltrok zich de stilzwijgende evolutie waarbij de Duitse militaire transporten in praktijk ook tot het takenpakket van de Belgische machinisten behoorden. Deze essentiële kwestie – het besturen van Duitse militaire transporten - kwam nooit officieel als discussiepunt ter sprake. Nooit werd de formele of bewuste beslissing genomen om Belgische machinisten daarvoor in te schakelen. Niemand sprak over het heikele thema, maar iedereen wist wat er gaande was. Vanaf 1941 waren de Duitse machinisten reeds allemaal verdwenen uit België.

De casus van machinist Louis Godfrin, die met veel lef ronduit weigerde een Duits troepentransport te slepen op 9 juli 1941, werpt een interessante blik op de kwestie. Hoewel nooit de formele beslissing werd genomen, was de geleidelijk veranderde praktijk in de ogen van de bezetter ook effectief wettelijk afdwingbaar geworden. Indien Belgische machinisten hun plicht niet nakwamen, konden sancties opgelegd worden. Godfrin werd er niet al te zwaar voor bestraft aangezien hij al in augustus 1941 opnieuw weigerde een trein te slepen. De sancties die erop volgden konden Godfrin niet op andere gedachten brengen. Hij weigerde nog enkele malen een transport te doen en veroorzaakte op de koop toe nog materiële schade door een locomotief te laten ontsporen. Als gevolg hiervan speelde hij zijn premie kwijt en werd hij tewerkgesteld als chauffeur. In 1942 saboteerde hij een locomotief met vertragingen tot gevolg. Henri Strauwen was hiervan getuige. In januari 1943 werd hij één maand teruggestuurd als sanctie voor het weigeren van een transport. In datzelfde jaar verbrandde hij de stoomketel, waarvoor hij van zijn functie werd ontheven. Een andere machinist uit Landen, Joseph Geysens van de Belgisch Nationale Beweging weigerde eveneens om munitie te transporteren per trein. Welke gevolgen de bezetter hieraan koppelde, blijkt

¹⁸⁰ Sectie Classifies Archives, ADIV, Geheim Leger, persoonsdossier Godfrin Louis (20.11.1908), dossier nr 406741.

¹⁸¹ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 567; Archief NMBS, Stukken Gerechtelijk Dossier Narcisse Rulot. Map ‘Déclarations et productions de M. Rulot’. Getuigenverklaring dd. 8.3.1945.

¹⁸² Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 568.

¹⁸³ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 567.

niet uit de bronnen.¹⁸⁴ Twee machinisten van het Onafhankelijkheidsfront zorgden in de regio van Muizen voor moedwillige vertraging van de door hen bestuurde treinen. Dit gebeurde echter niet openlijk, maar op een listige manier. Daardoor kreeg de Duitse bezetter vermoedelijk niet in de gaten dat er kwaad opzet in het spel was.¹⁸⁵

Inlichtingen

Samen met het saboteren van rollend materieel vormt het inwinnen en doorspelen van inlichtingen de activiteit bij uitstek waarin spoorweglieden hun meerwaarde kunnen bewijzen aan het netwerk. Inlichtingenwerk blijkt meer de gave van de spoorwegbedienden, dan van de arbeiders. Tegenover de 76 arbeiders zijn de 43 bedienden in absolute cijfers in de minderheid maar relatief gezien vaker de agenten van het inlichtingenwerk. Anders gesteld: 75 % van de bedienden tegenover 50 % van de arbeiders uit mijn populatie deed aan deze vorm van verzet. De logische verklaring hiervoor is dat de bedienden algemeen gesproken over betere administratieve vaardigheden beschikten: een zeker basisniveau van lezen en schrijven faciliteerde zonder twijfel het doorspelen van de gegevens. Daarnaast waren 6 van de 9 hogere arbeiders, de enige leidinggevende, de hogere bediende en de enige 4 hogere ambtenaren bij de NMBS allen actief in de wereld van de inlichtingenwerk. Die oververtegenwoordiging van bedienden tegenover arbeiders, manifesteert zich nog duidelijker wanneer we kijken naar het personeel dat inlichtingen doorgeeft over de spoorwegsector, namelijk over (Duitse militaire) treintransporten, over de treinstations, stelplaatsen en ateliers van de NMBS. Van de 140 personen die inlichtingen doorgaven, van wie 102 over het spoorwegsector, observeerden 77 weerstanders Duitse treintransporten. De erkende verzetsleden bedoelden met “Duitse transporten” vermoedelijk: treintransporten die een Duits (militair) doel dienden en in opdracht van de Duitsers plaatsvonden, zonder dat België hier baat bij had.¹⁸⁶ Onder deze 69 personeelsleden waren er 31 arbeiders, 28 bedienden, 1 hogere arbeider, 1 leidinggevende en 2 hogere ambtenaren.

Bovendien werd het NMBS-personeel van de oudere generatie gemiddeld vaker aangetrokken door het inlichtingenwerk dan de jongelingen. Dit strookt met de bevindingen uit eerder historisch onderzoek.¹⁸⁷ Voornamelijk de spoorweglui, die de 30 jaar gepasseerd zijn, werden aangetrokken door het inlichtingenwerk, terwijl twintigers hier duidelijk in de minderheid zijn. Een mogelijke verklaring is dat twintigers een grotere durf of roekeloosheid aan de dag legden, waardoor zij eerder naar actieve verzetsvormen neigen.¹⁸⁸ Omdat deze verzetsdaden sneller in het oog springen, hielden zij een groter risico in op een confrontatie met de Duitse ordediensten. Daarom werden directe sabotageacties geregeld 's nachts gepleegd, wat een zekere energie en lichamelijke inspanning vergde en moeizamer geleverd kon worden op iets oudere leeftijd. De openlijke verzetsvormen brachten bovendien een grotere kans met zich mee op een noodgedwongen bestaan als onderduiker en de moeilijke levensomstandigheden die daarmee gepaard gaan.¹⁸⁹ De jonge garde, die nog barstte

¹⁸⁴ Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Belgisch Nationale Beweging, persoonsdossier Joseph Geysens (30.3.1904), dossier nr 2249.

¹⁸⁵ MvhV, Patriottische Milities, persoonsdossier Janssens Aloïse (7.12.1899), doos nr 177, dossier nr 19063.; MvhV, Patriottische Milities, persoonsdossier Janssens Jaak (11.11.1903), doos nr 175, dossier nr 18781.

¹⁸⁶ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 567.

¹⁸⁷ Maerten, *Was opa een held?*, 48.

¹⁸⁸ Tot deze vaststelling kwam Fabrice Maerten in zijn doctoraatsstudie over het verzet in de provincie Henegouwen. Fabrice Maerten, “Du murmure au grondement. La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la seconde guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)” (PhD diss., Université Catholique Louvain, 1999).; Maerten, *Was opa een held?*, 67.

¹⁸⁹ Maerten, *Was opa een held?*, 73.

van levensenergie was hier beter tegen opgewassen. Maar een leven als onderduiker laat niet toe om consistent en regelmatig inlichtingen door te spelen. Het rapporteren van de treintrafiek en de spoorwegbedrijvigheid daarentegen ging hand in hand met de dagelijkse routine als werknemer bij de NMBS. Het inwinnen van inlichtingen stond een vrij normaal leven doorgaans niet in de weg.¹⁹⁰

De inlichtings- en actiediensten, die doorgaan als de elite van het verzet hebben de reputatie van inlichtingenwerk hun specialiteit te maken. Van de 46 inlichtings- en actieagenten in mijn studie, wonnen er 38 agenten inlichtingen in, ofwel 83%. Dit bevestigt het vermoeden van deze diensten focusten op inlichtingenwerk. Binnen de groep van 46 inlichtingsagenten in mijn studie observeerden 35 spoor mannen (76%) het spoor. Slechts 14 agenten (30%) wonnen informatie in over andere sectoren. Een hypothese is dat de inlichtings- en actiediensten gericht binnen de NMBS rekruteerden, met het oog op nauwkeurige inlichtingen over het spoor, vergeleken met de gewapende weerstand. In de netwerkanalyse ga ik meer in detail in op deze thematiek. Vanuit 1943 kwam vanuit Londen bovendien de richtlijn om enkel nog inlichtingenwerk te verrichten en zich niet in te laten met vormen van gewapende weerstand. Een kleine helft, namelijk 19 agenten, waagden zich aan actieve tegenwerking. Kozen de netwerken een specifieke strategie uit? Dit bespreek ik ook in meer detail in de analyse van de Mechelse netwerken.

Het is niet verrassend dat de inlichtings- en actieagenten aan een gelijkaardig profiel beantwoorden als de totale groep van 140 spoor mannen die inlichtingen inwonen. De NMBS-personeelsleden boven de 30 jaar en in de functie van beambte, vonden sneller dan hun collega's de weg naar de inlichtingsnetten. Treintransporten van V1- en V2-raketten, werden heel strategisch geobserveerd door 11 agenten. Acht van hen waren aangesloten bij de inlichtings- en actiediensten en eveneens acht van hen waren 39 jaar of ouder. Hetzelfde profiel spoor mannen dat het inlichtingenwerk domineerde, bleek geschikt voor documentvervalsing en het leveren valse identiteitsbewijzen. Van de 14 NMBS-werknemers die illegale personen aan een vervalste legitimatiekaart hielpen, was de helft bediende en had de helft de leeftijd van 40 jaar reeds bereikt. Vermoedelijk voelden de bedienden die vertrouwd waren met administratie en bureauwerk zich meer geroepen tot deze diensten. Een bijkomende mogelijkheid is dat het spoorwegpersoneel deze valse identiteitsbewijzen kon bekomen via hun leeftijdsgenoten in het verzetsnetwerk, die bij de openbare diensten werkten. Partizaan Ernest Defoin, die zelf valse identiteitsbewijzen leverde aan kompanen, wisselde met Georges Jotthier wapens uit. Georges Jotthier, die bij de gemeentelijke administratie van Leuven werkte, bezorgde zelf 150 valse identiteitsbewijzen aan individuen buiten de gemeentelijke dienst.¹⁹¹ Het is dus goed denkbaar dat Ernest Defoin één van de afnemers was van deze valse identiteitsbewijzen, maar dit kon ik niet met zekerheid achterhalen.

De spoorweglieden en hun veelzijdige verzetsactiviteiten

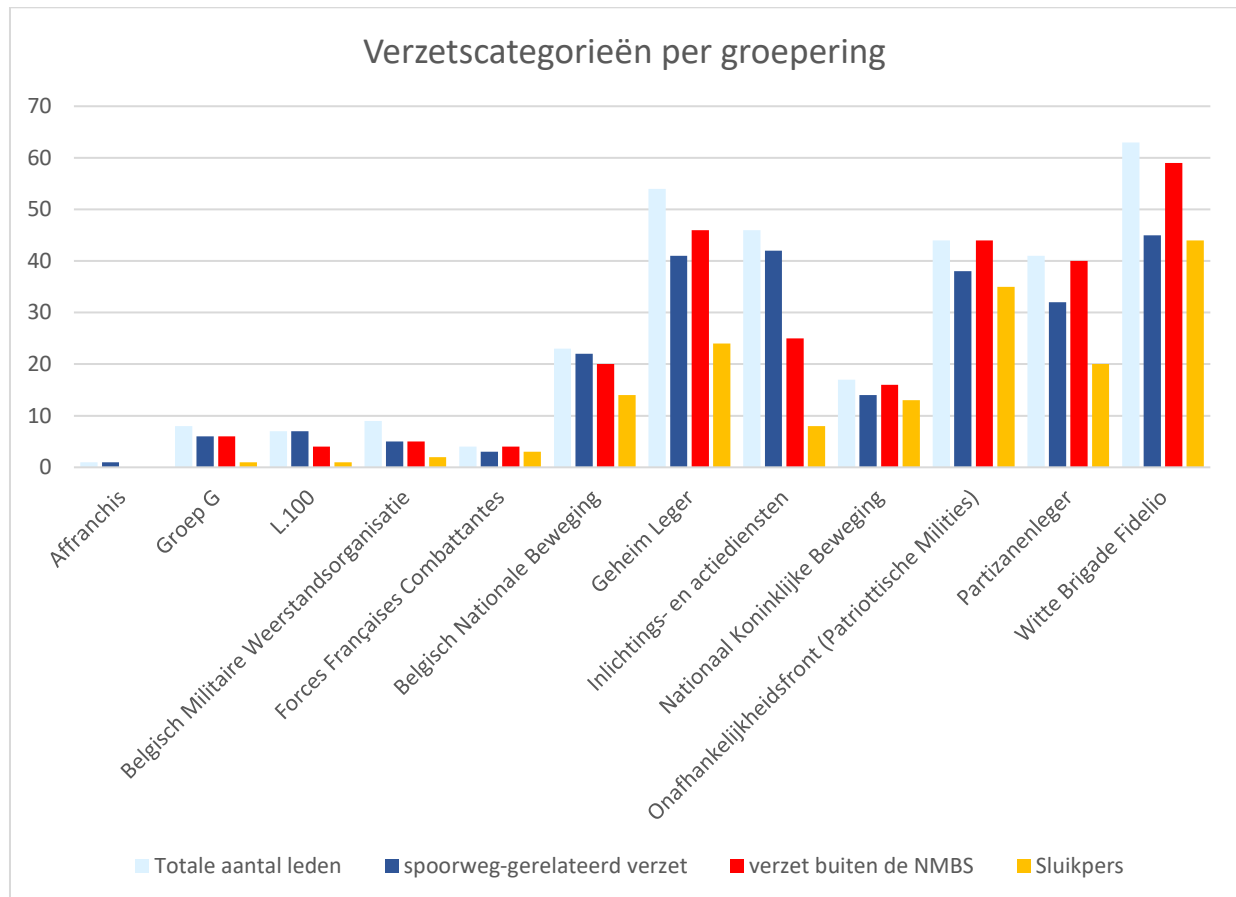
Zoals besproken maakten spoorweglieden van hun positie binnen de NMBS handig gebruik om inlichtingen te bekomen en materieel te beschadigen. Zij beperkten zich echter absoluut niet tot dit 'functionele' verzet, wel in tegendeel. Op het totale aantal van 284 spoorweglieden pleegde 79 % spoorweg-gerelateerd verzet, terwijl 85 % verzet pleegde buiten de NMBS. Dit betekent dat een ruime meerderheid van 194 op 284 weerstanders, ofwel 68 %, zowel binnen als buiten de NMBS verzet aan de dag legde.

¹⁹⁰ Maerten, *Was opa een held?*, 72.

¹⁹¹ MvhV, Gewapende Partizanen (G.P.), persoonsdossier Defoin Ernest (26.2.1897), nr 1849.

Figuur 15 toont het aantal weerstanders per groepering dat zich bezig hield met verzet binnen de NMBS (of spoorweg-gerelateerd verzet), verzet buiten de NMBS en sluikpers. Het totale aantal leden is opnieuw weergegeven met lichtblauwe staven.

Figuur 15.

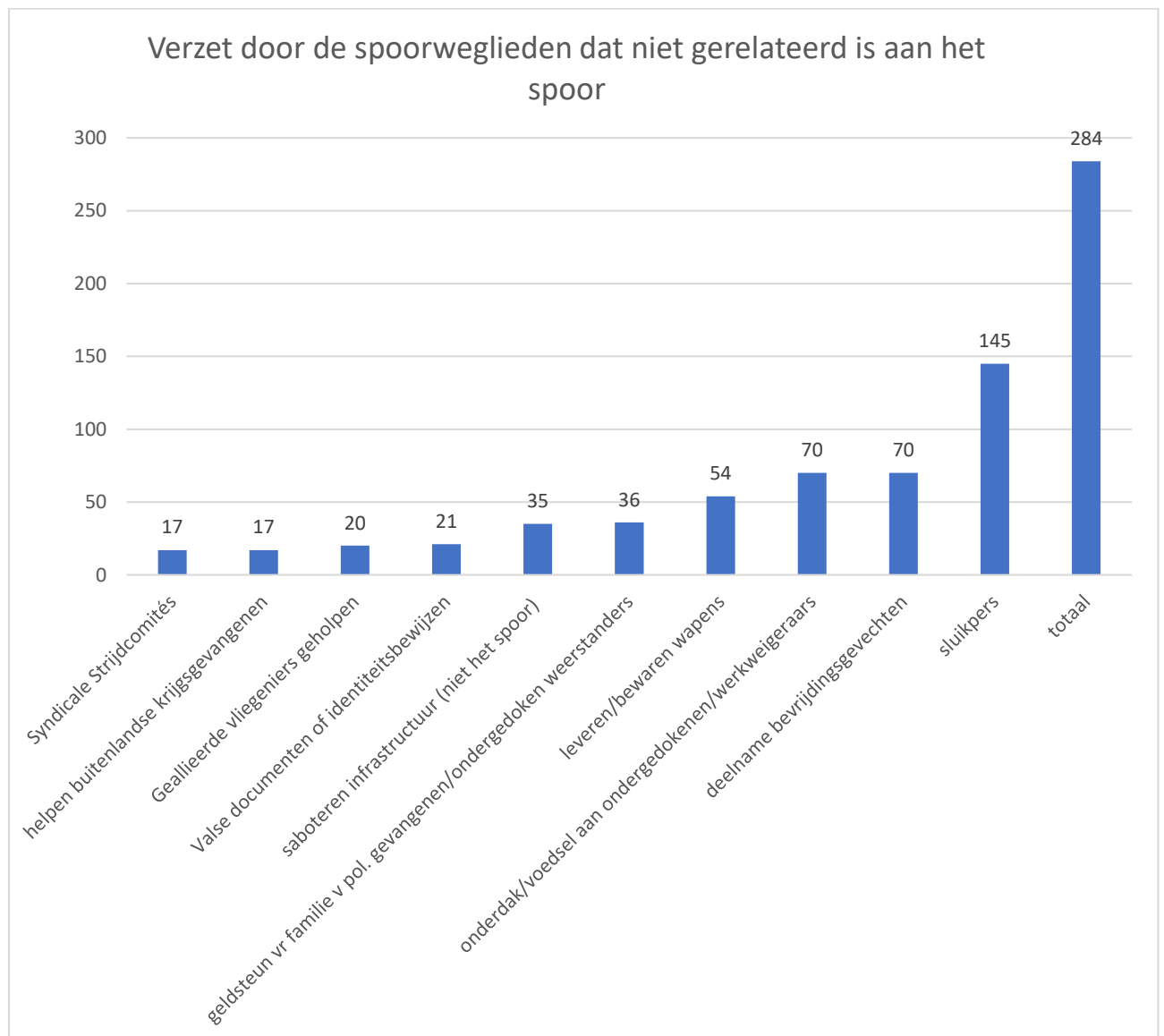
We zien dat de meeste groeperingen op driekwart of meer van haar leden kon rekenen voor het verzet binnen de NMBS, maar dit gold ook wat betreft het verzet buiten de NMBS.¹⁹² De grote groeperingen: het Geheim Leger, het Onafhankelijkheidsfront, het Partizanenleger, de Witte Brigade Fidelio, en ook de Nationaal Koninklijke Beweging hadden zelfs iets meer leden in hun rangen die verzet pleegden buiten de NMBS, dan binnen de NMBS. Binnen de inlichtings- en actiediensten was dit omgekeerd. Zoals reeds besproken wonnen de inlichtingsagenten veel vaker inlichtingen in over het spoor dan over andere sectoren.

De erkenningsdossiers wijzen er overduidelijk op dat een significant deel van de spoorweglieden gewonnen is voor de strijd via de sluikpers. Van de 284 spoorweglieden hielden zich maar liefst 145 leden, ofwel 52 % met het verspreiden van sluikbladen. In het bijzonder binnen het Onafhankelijkheidsfront, de Witte Brigade is het opvallend hoeveel van de spoorweglieden de medeburgers opruien tegen de bezetter. De populairste bladen binnen het Onafhankelijkheidsfront zijn: België Vrij, de Strijd, De Waarheid en het blad van de Syndicale Strijdcomités. Binnen de Nationaal Koninklijke Beweging en de Belgisch Nationale Beweging vinden we, relatief gesproken, ook veel spoorweglieden terug die gewonnen zijn voor de propagandastrijd. Van de sluikbladen die binnen het Geheim Leger circuleerden, werd enkel 'La Libre Belgique' regelmatig rondgedeeld door

¹⁹² Het enige lid in mijn studie van de Affranchis pleegde enkel verzet tegen het spoor.

de spoorweglieden, namelijk door 13 van hen. De populariteit van de sluikpers binnen de NMBS, kadert binnen de ruimere context van het Belgisch verzet. Het geschreven woord blijkt in de meest uiteenlopende verzetsmilieus een geliefkoosde methode om de Belgische bevolking aan te moedigen zich niet neer te leggen bij de situatie.¹⁹³ De sluikpers ontstond in het bezette België als één van de eerste verzetsvormen. Binnen de groeiende netwerken vervulde ze dikwijls een engagerende en verbindende rol.¹⁹⁴ De verspreiding van sluikpers en verzet tegen de NMBS, sluiten elkaar trouwens absoluut niet uit. Van de 223 spoorweglieden die verzet pleegden binnen de NMBS, was een ruime helft (54%) bereid tot de strijd via propagandabladen. Vanwege hun mobiliteit waren zij wellicht beter in staat tot de verspreiding ervan, al blijft dit een hypothese die ik op basis van mijn studie niet kan bewijzen. Het valt wel op dat sluikbladen frequent circuleerden op de Centrale Werkplaats van Mechelen. Op deze dynamiek kom ik later terug in het hoofdstuk over de Mechelse netwerken.

Figuur 16. Dit toont de meest voorkomende andere verzetsvormen door de 284 spoorweglieden.

¹⁹³ Maerten, *Was opa een held?*, 52.

¹⁹⁴ Maerten, *Was opa een held?*, 53.

In de verschillende groeperingen vinden we spoorweglieden terug die bereid waren om onderdak of voedsel te bieden aan werkweigeraars of anderen voor wie het te heet onder de voeten werd. In totaal bewezen 70 leden van de NMBS op deze manier hun diensten. Onderduikers verhuisden over het algemeen regelmatig van schuiladres, waardoor zij beroep deden op de medewerking van een hele resem mensen. Dit speelt mogelijk mee in de wanverhouding tussen het hoge aantal spoorweglieden dat werkweigeraars onderdak verschafte en het relatief lage aantal, slechts 22 leden, die zelf in de illegaliteit leefden. Daarnaast hebben nog eens 36 personen zich ingezet om de ondergedoken personen zelf of familieleden van politieke gevangenen of werkweigeraars te steunen door geld in te zamelen of hen voedsel(bonnen) te bezorgen. Opvallend is dat maar liefst 17 van hen bij de Witte Brigade waren aangesloten en 12 leden actief waren bij het Onafhankelijkheidsfront (O.F.). In de schoot van het O.F. wordt een specifieke structuur opgericht die steun biedt aan de familieleden van slachtoffers van de Duitse repressie. Vanaf november 1942 wordt de Dienst Solidariteit officieel aangehecht bij het O.F.¹⁹⁵ Binnen het O.F. en de Witte Brigade Fidelio was dit één van de humanitaire vormen van verzet waarop er bewust en structureel werd ingezet. De spoorweglieden die zich hiervoor engageerden waren slechts enkele van de duizenden vrijwilligers die financiële steun inzamelden om ze te verdelen ten gunste van de familieleden.

De spoorweglui engageerden zich nog op tal van andere manieren in het verzet, zij het met minder mankracht. Voor het saboteren van infrastructuur (geen spoorwegmateriaal of infrastructuur), toonden 35 personen zich paraat. Zeventien personen verbrandden koolzaad, elf leden sneden telefoonkabels door, en vijf anderen saboteerden andere vervoersmiddelen dan de trein. Van een 35-tal leden (12%) kwamen er inlichtingen aangaande andere sectoren dan het spoor. Dit betrof voornamelijk informatie over de Duitse aanwezigheid en beweging van troepeneenheden via andere vervoersmiddelen, maar ook plannen van fabrieken en luchthavens met het oog op gerichte bombardementen. In een zeldzaam geval rapporteerde men over scheepvaart. Een zevental leden rapporteerde over de uitslag van bombardementen.

Binnen de structuren van de NMBS werd een Sociale Dienst levend gehouden, die zich niet onbetuigd liet om het personeel en haar familie sociale assistentie te verlenen.¹⁹⁶ De hulpverleners aarzelden niet om hun taak heel breed te interpreteren. De familie van gedeporteerden, gefusilleerden en weerstanders die gevlucht waren in de clandestiniteit kon rekenen op bijstand. Hierdoor kon men als spoorman in het verzet stappen zonder schrik te moeten hebben dat zijn familie in financiële nood zou terechtkomen als men zelf niet langer zijn familie kon onderhouden als kostwinner. Doordat de sociale assistenten tal van contacten onderhielden, vernamen zij allerlei nieuwtjes die ze geregeld doorgaven aan de agenten waarmee ze zelf contact onderhielden.

Uit historisch onderzoek bleek reeds dat de Belgisch Nationale Beweging zich vanaf 1941 inspande voor het evacueren van geallieerde piloten naar Engeland.¹⁹⁷ In Landen werd er in de schoot van de Belgisch Nationale Beweging een ontsnappingsdienst voor piloten opgezet onder impuls van onder meer machinist Victor Jos Caspers, bankwerker bij de NMBS Raf Sprengers en René Cailloux.¹⁹⁸ Caspers was door machinist Louis Godfrin aangeworven en was in de regio van Landen zelf

¹⁹⁵ Fabrice Maerten, *Was opa een held?*, 60.

¹⁹⁶ Lokker, *Stokken in de wielen*, 167-173.; Emmanuel Debruyne, "La maison de verre," 594.

¹⁹⁷ Maerten, *Was opa een held?*, 56.

¹⁹⁸ ; Raphaël Sprengers werkte niet voor de NMBS. Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Belgisch Nationale Beweging, persoonsdossier Sprengers Raphaël (24.2.1912), nr. 138. Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Belgisch Nationale Beweging, persoonsdossier Cailloux René (20.6.1913), dossier nr 126092. Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Belgisch Nationale Beweging, persoonsdossier Caspers Victor Jos (26.6.1908), dossier nr 252281

verantwoordelijk voor het aanwerven van onder andere tien spoorweglieden, waarvan vier (hoofd)treinwachters en een machinist.¹⁹⁹ Een aantrekkelijke en interessante hypothese dringt zich hier op. Als treinbegeleider was men heel mobiel en kwam men in alle uithoeken van het land terecht, in tegenstelling tot de doorsnee burger die niet op regelmatige basis naar de andere kant van het land kon reizen.²⁰⁰ Dit maakte van hen de ideale kandidaten om de geallieerde vliegeniers te begeleiden op hun vluchtroute. De R.A.F.-piloten werden geholpen door hen onderdak of voedsel te verschaffen en hen aanwijzingen te geven om het volgende tussenstation te bereiken op hun ontsnappingsroute.²⁰¹ Daarnaast boden er zeven spoormannen van de groep huisvesting en onderhoud aan Russische gevluchte soldaten, zes leden hielpen iemand met een andere buitenlandse nationaliteit, voornamelijk Fransen. Caspers saboteerde ook machines en liet hij net als zijn chef bij het Geheim Leger en collega-machinist Louis Godfrin, locomotieven ontsporen. Caspers herbergde bovendien talloze werkweigerders en bood hen graan, suiker en steungeld. Tot zijn aanhouding door de Gestapo in juli 1944 was hij de spilfiguur en werkte hij nauw samen met Raf Sprengers, die het hoofd was van de spionagedienst.²⁰² Door zijn aanhouding kwam hij in Buchenwald terecht, waar hij ondanks de wreedste folteringën heeft gezwegen. Wanneer hij gerepatriëerd werd in juli 1945 was hij in een lichamelijk wrak veranderd.

In de erkenningsdossiers wordt door de persoon die de erkenning wenste te bekomen, in de meeste gevallen een korte opsomming gegeven van de verzetsactiviteiten waarmee hij zich heeft beziggehouden. Meestal betreft dit enkele zinnen tot een kleine paragraaf. Behalve wanneer er een apart verslag is toegevoegd, is er over het algemeen weinig sprake van een bepaalde classificatie of een diversificatie tussen de verschillende soorten verzet. Wanneer de activiteit van meerdere jaren wordt samengevat op enkele regels, is het logische gevolg natuurlijk een veralgemening. Of de organisatie van de verschillende verzetsactiviteiten in realiteit ook in die mate door elkaar liep, dan wel dit veel strakker georganiseerd was, is niet eenvoudig te zeggen. In de uitgebreidere verslagen blijkt het regelmatig over een dynamisch proces te gaan. Er wordt met één soort verzet begonnen - niet zelden was dit sluikpers - en naargelang de weerstander nieuwe contacten legt in het netwerk en het opportuun acht, breidt hij zijn engagement uit naar andere vormen.

Motivatie

De functionele positie bij de NMBS vormt terecht de meest dominante verklaring voor de deelname van spoorweglieden aan het verzet. Het is daarentegen moeilijker na te gaan welke motieven ten grondslag lagen aan de participatie door het spoorwegpersoneel. Het concept "intentionalité", werd net als "fonctionnalité" geïntroduceerd in de historiografie door de Franse historicus François Marcot. Het verwijst naar de eigen idealen of waarden op basis waarvan men de motivatie vindt om in verzet te komen.²⁰³ Om het verzetsengagement in België te duiden, grijpt men in de historiografie vooral naar het patriottisme en het antifascisme, wat gepaard gaat met een algemene anti-Duitse gezindheid. Geschiedkundigen wijzen erop hoe de herinneringen aan de eerste Wereldoorlog bij de

¹⁹⁹ Dit waren machinist Lambert Vanvolksom, hoofdtreinwachter Jean Paques, hoofdtreinwachter Leon Baudot, hoofdtreinwachter Jean-Joseph Trimpeneers, treinwachter Jean Paeschen, telefonist Alfons Strauwen, bankwerker Adolphe Geelen, bankwerker René Cailloux, ajusteur/visiteur Constant Lefebvre en NMBS-bediende Emile Linnekens.

²⁰⁰ Gesprek met Jos Decelle, 28.04.2023.

²⁰¹ ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944, persoonsdossier Caspers Victor Jos (24.10.1918), doos nr 137, dossier nr 16986.

²⁰² DAO, persoonsdossier Caspers Victor Jos (24.10.1918), PP 30470 kal 10152.

²⁰³ Marcot, "Pour une sociologie de la résistance."

oudere generatie naar boven kwamen, wat het Belgicisme aanwakkerde.²⁰⁴ De vastberadenheid om niet passief toe te zien hoe hun land een tweede keer in dezelfde eeuw onrechtmatig werd bezet, deed burgers in actie komen. In de archiefbronnen die ik raadpleegde, waren te weinig aanwijzingen aanwezig om de impact van deze dynamieken te bevestigen of te weerleggen, of te nuanceren voor het spoorwegpersoneel. De motivatie vanuit de arbeidersklasse wil ik wel nader toelichten.

Reeds voor de oorlog was er een traditie van sociale strijd ontstaan, waarin de arbeidersklasse de stuwende kracht was. Omdat binnen de NMBS de arbeiders ruim in de meerderheid waren ten opzichte van beambten, zou dit - met de nodige voorzichtigheid - eventueel een verklaring kunnen bieden voor de grote bereidwilligheid tot strijd bij het spoorwegpersoneel. In enkele gevallen ging men over tot betrekkelijk drieste acties, zoals koolzaad verbranden, kalkacties, overvallen waarbij rantsoeneringsbonnen werden geplunderd, aanslagen tegen vijandige figuren of sabotage van vervoersmiddelen (Bij kalkacties werden met kalk leuzen aangebracht op openbare plaatsen, die tegen de bezetter waren gericht of opriepen tot verzet). Aan deze acties nemen meer arbeiders deel dan bedienden, maar dit kan wellicht verklaard worden door de algemene grotere aanwezigheid van arbeiders ten opzichte van bedienden. Procentueel gezien waren de arbeiders ook niet vaker aanwezig om deel te nemen aan de bevrijdingsgevechten in vergelijking met de bedienden. Een behoorlijk aantal spoorlui had zich in deze allerlaatste fase van de strijd bereid getoond. Omdat de Duitser veelal sneller terugtrokken dan verwacht, werd de dapperheid van veel spoormannen niet overdreven hard op de proef gesteld, Uiteindelijk bewezen 70 spoorwegwerkers effectief een dienst bij de bevrijdingsgevechten, bij wachtposten aan bruggen of andere belangrijke knooppunten of toonden zij de geallieerde legers de weg.

Het Partizanenleger, dat vanaf midden 1941 vorm kreeg, was de gewapende arm van de Kommunistische Partij van België (KPB). De diverse afdelingen ontstonden niet zelden uit de arbeiders- en bij uitbreiding communistische milieus, die al ervaring hadden opgebouwd met stakingen, betogingen. Soms had men hierbij de openlijke confrontatie opgezocht en mondde dit uit in straatrellen, eventueel gepaard met wapengeweld.²⁰⁵ Wanneer er oorlog uitbreekt, is het niet verbazend dat men binnen deze milieus sneller teruggrijpt naar deze methodes. Alle spoorwegarbeiders die actief werden als Partizanen, waren effectief als arbeider tewerkgesteld bij de NMBS. Het gebruik van wapens oefende een zekere aantrekkingskracht uit in deze kringen.²⁰⁶ Meer dan de helft van de 44 Partizanen voorzag in het herstellen of leveren van wapens of bewaarde deze in een depot. Anderzijds werden er binnen het Onafhankelijkheidsfront Syndicale Strijdcomités ingericht. Omdat ik hiervan enkel activiteit heb vastgesteld in het Mechelse regio, bespreek ik dit in het hoofdstuk over Mechelse netwerken.

Als knecht in dienst van twee meesters

De werknemers van de NMBS dienden niet alleen de Belgische belangen maar ook die van de Duitse vijand. Deze specifieke context betekende zonder twijfel een moeilijke evenwichtsoefening voor een groot deel van het personeelsbestand. Het plaatste hen soms voor netelige kwesties. Uit afkeer voor de vijandige bezetter, opteerden sommigen ervoor hun 'vaderlandse' ideeën in praktijk te brengen, door pogingen tot sabotage te ondernemen. De efficiënte werking ondergraven, impliceerde echter dat niet alleen de Duitse bezetter maar ook de NMBS, het eigen bedrijf, werd benadeeld. Bijgevolg

²⁰⁴ Adriaens, *Partizaan Storms*, 7.

²⁰⁵ Maerten, *Was opa een held?*, 69.

²⁰⁶ Gesprek met Ward Adriaens, 6.03.2023.

riskeerden zij repressie door de bezetter, maar eveneens kwam hun naoorlogse carrière bij de NMBS soms in het gedrang.

Bankwerker Victor Jean Buelens probeerde op illegale manier materiaal mee te nemen van op zijn werkplaats in het Mechelse Arsenaal, bedoeld om een luchtververser in een schuilplaats te installeren, voor zijn medewerkers van het Geheim Leger. Wanneer hij bij een Duitse controle in de Mechelse Centrale Werkplaats erop betrapt werd ijzeren plaatjes mee te smokkelen, gaf hij als valse verklaring dat deze zouden dienen om een luchtververser te installeren op de kamer van zijn zieke zus, en hij hiermee geen bedoelingen had de weerstand te helpen. Zijn verdachte daad noopte hem een schuiladres te zoeken, maar dit belette hem niet de bezetter verder te saboteren. Op 4 april 1944 werd hij voor de correctionele rechtbank vrijgesproken door te argumenteren dat hij een verzetsdaad had gesteld. Onderwijl stond hij op de lijst gezochte personen bij de bezetter en leefde hij in de clandestiniteit.²⁰⁷ Ironisch genoeg gebruikte Buelens dus het argument van eigenbelang tegen de Duitse bezetter, terwijl hij tegenover de Belgische autoriteiten zijn vaderlandsliefde inriep. Hij zat als het ware gekneld tussen het toezien oog van twee meesters. In tegenstelling tot zijn werkmakkers, verspeelde hij na de oorlog zijn kans op promotie bij de NMBS, wat erop wijst dat zijn handeling door de NMBS werd aanzien als subversief. Buelens was niet de enige spoorman waar de NMBS tegen optrad omwille van tegenwerking. Naar eigen zeggen werd ijzerdraaier Edgard Steffens, vanwege zijn sabotagedaden bij de NKB tijdens de bezetting, na de oorlog afgedankt bij de NMBS. Hij hernam later wel zijn dienst in het Arsenaal, maar slechts in een lagere graad.²⁰⁸ Volgens zijn overste echter werd er rekening gehouden met de straf die reeds door de Duitsers was opgelegd. Daarom zou hij zonder onderbreking in dienst zijn gebleven, maar kreeg hij wel een lagere functie, zagezegd vanwege vakkundige onbevoegdheid.²⁰⁹ Machinist Victor Jos Caspers, kon evenmin van bepaalde voordelen genieten in het atelier van Landen, ten gevolge van zijn 'patriottische houding' als weerstander. Zijn collega's, die daarentegen zonder aarzeling voor de vijand hadden gewerkt, konden hier wel aanspraak op maken.²¹⁰

Uit vrees door de NMBS sancties opgelegd te krijgen, verkoos Joseph Remacle zijn sabotageacties voor het Geheim Leger niet uit de doeken bij het opstellen van zijn erkenningsdossier twee jaar na het einde van de oorlog. Letterlijk staat er in het dossier te lezen: "Spoorwegbediende zijnde kan niet te veel spreken."²¹¹ Dankzij deze getuige leren we niets bij over interessante sabotagedaden, maar vernemen we wel dat de relatie van sommige spoor mannen met hun werkgever op gespannen voet kwam te staan, al gaat het hier wellicht over een minderheid.

In de naoorlogse periode leverde de positie van het personeel enkele bijkomende paradoxale situaties op. Ten eerste werd een aanzienlijk aantal personeelsleden, waaronder ook bovengenoemde personen, met het officieel statuut van weerstander geëerd en vergoed door de staat, terwijl zij met hun sabotageacties riskeerden ook de Belgische bevolking te benadelen en soms zelfs in gevaar te brengen. Ten tweede had men binnen de NMBS net wel oog voor duizenden personen die werden benadeeld door de oorlogsomstandigheden. Het intern bericht 94 P van 14 november 1945 staat de uitkering toe van achterstallige betalingen.²¹² Alle werknemers die omwille van de

²⁰⁷ Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Buelens Victor Jean-Joseph (5.7.1919), nr 407937.

²⁰⁸ DAO, persoonsdossier Steffens Edgard (25.11.1920), PP 110185 Kal 9863.

²⁰⁹ DAO persoonsdossier Steffens Edgard (25.11.1920), RC 758355 kal 30198.

²¹⁰ ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944, persoonsdossier Caspers Victor Jos (24.10.1918), doos nr 137, dossier nr 16986.

²¹¹ Sectie Classified Archives, ADIV, persoonsdossier Remacle, Josephus, Carolus, Maria (10.8.1920), dossier nr 600402.

²¹² Fabrice Maerten, *Was opa een held?*, 281.

oorlogsomstandigheden niet op post konden blijven of een promotie hebben mislopen, komen in aanmerking. In totaal werden duizenden dossiers geopend, waarvan spoor mannen deel uitmaakten. Ik heb het sterke vermoeden dat er binnen de NMBS op een verschillende manier werd aangekeken tegen weerstanders, afhankelijk van de vraag of zij bij hun verzetsactiviteit het eigen bedrijf nadeel hadden toegebracht. Spoor mannen Buelens, Caspers en Steffens hadden alle drie sabotagedaden gepleegd waarmee zij de NMBS hadden benadeeld. Joseph Remacle, vertikte het om met zijn materiële sabotages naar buiten te komen, maar hield zich niet in om te getuigen dat hij Canadese troepen over het kanaal had begeleid tijdens de bevrijdingsgevechten en dat hij militaire inlichtingen had doorgegeven. Naar alle waarschijnlijkheid kwamen enkel de spoorweglieden die het eigen bedrijf nadeel hadden toegebracht, in een lastig parket bij de NMBS. Veel spoorweglieden die de NMBS hadden gesaboteerd, hebben niettemin de uitkering van achterstallige betalingen gekregen via het intern bericht 94 P. Het zou interessant zijn deze naoorlogse tegenstrijdige situatie verder uit te spitten, eventueel als onderdeel van een ruimer onderzoek naar het verzet binnen de andere Belgische overheidsdiensten. Was de appreciatie van de verzetsactiviteit afhankelijk van de specifieke bril waarmee deze werd beoordeeld na de oorlog?

Casussen: de spoorweglieden aan de slag in twee Leuvense sabotagegroepen

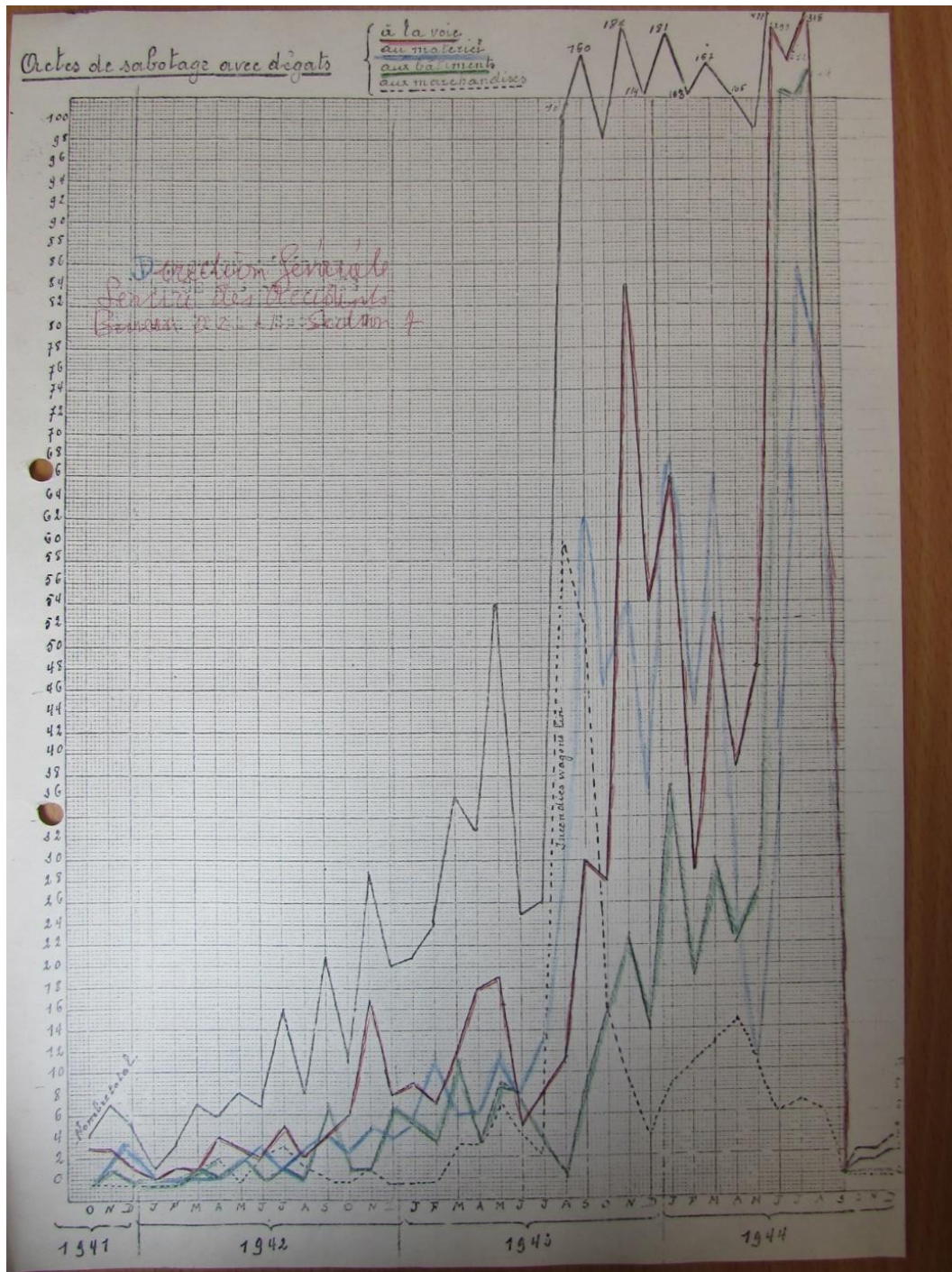
Voor we de Leuvense sabotagegroep van het Geheim Leger bekijken, analyseer ik kort de algemene aantallen sabotageacties tegen het spoor. De gegevens op afbeelding 9 en 10 zijn afkomstig van een document dat in 1975 aan het CegeSoma werd bezorgd door de *Direction Générale de la SNCB: service sociale de la SNCB*.²¹³ Ze tonen de maandelijkse cijfers van de sabotageacties tegen de spoorwegen van oktober 1941 tot september 1944 op een grafiek en in een tabel. Dit zijn algemene cijfers, en betreffen niet alleen de acties van het Geheim Leger. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen 4 categorieën sabotageacties: tegen de spoorlijnen, tegen het spoorwegmaterieel, acties waarbij gebouwen het doelwit vormden en de vernielingen of beschadigingen van goederen. Het aantal acties tegen een spoorlijn zelf, waarbij getracht werd een trein tot ontsporing te brengen, ligt in dezelfde grootteorde als het aantal geregistreerde beschadigingen van treinmaterieel. Dit is niet conform met de vaststellingen op basis van ander bronnenmateriaal. Eerder stelden we op basis van de erkenningsdossiers vast dat het aantal spoorweglieden dat materiële beschadigingen toebracht veel hoger lag, dan het aantal spoorweglui dat poogde een trein tot ontsporing te brengen. Dit beeld wordt bovendien verder nog ondersteund door de getuigenisverslagen van een Leuvense sabotagegroep binnen het Geheim Leger. Hoe komt het nu dat we dergelijk overwicht van beschadigingen tegen de treinapparatuur tegenover het aantal acties tegen de spoorrails, om treinen te doen ontsporen, niet terugvinden op de grafiek? Een mogelijke verklaring is dat de treinontsporingen consequenter werden geregistreerd door de NMBS, dan de iets subtielere beschadigingen aan het materieel.

Het aantal sabotageacties op onderstaande grafiek (afbeelding 9) vertoont over het algemeen een stijgende tendens naarmate de oorlog vordert, om in de laatste drie maanden van de oorlog tot een hoogtepunt te komen. Tot juli 1943 vinden er in totaal niet meer dan 60 acties plaats per maand. Pas vanaf augustus 1943 is er een forse stijging, waardoor het totale aantal acties maandelijks meer dan 100 bedraagt, met uitschieters tot 180 acties in sommige maanden. Uit eerder historisch onderzoek bleek eveneens dat de sabotageacties tijdens de bezetting en zeker vanaf de herfst van 1943

²¹³ CegeSoma, bestand AA69, Verslag over de sabotages van het spoorwegennet van de N.M.B.S. Actes de sabotage avec dégâts. 5.01.1975.

frequenter en doelgerichter werden en vaker het spoor viseerden.²¹⁴ In het verlengde hiervan liggen andere cijfergegevens van de NMBS, waarbij vooral de jaren 1943 en 1944 uitschieters zijn.²¹⁵ De hoop op een snelle geallieerde landing wakkerde in het voorjaar van 1944 het vuur bij het verzet aan. De aanvang van Operatie Overlord op 6 juni zorgde ervoor dat de bezetter dagelijks geconfronteerd werd met belemmerde spoorwegen.

Afbeelding 9.

²¹⁴ Fabrice Maerten, *Was opa een held?*, 76.; Verhoeyen, *België bezet*, 306.

²¹⁵ Van Heesvelde, "Räder müssen rollen für den Sieg," 193. NMBS, verslag over de exploitatie gedurende het negentiende boekjaar, jaar 1945, 65.

Afbeelding 10.

Mois et année	STATISTIQUES ACTES DE SABOTAGE								STATISTIQUES SABOTAGES									
	Actes de sabotage avec dégâts Sabotages faits par des sabotages								Actes de sabotage sans dégâts		Total	Moyenne mensuelle cumulée	Tués et blessés Mortels et blessés					
	à la voie de la voie		sur matériel roulant		sur bâteaux, cabines, instal., etc. de gebouwen, seinhuizen, inricht., etc.		sur marchandises de goederen		sans dégâts Sabotages faits sans dommage				Agents		Militaires		Total	
Non-blessés	Moyenne mens. cumulée	Non-blessés	Moyenne mens. cumulée	Non-blessés	Moyenne mens. cumulée	Non-blessés	Moyenne mens. cumulée	Non-blessés	Moyenne mens. cumulée	Tués	Blessés	Tués	Blessés	Tués	Blessés			
Jan. 1941	7	2,3	5	1,6	1	0,3	-	-	3	1	16	5,3	-	-	-	-		
Jan. 1942	53	4,4	24	2	20	1,6	10	0,8	30	2,5	137	11,4	1	2	-	1	2	
Jan. 1943	284	23,7	286	23,8	100	8,3	158	13,8	52	4,3	880	73,3	31	42	16	154	27	176
Janv. 44	66	6,6	68	6,8	37	3,7	9	0,9	1	0,1	181	18,1	1	5	1	-	2	5
Févr. 44	28	4,8	44	5,6	19	2,8	11	1,8	5	0,8	108	14,5	-	2	-	4	-	6
Mars 44	53	4,8	66	5,9	30	2,7	13	1,1	5	0,4	167	15,2	2	9	-	-	2	9
Avril 44	39	4,6	38	4,5	22	2,7	15	1,8	2	0,2	105	14,0	1	2	-	-	1	2
Mai 44	48	4,7	11	1,1	27	2,7	11	1,1	-	-	97	13,1	-	3	-	-	-	3
Juin 44	25	2,5	34	3,4	13	1,3	6	0,6	5	0,5	477	63,3	-	11	-	7	-	18
Juillet 44	252	21,8	86	7,2	129	10,7	7	0,6	7	0,6	481	40,1	-	2	-	1	-	3
<i>Aug. 44</i>	<i>31</i>	<i>3,1</i>	<i>76</i>	<i>6,3</i>	<i>14</i>	<i>1,4</i>	<i>6</i>	<i>0,6</i>	<i>1</i>	<i>0,1</i>	<i>561</i>	<i>46,8</i>	<i>4</i>	<i>11</i>	<i>7</i>	<i>63</i>	<i>18</i>	<i>84</i>

Het Geheim Leger: de Groep van Jacques Timbal

Aan de vooravond van de Landing in Normandië was het Geheim Leger uitgegroeid tot de grootste verzetsgroepering qua ledenaantal (ze telt in totaal 55 222 erkende leden). Op dat moment beschikte zij over een permanente en stabiele radioverbinding met Londen en trachtte ze een grootschalig plan ten uitvoer te brengen om de spoor- en communicatielijnen te verstoren. Maar reeds geruime tijd voor men de bezetter systematischer zou proberen treffen, bleef men niet passief toekijken. Machinist Jacques Timbal, werkzaam in het Centrale Atelier van Leuven stuurt een Leuvense sabotagegroep van het Geheim Leger aan, maar hoeveel leden hij precies onder zijn bevel heeft is onbekend.²¹⁶ Een rapport dat werd opgesteld door chef Henri Vandevenne, die hiërarchisch meerdere van Timbal, werd reeds in het voorjaar van 1942 treinapparatuur gesaboteerd.²¹⁷ Er wordt melding gemaakt van iets meer acties vanaf 1943, maar vooral vanaf 1944 is er een enorme toename.²¹⁸ Dit is conform met eerder historisch onderzoek en de rapporten van de NMBS die eerder

²¹⁶ Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Timbal Jacques (10.9.1899), dossier nr 407926.

²¹⁷ Sectie Classified Archives, ADIV, archief Geheim Leger, Le sabotage – Doos 30, farde 231: Zone IV – Secteurs Est & Ouest.

²¹⁸ In de archieven van het Geheim Leger wordt nog een heel aantal meer acties beschreven voor de regio rond Leuven en Tienen, waarvan de uitvoerders weliswaar niet worden genoemd. Sectie Classified Archives, ADIV,

werden genoemd. Alle sabotageacties die hier worden besproken zijn afkomstig uit het verslag van Vandevenne, maar kon ik niet verifiëren met andere bronnen. Enkel over de treinontsporing op 1 september getuigde telefonist bij de NMBS August Vanderwegen in zijn erkenningsdossier.²¹⁹ Een volledig overzicht met de sabotageacties is te vinden in tabel 3. Doordat de spoormannen vakjargon gebruiken, kunnen we soms maar de specifieke techniek vermoeden.²²⁰ De technische termen waarvan ik de betekenis kon te weten komen worden in het kritisch apparaat toegelicht.

Een wijdverspreide sabotagetechniek werd ook hier toegepast: de oliebussen van de locomotieven en wagons werden gevuld met zelfgemaakte pastillen vervaardigd uit een hoge dosis vitriool, vermengd met wit zand. We lezen in het dossier: “Dit laatste product neutraliseerde de smeerkraft van de olie, het scherpe zand verwekte de warmlopers.”²²¹ Via deze methode hebben zij 48 locomotieven en minstens zoveel rijtuigen of wagons voor min of meer lange tijd buiten werking kunnen stellen. Volgens Timbal had dit als resultaat dat er op sommige dagen maar drie locomotieven ter beschikking zouden geweest zijn in de stelplaats van Leuven. Ik kon niet verifiëren of deze uitspraak klopt, maar het zou wel bijzonder weinig zijn voor een dergelijk belangrijk station als dat van Leuven.

Vanaf juni 1943 gaat het Geheim Leger de richtlijnen uit Londen veel nauwer opvolgen en heeft de vernieling van het spoorweg- en telefoonnet de prioriteit.²²² Met dank aan de NMBS-verantwoordelijken kreeg het Geheim Leger een inventaris in handen van de spoorweginstallaties. Op basis hiervan werd een algemeen plan opgesteld door majoor De Ridder. Aangezien de stoomlocomotieven voor hun werking tijdig en vlot water moeten kunnen bijtanken, volstaat het om de systemen die instaan voor de watertoevoer uit te schakelen om het spoorwegverkeer voor een groot deel te stremmen. Daarnaast vormen de spoordraaischijven een strategisch doelwit. Spoordraaischijven zijn plaatsen waar locomotieven gedraaid kunnen worden, en zo op een ander spoor kunnen verder rijden. Zonder deze platforms kan de locomotief zich niet meer draaien. Met de overzichtlijsten van de bestaande waterpompinstallaties en spoordraaischijven in hun bezit, hadden de Geheime troepen een enorme troefkaart in handen om het spoorwegnet te verstoren.

Volgens het verslag zou één van de waterpompinstallaties op de vaart door de groep van Timbal drie keer met explosieven onder handen zijn genomen, waardoor ze respectievelijk twee dagen, twee

archief Geheim Leger, Le sabotage – farde 226: Zone II – Etat-Major – Anvers.; Sectie Classified Archives, ADIV, archief Geheim Leger, Le Sabotage – farde 237: S.N.C.F. – Zone II + III.

²¹⁹ ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Vanderwegen August (25.2.1925), dossier nr II 407927.

²²⁰ In het verslag lezen we onder meer volgende sabotagetechnieken, waarvan ik niet met zekerheid kon achterhalen waar precies wordt op bedoeld: *Door de sabotageploeg van Timbal werd zand in de vlampijpen van de locomotieven gegooid, om de drukking tegen te werken. Door stukken hout tussen de wissels plaatsen kon men vele locomotieven doen “ontriggelen” (ontsporen). Bij de locomotieven die vertrekkensklaar stonden, werden de peilglazen vernield en de remslangen doorgesneden, wat een geweldige vertraging teweegbracht. Op grote schaal werden de stoppen van smeerbussen afgedraaid en vernietigd, waardoor de olie verloren ging. De rookkamers en tenders stopte men vol met afval, waardoor meermaals het vuur moest uitgetrokken worden, aangezien de spuitspuit niet meer werkte. Dikke kolen en briquetten werden op de vuurbrug en vuurhaard geworpen, waardoor de vlampijpen verstopten en de trein vertraging opliep tijdens de rit.* Sectie Classified Archives, ADIV, archief Geheim Leger, Le sabotage – Doos 30, farde 231: Zone IV – Secteurs Est & Ouest.

²²¹ Citaat uit bovengenoemd sabotageverslag van de groep van Timbal. Hiermee bedoelde Timbal wellicht dat er geen olie meer terecht kwam op de plaats waar de cilinders contact maakten met de lagers van de wielen waardoor dit niet meer gesmeerd bleef lopen. Daardoor ontstond er wrijving en hitte, wat de veiligheid in gevaar bracht. Le sabotage – farde 231 : Zone IV – Secteurs Est & Ouest.; Gesprek met Jos Decelle, op

²²² Victor Marquet, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Geheim Leger 1940-1944. Tweede Deel, het Leger van België - Het Geheim Leger 1943-1944. Bundel V. De organisatie.* Brussel: Pygmalion, (1991-1995), 235.

weken en drie weken in onbruik is geweest.²²³ Hier vermeld ik bij dat het vaststaat dat de pompen op de vaart voor goed werden uitgeschakeld door de Partizanengroep onder leiding van Georges Mertens, die aan bod komt in de netwerkanalyse.²²⁴ Het is niet helemaal duidelijk of Timbal hier naar nog andere sabotageacties verwijst die door zijn eigen groep werden gepleegd.²²⁵

Het militair sabotageplan dat via de missie Stanley in augustus 1943 bij de Geheime Troepen terecht kwam, onderscheidt twee periodes: één voor en één na de landing in Normandië. De verantwoordelijken van het Geheim Leger stemden ermee in dat er pas na een geallieerde landing op grootschalige wijze actie zou worden ondernomen. Niettemin zouden er wel al 'speldenprikacties' plaatsvinden in afwachting van grotere operaties.²²⁶ De strategie bestond erin het spoorverkeer te vertragen door vernielingen aan te brengen aan het rollend materieel in plaats van aan spoorrails zelf, omdat deze laatste soort sabotage resulteert in ontsporingen. Deze methode moest ervoor zorgen de bevolking niet al te veel in het oorlogsgeweld werd meegesleurd.²²⁷ Het gebruik van springstoffen vormde daarom eerder de uitzondering dan de regel.

Zoals de grafiek reeds aantoonde zou het aantal sabotageacties nog verder worden opgevoerd naar aanleiding van de Landing in Normandië in juni 1944. Het Geheim Leger kon daarvoor beroep doen op een ruime basis rekruten. In het bevrijdingsjaar 1944 was haar ledenaantal toegenomen tot 54000 en kon ze betrouwen op een zekere verbinding met Londen. Op 1 juni berichtte de BBC: "*Message pour la petite Berthe: la frondaison des arbres vous cache le vieux moulin*" (Het loof van de bomen ontnemt jullie het zicht op de oude molen). Met deze boodschap werd aan de verzetsgroepen duidelijk gemaakt dat ze binnen de veertien dagen zouden worden ingezet. Op 8 juni volgde dan: "*Le roi Salomon a mis ses gros sabots*" (Koning Salomon heeft zijn grote klompen aangetrokken). Dit betekende dat het Geheim Leger moest starten met zijn acties tegen de spoorverbindingen en de wegenbruggen. En dat deden ze: onder meer 95 spoorwegbruggen en 12 gewone bruggen, 15 sluizen, 17 tunnels, 285 locomotieven en 1.365 goederenwagons werden beschadigd of vernield.²²⁸ In totaal is sprake van 116 ontspoorde treinen. Niet alleen het spoor viel ten prooi. Vele telefoonkabels werden doorgesneden en telefooncentrales buiten werking gesteld. Ondanks dit redelijk indrukwekkende aantal, werd het doel dat oorspronkelijk was vooropgesteld niet bereikt.

Eén maand na de landing in Normandië, vanaf de maand juli 1944, wierp de groep van machinist Jacques Timbal zich opnieuw in de strijd. De acties, waarbij men het steeds op de locomotieven heeft gemunt, volgden elkaar in snel tempo op. Het sabotageverslag maakt melding van maar liefst 42 wapenfeiten. Het vrij hoge aantal sabotageacties kon niet geverifieerd worden met andere bronnen. In verhouding tot de totale aantallen sabotageacties uit deze periode, die werden opgeëist door het Geheim Leger, zijn de aantallen zeker niet onmogelijk. Hieronder volgt een overzichtstabel met de acties om een idee te krijgen van de omvang. Opvallend is dat het bij de meerderheid van de acties

²²³ Het draaibare platform in het station van Leuven werd onklaar gemaakt door de toevoerslang naar de motor te vullen met zwavelzuur. De daders noch de groepering worden vermeld.

²²⁴ Correspondentie met Ward Adriaens, op 25.05.2023.

²²⁵ Timbal en Victor Buelens spreken elkaar tegen over de datering van de acties tegen de pompen. door de groep niet geverifieerd kon worden met andere bronnen, is er geen volledige duidelijkheid over de daders, of de groep Timbal zich onterecht een partizanenactie heeft toegeëigend.

²²⁶ Van De Vijver, Van Doorslaer en Verhoeyen, *België in de tweede wereldoorlog*, 73-74.;

²²⁷ Marquet, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Geheim Leger 1940-1944. Tweede Deel, het Leger van België - Het Geheim Leger 1943-1944. Bundel V. De organisatie*, 239.

²²⁸ Verhoeyen, *België bezet*, 321.

nog steeds gaat om relatief kleine sabotages, die vermoedelijk grotendeels plaats grepen in de werkateliers. De oliebussen van wagons en locomotieven bleven een zeer geliefd doelwit.²²⁹

In verhouding tot de ruimere historische context van de laatste twee oorlogsjaren schijnt de groep van machinist Jacques Timbal vrij exemplarisch. Vanaf het midden van 1943 werd er door het Geheim Leger meer gecoördineerd met Londen en de NMBS. De sabotageverslagen van de groep Timbal getuigen effectief van een veel grotere activiteit vanaf die periode, wat overeenstemt met statistieken die door de NMBS werden opgesteld. De globale strategie in het Geheim Leger bestond erin vóór de geallieerde landing speldenprikacties uit te voeren en pas na de landing voluit te gaan met de communicatie- en de spoorlijnen op grote schaal lam te leggen. Onder leiding van Timbal vonden er na de landing wel degelijk grootse operaties met spectaculaire ontsporingen en ontploffingen plaats. Niettemin bleven zij een minderheid in verhouding tot de kleinere daden van verzet. Het beschadigen van aparte onderdelen van de trein, zoals de oliebussen, de remslangen en de roosters van locomotieven bleef gedurende de hele oorlog de meest toegepaste methode. Deze casus is een interessante aanvulling op de cijfergegevens uit de erkenningsdossiers. Anders dan bij de erkenningsdossiers, gebaseerd op het aantal deelnemers, lezen we hier het aantal concrete acties per soort. Ze versterken de hypothese dat de materiële beschadigingen frequenter voorkwamen dan de treinontsporingen.

Om de toegenomen impact van de spooracties na de landing op 6 juni 1944 te bevatten, moet de brede militaire context in acht worden genomen.²³⁰ Wanneer er in de eerste vier bezettingsjaren een trein vertraging opliep, had dit voor de bezetter natuurlijk reeds vervelende gevolgen. Vanaf de landing echter, moesten de wapenleveringen regelmatig vanuit het Oostfront het Duitse Rijk doorkruisen om in Frankrijk te worden ingezet. Zelfs al staat een trein maar enkele minuten te lang stil, dit kan repercussies hebben voor de volgende transporten die ook worden opgehouden. Aangezien de geallieerde legers niet wachtten tot de Duitse legers hun troepen hadden aangevuld met verse krachten, betekent elk vertraging voor een militair transport op zijn weg naar het front in Frankrijk, een kleine overwinning. Als zij het front niet tijdig bereikten door de verstoring van een spoorlijn, werd de rekening gepresenteerd door de geallieerden.

²²⁹ Als we Victor Buelens mogen geloven, werden er vanaf midden 1943 tot het einde van de bezetting een duizendtal wagons van de spoorweg gesaboteerd werden door zuur van °80 in de oliebussen te gieten wat ze deed warmlopen. Het is onzeker of Buelens deze acties allemaal toekent aan de eigen sabotagegroep. In dezelfde periode zou men een 200-tal auto's onklaar hebben gemaakt, die per spoor werden vervoerd.

²³⁰ Gesprek met Ward Adriaens op 6.3.2023.; Gesprek met Jos Decelle op 28.4.2023.

Tabel 3

<u>Datum</u>	<u>Actie</u>	<u>deelnemers</u>
13.10.1942	Op 13 oktober 1942 zaagde hij op bevel van zijn chef Vandevenne de kabels door van de kolenlaadbrug, bedoeld om de locomotieven te laden.	
	Een groot aantal dwarsliggers werden in brand gestoken. Tussen 7 en 8 juni liet men twee locomotieven wegllopen.	
zomer van 1943	Een werd in brand gestoken op de lijn Heverlee – Leuven. De sporen in Lovenjoul-Vertryk werden opgeblazen en men deed de bruggen springen in Vertryk en in Holsbeek.	
21.7.1943	Een trein werd tot stilstand gebracht, waarvan de locomotief werd beschadigd. En het seinhuis in Holsbeek werd opgeblazen. Gelet op het belang van seinhuizen voor de bediening en de signalisatie van de wissels, betekent dit een serieuze klap voor het treinverkeer	
7.8.1943	Men liet men een locomotief vanop de stelplaats vertrekken, waarna die tot ontsporing is gekomen op het hoofdspoor van de lijn Leuven-Hasselt. De lijn zou 8 dagen versperd zijn geweest	
Onbekende datum	Bommen werden vastgeschroefd aan de sporen, waardoor er onder meer in Leuven, Velthem, Vertryk, Rotselaar, stukken spoor zijn weggeslagen van 60 tot 80 centimeter.	Timbal, Vanderwegen, Toremans, Bex
onbekend	Er werden brandbommen geworpen op een trein die op de lijn Leuven-Heverlee passeerde. De brandbommen waren geparachteerd geweest en kwamen via de heer Tits bij Timbal terecht.	Timbal en Vanderwegen
onbekend	Een trein werd tot stilstand gebracht in Korbeek-Lo, waarna men het personeel van de locomotief liet afstappen. De hoofdwachter heeft de trein in gang gezet waardoor deze alleen in Leuven is binnengereden en er veel schade heeft aangericht.	
augustus 1943 ²³¹	De pomp op de vaart laten springen, die voorzag in de waterlevering aan de spoorwegen, waardoor ze 2 dagen buiten werking was.	
maart 1944	De waterpomp werd opnieuw geïnviseerd, waardoor deze 14 dagen niet kon dienen.	
periode van maart 1944	De elektrische cabine in het station van Leuven werd met een springlading vernield. Er werden springstoffen gebruikt die waren buitgemaakt in het depot van Meerdaal. De cabine was vele maanden buiten dienst.	
mei 1944 ²³²	De waterpomp werd opnieuw beschadigd. Dit keer kon ze voor 3 weken geen dienst leveren. Doordat het tijdsmechanisme op een halfuur was ingesteld in plaats van vijf en een half uur, had Victor Buelens niet de kans gehad om zichzelf in veiligheid te brengen. Hij werd aangehouden, maar na drie dagen al vrijgelaten vanwege gebrek aan bewijsmateriaal.	Victor Buelens
7.8.1943	Een locomotief van op de stelplaats laten vertrekken, waarna die tot ontsporing is gekomen op het hoofdspoor van de lijn Leuven-Hasselt. De lijn zou 8 dagen versperd zijn.	
2.7.1944	De smeerbussen van een locomotief beschadigd met zand en vitriool. ²³³	
14.7.1944	De inspuiter van een mijnwerkerstrein werd onklaar gemaakt.	
14.7.1944 – 15.7.1944	De pastillen werden in de smeerbussen van 3 locomotieven gedaan.	
18.7.1944	De pompen van de Westinghouse-remmen werden onklaar gemaakt.	
19.7.1944	Het klaprooster werd verbrand en uitgeworpen.	
20.7.1944	De smeerbussen werden voor het rechter drijf wiel beschadigd.	
21.7.1944	werd een locomotief verbrand door een valse waterstand.	
21.7.1944	Men liet een trein tot stilstand brengen, het personeel afstappen, waarna de trein in twee delen naar Leuven werd gestuurd waar hij veel schade aanrichtte in het station.	Timbal, Vanderwegen, Toremans, Bex
22.7.1944	Van één locomotief werden de smeerbussen beschadigd en een andere locomotief werd tot botsing gebracht.	
24.7.1944	De smeerbussen van het tweede wiel rechts werd beschadigd.	
26.7.1944	Een locomotief werd tot ontsporing gebracht aan cabine 1 en van een andere locomotief werd een inspuiter beschadigd.	
28.7.1944	De smeerbussen werden beschadigd en aan een andere locomotief de pomp van de Westinghouse-remmen beschadigd.	

²³¹ Volgens Victor Buelens vond een eerste actie tegen de pomp plaats rond november 1943.

²³² Volgens de getuigenis van Buelens vond de laatste aanslag op de pomp plaats in juni of juli 1944.

²³³ Smeerbussen bedoelt men hetzelfde als de oliebus van de locomotief en de wagons of rijtuigen.

31.7.1944	De wieken werden uit de smeerbussen getrokken.	
1.8.1944	De smeerbussen en kleine kant links werden uitgemaakt. Die dag beschikte het station van Leuven slechts over 3 locomotieven en 5 treinen moesten blijven staan. ²³⁴	
2.8.1944	De peilglazen werden stukgeslagen van een locomotief die vertrekkensklaar stond.	
3.8.1944	De schudsroosters werden verbrand van een locomotief die 2 dagen in dienst was. ²³⁵	
7.8.1944 – 8.8.1944	werden de roosters van twee locomotieven beschadigd.	
9.8.1944	Van twee locomotieven werden de kleine kant en de roosters beschadigd.	
10.8.1944	De standen werden beschadigd.	
12.8.1944	De pomp van de A.C.F.I. werd beschadigd.	
16.8.1944	De klaproosters werden geplooid.	
17.8.1944	De inspueters werden beschadigd.	
18.8.1944	De smeerbus werd verhit voor het rechtse drijf wiel.	
21.8.1944	De stangen werden beschadigd van een mijnwerkerstrein. Dezelfde dag werd een trein die afkomstig was van Tienen en geladen was voor de Wehrmacht tot stilstand gebracht in Korbeek-Lo. De locomotief liet men afkoppelen en verder rijden naar Leuven waar hij in botsing kwam met veel schade op twee sporen als gevolg. De locomotief was voor lange tijd buiten dienst. Nog een andere locomotief liep eveneens averij op.	
22.8.1944	De inspueters werden beschadigd.	
23.8.1944 – 24.8.1944	De smeerbussen van twee locomotieven werden beschadigd en de kleine kant van één andere locomotief.	
23.8.1944	De pomp van de Westinghouse-remmen en een smeerbus van de tender beschadigd.	
Onbekende datum in 1944	Er werd met 13 kg springstof een brug opgeblazen te Lovenjoel, net voorbij het station. De brug was volledig vernield. Medewerkers waren Toremans, Bex en Vanderwegen.	Oremans, Bex, Vanderwegen
Onbekende datum in 1944.	Een trein werd tot stilstand in Korbeek-Lo, waarna het personeel uit de trein werd gelaten en zes Duitsers werden ontwapend. De locomotief werd 1 km vooruit gereden om nadien op volle snelheid achteruit tegen de andere rijtuigen de laten botsen. Twee wagens lagen gekanteld en de locomotief was ontspoord. Toch kon de toegebrachte schade Timbal niet bekoren. Gelet op de inhoud munitie en bommen waarmee de trein geladen was, werd de trein in brand gestoken met een 'vuurwerk' tot gevolg. Timbal was per fiets de omwonende mensen in de buurt gaan waarschuwen aangezien het grote bommen waren en men zich aan hevige ontploffingen kon verwachten. Gelukkig vielen er geen burgerslachtoffers bij de inwoners van Korbeek-Lo te betreuren. Medewerkers waren Toremans, De Lange, Swinnen, Bex, Vanderwegen, De Wachter, Maho, De Meye, en nog twee onbekenden. Bij een gelijkaardige actie door het Geheim Leger waarvan de daders onbekend zijn, werd de locomotief vanuit Lovenjoel richting Leuven gestuurd waar hij aan 110 km per uur in het station tot ontsporing kwam.	De Meye, Swinnen, Bex, Toremans, De Lange, Maho.
31.8.1944	Een streng bewapend munitiedepot binnengedrongen in Meerdaal. Het was een hachelijke onderneming waarbij over muren van 3 meter hoog moest geklommen worden en waar om de 200 meter bewakers waren geposteerd. De inspanning loonde niettemin de moeite. Door het vijftal werden twee kisten van 30 kg springstof T.N.T. buitgemaakt, tezamen met 20 à 25 meter bickfort lont. Na de ontzetting van de stad werden deze op 31 september overgemaakt aan de plaatselijke commandant.	Timbal, De Meye, Toremans, De Wachter en Vanderwegen
1.9.1944	De Duitse bewakers van een munitietrein werden ontwapend, de locomotief afgekoppeld en in botsing gebracht met de trein. De trein werd in brand gestoken, met een geweldige ontploffing als resultaat. De lading van 50 ton bommen werd tot vernieling gebracht. Het gevolg was dat er ongeveer 75 meter spoor werd weggerukt. ²³⁶ De lijn Leuven Tienen was onbruikbaar tot na de bevrijding.	August Vanderwegen (telefonist).

²³⁴ Met de "kleine kant links" bedoelde men wellicht de linkerzijde van de stoomketel van de locomotief.

²³⁵ De brandresten uit de brandketel van de stoomlocomotief vallen op de schudsroosters. Als deze roosters stuk zijn, kan de locomotief niet meer onder stoom worden gezet en kan hij dus niet meer rijden.

²³⁶ ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Vanderwegen August (25.2.1925), dossier nr II 407927.

De Groep L.100

In de regio Leuven slaagde nog een andere, minder gekende verzetsgroep erin met een beperkt aantal leden toch heel wat ravage aan te richten tegen de treinapparatuur. Op initiatief van Henri Javaux werd in 1938 het Franse en Belgische inlichtingennetwerk L.100 op poten gezet dat zich klaar hield om bij een Duitse inval in actie te treden.²³⁷ Eens de bezetting een feit is, slaagt het Belgische netwerk L.100 er niet in om georganiseerd clandestiene inlichtingen door te geven. De focus wordt verlegd en ze spitsen zich toe op sabotageacties tegen het spoor.²³⁸ In functie daarvan wordt strategisch ingezet op het rekruteren van “ijzerenwegwerkmannen”, zo blijkt uit een reeks persoonsdossiers in het archief.²³⁹ Daarom kan haar werkwijze vergeleken worden met de Groep G.²⁴⁰ Voornamelijk in het zuiden van het land is het netwerk actief, maar men beslist ook in Leuven twee groepen op te richten. De hoge aantallen geslaagde sabotages waarvan de archiefdocumenten van deze groepering melding maakten konden niet gestaafd worden met andere bronnen. De cijfers moeten dus zeker met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Tot het einde van de bevrijding onder de leiding van Octave Haesevoets, saboteerden de twee groepen in Leuven en de Groep Wasmes Borinage in totaal meerdere duizenden wagons met zuur, waaronder 1800 van de Werhmacht.²⁴¹ Na verschillende jaren tevergeefs ijveren werd Henri Javaux’ volharding uiteindelijk beloond. De groep werd in 1965 als 15de en laatste organisatie erkend. Volgens bepaalde bronnen zouden er 307 leden een officieel statuut hebben gekregen, maar over deze cijfers bestaat er geen zekerheid.²⁴²

In vergelijking met de andere groeperingen laat L.100 zich opvallen omwille van twee factoren. Ten eerste telde ze voor een kleine verzetsgroep veel spoorweglieden in haar rangen. Zeker het feit dat zij bijna allen ambtenaren waren, onderscheidt haar van andere groeperingen. In Groep Leuven 1 waren 3 van de 7 leden NMBS-ambtenaren: één meestergast en één eerste hoofdwachter. In de Groep Leuven 2 werkten 3 van de 5 leden bij de spoorwegen, waarvan één hoofdwachter en één politieofficier. Ten tweede bezorgde ze voor haar lage ledenaantal enorm veel last aan de bezetter.

De overzichtelijke documenten uit het rijke archief van L 100 laten eenvoudig toe om het ontstaan en de structuur van de groepen in Leuven te reconstrueren.²⁴³ Na een contact met Henri Javaux werd

²³⁷ CegeSoma, Inventaris van het bestand AA 1970, L. 100, Archives Henri Javaux. Groupe de résistance armée L.100.

²³⁸ Maerten, *Was opa een held?*, 224

²³⁹ De grote aanwezigheid van spoorweglieden in de Groep L.100 geldt niet alleen voor Leuven, maar ook in de andere regio’s waar de sabotagegroep actief was, voornamelijk in Brussel, Charleroi en Schaarbeek. Het archief van deze groep bevat persoonsfiches van haar leden in het kader van bepaalde onderscheidingen of graden die werden toegekend. In deze bestanden vond ik in geen tijd tientallen persoonsfiches van personeelsleden van de NMBS terug. CegeSoma, bestand AA 1970, L.100, Henri Javaux. Omslag 16: liste des noms de membres, omslag 66: Sous-officiers, omslag 75: Mémoire de proposition croix de guerre aux étoiles d’argent, omslag 79: mémoire de proposition de reconnaissance français.

²⁴⁰ Maerten, *Was opa een held?*, 64.

²⁴¹ De sabotagegroep die afhing van L.100 en onder leiding stond van Edouard Brems zou ervoor gezorgd hebben dat onder andere 12 000 oliebussen werden gevuld met schuurpapier of zuur. Enkele andere cijfers waarvan het archief melding maakt: ze saboteerden 500 wielen van wagons, 50 locomotieven, 300 motoren van vliegtuigen, staken 30 wagons met linnen in brand en sneden 750 remslangen door. Dit zijn enorm hoge aantallen, zeker gelet op het beperkte aantal leden. Aangezien de spooractie op de lijn Leuven-Ottignies een Partizanenactie was, die ook in dit archief ter sprake kwam, is het mogelijk dat de aantallen gesaboteerde materialen sommen zijn van acties waar voornamelijk andere groepen een grote rol in speelden. Ik kon de aantallen niet verifiëren met andere bronnen. CegeSoma, bestand AA 1970, L.100, Henri Javaux.

²⁴² Maerten, *Was opa een held?*, 94.

²⁴³ CegeSoma, bestand AA 1970, L.100, Henri Javaux, omslag 23: Groupe Louvain I et II.

Groep Leuven 1 gesticht door Octave Haesevoets en geleid door zijn rechterhand: Alfons Duchesne. Deze laatste had op zijn beurt binnen Groep Leuven 1, 3 brigades onder zich. Door de Groep Leuven 1 werden de oliebusen van locomotieven gesaboteerd door middel van schuurpapier of met zuur, bezorgd door de heer Durieux (leider van de groep Wasmes-Borinage).²⁴⁴ Men opereerde niet in kleine ploegen, maar op individuele basis. Jean-Baptiste Tossyn, politie-officier Victor Cloetens en hoofdwachter Pierre Govaerts, alle drie werkzaam bij de NMBS en aangeworven door Ghislain Michiels, saboteerden respectievelijk bij 41, 78 en 275 treinwagons de oliebusen met schuurpapier. Pierre Govaerts ontving het sabotagemateriaal steeds van de heer Michiels (die niet bij de NMBS werkte).²⁴⁵ Door het gebrek aan olie ontstond oververhitting en moest de trein tot stilstand worden gebracht. De gesaboteerde wagons moesten uit de trein worden gezet en de lading overgeladen, wat voor extra vertraging zorgde. Volgens de archiefdocumenten vonden de sabotages vaak plaats terwijl de trein onder militaire bewaking stond. Daarnaast bezorgde eerste hoofdwachter Pierre Govaerts vertraging aan 9 locomotieven. In zijn hoedanigheid van hoofdwachter van de trein bezorgde hij op 16 januari 1942 in de bocht van Holsbeek (nabij Leuven) vertraging aan een militair transport, dat van Duitsland op weg was naar Frankrijk. Govaerts en Tossyn, was vóór zijn dienst bij L.100 reeds actief voor achtereenvolgens de lijn ZERO, en het net Marc.²⁴⁶ Ghislain Michiels was Govaerts' enige contact binnen het verzet gedurende de hele bezettingsperiode. Govaerts gaf al vanaf augustus 1940 tot september 1944 inlichtingen door over belangrijke militaire transporten, die troepen, materieel en munitie vervoerden naar de kuststreek, Frankrijk of Duitsland. Dankzij zijn info aan Michiels konden er wekelijkse rapporten worden opgesteld. Hij verrichtte de observaties in het stations van Leuven, Schaarbeek, Hasselt, Merelbeke en Ottignies en de spoorlijnen die Leuven verbonden met Muizen, Hasselt, Schaarbeek en Ottignies. Hij gaf ook een omstandig plan door van de spoorweginrichting van Leuven met aanwijzingen van de belangrijkste punten voor een eventueel bombardement. Op de schetsen die hij doorgaf werden de locomotievenstelplaatsen gemarkeerd. Verzetsman Pierre Govaerts toont aan dat veel contacten hebben absoluut geen vereiste was om de vijand heel wat kopzorgen te geven.

Daarnaast coördineerde Octave Haesevoets vanaf 1 maart 1943 de Groep Leuven 2, die voornamelijk werd bemand door (ex-)leden van de Partizanen.²⁴⁷ Louis Kelecom was de verbindingspersoon tussen Haesevoets en Groep Leuven 2. Als leider van deze groep gaf hij orders aan Felix Bergen en zijn zoon Victor (respectievelijk meestergast en mecanicien bij de NMBS), eerste hoofdtreinwachter Maurice Rosseels, de broers Roger en René Lismont en een vijfde niet-geïdentificeerde persoon. De groep saboteerde net als de eerste Groep van L. 100 in Leuven een hele resem wagons door de oliebusen te vullen met schuurpapier, alsook met tabletten. Samen met 30 patriotten staken de broers Lismont samen met Felix Bergen en zijn zoon Victor, 3 wagons met hooi en 2 tankwagons met mazout in brand, en bliezen 2 locomotieven op. De groep liet de rails springen tussen Leuven en Tienen, waardoor er twee dagen geen treinverkeer mogelijk was. Als eerste hoofdwachter saboteerde Maurice Rosseels tussen 1 april en 1 oktober 1943, 78 wagons en ging door op hetzelfde elan tot aan de bevrijding. Voor 53 wagons behielp hij zich met het schuurpapier dat werd aangeleverd door "Henri". Hij sneed een 50-tal keer de remslangen door, waardoor bijvoorbeeld een kolentrein en een militaire trein vertraging opliepen. Daarbovenop maakte hij nog eens 15 locomotieven onklaar. De groep Leuven 2 kreeg van "Henri" het bevel om in de nacht van 17-18 augustus 1943 en 23-24 september 1943 zoveel mogelijk remslangen door te snijden, maar de actie slaagde slechts op kleine

²⁴⁴ CegeSoma, bestand AA 1970, L.100, Henri Javaux, omslag 91: Louvain I.

²⁴⁵ CegeSoma, bestand AA 1970, L.100, Henri Javaux, omslag 16: Liste des noms de membres.

²⁴⁶ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Govaerts Pierre (1904-05-24), dossier nr 23981.

²⁴⁷ CegeSoma, bestand. AA 1970, L.100, Henri Javaux, omslag 92: Louvain II.

schaal. De meeste NMBS-medewerkers konden niet deelnemen omdat ze zichzelf verdacht zouden maken.

Felix Bergen, meestergast bij de NMBS, heeft de compressor buiten werking gesteld, wat werken aan de stoomketels onmogelijk maakte in het hele atelier. Verder was door zijn toedoen de motor die het spoordraaischijf aandrijft, meermaals niet meer in staat te functioneren. In het archief van L.100 wordt een goed geslaagde treinontsporing beschreven, terwijl het eigenlijk om een Partizanenactie ging.²⁴⁸ Victor Bergen, lid van groep L.100 en mecanicien bij de NMBS, gaf zijn medewerking. In de nacht van 30 op 31 juli 1943 moest een munitietrein, die onder Duitse bewaking stond, eraan geloven toen deze op de spoorlijn tussen Leuven en Ottignies reed. Victor Bergen had de opdracht de wacht te houden bij de fietsen, terwijl zijn medestrijders de springlading plaatsten.²⁴⁹ De aanslag was een ware voltreffer. Meerdere Duitse soldaten - en vermoedelijk ook officieren van de Wehrmacht – werden gedood, maar ook de Belgische machinist en de stoker kwamen om het leven. Over het precieze aantal vijandige slachtoffers is er geen eenduidigheid. De schattingen in de bronnen lopen uiteen tussen de 8 en 265 gedode Duitsers. Het archief van L.100 zelf spreekt over 250 doden aan Duitse kant, maar dit aantal moeten we kritisch bekijken.²⁵⁰ Aangezien de springlading tot ontploffing werd gebracht op het moment dat de trein over een brug reed, leverde dit spectaculaire taferelen op. De locomotief en 14 wagons waren ontspoord, lagen op hun kant, of hadden elkaar verpletterd en enkele waren van de brug getuimeld. Vervelende consequenties van sabotageacties, zijn enerzijds de onrechtstreekse benadeling van Belgische medeburgers, die afhankelijk waren van het treinvervoer voor voedselvoorziening. Anderzijds brengt men de collega's potentieel in gevaar. Bij de treinontsporing tussen Leuven en Ottignies werd fataal voor de Belgische machinist en de stoker. Eveneens het doorgeven van inlichtingen met het oog op geallieerde bombardementen, kan resulteren in dodelijke slachtoffers bij medeburgers. In de dossiers, die gericht zijn op de erkenning, kwam deze problematiek niet ter sprake.

Na beloftevolle eerste maanden in 1943 werd L.100 gedecimeerd rond de aanvang van de zomer van dat jaar, ten gevolge van een grootschalige zuiveringsactie door de Gestapo. Een heel aantal leden moesten onderduiken en om het risico te vermijden dat de schriftelijke bewijzen van sabotageacties in vijandige handen zouden vallen, liet men ze verdwijnen. Helaas betekende dit een historische bron minder.

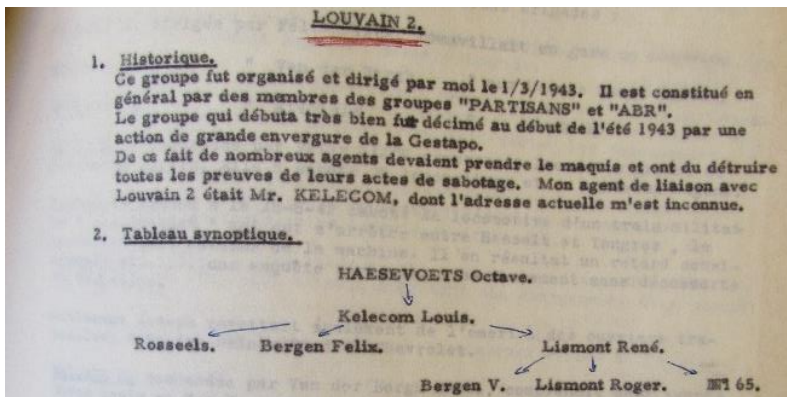
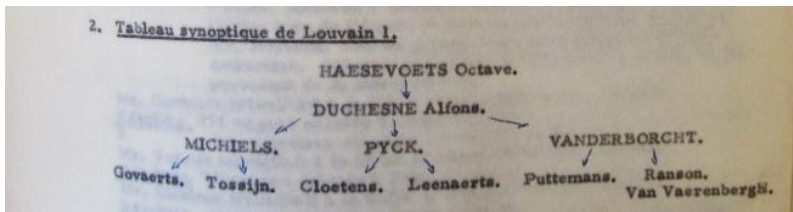
²⁴⁸ Van Brussel Louis, *Partizanen in Vlaanderen*, Met actieverslag van korps 034-Leuven, Stichting Frans Masereel, 1971, p. 90-91 en 174.

²⁴⁹ CegeSoma, bestand. AA 1970, L.100, Henri Javaux, omslag 75: *Mémoire de proposition croix de guerre aux étoiles d'argent*.

²⁵⁰ De cijfers in de archieven van de Partizanen lopen uiteen tussen 8 en 265 doden aan Duitse kant. Naar gelang de auteur van de bron, probeerde men een zo hoog of zo laag mogelijk aantal te verdedigen. In de archiefdocumenten van de groep L.100 is sprake van 250 dode Duitse militairen, waarvan meerdere (hoge) officieren en daarnaast nog tal van gewonde Duitse soldaten. Het lijkt erop dat deze verzetsgroep graag een zo hoog mogelijk aantal aanhoudt om de daad extra heroïsch voor te stellen. Zowel de trein als zijn inhoud (paarden en auto's) zou volledig verloren gegaan zijn.

Paul Coeckelbergh, "Het verzet in Oud-Heverlee: aanslag op een Duits treintransport op 31 juli 1943," *Geschied & Heemkundige Kring Oud-Heverlee vzw en Erfgoed Meerdael*, geraadpleegd 24.02.2023, <https://www.geshemkringoh.com/>.

Afbeelding 11. In het archief van L.100 bevat organigrammen van de twee Leuvense sabotagegroepen.

Afbeelding 12. De enorme ravage die de sabotageactie op de lijn Leuven-Ottignies teweegbracht, sprak toen, maar ook vandaag nog tot de verbeelding.²⁵¹ Op de voorkaft van het boek *Was opa een held?* van Fabrice Maerten, trekt dezelfde scène onze aandacht.

²⁵¹ CegeSoma, Pallas Catalogus, Sabotage door de Gewapende Partizanen [Foto Louis Van Brussel].

Verzetsnetwerken

De basismechanismes

Ofschoon sommige patriotten op individuele basis besloten de Duitse bezetter te dwarsbomen, kwamen de meesten terecht in een netwerk, waarbinnen de leden zich organiseerden en bij elkaar steun vonden. Ze waren ervan afhankelijk voor het doorgeven van inlichtingen, sabotagemateriaal, wapens of valse identiteitsbewijzen. Om grotere sabotage-interventies op te zetten moest men zich kunnen beroepen op minstens een aantal betrouwbare gelijkgezinden. Wanneer het te heet onder de voeten werd vanwege de Duitse opsporingsdiensten, kon men de medestanders in het netwerk verwittigen of aan schuiladressen helpen. De meeste spoorweglieden werkten in het verzet echter niet uitsluitend samen met hun collega's bij de NMBS. Door de netwerken te analyseren waarin ze terecht kwamen, zijn we in staat de rol van de spoorweglieden erin te duiden en te begrijpen hoe zij zich organiseerden.²⁵²

In het voorgaande hoofdstuk kregen we reeds de indruk dat de spoorweglui terecht kwamen in een groot aantal, in de regel, afgescheiden groepen verspreid over de regio. Deze vaststelling was louter gebaseerd op de geografische spreiding en de naoorlogse erkenning, die - zoals reeds aangehaald - niet altijd overeenstemt met de realiteit tijdens de oorlog. Ten eerste vond de samenwerking binnen de groepen van plaats in kleinere, afgescheiden afdelingen. Naar alle waarschijnlijkheid hadden de spoorweglui die in deze losse netwerken terecht kwamen, doorgaans geen kennis over de verzetsactiviteit door hun collega's. Ten tweede besloten sommige verzetsleden zich in te zetten voor meerdere groeperingen en moet men vermoeden dat er contacten plaatsgrepen over de grenzen van groeperingen en netten heen. Fungeerde de werkvloer als een ontmoetingsplaats waar toch samenwerking ontstond tussen de verzetsleden bij de NMBS?

Kenmerkend voor de verzetsgroepen was een hiërarchische structuur. De inlichtings- en actieagenten leefden de regels in verband met compartimentering iets consequenter na.²⁵³ Binnen deze netten opereerden de agenten in de regel in strikt gescheiden cellen of eenheden, die qua ledenaantal niet onbeperkt waren.²⁵⁴ Op het laagste niveau, in de secties en eventueel onder-secties was het de taak van de agenten om gegevens te verzamelen en door te geven. In sommige gevallen stonden ze enkel in verbinding met de persoon boven hen en de persoon onder hen in de hiërarchie, die de ketting vormden waarlangs de inlichtingen werden doorgegeven. Er zijn gevallen bekend van spoorweglieden die tijdens de hele bezetting met maar één persoon in verbinding waren, namelijk de eigen hiërarchisch meerdere aan wie ze inlichtingen overmaakten. Treinwachter Pierre Govaerts van de groep L. 100 maakte vanaf augustus 1940 tot september 1944 via verschillende lijnen al zijn inlichtingen over aan zijn overste August Michiels, zijn enige contact in het verzet gedurende de hele bezetting.²⁵⁵ Spoorman Louis Verhaegen, agent bij Tegal gaf zijn inlichtingen over het spoor enkel door aan zijn overste in het verzet Marc Van Delft.²⁵⁶ Contacten buiten de eigen cel moesten in de

²⁵² (De term netwerk hanteer ik hier in de abstracte betekenis, niet in de specifieke betekenis van de verschillende officieel erkende "netwerken" of inlichtings- en actienetten, waarvan Luc-Marc, Bayard en Tegal voorbeelden zijn).

²⁵³ Strubbe, *Geheime Oorlog 40/45*, 558, 672.

²⁵⁴ Emmanuel Debruyne, "La maison de verre," 162.

²⁵⁵ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Govaerts Pierre (1904-05-24), dossier nr 23981.

²⁵⁶ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Verhaegen Louis, dossier nr 53877. Louis Verhaegen hield met andere doeleinden vermoedelijk wel contact met nog andere agenten.

regel steeds plaatsvinden via een verbindingspersoon.²⁵⁷ Overigens beschikte men enkel over de essentiële informatie, samen te vatten onder het adagio: “Ce qu’on ne sait pas, on ne peut pas le répéter,” vertaald: “Wat men niet weet, kan men ook niet doorvertellen.”²⁵⁸

De sectieleider was zelf verantwoordelijk voor het aanwerven van nieuwe leden, of gaf hiertoe opdracht aan de onder-agenten. Hoe hoger op het echelon, hoe meer contacten men normaal gesproken had en hoe meer risico men liep. De verschillende secties vormden samen één sector, die onder het gezag stond van de sectorleider. Hoewel deze termen consequent worden gehanteerd in de erkenningsdossiers, was er tijdens de bezetting meestal geen sprake van sectoren, maar van groepen van agenten.²⁵⁹ De sectorleiders hingen af van de hoogste verantwoordelijken aan de top van het net. Deze chefs, die op het hoogste niveau van de piramide stonden, vallen buiten de scope van deze studie. De leiders die ik bestudeer, zijn degenen die instonden voor het aansturen en rekruteren de spoorweglieden, maar stonden op hun beurt steeds onder nog een hogere leider. Tijdens mijn speurtocht in de dossiers, waarbij ik opklom in de hiërarchische piramide, viel het op dat de tentakels van de leidinggevende figuren regelmatig tot verder afgelegen regio’s reikten in België, in vergelijking met de agenten aan de voet van de piramide.

Dit is de algemene structuur, maar de praktijk kon hiervan afwijken. Het kwam regelmatig voor dat sectoren elkaar overlaptten. Dit was geen verloren werk. De inlichtingen uit de verschillende sectoren konden op die manier elkaar aanvullen of bevestigen. Door het principe te volgen dat sectoren niet in contact stonden met elkaar, werd vermeden dat de ontmanteling van één sector zou leiden tot de uitschakeling van de andere sectoren en in één klap alle inlichtingen over een bepaald gebied zouden verdwijnen.²⁶⁰ Binnen de gewapende weerstandsgroeperingen werd algemeen gesproken ook hiërarchisch te werk gegaan.

Om veiligheidsredenen was de gangbare methode om betrokken te raken in het netwerk de coöptatie.²⁶¹ Leden aangesloten bij het verzet polsten bij personen uit hun entourage die zij vertrouwden of zij er iets voor voelden in weerstand te komen tegen de bezetter. Iemands anti-Duitse sentiment kon blijken uit subtiele gebaren, bijvoorbeeld met de ogen rollen om de afkeer te laten blijken voor bepaalde maatregelen die de bezetter oplegde. De naoorlogse getuigenissen van verzetsstrijders geven ons inzicht in de dynamiek. Daaruit blijkt dat men niet op een bepaalde dag besloot een verzetsnetwerk op te richten. Het groeide organisch. Men rolde er geleidelijk in. Het begon vaak met een kleine, onschuldige opdracht, bijvoorbeeld een verloren vliegenier de weg wijzen of een kleine inlichting bijhouden en doorgeven.²⁶² Op vraag van een oude dorpskennis, gaf Georges Schoeters, transcripteur bij de NMBS, af en toe wat info door over het spoor, aangezien die kennis een “passie had voor treinen”. De nietsvermoedende Schoeters voerde deze taak enkele maanden uit. Op een dag kreeg hij een revolver toegestopt met de instructies om deze te gebruiken, op dat moment werd hij in kennis gesteld deel uit te maken van de Witte Brigade.²⁶³

²⁵⁷ Roger Coekelbergs et al., *Gedenkboek Inlichtings En Actie Agenten*, 144-145.

²⁵⁸ Capitaine Freddy, ils ont craché sur nos tombes, Arlon, 1948, 38.; Emmanuel Debruyne, “la maison de verre,” 173.

²⁵⁹ Strubbe, *Geheime Oorlog 40/45*.

²⁶⁰ Strubbe, *Geheime Oorlog 40/45*, 95.

²⁶¹ Gesprek met Ward Adriaens op 6.3.2023.

²⁶² Gesprek met Ward Adriaens op 6.3.2023. Roger Coekelbergs et al., *Gedenkboek Inlichtings En Actie Agenten*, 129.

²⁶³ Gesprek met Martine Schoeters, op 17/5/2023.

De Mechelse netwerken met spoorweglui in de rangen

Methode

De spoorweglieden werkten in de verzetsnetwerken niet altijd en alleen maar samen met collega's. Daarom stelde ik volgens andere selectiecriteria een tweede groep samen, waarin zowel weerstanders bij de NMBS, als andere weerstanders zijn opgenomen. Nadat ik 255 namen van spoorweglieden verzameld had als ruime basis voor het sociale profiel, ving ik de zoektocht aan die zou toelaten een netwerkanalyse uit te voeren. In de erkenningsdossiers van de spoorweglieden, vond ik de namen van hun medestrijders. Daaruit kon ik selecteren om nieuwe erkenningsdossiers te raadplegen. Ik zocht niet in de dossiers van alle 255 spoorweglieden, maar vernauwde mijn focus tot een 80-tal spoorweglieden die verzet pleegden in de regio Mechelen. Om het netwerk in kaart te brengen, zocht in de eerste plaats door wie het NMBS-personeel werd aangestuurd en gerekruteerd. Zij waren verantwoordelijk voor de uitbouw van het netwerk en konden het initiatief nemen om verbindingen te zoeken en te coördineren met andere groeperingen. Tijdens dit proces viel het op dat de Mechelse spoorweglieden in de oorspronkelijke dossiers veel consequenter vermeldden door wie zij werden aangeworven, dan door wie zij werden geleid in het netwerk. Tijdens dit proces was een essentiële voorwaarde, dat de NMBS-werknemers gesitueerd moesten kunnen worden als schakel in een bepaalde netwerkstructuur. Wanneer dit niet mogelijk was, liet ik hen vallen.

Omdat deze afbakening nog steeds een heel ruime verzetspopulatie opleverde en om niet te vervallen in een oeverloze namedropping, was ik genoodzaakt de selectiemethode verder te verfijnen. Vanuit mijn onderzoeksvraag door wie het NMBS-personeel werd aangestuurd, vestigde ik mijn aandacht in de eerste plaats op de personen die meer dan één NMBS-werknemer hadden geleid of gerekruteerd. Ten tweede was ik bijzonder oplettend voor de spoorweglieden die zelf een leidende of aanwervende rol opnamen in het verzetsnetwerk.²⁶⁴ Ten derde weerhield ik de weerstanders die zeer nauw met spoorweglieden samenwerkten of een belangrijk verbindingspersoon waren. Deze criteria vormden een leidraad. Maar de selectie hing onvermijdelijk samen met de gerapporteerde verzetsactiviteit van de spoorweglieden en de mate waarin ik zicht kon krijgen op de samenwerkingsverbanden. Tijdens deze fase van het archiefonderzoek, kwam ik telkens weer nieuwe namen tegen van contactpersonen, waardoor ik verder het netwerk kon ontrafelen. Door de verbindingen tussen de verschillende weerstanders, begonnen de netwerken zich steeds meer prijs te geven. Ik onderscheidde veertien Mechelse netwerken, waarin (minstens) 85 spoorweglieden een behoorlijke bijdrage hebben geleverd. Deze netwerken en de meeste spoorweglieden komen in de detailstudie aan bod.

Verrassend – en tegelijk ook niet – is, dat ik in deze fase van het archiefonderzoek, regelmatig spoorweglieden tegenkwam die ik niet eerder was tegengekomen tijdens mijn onderzoek. Terwijl ik sommigen van hen opnam in de netwerkanalyse, voegde ik alle nieuwe spoorweglieden toe aan de eerste groep van 255 en bracht dit op een totaal van 284 spoorweglieden. Deze groep bestudeerde ik in de eerste twee delen.

Voor de netwerkanalyse werd geografisch afgebakend tot de Mechelse regio, in de eerste plaats omwille van de Mechelse Centrale Werkplaats. Ten tweede lag op de spoorlijn tussen Leuven en Mechelen het vormingsstation van Muizen, dat vanwege de drukke treinpassage op deze lijn, een

²⁶⁴ In het archief van de NMBS bevinden zich lijsten met directieleden van de NMBS die in het verzet traden. Deze personen komen niet aan bod in mijn studie, maar krijgen de nodige aandacht in het onderzoek dat gevoerd wordt door mevrouw Florence Matteazzi.

belangrijk spoorwegknooppunt vormde. Gewoonlijk kwamen hier ongeveer 85 treinen per dag voorbij.²⁶⁵ Tot slot vormde Mechelen het vertrekpunt voor zowel de deportatietreinen met Joden en andere vervolgte minderheden als voor een groot aantal weerstanders en politieke gevangenen.

Bij het analyseren mogen we een essentieel aspect niet uit het oog verliezen. In deze netwerkanalyse worden de contacten tussen verzetsleden in kaart gebracht, maar uitsluitend wanneer deze personen contact hadden in het kader van hun verzetsactiviteit. Omwille van de strenge Duitse bestraffing die hen boven het hoofd hing, hielden zij zoveel mogelijk geheim. Die ondergrondse netwerken waren echter niet volledig geïsoleerd van de bovengrondse wereld. Het grootste deel van het spoorwegpersoneel kon de verzetsactiviteit combineren met een vrij normaal leven, omdat ze relatief voorzichtig en beredeneerd te werk gingen. Voor velen van hen was het zelfs noodzakelijk in dienst te kunnen blijven bij de NMBS om het verzet te blijven plegen.²⁶⁶ Dit betekent dat zij in het 'gewone' openbare leven hun kennissen en familie konden blijven ontmoeten, die zelf soms ook deel uit maakten van het geheime netwerk. Voor sommige andere weerstanders, die noodgedwongen moesten onderduiken, was het totaal onmogelijk geworden om hun huisgenoten of dichte kennissen nog te zien. In dat geval waren de clandestiene relaties in het netwerk de structuren die het meest hun stempel drukten op de dagelijkse realiteit.

Leidinggevende figuren in de Mechelse netwerken

Binnen de veertien Mechelse netwerken onderscheid ik 22 figuren die het initiatief namen om het netwerk uit te bouwen, waarvan er tien zelf werkzaam bij de NMBS. Dit cijfer mogen we zeker niet extrapoleren om antwoorden te vinden op de vraag of spoorweglieden in het verzetsnetwerk werden geleid door collega's of door externen. Voor de initiële groep van 284 spoorweglieden, die ook actief waren buiten de regio Mechelen, stelden we reeds vast dat 75 % van hen werd aangeworven of aangestuurd werden door iemand van buiten de spoorwegen.

Vier leidinggevendenden hadden de leeftijd van de dertig nog niet bereikt op het moment dat zij aan het hoofd van een afdeling kwamen. Eens de dertig gepasseerd ging het wellicht eenvoudiger om gezag af te dwingen en beschikte men zelf over meer levenservaring.²⁶⁷ Vervolgens was de groep betrekkelijk hoog gediplomeerd. De hoogste scholingsgraad die werd behaald was bij twee van hen lager onderwijs, vier werkten hun middelbaar af en vier van hen kunnen een hoger diploma voorleggen. Van de negen anderen is de scholing onbekend. In het verlengde van de afgelegde studies, oefenden een heel aantal leiders een beroep uit met een zekere status. Naast zes bedienden en twee zelfstandigen, springen een aantal personen met een hoog aangeschreven beroep in het oog: een technisch ingenieur en een burgerlijk ingenieur waren beiden werkzaam bij de NMBS. Zes personen hadden een graad behaald in het leger, waarvan één officier. Uit voorgaande kunnen we veronderstellen dat een zekere leeftijd en een hoge functie in het beroepsleven hen bepaalde vaardigheden en een aanzien meegaf, wat de stap naar het leiderschap kleiner maakte. Historisch onderzoek wijst nochtans uit dat dit absoluut geen vereiste was: mensen met een hoge status op basis van het beroepsleven hebben niet zelden het gezag aanvaard van personen die jonger waren en lager stonden op de sociale ladder. In mijn onderzoek zijn zij in de minderheid. Toch waren er vier leiders die jonger waren dan 23 toen zij de leiding namen. Vijf aansturende figuren hadden de rang

²⁶⁵ Adriaens, *Partizaan Storms*, 126.

²⁶⁶ Maerten, *Was opa een held?*, 73.

²⁶⁷ Wanneer Partizanenleider Georges Mertens werd aangehouden, was zijn trouwe medewerker Frans Storms te jong om het gezag te kunnen afdwingen bij zijn medestrijders. Velen van hen vonden niet dat zij moesten luisteren naar een jonge knaap. Het netwerk was haar leider kwijt en er stond geen vervanger klaar.

van arbeider. Eén van hen was John Williams, ijzerdraaier en 19 jaar toen hij drie sectoren van de Witte Brigade hielp oprichten.

Historisch onderzoek wijst uit dat vrouwen zelden op leidinggevende posities terechtkwamen. Terwijl deze these bevestigd wordt voor de Mechelse netwerken van deze studie, kwam ik tijdens mijn zoektocht in de archieven, verrassend genoeg toch enkele vrouwen tegen op een hoog echelon. Heel opvallend is dat de leiding over de sectie K.12 van het net Bayard werd waargenomen door de 23 jarige Madeleine Mies, tot haar arrestatie op 18 januari 1944.²⁶⁸ Ze rekruteerde zelf verschillende leden waaronder haar broer Martinus, in dienst bij de NMBS.²⁶⁹ Een verbindingspersoon tussen de sectorleider en de secties van Bayard was Emma De Coen, of “tante Emma”.²⁷⁰ Ze was niet aan haar proefstuk toe. Deze opvallende verschijning had reeds in de Eerste Wereldoorlog de kans gegrepen om de kneepjes van het vak te leren. Tijdens deze nieuw wereldoorlog wist ze door haar handigheid her en der gevoelige informatie te ontfutselen. Samen met de 23-jarige Charles Van de Plas, die ze bij Bayard haalde, richtten ze de sectie Brabant-Mechelen op, waarin belangrijke spoorweginlichtingen werden gekanaliseerd. Via Charles Van de Plas kon Georges Mertens de sectie K.8 bij Bayard leiden die werd ondergebracht in dit net.

Het beeld komt naar voren dat de groepsoversten en celleiders de verantwoordelijkheid namen over minstens een tiental tot meerdere tientallen leden, die ondergeschikt aan hen waren in de piramidale structuur. De rekruteringen vonden soms plaats door de leiders zelf, maar niet zelden was het één van de vroege rekruten die op zijn beurt begon met nieuwe agenten te coöpteren. In de 38 man sterke sector van Hector van der Poorten binnen de Witte Brigade, liet spoorman Leopold Schoeters zich opvallen door de mobilisatie van maar liefst 20 nieuwe krachten, van wie niet minder dan zeven in dienst bij de NMBS.

Enkele markante persoonlijkheden waren zo overtuigd zich niet neer te leggen bij de bezetting, dat zij al hun eigen vrienden en familieleden probeerden te overhalen mee een front te vormen. Georges Mertens, leider van de Partizanen in Boortmeerbeek en de sectie K.8 bij Bayard, getuigde zelf ongetwijfeld van de meeste ondernemingszin bij de uitbouw van een netwerk. Hij stelde alles in het werk om de sectie K.8 te laten bemannen door zijn kennissenkring. De sectie K.8 van Bayard telde een 80-tal leden, waarvan een 30-tal zich direct heeft ingezet voor de Partizanenstrijd onder Mertens. Volgens zijn dossier stelde Frans Collaer een 100-tal leden aan bij het Onafhankelijkheidsfront, waarvan veertien bij de NMBS werkten.²⁷¹ Het is echter niet te verifiëren of hij hen allemaal persoonlijk heeft aangesproken. Terwijl de oorlog bij sommigen het slechtste naar boven haalde, grepen anderen met beide handen de kans om zich in de uitzonderlijke context te onderscheiden en hun leven te riskeren voor de vrijheid als hoogste goed.²⁷² Met een verbazende toewijding stelden ze alles in het werk om bijvoorbeeld mensenlevens te redden door voor hen een veilig onderkomen te voorzien.

Vanuit de hogere echelons werden richtlijnen uitgestuurd naar de lagere en gecoördineerd tussen verschillende actiegroepen. De sectorleider had de taak om de gegevens die de agenten hadden ingewonnen, te centraliseren en te verwerken tot rapporten. In het net Tegal, ontving sectorleider

²⁶⁸ Janssens, “Analyse van de inlichtingskernen,” 46.

²⁶⁹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mies Martinus (12.11.1903), nr 37030.

²⁷⁰ Adriaens, *Partizaan Storms*, 30.

²⁷¹ ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), doos nr 236, dossier nr 00235.

²⁷² Rutger Bregman, *Wat maakt een verzetsheld* (Amsterdam: De Correspondent, 2021).

Paul Debergh, wekelijkse rapporten van sectieleider Charles Block.²⁷³ Anderzijds duiken in de dossiers van deze chefs steeds weer nieuwe contacten op, die naar andere netwerken leiden. Op zoek naar vruchtbare verbindingen waagden sommige figuren zich in deze wereld van geheimhouding zeer ver, met de bijhorende risico's van dien. Minstens de helft (11) van de leiders limiteerde haar contacten niet tot een beperkt aantal medewerkers binnen een vaste, begrensde groepering. Zij waren actief voor één of meer andere lijnen of hielden op zijn minst een bepaalde relatie met een andere dienst in stand. Deze bespreek ik verder meer in detail.

In deze schaduwwereld moesten de leiders steeds op hun hoede zijn voor Duitse spionnen of andere verraders. In mijn studie hebben zeven leiders (bijna één op de drie) een periode in gevangenschap doorgebracht, een hoger aantal dan binnen de groep van 284 spoormannen het geval was (iets minder dan één op de acht). Zij kwamen sneller in het vizier van de Duitsers, omdat zij de drijvende kracht waren die de weerstanders motiveerden of onmisbaar waren voor de coördinatie. Na de aanhouding van sectorleider Paul Debergh van het net Tegal op 23 december 1943, konden de observaties door sectieleider en spoorman Charles Block en zijn onder-agenten niet langer langs deze weg hun bestemming bereiken.²⁷⁴ Na de aanhouding van Georges Mertens in maart 1944, leider van de Partizanen in Boortmeerbeek en de sectie K.8 van Bayard, staat er geen vervanger klaar.²⁷⁵ Een heel aantal nuttige verbindingen en onderduikadressen gaan verloren. De moeite waarmee het netwerk terug overeind probeert te krabbelen, zet de cruciale rol die Mertens vervulde nog meer in de verf.

Tabel 4 toont de veertien Mechelse netwerken waarin het NMBS-personeel een beduidend aandeel heeft gehad. De leidinggevenden die zelf bij de NMBS werkten, zijn aangeduid in het vet. De verzetsnetwerken staan hieronder in dezelfde volgorde als in de detailstudie.

<u>Verzetsnetwerk</u>	<u>Leiders</u>	<u>Aantal leden</u>	<u>Aantal spoorweglieden</u>	<u>Oprichting afdeling</u>	<u>Start aanwerving spoorweglieden</u>
Nationaal Koninklijke Beweging	Aloïs Rosseel	Onbekend, minstens 5	3	1941	1941
Onafhankelijkheidsfront (Patriottische Milities)	Frans Collaer, Jozef Peeraer	100-tal	23	september 1941	september 1941 ²⁷⁶
Partizanen korps 0.33	Jean De Voster, Frans Burgos	Onbekend, minstens 6	Minstens 4	februari 1941	december 1941
Partizanen korps 0.33	Jan Neutjens	10	2	november 1941	januari 1943
Bayard Sectie K.12	Madeleine Mies, René De Baets	30	3	1941	december 1942

²⁷³ Soms lezen we in de erkenningsdossiers dat de sectorleider de agenten lager in de piramide speciale felicitaties geeft omwille van hun inzet of inlichtingen van bijzondere waarde. Sectoroverste Paul De Bergh prees één sectie en in het bijzonder haar leider Charles Block omwille van de toewijding en de precieze gegevens voor Alex en Tegal.

²⁷⁴ Charles Block bracht een nieuwe verbinding tot stand, tot mei 1944, wanneer ook deze werd opgedoekt CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Block Charles (29.1.1888), nr 3580.

²⁷⁵ Adriaens, *Partizaan Storms*, 192.

²⁷⁶ Volgens de archiefbronnen zouden er reeds in juli 1941 spoorweglieden zijn aangeworven door Jozef Peeraer. Maar aangezien het Onafhankelijkheidsfront pas in september van dat jaar wordt opgericht, werd dit wellicht bewust te vroeg gedateerd door de betrokken weerstanders, wat wel geregeld voorvalt.

Bayard, onder-sectie Charles Van De Plas	Charles Van de Plas, René De Baets	17	3	1942	1942
Marc, sectie VN/E43	Pierre De Vos, Michel Dugardein	12	8	Februari 1943	februari 1943
Tegal, sectie Charles Block	Charles Block, Paul Debergh	13	4	juli 1940	september 1940
Geheim Leger – Schuiloord Bonheiden	Jules Van Velthoven, Jozef Vandenzegel	25	9	juni 1941	december 1941
Partizanen van Boortmeerbeek	Georges Mertens	30	5	najaar 1942	januari 1943
Bayard Sectie K.8	Georges Mertens, René De Baets	79	2	december 1942	december 1942
Witte Brigade Fidelio	Alfons Lauwens	48	4	februari 1941	april 1942
Witte Brigade Fidelio	Leopold Schoeters, Hector Van der Poorten, Emiel Bruyninckx	38	8	juni 1942	Juni 1943
Witte Brigade Fidelio	John Williams, Emiel Bruyninckx	Onbekend, minstens 6	5	april 1942	maart 1943

De netwerken visueel voorgesteld

Om de verschillende onderlinge contacten tussen de weerstanders overzichtelijk te houden, werden deze met een organigram visueel voorgesteld.²⁷⁷ In de detailstudie wordt de beschrijving van het verzetsnetwerk ondersteund door een aparte visualisatie wanneer de complexiteit dit nodig maakt. Wanneer sprake van specifieke verbindingen, aanwervingen of samenwerkingsverbanden worden deze aangeduid op de visualisatie en toegelicht. Bij de detailstudie (pg 87) is telkens een organigram terug te vinden om een globaal beeld te krijgen van alle netwerken en de mate waarin de verzetsleden met elkaar geconnecteerd waren.

Het is vanzelfsprekend dat er tijdens de bezettingsperiode enerzijds nieuwe contacten werden opgebouwd en anderzijds sommige werden afgebroken, niet zelden vanwege de Duitse repressie. De visualisaties stemmen niet overeen met de realiteit op één bepaald moment tussen mei 1940 en de bevrijding, maar toont contacten die bestaan hebben gedurende de volledige bezettingsperiode.

Wanneer twee personen in de visualisatie verbonden zijn, onderhielden zij tijdens de bezetting een relatie in verband met de organisatie van de verzetsactiviteit. In documenten wordt bijvoorbeeld regelmatig expliciet melding gemaakt van medestanders die bijvoorbeeld sluitbladen of inlichtingen doorgaven of samen sabotageacties opzetten, het meest duidelijke bewijs voor onderling contact. Weerstanders worden ook verondersteld de personen gekend te hebben door wie ze werden

²⁷⁷ Ik maakte gebruik van het software UCINET en Netdraw waarin excel-bestanden werden geïmporteerd.

gerekruteerd. Indien de coöptatie plaatsvond op voorstel of na tussenkomst van nog een ander lid, wordt deze laatste eveneens geacht in contact te zijn geweest met de rekrut. Agenten die deel uitmaakten van dezelfde cel, werden niet automatisch verondersteld dat zij in contact waren met elkaar, tenzij dit blijkt uit het dossier. Het is natuurlijk mogelijk - en eigenlijk zo goed als zeker - dat sommige weerstanders in deze studie onderling samenwerkten, hoewel ik daarvan geen schriftelijke neerslag vond in de bronnen.²⁷⁸ Georges Schoeters, transcripteur bij de NMBS, was collega en medestrijder van John Williams bij de Witte Brigade. Dit vond ik niet terug in de bronnen, maar vernam ik van zijn dochter Martine.²⁷⁹

De Mechelse netwerken in vogelvlucht

Elk van de veertien netwerken ontstond vanuit een andere initiatief, hoewel sommige leiders verantwoordelijk waren voor de oprichting en de coördinatie van verschillende afdelingen. Bovendien zouden sommige netwerken toenadering tot elkaar zoeken tijdens de oorlog. Voor we de netwerken meer in detail bekijken, schets ik in grote lijnen al enkele belangrijke dynamieken inzake ontstaan van de netwerken en de ontwikkeling van verzetsactiviteiten.

Reeds in de eerste weken van de bezetting ontstonden prille vormen van verzet. Bijzonder vroeg, vijf dagen na de capitulatie, was Charles Block, assistent bij de NMBS, aan de slag om treinmaterieel te saboteren.²⁸⁰ Vanaf 1940 kreeg hij hulp van een seingever en een stationschef voor de observatieopdrachten van zijn sectorleider Paul Debergh. Andere leiders zouden zich in de eerste oorlogsjaren inwerken binnen een organisatie om zich pas later te profileren als leider. Frans Collaer had reeds vanaf augustus 1940 steun geboden via de Mechelse afdeling 'Solidariteit', om pas later aanvoerder binnen het Onafhankelijkheidsfront te worden en uiteindelijk commandant van de Patriottische Milities.²⁸¹ Terwijl het georganiseerde verzet pas echt zou ontbolsteren in 1942, kregen enkele Mechelse netwerken in de loop van 1941 vorm. Dit ligt in het verlengde van mijn initiële groep van 284 spoorweglieden, die pas massaal in het verzet gingen vanaf 1942.

In alle verzetsmiddens voelde men zich na de capitulatie geroepen de pen op te nemen en het ongenoegen tegenover de bezetter via het geschreven woord te uiten.²⁸² De verspreiding van sluiipers werd een ingeburgerde praktijk voor tal van spoorweglui in Mechelse afdelingen van de Nationaal Koninklijke Beweging, de Witte Brigade Fidelio, het Partizanenleger en het Onafhankelijkheidsfront. Niet toevallig kwamen propaganda en inlichtingenwerk reeds in de eerste fase van de bezetting voor. De oudere generatie was bekend met deze verzetsvormen, die reeds in de Eerste Wereldoorlog een hoge vlucht namen.²⁸³ Sluiipers was niet zelden de eerste opstap naar een ruimer verzetsengagement en de verspreiding van de meeste sluiikbladen vond plaats in groepsverband. Niet verwonderlijk nam het een centrale plaats in bij de organisatie van ontluikend verzet.²⁸⁴ Inlichtingen moesten langs een "lijn" of "ketting" worden doorgegeven, zoals de agenten het zelf verwoordden. Hun getuigenissen hierover in de archiefbronnen, en a fortiori over de verspreiding van sluiikbladen vormen daarom een handig hulpmiddel om de structuur van het

²⁷⁸ CegeSoma, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Schoeters Georges (10.12.1924), dossier nr 3405.

²⁷⁹ Martine Schoeters, de dochter van Georges Schoeters, liet me weten dat haar vader wapenbroeder was van John Williams. Gesprek met Martine Schoeters op 27.05.2023.

²⁸⁰ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Block Charles (29.1.1888), dossier nr 3580.

²⁸¹ DAO, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), PC 602304 kal 10782.

²⁸² Maerten, *Was opa een held?*, 52. In de bronnen vond ik nauwelijks of geen aanwijzingen van sluiipers door de inlichtings- en actiediensten. Buiten de Mechelse regio circuleerde 'La Libre Belgique' wel onder de leden van het Geheim Leger, maar in Mechelen vond ik hiervan geen aanwijzingen in de bronnen.

²⁸³ Verhoeyen, *België bezet*, 294.

²⁸⁴ Verhoeyen, *België bezet*, 295.

netwerk te ontrafelen. Ik wil hierbij extra benadrukken hoe verbazend talrijk de archiefbronnen zijn waarin de weerstanders getuigen dat zij sluikbladen uitwisselden met hun collega's in het Mechelse Arsenaal, overigens geen onschuldige of risicoloze bezigheid.²⁸⁵ In het bijzonder in de erkenningsdossiers van de weerstanders via de sluikpers getuigen werkmakers hoe zij sluikbladen ontvingen of uitwisselden met hun collega's. Alhoewel er minder ervaring was met sabotageacties, beschadigde het NMBS-personeel vanaf het eerste oorlogsjaar regelmatig treinmaterieel op de werkplaats. Sommigen saboteerden al op zelfstandige basis om later aan te sluiten bij een groepering, waardoor de acties gericht konden plaatsgrijpen. In het bijzonder de arsenaalwerkmannen, aangesloten bij afdelingen van het Onafhankelijkheidsfront (OF), het Partizanenleger en de Syndicale Strijdcomités, sloegen met de regelmaat van de klok de handen in elkaar om materiële sabotage te combineren met de verdeling van sluikbladen, waarmee zij precies tot dergelijke sabotage opriepen. In tegenstelling tot het Arsenaal, werden er geen sporen van samenwerking van dezelfde orde ontdekt in het vormingsstation van Muizen, waar weliswaar een heel pak minder personeel was tewerkgesteld.

Reeds in de loop van 1941 krijgt het Partizanenleger vorm binnen het OF als koepelorganisatie. Het zou veel autonomie behouden ten opzichte van het Front en dit was in Mechelen niet anders. Bankwerker bij de NMBS Jean De Voster, één van de stichters van een Partizanenafdeling in Mechelen, verleende wel zijn medewerking aan de organisatie van sluikbladen die door het Front werden uitgegeven. Frans Burgos was onderzoeker van stoffen in het Mechelse Arsenaal waar hij 1941 benaderd werd door Jean De Voster van het Partizanenleger. Frans Burgos probeerde werkmakers te winnen voor het idee om het werk niet al te consciëntieus uit te voeren. Sommigen gingen in op zijn vraag en lieten hier en daar een steek vallen, zonder dat dit al te veel opviel. Anderen sloten zich aan en bleven tot het einde van de bezetting vele uren vertraging bezorgen aan het treinverkeer door talloze vernielingen. Daarnaast stelde De Voster Rombouts aan het hoofd van een andere Partizanenwerking in Mechelen. Deze laatste zou in het voorjaar van 1943 samensmelten met een delegatie uit de Rupelstreek. Zij gingen onder leiding van Jan Neutjens over tot bomaanslagen en kregen daarbij medewerking van een paar (ex-)leden van de NKB. Dit is merkwaardig, gelet op de tegengestelde ideologische basis van beide groeperingen. Gezamenlijk het vaderland dienen nam als ideaal hier de bovenhand op de politieke achtergrond. De groep van Neutjens werd na enkele maanden reeds ingerekend. Alle bovenstaande Partizanengroepen behoorden tot het Antwerpse Korps 0.33 en werkten volledig onafhankelijk van de Partizanen uit Boortmeerbeek, die door Georges Mertens geleid werden en afhingen van het Leuvense Partizanenkorps 0.34.

De functionele rekrutering van NMBS-personeel, vanuit de behoefte naar correcte en volledige inlichtingen over het spoor, is een terugkerend fenomeen. Geregeld rapporteerden de agenten specifiek en doelgericht over het transport van V1-raketten en geheim wapen, aantallen van locomotieven in de Centrale Werkplaatsen, grondplannen van stations en de uitslag van bombardementen.²⁸⁶ In Londen was accurate kennis over de plaatselijke economische en militaire situatie van primordiaal belang om zicht te krijgen op de sterktes en zwaktes van de vijand. Voor

²⁸⁵ Verhoeyen, *België bezet*, 294.

²⁸⁶ Een rapport dat door de Witte Brigade werd doorgeseind bericht over de staat van de locomotieven in de maand juni 1943. Op 10 juni 1943 waren er volgens dit rapport 2255 locomotieven in dienst en 248 buiten dienst. Van die 248 locomotieven buiten dienst, waren er 123 in herstelling. Het verslag meldt dat er gemilitariseerde locomotieven bestonden, onafhankelijk van de NMBS. Het rapport bevat bovendien informatie over het vervoer op de spoorlijn Essen-Antwerpen. Van Nederland naar Frankrijk vervoerde men vooral nieuwe fietsen en moto's, nieuwe tanks van 70 ton en meer. CegeSoma, bestand AA2495, Archieven van de Witte Brigade, 771: inlichtingen over het treinverkeer in Hombeek.

troepentransporten deed de bezetter heel regelmatig beroep op het dichte Belgische spoorwegnet. Indien het niet werd getroffen door sabotageacties, vormde dit het snelste middel om de legereenheden te bereiken die in Frankrijk waren gestationeerd. Het personeel kon vanuit haar dagelijkse werkomgeving relatief eenvoudig deze informatie over troepenbewegingen registreren en doorgeven via de ketting.²⁸⁷

Niet alleen Londen, maar eveneens de sabotageploegen in het bezette België ondervonden de voordelen van de accurate kennis die de spoormannen ter beschikking hadden. In de contreien van Boortmeerbeek pleegden de partizanen onder leiding van Georges Mertens acties tegen cruciale (spoorweg-)installaties, waarmee ze de bezetter hard konden treffen. Dankzij de informatie van de spoormannen van de groep, konden ze heel doordacht en efficiënt te werk gaan tijdens deze operaties.²⁸⁸ De Partizanengroep van Mertens staat wellicht garant voor de meeste sabotageacties in de regio.²⁸⁹ Rond dezelfde periode in 1942 nam Georges Mertens de leiding over de sectie K.8 in het net Bayard. De leden van de sabotagegroep in dienst van de Partizanen en de leden van de inlichtingengroep in dienst van Bayard wisten niets af van elkaars activiteiten en werkten strikt gescheiden van elkaar. Ik beschouw de sectie K.8 daarom als een apart netwerk, maar bespreek het in het hoofdstuk over de Partizaneneenheid onder leiding van Georges Mertens. De overlap tussen de leden van de sabotagegroep Partizanen (in totaal een 100-tal personen helpers inbegrepen, waarvan er ongeveer 30 werden ingezet in de directe strijd) en de leden van K.8 (ongeveer 87, waarvan Mertens ongeveer een 10-tal persoonlijk kende) was bijzonder klein. Eén van de zeldzame uitzonderingen hierop was Jozef Bohets, onderstationschef in het vormingsstation van Muizen. Vanaf december 1942 onderscheidde hij zich als een heel plichtsbewuste agent voor Bayard en was hij voor zijn makkers bij de Partizanen van goudwaarde vanwege zijn voorkennis over het spoor en het materiaal dat hij vanop de werkplaats kon meesmokkelen.

Niettegenstaande deze aparte werking aarzelde Mertens niet om de inlichtingen vanuit Bayard aan te wenden voor de Partizanenstrijd en omgekeerd, om Partizanen in te schakelen in het inlichtingenwerk voor K.8. Deze dubbele functie van Mertens was nochtans formeel verboden door de top van de Partizanen en door de Britse Intelligence Service (dat toezag op de werking van Bayard). Een belangrijk verbindingspersoon bij Bayard was Charles Van de Plas. Hoewel zij in de regel een afzonderlijke werking kenden, haalden zij dankzij Mertens wel degelijk voordeel uit elkaars activiteiten. Deze vermenging zou echter fatale gevolgen hebben bij Mertens' aanhouding in maart 1944, aangezien beide groepen tegelijk hun dirigent verloren. Het verraad kwam van een agent van Groep G, genaamd Mardulyn. Mertens stond vanaf december 1943 in contact met deze hoog aangeschreven sabotagegroep en schakelde zijn Partizanen in bij hun missies, let wel, zonder dat zij hiervan afwisten.²⁹⁰ Omdat de georganiseerde samenwerking tussen de beide organisaties uitsluitend bestond uit hoofde van Mertens, zouden heel wat verbindingen in het netwerk minstens tijdelijk verloren gaan. De directe medewerkers van Mertens konden niet meer achterhalen waar, wanneer en met wie Mertens contact onderhield bij Bayard.²⁹¹ De strijd lust bij de overgebleven Partizanen was

²⁸⁷ Debruyne, "Services de renseignements et société," 45.

²⁸⁸ Adriaens, *Partizaan Storms*, 21.

²⁸⁹ 'Oorlogsgebeurtenissen 1940-1945' opgesteld door de stad Mechelen na de oorlog maakt melding van 24 wapenfeiten, waarvan de meeste aan deze groep kunnen worden toegeschreven. Janssens, "Analyse van de inlichtingskernen," 47.

²⁹⁰ Een paar van de meest dichte medewerkers van Mertens, zoals zijn zoon Désiré en Frans Storms wisten dat er contact was met een Engelse dienst. Echter, alle personen van dit netwerk die Ward Adriaens heeft gesproken, vernamen pas na de bezetting over de Groep G.

²⁹¹ Correspondentie met Ward Adriaens, 17.4.2023.

niet verdwenen, maar er heerste een continu gevaar en het succes van de hoogtijdagen zou niet meer terugkeren.

Zoals de Partizanen uit Boortmeerbeek, gaan de Witte Bigade Fidelio, maar ook het Geheim Leger over tot heel diverse sabotagevormen. De Witte Brigade en het Geheim Leger zijn de enige twee organisaties uit deze analyse waarvan een gevoelig aantal spoorweglieden zich paraat toonde bij de bevrijdingsgevechten. Voornamelijk vanaf 1943 werden er in de Mechelse regio spoorweglui actief in maar liefst drie afdelingen van de Witte Brigade Fidelio. Conform met de globale strategie binnen de Witte Brigade, bezorgden de spoorweglui waardevolle inlichtingen over het spoor en van militaire aard en hielpen ze geallieerde piloten ontsnappen.²⁹² Wie zich hiermee inliet, riskeerde de meest strenge straffen van het Nazibewind. IJzerdraaier bij de NMBS John Williams en Emiel Bruyninckx zetten als leiders een ontsnappingslijn op tussen sectoren Muizen en Londerzeel, wat coördinatie vereiste. Er zijn geen aanwijzingen van structurele samenwerking, al werden kennissen uit andere organisaties door de mannen van de Witte Brigade Fidelio geholpen aan onderduikadressen. De hulp aan werkweigerars is trouwens wijdverbreid bij bijna alle Mechelse groepen, enkel voor de spoorweglieden van de netten Marc en Tegal zijn hier geen aanwijzingen van.

Om de haven van Antwerpen te vrijwaren vond er onder algemene leiding van luitenant Urbain Reniers een gecoördineerde actie plaats tussen het Geheim Leger, de Witte Brigade, de NKB, het Onafhankelijkheidsfront en Groep G.²⁹³ Binnen de netwerken in deze studie, leverden enkel de spoorweglieden van de Witte Brigade en het Geheim Leger een beduidende bijdrage aan de bevrijdingsgevechten, onder meer in Antwerpen. Sommigen sloten zich aan bij de geallieerden, zelfs voor gevechten tot in Nederland. Terwijl de eigen streek al bevrijd was of de bevrijding stond te gebeuren waagden ze zich in het strijdgewoel, met eventueel risico op verwondingen of erger. In welke mate daarbij onderling gecoördineerd werd tussen de verschillende eenheden die ik bestudeer, geven de bronnen geen inzicht.²⁹⁴ Op hetzelfde elan van mede-weerstanders, lieten sommige spoorlui zich na de bevrijding in met zuiveringsacties en het veiligstellen van de regio tegen collaborateurs.²⁹⁵

Hieronder volgt een diepgaandere beschrijving van de verzetsactiviteiten door de veertien groepen, met aandacht voor de onderlinge contacten en de vormen van strategische en structurele samenwerking. Op deze wijze worden de voorgaande vaststellingen meer concreet geïllustreerd en genuanceerd.

De netwerken in detail bekeken

De eerste drie netwerken die worden besproken zijn de Mechelse afdelingen van de Nationaal Koninklijke Beweging, het Onafhankelijkheidsfront en de Gewapende Partizanen. Aan het eind van dit onderdeel toont een organigram de belangrijkste contacten tussen de leden van deze drie Mechelse afdelingen. Volgens de geraadpleegde dossiers waren sommige leden in andere organisaties reeds tegen de bezetter beginnen ageren op het moment dat de NKB ontstond. Toch schets ik eerst kort

²⁹² Maerten, *Was Opa een held?*, 55.; J. Boeva, *Witte Brigade (Fidelio) 1940-1944* (Antwerpen: Witte Brigade, 1990), 38.

²⁹³ Verhoeyen, *België bezet*, 322.

²⁹⁴ Nog een heel stuk groter is het aantal verzetsleden dat een bewakingspost heeft ingenomen maar niet effectief is verweekeld is geraakt in een gevecht.

²⁹⁵ Maerten, *Was opa een held?*, 74.

deze rechts-georiënteerde verzetsgroepering om verder het contact tussen enkele NKB-leden en de Partizanen eenvoudiger te kunnen volgen.

De Nationaal Koninklijke Beweging (NKB)

De Nationaal Koninklijke Beweging (NKB) stelde aanvankelijk als hoofddoel een nieuw Belgisch regime te creëren waarin een grote macht was weggelegd voor de koning.²⁹⁶ De beweging is aanvankelijk uiterst rechts georiënteerd, maar na verloop van tijd werd er in veel bredere kringen gerekruteerd.²⁹⁷ De NKB werd gesticht in februari 1941 in Vlaams-Brabant. Meteen in dezelfde maand ontstaat een afdeling in Mechelen, waarvan de twintigjarige arsenaalwerkmans Frans Rosseel, met een verleden als korporaal in het leger, medeoprichter was.²⁹⁸ In totaal zouden minstens drie werknemers van de NMBS zich aansluiten bij de afdeling en meehelpten met de verspreiding van sluikbladen. Rosseel wist Edgard Steffens, ijzerdraaier in het Arsenaal, in de loop van 1941 te overtuigen om lid te worden.²⁹⁹ In opdracht van zijn groep gaf hij op het werk sluikbladen van “La Libre Belgique”, “Onafhankelijkheidsfront”, “La voix des Belges”, “De Waarheid”, “de Partizaan” en “de Werker” door aan werkmakers die hem betrouwbaar leken.³⁰⁰ Opvallend voor het rechts-georiënteerde NKB, zijn enkele sluikkranten die op linkse leest zijn geschoeid, zoals ‘de Partizaan’ en ‘de Werker’. Deze bladen ontving Steffens zowel van Charles De Vlieghe als van enkele collega’s in het Mechelse Arsenaal: Frans Rosseel en Arthur Van Winghe. Van hen was enkel Charles De Vlieghe op de hoogte aan wie Steffens de bladen doorgaf. Vanaf de beginfase was ook Victor Nauwelaerts aanwezig en bezorgde Steffens valse eenzelligheidskaarten, maar hij was evenmin op de hoogte aan wie hij ze doorgaf. Hieruit blijkt dat zeker niet alle informatie openlijk werd gedeeld onder de vaste leden. Samen met Rosseel en een zekere Van Winne ging Steffens ’s nachts op pad om het spoor te saboteren. Verder werkte hij geheel op eigen initiatief locomotieven slecht af. Hij heeft bijvoorbeeld meegeholpen met het laten verdwijnen van “boulons” uit een tender van de locomotief. Tijdens een proefrit in de buurt van Haacht gleed de tender van de locomotief eraf.³⁰¹ Edgard Steffens stapte vanaf juni 1942 over naar de Belgisch Militaire Weerstandorganisatie en zou samen met Van Winghe deelgenomen hebben aan Partizanenacties. Frans Rosseel vervoegde in februari 1942 de Partizanen. Verder kom ik hierop terug.

Het Onafhankelijkheidsfront: De Patriottische Milities

Het Onafhankelijkheidsfront (O.F.) ontstaat op initiatief van de Kommunistische Partij van België en stelt als doel om strijders uit alle lagen van de bevolking te verenigen in één anti-Duitse beweging. De koepelorganisatie slaagt erin om mensen vanuit verschillende politieke gezindheid aan te trekken.³⁰² De strijders organiseren zich binnen verschillende deelorganisaties, maar bijna alle spoorweglieden van het O.F. die door mij worden bestudeerd, verkregen hun erkenning via de twee groeperingen die bij de bevrijding het meest gewicht in de schaal wierpen: het Belgische Leger der Partizanen en de

²⁹⁶ Maerten, *Was opa een held?*, 66.

²⁹⁷ Adriaens, *Partizaan Storms*, 13.

²⁹⁸ Patrick Moreau, *Systematiek en Willekeur, Het verhaal van de politiek gevangenen uit het arrondissement Mechelen* (Berchem: EPO, 2004), 132.

²⁹⁹ DAO persoonsdossier Steffens Edgard (25.11.1920), PP 110185 kal 9863.

³⁰⁰ DAO persoonsdossier Steffens Edgard (25.11.1920), RC 758355 kal 30198.

³⁰¹ ‘Boulons’ en ‘tender’ zijn termen uit het spoorwegjargon. Boulons zijn grote bouten die gebruikt werden om de dwarsliggers vast te maken aan het spoor en/of de robuuste spoorweg-apparatuur aan stoomrijtuigen en tenders. Een tender is een bak waar de kolen in lagen, die door de stoker werden uit geschept om ze in de oven te werpen en de stoomkracht te verzekeren. Gesprek met Jos Decelle, 6 mei 2023.

³⁰² Adriaens, *Partizaan Storms*, 14.

Patriottische Milities.³⁰³ Het Belgische Leger der Partizanen, dat in de loop van 1941 vorm krijgt, behield een vrij grote autonomie ten opzichte van het Onafhankelijkheidsfront. Deze eenheden bespreek ik verder. Het merendeel van de andere spoorweglieden, die voor het Onafhankelijkheidsfront zelf streeden, zouden hun erkenning uiteindelijk bekomen via de Patriottische milities. Anders gesteld: de spoorweglieden - en bij uitbreiding geldt dit ook voor de meeste andere verzetsleden - die hun erkenning bekwamen via de Patriottische Milities, waren in de voorgaande jaren in feite reeds actief binnen andere deelorganisaties die afhingen van het Onafhankelijkheidsfront. De Patriottische milities zijn immers pas in de lente van 1944 formeel opgericht. De spoorweglieden die actief werden binnen het Onafhankelijkheidsfront en erkend werden via de Patriottische Milities, werden allen aangeworven door Frans Collaer of Jozef Peeraer. Beide heren hebben tijdens de bezetting samengewerkt, maar waren geen spoormannen. Vooreerst schets ik de algemene werking binnen het O.F. in Mechelen, vervolgens focus ik op de bijdrage van de spoorweglieden.

Omdat het Onafhankelijkheidsfront pas werd opgericht in september 1941, moeten we vermoeden dat de oprichting van het Mechelse Front bewust te vroeg gedateerd is in de erkenningsdossiers. De archiefbronnen melden dat Collaer en Peeraer, samen met andere pioniers, reeds in mei-juni 1941 de Mechelse afdeling van het Front hadden opgericht. De organisatie van de sluikpers zou volgens sommigen onder hen zelfs nog vroeger op gang zijn gekomen, eind 1940.³⁰⁴ Binnen het Front zijn drie verzetsvormen alomtegenwoordig, waarbij ook de spoorweglieden in deze beweging niet achterop blijven: de verspreiding van clandestiene pers, de uitbouw van de Syndicale Strijdcomités en humanitair verzet zowel onder de vorm van hulp aan werkweigeraars als de ondersteuning van gezinnen van aangehouden weerstanders.³⁰⁵ Jozef Peeraer stond in voor het oprichten van cellen, het opleiden van manschappen, koerierswerk en het leggen van contact met andere weerstandsgroeperingen. Samen met zijn zus en drie anderen hielp hij Emilie Fresco, een Joods Nederlands meisje ontsnappen naar een veilig onderkomen in Namen. Globaal gesproken, komen de grootste verdiensten op vlak van humanitair verzet toe aan het Onafhankelijkheidsfront.³⁰⁶ Maar dit was absoluut niet de enige manier waarop de afkeer voor de bezetter werd geuit. In contrast hiermee legden de actiegroepen waarin Frans Collaer een spilfiguur was, zich toe op het verstoren van de orde vanaf begin 1941, door middel van kleine bommen. Naar Collaers eigen zeggen hadden deze een grote betekenis vanwege de enorme weerklank bij de bevolking.³⁰⁷ De hoofdbezigheid die binnen het Mechelse Front het eerst en het sterkst tot ontwikkeling kwam was de uitgave van sluikbladen waarvoor jongelieden werden gemobiliseerd die het ronddelen daarvan combineerden met vlugschriften en kalkacties.³⁰⁸ Jozef Peeraer hielp mee aan de organisatie en verspreiding van sluikpers, het inrichten van depots en postbussen, het aanstellen van verspreiders en het verbergen van apparaten. Het blad "Richting" werd begin 1941 of eind 1940 opgericht door hemzelf, Hendrik van Ussel en Frans Collaer. De maandelijkse oplage bedroeg ongeveer 200 à 300 exemplaren en hield stand tot het voorjaar van 1942. Het blad werd bij Collaer thuis gestencild. Theofiel Fonderie, die

³⁰³ Maerten, *Was opa een held?*, 57.

³⁰⁴ DAO, persoonsdossier Peeraer Jozef (16.04.1909), PC 602302 kal 10043.; Moreau, *Systematiek en Willekeur*, 130.

³⁰⁵ Bij het beheer van de erkenningsdossiers van de patriottische milities stelde Samuel Pauwels vast dat deze drie verzetsvormen zeer vaak opduiken in de bronnen. Samuel Pauwels is archivaris van het Museum van de Weerstand, waar de erkenningsdossiers van de Patriottische Milities en het Partizanenleger worden bewaard.

³⁰⁶ Maerten, *Was opa een held?*, 61.

³⁰⁷ ARA, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), doos nr 236, dossier nr 00235.

³⁰⁸ DAO, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), PP 111128 kal 9166.

vanaf 1942 aan het werk ging in het Mechelse Arsenaal, hielp bij het drukwerk en de verspreiding.³⁰⁹ Peeraer en Collaer waren beiden redacteurs van het blad, waarin de teneur van de artikelen ver kon uiteenlopen. Enerzijds werd er humoristisch geschreven over het V.N.V. en de bezetter.³¹⁰ In schril contrast hiermee stonden enkele artikels waarin Peeraer de onmenselijke behandeling in het gruwelkamp Breendonk hekelt.³¹¹ De oprichters van 'Richting' verleenden medewerking aan de verspreiding van nog andere bladen: "België Vrij", "La Libre Belgique", "De Rode Vaan", "De Waarheid", "Front", "Richting" en "Strijd". De uitgave van een nieuwe editie vond plaats met de regelmaat van eens per week, twee weken of om de maand.³¹² Doorgaans wisselden de leidende figuren enkele tientallen exemplaren uit met elkaar en andere verspreiders. Joanna Peeraer ontving van haar broer Jozef 100 à 200 exemplaren bij iedere afgifte om de 14 dagen, een opmerkelijk hoog aantal. Een dertigtal verschillende personen ontvingen sluijksbladen van Jozef Peeraer of hielpen direct mee bij het drukken en verspreiden ervan, nog zonder de onrechtstreekse medewerkers in het netwerk mee te tellen.

Bankwerker Jean De Voster hielp mee met de uitbouw van de gewapende weerstand en de sluijkers vanaf 18 november 1940, de datum waarop hij werkzaam werd op de Mechelse Hoofdwerkplaats van de NMBS.³¹³ Hij was betrokken geweest bij de stichting van de Revolutionaire Volksjeugd en had contacten met socialistische jeugdmilitanten.³¹⁴ Hij lag aan de basis van een Partizanengroep in Mechelen maar werkte bovendien samen met leden van het Onafhankelijkheidsfront als redacteur en *clicheur* van de bladen "België Vrij", "De Rode Vaan", "De Waarheid", "Solidariteit", "Eenheid en Strijd".³¹⁵ Hij stencyleerde de bladen "De Waarheid", "De Propagandist" en "Eenheid en Strijd" van het Front en verspreidde het blad "Richting".³¹⁶ Hij hield daarnaast voor enige tijd een depot bij hem thuis voor illegale bladen en zijn echtgenote, bij ons niet nader bekend, hielp eveneens bij de verspreiding van sluijksbladen.³¹⁷ In de loop van het jaar 1942 werd de woonst van Maria Van Duren gebruikt als opslagplaats voor sluijksbladen en trakten van het Onafhankelijkheidsfront en de Partizanen. Via Theophile Fonderie maakte Maria Van Duren kennis met Jean De Voster toen haar huis als depot werd ingericht. Zij getuigde dat de sluijksbladen werden afgeleverd bij haar thuis door twee vrouwelijke koeriersters. Al deze vrouwelijke verzetstrijdsters vervulden een cruciale rol bij het overbrengen, bewaren en verspreiden van sluijkers. De afhaling gebeurde enerzijds door Theophile Fonderie, die met de hoofdleiders van het O.F. in verbinding stond. Anderzijds door Michel Verbruggen, die de verbindingskoerier was binnen een Partizanengroep onder gezag van Jean De

³⁰⁹ Volgens de getuigenis van Frans Collaer zelf werd het blad opgericht begin 1941 en verscheen het eerste nummer in februari of maart 1941. Volgens andere stichters, waaronder Theofiel Van der Heyden vond de oprichting reeds plaats aan het eind van het jaar 1940.

³¹⁰ DAO, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), PC 602304 kal 10782.

³¹¹ DAO, persoonsdossier Peeraer Jozef (16.04.1909), RC 725278 kal 9106.; MvhV, Patriottische Milities, persoonsdossier Jozef Peeraer (16.4.1909), doos nr 172, dossier nr 2335.

³¹² DAO, Peeraer Jozef (16.04.1909), 602.302 kal 10043.

³¹³ DAO, De Voster Jan-Baptist (26.06.1908), PC 615609 kal 15337. Jean De Voster werd eveneens actief voor het Geheim Leger, maar ik kon niet genoeg informatie vinden over zijn contacten in die groep, om ze te bespreken.

³¹⁴ Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier De Voster Jan-Baptist (26.6.1908), dossier nr 252281.;

³¹⁵ In het Nederlandse spreken we van een *clichémaker* of clicheerder, iemand die clichés of drukplaten maakt.

³¹⁶ Theofiel Fonderie sprak zichzelf tegen wanneer hij in 1952 beweerde geen sluijksbladen te hebben ontvangen van Jean De Voster en in 1953 beweerde dat dit wel het geval is geweest. DAO, De Voster Jan-Baptist (26.06.1908), PC 615609 kal 15337.

³¹⁷ Van deze vrouw werd geen erkenningsdossier teruggevonden. Veel vrouwelijke verzetstrijdsters lieten na een officiële erkenning aan te vragen.

Voster. Opmerkelijk hierin is de rol van arsenaalwerkman De Voster, die als Partizaan een samenwerking met het Front in stand hield.

Jozef Peeraer en Frans Collaer, die elk een gevangenisstraf hebben uitgezeten in 1941, begonnen pas na hun detentieperiode met het aanwerven van spoorweglieden. Frans Collaer was voor zijn illegale activiteit aangehouden op 13 september 1941. Pas een aantal maanden na zijn vrijlating op 31 december 1941 nam hij zijn activiteit en leiding terug op en dit tot aan de bevrijding.³¹⁸ Vanaf het voorjaar van 1942 rekruteerde hij 15 spoorweglieden, waarvan 10 als arbeiders bij de NMBS werkten in de regio Mechelen-Muizen. Volgens zijn dossier zou hij in totaal een honderdtal leden hebben aangeworven.³¹⁹ Een aantrekkelijke methode om de vijand te saboteren was door de herstellingswerken te verhinderen: acht personen hielden locomotieven langer buiten dienst door er schade aan toe te brengen in de Centrale Werkplaats en in Muizen. Via administratieve hinder bij de NMBS zorgde de smid Frans Antonis voor een vertraging bij het leveren van locomotieven. In de Centrale Werkhuizen in Mechelen verhoogde hij de werktarieven met valse werkbons voor niet minder dan 25 000 à 30 000 werkuren.³²⁰ Daarnaast gaven drie spoorweglieden inlichtingen door over Duitse militaire transporten.

Na zijn gevangenisstraf in Breendonk, richtte Jozef Peeraer vanaf mei 1941 enkele kleine weerstandsgroepen op waarvoor hij minstens acht spoorweglieden rekruteerde.³²¹ Aloïse Janssens en Jaak Janssens zorgden als machinist moedwillig voor vertraging terwijl zij een trein bestuurden.³²² De spoorweglieden bleken vurige verspreiders van sluikpers. Bijna alle spoorweglieden die door Peeraer en Collaer gerekruteerd, kozen ervoor minstens twee, maar meestal zelfs drie of vier verschillende bladen verder te verdelen.

In verschillende bedrijven worden in 1942 door de communistische partij Syndicale Strijdcomités opgericht in de schoot van het Onafhankelijkheidsfront.³²³ Ze combineren de eis voor betere werkomstandigheden met de strijd tegen de bezetter, onder meer via de verspreiding van honderden sluikbladen en vlugschriften.³²⁴ Deze vorm van actie bleek zeer populair in het Mechelse: alle zeventien leden van deze comités uit mijn initiële groep van 284, waren actief in Mechelen en de randgemeentes Muizen en Hombeek. Zij werden allen aangeworven door Peeraer en Collaer en lieten zich erkennen als lid van de Patriottische Milities. In de bladen "Eendracht" en "De Vrije Syndicalist", die uitgingen van de Syndicale Strijdcomités, verschenen artikels die de arbeiders van de NMBS en van andere grote bedrijven aanzetten tot sabotage en verzet.³²⁵ De artikels in het blad "Eendracht" werden met de hand geschreven door Jozef Peeraer, voor ze werden overgetypt en gestencyleerd.

³¹⁸ De vrijlating kwam verdacht over voor Jozef Peeraer en enkel van zijn medestrijders. Jan-Baptist De Voster en Jan Van de Ven, beiden lid van de Partizanen, getuigden na de oorlog dat zij tijdens de bezetting bewust niet in contact zijn getreden met Frans Collaer. Hendrik Van Ussel had hiertoe de opdracht gegeven omdat Frans Collaer "aangebrand" zou zijn (zijn verzetsactiviteit was gekend bij de Duitsers) en daarom als onbetrouwbaar werd beschouwd.

³¹⁹ ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), doos nr 236, dossier nr 00235.

³²⁰ MvhV, Patriottische Milities, persoonsdossier Antonis Frans (14.5.1881), doos nr 175, dossier nr 18726.

³²¹ Jozef Peeraer was tijdens de oorlog bediende geworden bij de stedelijke landbouwcommissie. Hij deed aan administratieve sabotage inzake de levering door boeren aan de Duitsers. Als straf voor de honderden gevallen die hij op deze manier heeft gesaboteerd werd onderging hij in 1941 6 weken dwangarbeid in Breendonk. Erkenningsdossier Jozef Peeraer

³²² MvhV, Patriottische Milities, persoonsdossier Janssens Aloïse (7.12.1899), doos nr 177, dossier nr 19063.;

MvhV, Patriottische Milities, persoonsdossier Janssens Jaak (11.11.1903), doos nr 175, dossier nr 18781.

³²³ Maerten, *Was opa een held?*, 57.

³²⁴ Maerten, *Was opa een held?*, 62.

³²⁵ DAO, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), PC 602304 kal 10782.

Elektricien Alfons Depaepe probeerde zijn collega's in de Mechelse Centrale Werkplaats via de verspreiding van vlugschriften op te hitsen tot sabotage, waar hij zelf aan deelnam.³²⁶ Draaier en mecaniciens bij de NMBS, Karel Bouvier weigerde overuren te doen en zette collega's aan tot staking. Hoewel de in de erkenningsdossiers slechts driemaal expliciet sprake is van opruiing, mogen we vermoeden dat De Paepe en Bouvier hierin niet de uitzonderingen waren.³²⁷ Deze veronderstelling is gebaseerd op de wetenschap dat er niet alleen frequent sluikbladen circuleerden in het Arsenaal, maar dat er bovendien enkele bladen van de Syndicale Strijdcomités expliciet aanspoorden tot tegenwerking en sabotage.

Enkele strijdbare arsenaalwerkmannen hielden een succesvolle syndicale werking staande tot het begin van 1944.³²⁸ Elektricien Theofiel Fonderie, die naar eigen zeggen in verbinding stond met de hoofdleiders, gaf van de bladen "België Vrij", "De Waarheid", "De Rode Vaan", "Radio Moskou", de bladen van de Syndicale Strijdcomités en allerhande manifesten vanaf 1943 wekelijks of om de aantal weken een 50-tal exemplaren door aan zijn werkmakers.³²⁹ Volgens de normale gang van zaken nam één van zijn collega-elektriciens, nu eens Albert Francks, dan weer Alfons De Paepe, de bladen in ontvangst, om ze op hun beurt verder te verdelen aan elkaar en aan hun collega's van het spoor Benedictus Vercauteren en Henri De Meyer.³³⁰ Afhankelijk van hun werkuren kon het voorvallen dat Vercauteren of De Meyer de bladen zelf ontvingen van Fonderie. Theofiel Fonderie, die naar eigen zeggen hoofdverdelers was van Mechelen, stond in verbinding met de hoofdleiders van het Onafhankelijkheidsfront, waaronder Collaer.³³¹

Elektricien Benedictus Vercauteren was door Franckx aangeworven, omdat hem was opgevalen aan de houding en de woorden van Vercauteren dat hij anti-Duitsgezind was. Schrijnwerker Henri De Meyer ontving regelmatig acht tot tien exemplaren per sluikblad van Alfons De Paepe, en dit steeds in het Arsenaal. De voornoemde personen waren niet het eindpunt in het netwerk, of de laatste personen van de ketting die de bladen ontvingen. Zij gaven de bladen op hun beurt door aan werkmakers. Henri De Meyer gaf de bladen tijdens de schafttijd door aan de andere jongens, stak ze na zijn werkuren in de brievenbussen op zijn weg naar het station van Mechelen, of liet ze achter op de trein. Benedictus Vercauteren werd behalve vanwege de sluikbladen, die bij zijn aanhouding in november 1943 werden gevonden, verdacht van deelname aan "een sabotagedaad tegen de Ijzeren Weg". Albert Franckx en Alfons De Paepe maakten zelf materialen onklaar op de werkplaats, over de anderen is dit niet bekend. Franckx, De Paepe en de Meyer werden aangehouden op 6 januari 1944.³³² Alle vier kwamen ze terecht in verschillende gevangenschappen, waar ze elkaar nog tegenkwamen en waar zij werden mishandeld. Vanaf de maand mei werden ze opgesloten in de Citadel van Hoei tot ze er op 4 september 1944 werden bevrijd.

³²⁶ MvHV, Patriottische Milities, persoonsdossier De Becker Jan Alfons (26.8.1920), doos nr 174, dossier nr 17555.

³²⁷ MvHV, Patriottische Milities, persoonsdossier De Becker Jan Alfons (13.6.1899), doos nr 175, dossier nr 18747.

³²⁸ Adriaens, *Partizaan Storms*, 58.

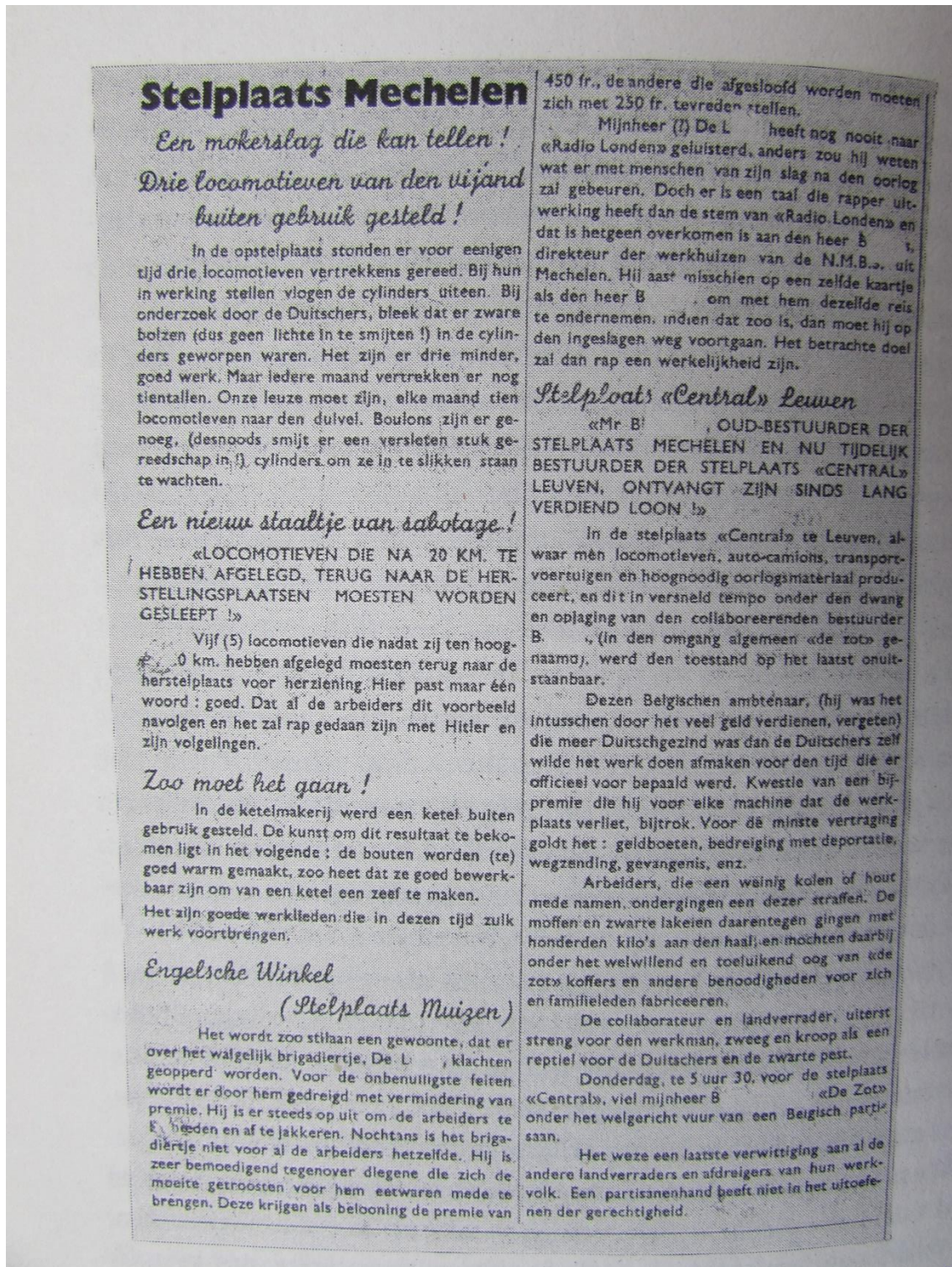
³²⁹ DAO, persoonsdossier De Meyer François Hendrik (20.2.1909), PC 613901 kal 6770.

³³⁰ DAO, persoonsdossier De Paepe Alfons (26.8.1920), PC 601507 kal 6766.; DAO, persoonsdossier Vercauteren Benedictus (7.10.1921), PP 110107 kal 14837.

³³¹ Hoewel Fonderie was aangeworven door Jozef Peeraer, wisselde hij geen sluikbladen uit met Jozef Peeraer. MvHV, Patriottische Milities, persoonsdossier Fonderie Theofiel (16.2.1902), doos nr 175, dossier nr 18765.

³³² DAO, persoonsdossier Franckx Albert (7.10.1900), PP 110154 kal 4517.

Afbeelding 14. Het sluiкblad van de Syndicale Strijdkomiteiten toont dat zij alleen maar positief stonden tegenover de sabotage op de werkplaatsen en het personeel opriepen tot meer van dergelijk gedrag.³³³

Stelplaats Mechelen

Een mokerslag die kan tellen!

Drie locomotieven van den vijand buiten gebruik gesteld!

In de opstelplaats stonden er voor eenigen tijd drie locomotieven vertrekkens gereed. Bij hun in werking stellen vlogen de cylinders uiteen. Bij onderzoek door de Duitschers, bleek dat er zware bolzen (dus geen lichte in te smijten!) in de cylinders geworpen waren. Het zijn er drie minder, goed werk. Maar ledere maand vertrekken er nog tientallen. Onze leuze moet zijn, elke maand tien locomotieven naar den duivel. Boulons zijn er genoeg, (desnoods smijt er een versleten stuk gereedschap in!), cylinders om ze in te slikken staan te wachten.

Een nieuw staaltje van sabotage!

«LOCOMOTIEVEN DIE NA 20 KM. TE HEBBEN AFGELEGD, TERUG NAAR DE HERSTELLINGSPLAATSEN MOESTEN WORDEN GESLEEPT!»

Vijf (5) locomotieven die nadat zij ten hoogst 20 km. hebben afgelegd moesten terug naar de herstelplaats voor herziening. Hier past maar één woord: goed. Dat al de arbeiders dit voorbeeld navolgen en het zal rap gedaan zijn met Hitler en zijn volgelingen.

Zoo moet het gaan!

In de ketelmakerij werd een ketel buiten gebruik gesteld. De kunst om dit resultaat te bekomen ligt in het volgende: de bouten worden (te) goed warm gemaakt, zoo heet dat ze goed bewerkbaar zijn om van een ketel een zeef te maken.

Het zijn goede werklieden die in dezen tijd zulk werk voortbrengen.

Engelsche Winkel

(Stelplaats Muizen)

Het wordt zoo stilaan een gewoonte, dat er over het walgelijk brigadiertje, De L., klachten geopperd worden. Voor de onbenulligste feiten wordt er door hem bedreigd met vermindering van premie. Hij is er steeds op uit om de arbeiders te bedriegen en af te jakkeren. Nochtans is het brigadiertje niet voor al de arbeiders hetzelfde. Hij is zeer bemoedigend tegenover diegene die zich de moeite getroosten voor hem eetwaren mede te brengen. Deze krijgen als belooning de premie van

450 fr., de andere die afgesloofd worden moeten zich met 250 fr. tevreden stellen.

Mijnheer (I) De L. heeft nog nooit naar «Radio Londen» geluisterd, anders zou hij weten wat er met menschen van zijn slag na den oorlog zal gebeuren. Doch er is een taal die rapper uitwerking heeft dan de stem van «Radio Londen» en dat is hetgeen overkomen is aan den heer B., directeur der werkhuizen van de N.M.B., uit Mechelen. Hij aast misschien op een zelfde kaartje als den heer B. om met hem dezelfde reis te ondernemen, indien dat zoo is, dan moet hij op den ingeslagen weg voortgaan. Het betrachtede doel zal dan rap een werkelijkheid zijn.

Stelplaats «Central» Leuven

«Mr B., OUD-BESTUURDER DER STELPLAATS MECHELEN EN NU TIJDELIJK BESTUURDER DER STELPLAATS «CENTRAL» LEUVEN, ONTVANGT ZIJN SINDS LANG VERDIEND LOON!»

In de stelplaats «Central» te Leuven, alwaar men locomotieven, auto-camions, transportvoertuigen en hoognoodig oorlogsmateriaal produceert, en dit in versneld tempo onder den dwang en opjaging van den collaboreerenden bestuurder B. (In den omgang algemeen «de zot» genaamd), werd den toestand op het laatst onuitstaanbaar.

Dezen Belgischen ambtenaar, (hij was het intusschen door het veel geld verdienen, vergeten) die meer Duitschgezind was dan de Duitschers zelf wilde het werk doen afmaken voor den tijd die er officieel voor bepaald werd. Kwestie van een bijpremie die hij voor elke machine dat de werkplaats verliet, bijtrok. Voor de minste vertraging goldt het: geldboeten, bedreiging met deportatie, wegzending, gevangenis, enz.

Arbeiders, die een weinig kolen of hout mede namen, ondergingen een dezer straffen. De moffen en zwarte lakeien daarentegen gingen met honderden kilo's aan den haal, en mochten daarbij onder het welwillend en toelukkig oog van «de zot» koffers en andere benodigheden voor zich en familieleden fabriceren.

De collaborateur en landverrader, uiterst streng voor den werkmán, zweeg en kroop als een reptiel voor de Duitschers en de zwarte pest.

Donderdag, te 5 uur 30, voor de stelplaats «Central», viel mijnheer B. «De Zot» onder het welgericht vuur van een Belgisch partisaan.

Het weze een laatste verwittiging aan al de andere landverraders en afdreigers van hun werkvolk. Een partisaanhand heeft niet in het uitoefenen der gerechtigheid.

³³³ Adriaens, *Partizaan Storms*, 168.

Zoals hierboven werd geschetst, kon het afhankelijk van de omstandigheden voorvallen dat de verzetsleden de sluikbladen nu eens doorgaven en in een andere situatie ontvingen van dezelfde persoon. Dit gold zowel voor de weerstanders op een lager niveau als voor de leiders bij wie de verspreiding begon. De exemplaren werden in ontvangst genomen door medewerkers die ze op hun beurt uitdeelden, en zo in steeds kleinere aantallen. "Al die medewerkers vormden een keten van mensen die elkaar niet kenden of mochten kennen," zo getuigt Hendrik Van Ussel.³³⁴ Deze getuigenis sluit aan bij de weerstanders die getuigen dat zij niet op de hoogte waren aan wie hun dichte contacten de sluikbladen op hun beurt doorgaven in de keten. Uiteraard was het onvermijdelijk dat heel wat arsenaalarbeiders elkaar reeds kenden wanneer zij spontaan bladen uitdeelden aan hun werkmakkers. Uit de getuigenissen komt het beeld naar voren dat de leden de sluikbladen uitwisselden met meerdere en regelmatig wisselende contacten. Er werd een bepaald stramien gevolgd, dat niettemin sterk onderhevig was aan de veranderende situatie. Een zekere flexibiliteit en improvisatie onder de verdelers kon helpen om in te spelen op het onvoorspelbare verloop van de realiteit.

In de archieven werden geen sterke aanwijzingen teruggevonden van strikt begrensde cellen waarin de verzetsleden waren ingedeeld. De getuigenissen in de bronnen bestrijken meestal een periode van meerdere jaren. Mogelijks biedt de veranderende context tijdens de oorlogsjaren een deel van de verklaring voor het feit dat er geen strak samenwerkingsverband naar voren komt op basis van de bronnen. Maar het is evenzeer denkbaar dat de bronnen hier een diffuse realiteit reflecteren binnen het veelzijdige Onafhankelijkheidsfront.

Partizanen

Het Belgische Leger der Partizanen, de Gewapende arm van de KPB, kreeg vorm in de loop van 1941. In Mechelen was bankwerker bij de NMBS Jean De Voster niet alleen een belangrijk medewerker inzake de sluikpers door het Onafhankelijkheidsfront, hij was bovendien verbonden aan het Geheim Leger en lag in 1941 aan de basis van een Partizanenafdeling in Mechelen. De Voster zou zowel Corneel Rombouts als Frans Burgos hebben aangesteld die elk op hun beurt nieuwe leden rekruteerden. Rombouts en Burgos werkten niet samen met elkaar, maar wisten wel af van elkaars participatie aan het verzet. Met uitzondering van een korte periode in het ziekenhuis, behield De Voster zeker tot het midden van 1942 de leiding over de Partizanen die Burgos rond zich had georganiseerd en zich toelegden op sluikpers en vernielingen in het Mechelse Arsenaal. Hoe nauw De Voster betrokken was bij het beleid van Rombouts' groep is onduidelijk. Deze laatste afdeling onder gezag van Rombouts zou ten laatste in januari 1943 samensmelten met een delegatie Partizanen uit de Rupelstreek onder gezag van Jan Neutjens.³³⁵ Frappant is dat Jan Neutjens zelf sluikbladen ontving van Burgos. Deze Partizaneneenheden behoorden allen tot Partizanenkorp 0.33. Verder bespreek ik de Partizanenwerking uit Boortmeerbeek onder leiding van Georges Mertens die afhingen van het Leuvense korp 0.34 en hier totaal onafhankelijk van opereerden.

In opdracht van Hendrik Van Ussel, die in het begin van 1941 een tijd bij hem heeft ondergedoken, stichtte en leidde De Voster de Partizanenwerking in Mechelen.³³⁶ Frans Burgos, die op 27 januari

³³⁴ DAO, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), PC 602304 kal 10782.

³³⁵ DAO, persoonsdossier Neutjens Jan (15/08/1907), PP AD 2031 kal 2638.; Moreau, *Systematiek en Willekeur*, 148.

³³⁶ MvHV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Rosseel Frans Aloïs (31.3.1920), dossier nr 11779. Volgens een naoorlogse getuigenis van Partizaan Frans Burgos zou Van Ussel niets met de Partizanen te maken hebben en zou De Voster niet de stichter zijn van de Partizanenwerking in Mechelen. De verstandhouding tussen De Voster en Burgos na de oorlog was echter zoek. Andere bronnen (waaronder het erkenningsdossier via de

1941 zijn werkzaamheden in het Arsenaal van Mechelen had hernomen, als onderzoeker van stoffen en locomotieven, ging niet veel later in op de vraag van zijn collega en oude bekende Jean De Voster om aan te sluiten bij het verzet.³³⁷ Onder de leiding van De Voster werden er remmen, stangen en kraanwerk onbruikbaar gemaakt. Burgos kreeg hierbij steun van een lid van de Witte Brigade Fidelio en solidaire collega's, zonder dat zij van Burgos' lidmaatschap bij de weerstand op de hoogte waren. Enkele werkmakers stonden er zelfs voor open om hun eigen werk niet al te plichtsgetrouw uit te voeren. Hij wist al snel twee van hen te doen aansluiten. De groep bleef onder leiding van De Voster totdat hij met ingang van 9 augustus 1941 de Hoofdwerkplaats heeft moeten verlaten. Een goede maand later, vanaf 19 september 1941 tot 22 mei 1942, verbleef hij wegens ziekte in het Militair Hospitaal. Zijn verzetsactiviteit heeft hij een aantal maanden moeten staken al onderhield hij contact met de weerstand.³³⁸ Tijdens De Vosters afwezigheid in het Arsenaal, had Burgos de leiding over de groep op zich genomen. Samen met werkmakers hanteerde hij tal van methodes om de remcilinders en wisselstukken van locomotieven te vernielen. We zagen reeds hoe de Syndicale Strijdkomiteiten dergelijke beschadigingen, aan de cilinders van locomotieven bijvoorbeeld, toejuichten in de sluikpers en opriepen tot meer van dergelijke praktijken.

Er sloten bovendien enkele leden aan afkomstig uit andere weerstandsgroepen, bijvoorbeeld een zekere De Paepe (wellicht bedoelt Burgos hiermee Edmond De Paepe, die tot de groep van John Williams (ijzerdraaijer bij de NMBS) van de Witte Brigade Fidelio behoorde en verder wordt besproken). Aloïs Rosseel (spoorman), één van de stichters van de NKB, werd door Corneel Rombouts doorverwezen naar Burgos in februari 1942. Op die manier raakte hij betrokken bij de sabotageacties, de sluikpers en sloot hij zich tijdens de bevrijdingsgevechten aan bij een Canadese divisie, die tot voorbij de grens werd ingezet.³³⁹ Dit is opmerkelijk, aangezien de NKB bekend staat als de meest rechts-georiënteerde verzetsgroepering, terwijl de Partizanen, opgericht door de Kommunistische partij eerder naar links neigen. Jan Neutjens, die verder wordt besproken, ontving eveneens reeds vanaf eind 1941 sluikbladen van Frans Burgos. Hij vroeg aan zijn broer Willem om de sluikbladen te busen, evenwel zonder zijn broer in kennis te stellen voor wie de bladen bedoeld waren.

Na zijn terugkeer gaf De Voster in augustus 1942 aan Frans Burgos de opdracht om een nieuwe groep te stichten. In het Arsenaal ging men tot het einde van de bezetting verder met de materiële beschadiging.³⁴⁰ Er waren enkele technici, vermoedelijk in een hogere functie dan Burgos, die wisten waarmee hij bezig was en hem zijn gang lieten gaan. Er werd regelmatig voor een 1000-tal werkuren per locomotief aan materieel vernield, volgens de orders van De Voster. Ze waren in staat de locomotieven, die normaal al terug in dienst zouden geweest zijn, veel langer op de werf houden dan voorzien. Binnen de Partizanengroep van Mechelen ontving Michel Verbruggen als verbindingskoerier de sluikbladen en gaf er telkens een 50-tal door aan zijn groepsoverste Jean De Voster en aan Jean Van de Ven. Jean Van de Ven was verbonden aan zowel het Onafhankelijkheidsfront als aan het Partizanenleger. Hij was reeds actief vanaf het einde van 1941 en hielp vooral de propagandastrijd op te voeren. Hij gaf de sluikbladen in het atelier door aan Burgos, maar ook aan Albert Franckx, van de Syndicale Strijdcomités.³⁴¹ Bovendien ging samen met Burgos en De Voster aanplakbrieven en slogans

Patriottische Milities van Frans Burgos zelf!) wijzen erop dat De Voster wel degelijk een heel belangrijke rol heeft gespeeld binnen de oprichting en de werking van de Partizanen in Mechelen.

³³⁷ MvhV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Burgos Frans (23.5.1910) dossier nr 07390.

³³⁸ DAO, persoonsdossier De Voster Jan-Baptist (26.06.1908), PC 615609 kal 15337.

³³⁹ MvhV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Rosseel Frans Aloïs (31.3.1920), dossier nr 11779. Rosseel zou pas in 1944 in contact zijn gekomen met Jean De Voster.

³⁴⁰ DAO, persoonsdossier Burgos Frans (23.5.1910), PC 622494 kal 7768.

³⁴¹ Jean Van de Ven gaf de bladen daarnaast ook door aan de arsenaalwerkmannen August Van Cutsem en Louis Van Tuerenhout. DAO, persoonsdossier Van de Ven Jean (5.2.1915), PC 622068 kal 8556.

met kalk aanbrengen op de Grote Markt, onder de brug aan de Leuvensesteenweg en op verschillende andere plaatsen in Mechelen. Op de affiches stond de bestraffing te lezen voor degenen die hun landgenoten zouden verraden.³⁴² Na de cruciale Duitse nederlaag bij Stalingrad in februari 1943, zetten ze de leuze “Leve Stalingrad” in kalk op de muren. Een zekere Van Humbeeck die in 1943 door Burgos was aangeworven, hielp met het opstellen van Duitse vlugschriften, gericht aan de Hoger Duitse Leiding in het Arsenaal en met moeren in de cilinders te plaatsen om ze te beschadigen. In opdracht van Burgos liet hij een locomotief ontsporen tijdens het testen van de stoomfunctie. Bij het voorbereiden en toebrengen van schade werd er binnen de groep van Burgos samengewerkt met collega’s van de NMBS. Het is daarom bijna zeker dat de sabotagetechnieken minstens gedeeltelijk circuleerden via de relaties op de werkvloer. Of deze methodes via de arsenaalwerkmannen van deze partizanenwerking ingang vonden bij sabotageploegen van andere verzetsnetwerken, is mij onbekend. Deze onderzoeksvraag behandel ik verder bij de bespreking van de Partizanen van Boortmeerbeek, onder leiding van Georges Mertens.

Jean De Voster gaf daarnaast aan de leden van zijn eigen sabotagegroep sluikbladen door. Daarin had Corneel Rombouts drie nieuwe leden aangesteld: ijzerdraaijer bij de NMBS Pieter Thonet, Frans Beterams en Jozef Van Essche.³⁴³ Beterams had uit de gesprekken tussen Rombouts en Thonet opgemaakt dat zij net als hem anti-Duits gezind waren. Thonet betrok de jonge Albert Roosen bij de weerstand, die slechts 14 jaar oud was bij het uitbreken van de oorlog in mei 1940. Voor zover de bronnen prijsgeven, stonden deze afdeling en de werking rond Frans Burgos, die beiden tot Partizanenkorps 0.33 behoorden, enkel in verbinding met elkaar via Jean De Voster.

De Partizanen onder leiding van Neutjens

Deze laatst besproken eenheid Partizanen die Rombouts rond zich had verzameld, verenigde zich ten laatste in januari 1943 met Jan Neutjens en Albert Lenie, die een delegatie Partizanen vertegenwoordigden in de Rupelstreek. De nieuwe groep kwam onder leiding van Jan Neutjens en bleef ingedeeld onder Partizanenkorps 0.33. Afkomstig uit de arbeidersklasse, werd Jan Neutjens aangetrokken door de socialistische lectuur en in 1931 was hij toegetreden tot de Kommunistische Partij.³⁴⁴ In het verlengde van zijn ideologie schuwde hij de directe confrontatie met de vijand niet. Onder zijn leiding richtten deze Partizanen zich tot radicalere methodes vanaf januari 1943. Het optreden van deze groep Partizanen is illustratief voor de hypothese dat personen uit communistische milieus sneller bereid zijn om de strijd te beslechten met fysiek wapengeweld. In wisselende samentelling pleegden onder andere Jan Neutjens, Pieter Thonet, Corneel Rombouts, Jozef Van Essche, Frans Beterams, Albert Lenie, Jozef Van Zaelen en Albert Roosen aanslagen tegen gebouwen en personen van de SS, collaborateurs en spoorlijnen. Van deze groep was enkel ijzerdraaijer Pieter Thonet werkzaam bij de NMBS. Een wapendepot deed dienst voor de springstoffen en andere wapens, die ze ontvingen via een verbindingspersoon van het Antwerpse korps en een niet geïdentificeerde vrouw.³⁴⁵ Vanaf het einde van januari 1943 volgden de aanslagen elkaar in snel tempo

³⁴² Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier De Voster Jan-Baptist (26.6.1908), dossier nr 252281.

³⁴³ Volgens het verslag met het vonnis van de terdoodveroordeling van de daders, zou Jozef Van Essche zijn aangesteld door Pieter Thonet. DAO, persoonsdossier Beterams Frans (21.3.1920), PP 4776 kal 8393.; Na de oorlog was de verstandhouding tussen De Voster en enkele medestrijders waaronder Frans Burgos zoek, waardoor tegenstrijdige verklaringen werden afgelegd. De Voster zelf beweert Corneel Rombouts te hebben aangeworven, terwijl anderen beweren dat hij door Jan Neutjens is aangeworven. Jean De Voster beweerde bovendien dat hij Jan Neutjens niet zou gekend hebben tijdens de oorlog. MvHV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Rosseel Frans Aloïs (31.3.1920), dossier nr 11779.

³⁴⁴ MvHV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Neutjens Jan (15.8.1907), dossier nr 6969.

³⁴⁵ MvHV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Rombouts Corneel (23.8.1919), dossier nr 11786.

op. We noteren op elf dagen tijd vijf pogingen tot aanslagen. Hun gewelddadige optreden was echter geen onverdeeld succes. Eerder dan de bezetter efficiënt te treffen, lieten ze zich opvallen voor de bezetter, met een fatale afloop als gevolg. Een overzicht met alle aanslagen is terug te vinden in de tabel.³⁴⁶ Onder de tabel bespreek ik eveneens kort de twee aanslagen waarbij werd samengewerkt met werknemers van de NMBS.

Tabel 5.

Datum	Wapenfeiten	Deelnemers
Op onbekende datum	In Merksem kwam het tot een vuurgevecht met de SS. ³⁴⁷	O.a. Neutjens, Thonet Van Essche.
23 januari 1943	Er werd in het lokaal van het V.N.V. van Willebroek een handgranaat geworpen, met lichte stoffelijke schade als resultaat. Neutjens wierp de granaat, terwijl Lenie en Thonet de wacht hielden.	Neutjens, Lenie, Thonet.
26 februari 1943	Er werd een bomaanslag gepleegd op het lokaal van de Vlaamse SS in Mechelen.	Jan Neutjens, Pieter Thonet, Corneel Rombouts, Frans Beterhams.
Op 27 januari 1943	Ze lieten een stromijt van 15 à 20 ton met brandbommen in rook opgaan te Heindonk. Het plaatsen van de brandbommen gebeurde door Neutjens en Thonet, terwijl Lenie en Van Essche op de uitkijk stonden. ³⁴⁸	Neutjens, Thonet, Lenie, Van Essche, Rombouts en Beterhams, De Voster.
29 januari 1943	Een aanslag op de spoorweg in Hombeek, die vrijdeld werd door de Duitse bewaking.	onbekend
3 februari 1943	Een aanslag op de Werbestelle in Boom, waar documenten van verplicht tewerkgestelden verloren gingen.	Neutjens, Thonet, Rombouts en Beterhams.
24 februari 1943	Een dubbele bomaanslag werd gepleegd (zie in de tekst).	Neutjens, Rombouts, Thonet, Beterhams, Steffens, De Voster,
8 maart 1943	In de ammoniakfabriek van Willebroek werd onder een gasbuis een bom geplaatst, die echter niet tot ontploffing is gekomen. Terwijl Beterhams de bom vasthield, stak Neutjens het vuur aan de lont. De anderen (Thonet, Lenie en Van Essche) gaven hen dekking vanop zekere afstand. Neutjens verklaarde dat de ontploffing enkel onrust diende te verwekken aangezien de bom niet was geschikt was om een gasbuis te vernielen. Beterhams beweerde uit schrik de lont opzettelijk onklaar te hebben gemaakt.	Neutjens, Thonet, Beterhams, Steffens, Lenie, Van Essche

³⁴⁶ Dit overzicht is gebaseerd op de erkenningsdossiers die zijn aangemaakt via het Belgisch Partizanenleger, de dossiers voor het verkrijgen van het statuut van politiek gevangene en tot slot een document met de uitspraak die de daders ter dood veroordeelde: "Feldkommandantur 520" St.L. V. 255/43. Dit laatste document was bijgevoegd in het dossier van de politiek gevangenen Jan Neutjens en Corneel Rombouts die bewaard worden door de Dienst Archief Oorlogsslachtoffers (DAO). Over daders en de data waarop de operaties plaatsvonden zijn de bronnen niet eensluidend.

³⁴⁷ MvhV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Thonet Pieter (20.7.1920), nr 11777.

³⁴⁸ Het verslag met het vonnis vermeldt 24.2.1943 als datum. Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier De Voster Jan-Baptist (26.6.1908), dossier nr 252281.

14 april 1943	De wissels op het spoor tussen Mechelen en Antwerpen werden vernield, ter hoogte van de Duivenstraat en de Elzenstraat. (zie in de tekst)	Van Winghe, Steffens, Van Essche, Neutjens, Thonet, Rombouts, De Voster
24 april 1943	Er werd een spoorwissel in Sint-Kathelijne-Waver vernield.	onbekend
30 april 1943	Er werd een bomaanslag gepleegd op de woonst van de oorlogsburgemeester van Willebroek. De springbus werd tot ontploffing gebracht door Neutjens met lichte stoffelijke schade tot gevolg.	Thonet en Van Essche, Neutjens
10 mei 1943	Er werd een bom in de boekhandel van De Vlag geworpen, met grote stoffelijke schade tot gevolg. Neutjens, Thonet en Roosen waren de uitvoerders. Volgens de verklaring van De Voster had Arthur Daenen hem het idee gegeven om deze aanslag uit te voeren.	Neutjens, Thonet, Roosen, De Voster
14 mei 1943	Albert Roosen, de jongeling van de groep, wierp een handgranaat door het venster van een huis in Mechelen waar een SS'er woonde. Neutjens, Thonet, Van Essche en één andere tot hiertoe onbekende dader stonden op 100 tot 200 meter op de uitkijk.	Neutjens, Thonet, Van Essche, Roosen

Bij een dubbele aanslag door de Partizanengroep van Neutjens op 24 februari 1943 in het centrum van Mechelen, zouden twee arsenaalwerkmannen, De Voster en Steffens deelnemen. Ijzerdraaiër Edgard Steffens was aangesloten bij de NKB, wat deze samenwerking frappant maakt.

Op 24 februari werd een dubbele bomaanslag gepleegd: op een collaborateurswoning in de Brusselpoortstraat, nr. 15 en op een winkel van een zekere Bergman waar lederen artikelen werden vervaardigd voor de Wehrmacht. Bij de aanslag op het winkelhuis van Bergman had Neutjens de bom geplaatst terwijl Rombouts op de uitkijk stond. Het gevolg was lichte stoffelijke schade. Daarnaast zouden niet alleen Thonet en Beterhams maar ook Edgard Steffens van de NKB hebben deelgenomen. De Partizanen en de NKB waren elkaars tegenpolen op het politiek-ideologische spectrum, maar daar stoorden zij zich niet aan bij de concrete samenwerking op het terrein. In zijn erkenningsdossier verklaart Jean De Voster dat hij het was die met het idee op de propfen was gekomen voor een aanslag op het huis van de Verdinaso's in de Brusselpoortstraat. Hij beweert bovendien dat Arthur Daenen van het Geheim Leger met het plan was komen aanzetten dat deze aanslag zou gepaard kunnen gaan met een aanslag op de winkel van Bergman met lederen artikelen.³⁴⁹ Arthur Daenen had hem daarnaast nog de opdracht gegeven om het propagandahuis van De Vlag in Mechelen te vernietigen, ter gelegenheid van de verjaardag van de Duitse inval op 10 mei 1943. Deze aanslagen werden volgens Daenen nauwkeurig uitgevoerd.

Op 14 april werden de wissels op het spoor tussen Mechelen en Antwerpen vernield, ter hoogte van de Duivenstraat en de Elzenstraat.³⁵⁰ Spoorwegwerker Arthur Van Winghe verklaart dat hij samen met Edgard Steffens, die hij kende als collega in het Arsenaal, hieraan had deelgenomen.³⁵¹ Als ijzerdraaiër in het Arsenaal had Steffens ijzeren spoorblokken vervaardigd die op de spoorrails werden vastgeschroefd om de treinen te laten ontsporen en het verkeer te hinderen. Op die manier

³⁴⁹ Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier De Voster Jan-Baptist (26.6.1908), dossier nr 252281.

³⁵⁰ MvhV, Gewapende Partizanen, persoonsdossier Thonet Pieter (20.7.1920), dossier nr 11777.

³⁵¹ Steffens en Van Winghe worden echter niet genoemd in de dossiers van de Partizanen.

hielp hij Neutjens, Thonet, Rombouts, Van Essche en Van Winghe om deze aanslag te plegen.³⁵² Jean De Voster zou hier ook van de partij zijn geweest.

Op 17 juni werd Pieter Thonet aangehouden in het Mechelse Arsenaal terwijl hij ijzeren stukken aan het boren was, die moesten dienen om op de sporen te plaatsen zo “de treinen te doen ontriggelen”.³⁵³ Hij werd overgebracht naar Breendonk. Dezelfde dag werden Frans Beterams en Jozef van Essche aangehouden. Wanneer weduwe Maria Van den Broeck, haar aangehouden zoon Corneel Rombouts, vóór zijn veroordeling nog kon spreken in gevangenschap, vroeg hij haar om Jean De Voster dringend te waarschuwen veiligere oorden op te zoeken.³⁵⁴ De Voster moest inderdaad op de vlucht voor de bezetter en de Mechelse hoofdwerkplaats van de NMBS voor een tweede keer verlaten. Na een periode van detentie werden op 8 september 1943 de meeste daders van bovengenoemde aanslagen veroordeeld tot de doodstraf en op 27 september gefusilleerd in Mariater-Heide.³⁵⁵ Thonet, Rombouts, Beterams, Van Essche, Lenie en Neutjens werden gefusilleerd. Onder meer Pieter Thonet en Jan Neutjens zouden verraden zijn door één van hun medestrijders Corneel Van Zaelen. Hij had Pieter Thonet aangewezen in het Arsenaal.³⁵⁶ Het Laatste Nieuws van 15 oktober 1943 berichtte dat alle veroordeelden van de “kommunistische terreurgroep” hun misdaden hadden bekend.³⁵⁷ De bezetter legt hen onder meer Bolsjewistische drijfverijen, verboden wapenbezit en de bewuste verstoring van de binnenlandse rust ten laste. Enkel Roosen komt er vanwege zijn jeugdige leeftijd van af met een vrij langdurige gevangenisstraf.³⁵⁸ Het vergt weinig verbeeldingskracht dat de veroordeelden zich met hun provocerende aanslagen te veel in de schijnwerpers hadden geplaatst van de Duitse repressie, die in deze periode trouwens op volle toeren draaide. Tussen de lente en de zomer van 1943 hield de onderdrukker een klopjacht waarbij een massa Partizanen werden ingerekend en waarvan zelfs de top van het Partizanenleger de gevolgen moest uitzweten.³⁵⁹

Figuur 17. Het organigram toont de leden van de Nationaal Koninklijke Beweging in het zwart, de leden van Gewapende Partizanen (behorend tot korps 0.33) in het blauw, de leden van het Onafhankelijkheidsfront(O.F.)/patriottische milities in het rood en de leden van de Syndicale Strijdcomités (evenseens aangesloten bij het O.F.) in het oranje. van Neutjens, Rombouts Sommige leden maakten deel uit van meerdere groeperingen. Zij werden toegekend aan de groep waarin hun participatie het grootst was. De verbindingen visualiseren de contacten, niet de rekruteringen. De hoger de positie in het netwerk of hoe meer verantwoordelijkheid iemand op zich nam, hoe groter het symbool wordt voorgesteld. De labels in het groen duiden de werknemers van de NMBS aan. De visualisatie toont de centrale rol van arsenaalwerkmans Jean De Voster.³⁶⁰ Hij leidde was in verbinding met twee Mechelse Partizanenafdelingen, waarvan hij er één leidde, maar werkte daarnaast samen met twee (ex-)leden van de NKB en twee leden van het Onafhankelijkheidsfront. Spoorman Theofiel

³⁵² In het verslag van de uitspraak door de rechtbank wordt melding gemaakt van een aanslag waarvan het doel was om een trein te laten ontsporen. Deze poging zou plaatsgevonden hebben op 22 maart 1943 op ongeveer 200 meter afstand van het station Neckerspoel. Het is onduidelijk of dit over dezelfde aanslag gaat als deze op 14 april. Van Essche en Thonet brachten volgens deze bron de hindernis aan het spoor, terwijl Rombouts niet veel verder op de uitkijk stond om te waarschuwen voor gevaar. Er werd geen schade aangericht.

³⁵³ DAO, persoonsdossier Steffens Edgard (25.11.1920), PP 110185 Kal 9863.

³⁵⁴ DAO, persoonsdossier De Voster Jan-Baptist (26.06.1908), PC 615609 kal 15337.

³⁵⁵ DAO, persoonsdossier Beterams Frans (21.3.1920), PP 4776 kal 8393.

³⁵⁶ Jozef Van Zaelen zelf zou uiteindelijk door de Duitsers gedood door middel van ophanging. DAO, persoonsdossier Neutjens Jan (15/08/1907), PP AD 2031 kal 2638.

³⁵⁷ Het Laatste Nieuws. 15.10.1943.

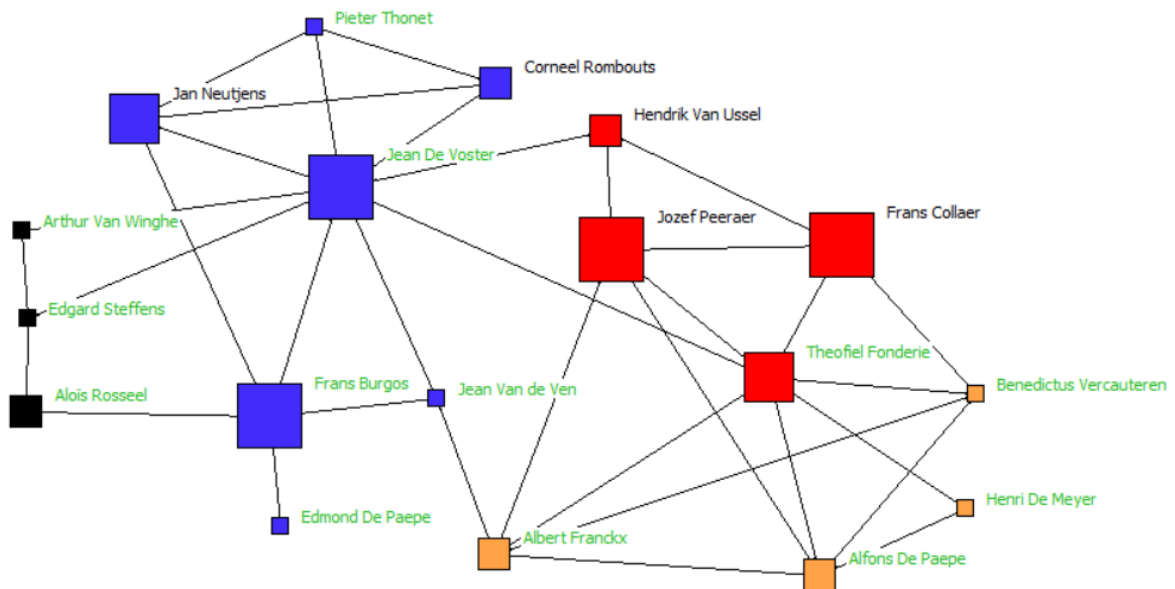
³⁵⁸ DAO, persoonsdossier Rombouts Corneel (23.8.1919), d88489.

³⁵⁹ Maerten, *Was opa een held?*, 58.

³⁶⁰ Jean De Voster kwam pas in 1944 in contact met Alois Rosseel. Daarom besloot ik om hen niet te verbinden op de visualisatie.

Fonderie was in contact met de hoofdleiders van het Onafhankelijkheidsfront. Hij kreeg bladen van Frans Collaer die hij doorgaf aan de leden van de Syndicale Strijdcomités. Ik benadruk dat zeker niet alle personen hierop zijn gevisualiseerd. Jozef Peeraer en Frans Collaer wierven respectievelijk 8 en 15 werknemers aan bij de NMBS. Zij werden hier niet allemaal voorgesteld, omdat ik niet kon achterhalen wie hun contacten waren in het netwerk. Jozef Peeraer stond in het totaal zelfs met meer dan 30 personen in contact in het verzet.

Figuur 17.

De inlichtings- en actiedienst Bayard: de sectie K.12 van Madeleine Mies

Na de ontmanteling van het net Beaver-Beaton in juni 1942, bracht fabrieksdirecteur René De Baets de overgebleven agenten onder bij Bayard. Als sectorleider van lijn K ontving hij van twee secties inlichtingen over de regio Mechelen.³⁶¹ De sectie K.8 werd geleid door Georges Mertens die deze functie cumuleerde met het leiderschap over een Partizanencompagnie en verder aan bod komt. Madeleine Mies, reeds actief voor Beaver-Beaton vanaf 1941, werd vanaf eind 1942 het hoofd van de sectie K.12, de andere Mechelse sectie binnen Bayard. De verbinding tussen René De Baets en zijn twee sectieleiders in Mechelen verliep via de capabele Emma De Coen en Charles Van de Plas. Voor beide secties - K.8 en K.12 - nam Charles Van de Plas de inlichtingen in ontvangst, maar voorts werkten beide secties volledig los van elkaar.³⁶² Het net Bayard hing af van de Britse Intelligence en legde zich in principe uitsluitend toe op het inlichtingenwerk.³⁶³ Charles Van de Plas leidde zelf een onder-sectie die wordt besproken na de sectie K.12.

Sectieleidster Madeleine Mies was 23 jaar en kende in het beroepsleven het vak steno dactylo. Vanaf december 1942 nam zij haar broer Martinus op in de 30-koppige sectie K.12. Hij verschaftte als adjunct-meestergast bij de NMBS een stationsplan van Hasselt, inlichtingen over het spoor in

³⁶¹ Op het einde van de oorlog omvatte de sector 15 secties. Maarten Janssens, "Analyse van de inlichtingskernen," 45. Bediende bij de NMBS Christiaan Henderickx was een verbindingspersoon voor de sectie van Madeleine Mies. Hij woonde in Mechelen, maar observeerde vanaf januari 1943 de bedrijvigheid op zijn werkplaats, het station van Schaarbeek.

³⁶² Adriaens, *Partizaan Storms*, 180.

³⁶³ Adriaens, *Partizaan Storms*, 29.

Mechelen en enkele luchthavens in Limburg.³⁶⁴ Na de aanhouding van een andere informant loste Martinus Mies (agent K.12B) de vraag naar recente informatie in. Dankzij hem kwamen inlichtingen over het bombardement in Brusthem terecht bij sectorleider De Baets. Jan-Baptiste John Gysemans, ijzergieter bij de NMBS op pensioen, registreerde vanaf dezelfde periode info over het spoorverkeer op de lijn Mechelen-Dendermonde. Een zekere John Gysemans - waarschijnlijk gaat dit over dezelfde persoon – was de verbinding tussen Marc Van Delft van het net Tegal en Emiel Bruyninckx van de Witte Brigade.³⁶⁵ Hier hebben we merkwaardig genoeg dus te maken een verbinding tussen drie leden, elk uit een ander netwerk.

Op 18 januari werd Madeleine samen met haar moeder, haar zus en haar schoonbroer bij haar moeder thuis gearresteerd.³⁶⁶ In maart 1944 volgde een tweede arrestatiegolf, waardoor de sectie K.12 fel werd uitgedund. Zeventien agenten werden gedeporteerd. Ze werden niet veroordeeld, maar toch keerden slechts drie personen levend terug uit Duitsland, waaronder de sectieleidster Madeleine zelf en haar broer Martinus.³⁶⁷ John Gysemans stierf tijdens de deportatie tussen Flossenburg en Dachau.³⁶⁸ Jan Mertens, bliklager bij de NMBS, kwam in België in gevangenschap terecht maar werd vrijgelaten wegens een gebrek aan bewijsmateriaal.³⁶⁹ De ontmanteling van de sectie K.12 had geen directe gevolgen voor de sectie K.8, die in dezelfde periode haar leider Georges Mertens kwijtspeelde. De sectorleider van de lijn K, René De Baets werd wel gevangen genomen. Ondanks de zware folteringingen kwamen de Duitse ondervragers zelfs zijn echte naam niet te weten. Enkele dagen voor de bevrijding werd hij doodgeknuppeld in Sachsenhausen.³⁷⁰

De inlichtings- en actiedienst Bayard: de afdeling van Charles Van de Plas

Vanaf september van het jaar 1943 werd Charles Van de Plas actief voor dit net. Hij heeft een zekere dokter Louveaux gekend in het verzet, maar beide getuigen spreken elkaar tegen over de vraag of er onderlinge samenwerking geweest is. In de onderafdeling van Van de Plas, kreeg dokter Louveaux informatie over het spoor van drie onder-agenten bij de NMBS, zoals verder te zien op het organigram.³⁷¹ In 1943 wierf Louveaux eerste hoofdtrainwachter Karel Verbist aan, die wekelijkse rapporten opstelde over het spoorverkeer in station Mechelen, de activiteit in het Centrale Atelier en de stelplaats voor locomotieven. Het jaar voordien, in 1942, had Louveaux stationschef Franz Vervaeck aangesteld, die via Gaston Verbrugge, een collega-stationschef van hem in Muizen, geconnecteerd was met het Geheim Leger. Binnen Bayard stelde Franz Vervaeck op zijn beurt adjunct-stationschef Karel Nauwelaers aan, die al ervaring had voor het net Marc en het transport van V1-raketten observeerde.³⁷² Franz Vervaeck kwam om het leven door het Amerikaanse bombardement op de Mechelse Centrale Werkplaats op 19 april 1944.³⁷³

³⁶⁴ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mies Martinus (12.11.1903), dossier nr 37030.

³⁶⁵ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Van Delft Marc (1.9.1912), dossier nr 50074.

³⁶⁶ Maarten Janssens, "Analyse van de inlichtingskernen," 46.

³⁶⁷ DAO, persoonsdossier Henderickx Christiaan (11.02.1909), PP AD 446.

³⁶⁸ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Gysemans John (1.9.1912), dossier nr 24782.

³⁶⁹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mertens Jan (7.4.1897). dossier nr 36485.;

³⁷⁰ Adriaens, *Partizaan Storms*, 29.

³⁷¹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Louveaux Lucien (12.5.1899), dossier nr 33942.

³⁷² CegeSoma, Nauwelaers Karel (3.5.1904), dossier nr 38212.; CegeSoma, persoonsdossier Verbist Karel (17.11.1902), dossier nr 53653.

³⁷³ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Vervaeck Franz (6.8.1890), dossier nr 54491. Vervaeck woonde aan de Leuvensesteenweg 104. Aangezien het Arsenaal aan de Leuvensesteenweg grensde, is het heel plausibel dat hij thuis was of in de buurt van zijn woning toen hij dodelijk getroffen werd door het bombardement. De wijk die aan de Leuvensesteenweg werd immers ook getroffen. Carleer, *De strijd langs lijn* 53, 205.

Op woensdagavond 19 april om 18u39 gaat het luchtalarm af in Mechelen. Er komen Amerikaanse bommenwerpers aangevlogen, die normaal gezien gewoon overvliegen. Die dag zou het anders uitdraaien. In totaal wierpen drie golven van bommenwerpers ongeveer 200 springbommen en 50 brandbommen af boven de Centrale Werkplaats en 125 springbommen en 15 brandbommen boven het vormingsstation van Muizen. Omdat de werkdag er reeds op zat, zouden de meeste arsenaalwerkmannen gelukkig al naar huis zijn.³⁷⁴ Veel bommen komen echter terecht in de stadsomgeving waardoor veel Mechelaars hun woning verliezen. Er is schade aan 1507 gebouwen, 362 zijn volledig vernield.³⁷⁵ Nog erger is het menselijke leed: we tellen 138 doden en 123 gewonden.³⁷⁶ De ravage in de Mechelse Centrale Werkplaats is aanzienlijk, zoals af te leiden uit het rapport dat door de NMBS werd opgesteld.³⁷⁷

³⁷⁴ “Enkele historische weetjes over de wijk Arsenaal,” Stadsarchief Mechelen, geraadpleegd 3.05.2023.
<https://stadsarchief.mechelen.be/>.

³⁷⁵ Deboosere, Mechelen in de Tweede Wereldoorlog.

³⁷⁶ Pieter Serrien, “Tijdlijn WOII,” geraadpleegd 8.05.2023.

<https://pieterserrien.be/boeken/zowasonzeoorlog/tijdlijn-woii/>.

³⁷⁷ Het verslag meldt dat seingever Jozef Oortman, inlichtingsagent bij de sectie van Pierre Devos licht gewond raakte door de bommen die bedoeld waren voor het vormingsstation van Muizen. Rapport door de NMBS, Muizen. Archief NMBS. Plaatsnummer.16. “Dienst van de ongevallen. Verslagen 1940 – 1945.”

VERSLAG VAN DEN OMSCHRIJVINGS-BESCHERMINGSCHIEF OMTRENT DEN
LUCHTAANVAL OP STATIONS MECHELEN EN MUIZEN EN OP DE CENTRALE
WERKPLAATSEN VAN MECHELEN OP 19/4/44.

A.-ALGEMEENHEDEN.

Het luchtgevaar werd gegeven om 18u18 en het vliegeralarm om 18u40. De stadssirenen hebben gewerkt rond 18u38.

Om 18u40 is een eerste golf van 36 vliegtuigen in formaties van 12 in de richting West-Oost over de spoorweginstallaties gekomen en heeft springbommen afgeworpen, een tiental minuten daarna is een tweede golf uit dezelfde richting gekomen en met dezelfde samenstelling, welke ook springbommen heeft afgeworpen. Rond 19u is een derde golf gekomen van ongeveer 60 vliegtuigen, welke hoofdzakelijk brandbommen heeft afgeworpen.

Het juiste aantal afgeworpen bommen op het spoorwegdomein kan nog niet volledig bepaald worden, bijzonderlijk voor hetgeen de brandbommen aangaat.

Van nu af echter kan gezegd worden dat in het station Mechelen op de ophooging van de elektrische lijn 5 springbommen afgeworpen werden, inde Centrale Werkplaatsen werden ongeveer 200 springbommen geworpen en in het station Muizen ongeveer 125. Het aantal afgeworpen brandbommen bedraagt in het station Mechelen ongeveer 50 stuks en in het station Muizen 15 stuks, in de Centrale Werkplaatsen zal er niet kunnen vastgesteld worden hoeveel er afgeworpen werden.

B.-VERNIETIGINGEN EN BESCHADIGINGEN.

1°) Station Mechelen

Ontvangstgebouw: de linker zijvleugel, bezet door den postdienst, is totaal uitgebrand, het middengedeelte van het gebouw waarin de ontvangstbureelen zijn ondergebracht, is grootendeels uitgebrand. Van de overdekte halle zijn er vele ruiten gebroken en op verschillende plaatsen is het houtwerk van het dak uitgebrand.

Electrisch seinhuis 1: dit seinhuis is totaal uitgebrand.

Electrisch onderstation van de seinhuizen 1 en 2: Vele ruiten zijn gebroken en de algemeene reiniging van de accumulatoren en de machines dient gedaan.

Sporen: De stoomsporen (hoofd- en bijsporen) van het station zijn op vele plaatsen beschadigd door brandbommen. De elektrische sporen werden ook op verschillende plaatsen beschadigd door brandbommen, alsook de verhoogde kaaien. De catenaire lijn was gebroken aan K.P. 20.3 (spoor B-A) aan K.P. 20.7 (spoor B-A) aan K.P. 20.4 (spoor A-B), aan K.P. 20.9 tot 21.1 (spoor A-B).

Electrisch onderstation van de elektrische lijnen (sectiepost).- Het lokaal is gedeeltelijk uitgebrand. Een disjoncteur is buiten dienst alsook de tabel met de schakelaars.

2°) Centrale Werkplaatsen.-

Het grootste deel der gebouwen is uitgebrand.

3°) Station Muizen:

De hoofdsporen voor het reizigersverkeer Mechelen-Leuven zijn allebei buiten dienst tengevolge de beschadiging der sporen en van de brug bij de kruising der lijnen 25A en 53 alsook door de bommen gevallen in de nabijheid van K.P. 41.7/. De sporen der bundels A, D, F en E zijn buiten dienst.

De rijtuigenloods met al de zich daarin bevinden stellen rijtuigen is uitgebrand met uitzondering van de sporen 1, 2, 3 en 4 van loods 1 en sporen 9, 8, 7 en 6 van loods VIII.

De volgende gebouwen zijn vernietigd; het magazijn van het materieel en de keet van den ontsmettingspost.

De hieronder aangeduide gebouwen werden zwaar beschadigd : de schouwpost, de waterinstelling van de Dijle, het ontvangstgebouw en de keeten van de bundels A (bureel der s/chst), C (bureel der s/chst), D (post VIII) en F (post IV), zoo ook de lokalen van den regelaar, der factage en van het personeel.

Al de telefooninstellingen zijn buiten dienst en vele luchtlijnen zijn vernietigd.

Op de 433 wagens in vertoef in het station zijn er 33 beschadigd of gedeeltelijk vernietigd.

De rangeerheuvel van bundel C is volledig buiten dienst door twee voltreffers op den op- en afrit.

De vleugelmuur der brug aan de Smisstraat alsook de brug van de kruising der lijnen 25A en 53 werden beschadigd.

4°) Station Mechelen Neckerspoel.

In het station Mechelen-Neckerspoel zijn slechts een zestal brandbommen gevallen en wel langheen de sporen 10, 3 en 4.

5°) Stelplaats Muizen.

De stelplaats werd eigenlijk niet geraakt, kleine beschadigingen zooals gebroken ruiten, afgevallen pannen, enz... werden vastgesteld aan de eigenlijke stelplaats, alsook aan de bureelen en magazijnen.

C. VERSPERRING DER LIJNEN.

Tengevolge van den bomaanval waren de lijnen Brussel-Antwerpen (stoom- en elektrische) en Mechelen-Leuven versperd. Het verkeer tusschen Mechelen en Muizen is nog mogelijk op het goederenspoor Mechelen-Muizen, en van Mechelen tot uitrijwissel van bundel E naar het hoofdspoor (dus naar richting Leuven en Weerde).

Vanaf 20/4 om 9u. werden de stoomsporen, na herstelling volledig terug in dienst gesteld.

Het is te voorzien dat de elektrische sporen in dienst zullen kunnen gesteld worden vanaf 23 e.k.

D. VERLIEZEN AAN MENSCHENLEVEN IN HET SPOORWEGDOMEIN.

Station Mechelen : Een stoker werd licht verbrand aan de hand.

Station Muizen; Een s/chst en een wisselwachter werden licht gekwetst.

Centrale Werkhuizen: 3 werklieden werden gedood en 3 vermist.

Stelplaats Muizen: Een nachtwaker, die gevlucht was buiten het spoorwegdomein, werd gedood.

X

Van af 20/4 werden de herstellingswerken aangevat met het personeel van Dienst Baan alsook met personeel geleverd door de gemeentebesturen.

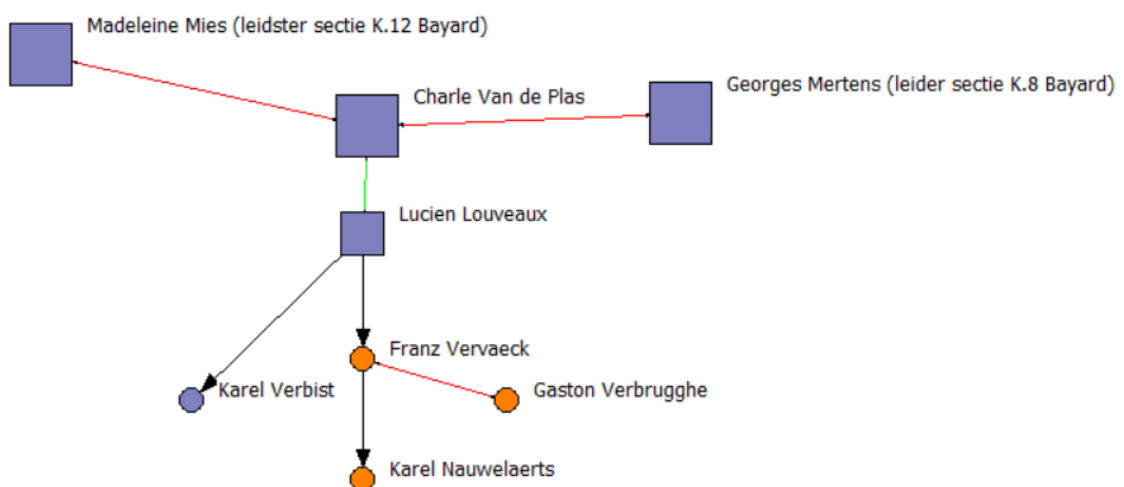
Op 20 dezer bestond het werk van deze ploegen hoofdzakelijk in het opvullen met asch of grond van de trechters der bommen.

De Omschrijvingsbeschermingschef
(g) Wijffels.

Met dit bombardement was het drama voor de stad Mechelen en de familie Vervaeck nog niet ten einde. In de nacht van 1 op 2 mei was het Rangeerstation van Muizen het doelwit van Britse bommenwerpers. Omdat hun bommen op woonwijken terecht komen in het zuiden van de stad Mechelen, is de menselijke tol nog zwaarder: 171 doden en 123 gewonden. Eén van hen is de vrouw van Franz Vervaeck, die het niet overleeft. In de daaropvolgende periode wordt Mechelen nog enkele keren getroffen. Door de verschillende aanvalsgolven raakten de Centrale Werkplaats en het station van Mechelen als het vormingsstation in Muizen in die mate beschadigd, dat zij volledig onbruikbaar waren geworden.³⁷⁸ Vier vijfden van de gebouwen op de Industriële site van het Arsenal waren aan het eind van de oorlog vernield en moesten nadien worden wederopgebouwd.³⁷⁹

Afbeelding 7. Organigram van de onderafdeling van Charles Van de Plas in het net Bayard. Charles van de Plas, Lucien Louveaux, Madeleine Mies en Georges Mertens zijn groter voorgesteld omdat zij een zekere verantwoordelijkheid hadden binnen Bayard. De bollen als symbool duiden aan wie tewerkgesteld was bij de NMBS. De oranje symbolen duiden aan wie er in het vormingsstation van Muizen werkte. De pijlen vertrekken bij de aanwerver en wijzen in de richting van de persoon die wordt gerekruteerd. Franz Vervaeck is via een rode lijn verbonden met Gaston Verbrugghe, omdat deze laatste lid was van het Geheim Leger. Charles Van de Plas is via een rode lijn verbonden met Madeleine Mies en Georges Mertens. Hij kreeg van beide sectieleiders inlichtingen door die waren ingewonnen door agenten van respectievelijk sectie K.12 en sectie K.8 binnen het inlichtingsnet Bayard. De lijn tussen Charles Van de Plas en Lucien Louveaux is in het groen, omdat het onzeker is in welke mate zij samenwerkten in het verzet.

Figuur 18.

De inlichtingsdienst Marc: de Sectie VN/E43 onder leiding van Pierre Devos

De dienst Luc, die vandaag beter bekend staat onder de naam Luc-Marc, ontstond in 1940 zonder tussenkomst van Londen of andere buitenlandse hulp. De dienst legde zich in de beginperiode toe op zowel sabotage als inlichtingen. Met meer dan 5000 agenten was het de grootste inlichtingsdienst in België.³⁸⁰ Pierre Vandermies, die gedropt werd in juni 1941 om een efficiëntere coördinatie op te

³⁷⁸ Van Heesvelde, "Räder müssen rollen für den Sieg," 193.

³⁷⁹ "Enkele historische weetjes over de wijk Arsenal," Stadsarchief Mechelen, geraadpleegd 3.05.2023.

<https://stadsarchief.mechelen.be/>.

³⁸⁰ Verhoeyen, *België bezet*, 273.

zetten tussen de verschillende Belgische inlichtingsdiensten, beoordeelde in zijn eindrapport van november 1941 Luc als het meest doeltreffend voor militaire inlichtingen.³⁸¹ Zoals voor de meeste netten, die spontaan waren opgericht vanuit het bezette België, was de grootste uitdaging om een directe verbinding met Londen op te zetten.³⁸² Een rechtstreekse verbinding kwam pas tot stand eind juni 1942.³⁸³ In deze periode werd naam van het inlichtingsnet werd veiligheidshalve veranderd van Luc in Marc.

Niet minder dan acht groepen werden ingericht die uit personeel van de NMBS waren samengesteld en in diverse belangrijke Belgische steden de treintrafiek observeerden.³⁸⁴ Wanneer in 1943 het hoofd van de sector VN/RM werd opgepakt door de bezetter, besloot één van de agenten, burgerlijk ingenieur bouwkunde bij de NMBS Michel Dugardein de sector VN/E op te richten.³⁸⁵ Tot deze sector behoorden vier secties, alle vier operationeel in de provincie Antwerpen. Zijn collega bij de NMBS, technisch inspecteur Pierre Devos werd aangesteld als de leider van sectie VN/E/43, die zich voornamelijk concentreerde op de Mechelse regio. Deze twee hoge spoorwegambtenaren zouden doelbewust rekruteren bij hun collega's van de NMBS. Wellicht is het niet helemaal toevallig dat de sectorleider en de sectieleider een hogere functie hadden bij de NMBS dan de onder-agenten in deze sectie.

Op de volgende bladzijde is een organigram te vinden van de sectie van Devos, die helpt om de structuur van de rekrutering te kunnen volgen. Maar liefst 10 personeelsleden van de NMBS maakten zich verdienstelijk als inlichtingsagent in de 12-koppige sectie VN/E/43 onder gezag van Pierre Devos. Alle acht agenten die in het Mechelse observeerden, sectieleider Pierre Devos inclusief, werkten bij de NMBS. Devos wierf in februari 1943 bankwerker bij de NMBS Karel Nuytiens en in maart seingever Petrus Perremans aan. Karel Nuytiens had in de eerste Wereldoorlog reeds ervaring opgedaan als inlichtingsagent, waarvoor hij was beloond met de British War Medal.³⁸⁶ Jaak Geerts (medewerker NMBS) was vanaf de periode juni-juli 1943 de verbindingspersoon tussen Devos, Nuytiens en Perremans.³⁸⁷ De bron vermeldt niet exact welke verbindingen tussen deze personen hij in stand hield. Het is mogelijk dat hij fungeerde als de verbinding tussen de sectieleider Devos en Nuytiens enerzijds, en Devos en Perremans anderzijds, zoals op het organigram wordt getoond, al is de bron hierover niet formeel.

Op hun beurt coöpteerden Nuytiens en Perremans spoormannen in de loop van 1943. Perremans rekruteerde Jozef Oortman, die hij vermoedelijk kende als collega-seingever in het vormingsstation van Muizen.³⁸⁸ Dankzij Nuytiens vervoegden Jan Verhoeven, Frans Potums en Damiaan Nuytiens (wellicht zijn zoon) de sectie. Het is plausibel dat Nuytiens Verhoeven en Potums reeds kende van op het werk, maar dit is niet bewezen. Nuytiens en seingever Frans Potums gaven inlichtingen door over het vervoer van V1-raketten, onderstationschef Jan Verhoeven over het transport van 'geheim wapen'. Damiaan Nuytiens, noteerder bij de NMBS verschaftte niet alleen informatie over het station van Mechelen en spoorwegverkeer op de lijn Dendermonde - Mechelen - Leuven, maar ook over

³⁸¹ Strubbe, *Geheime Oorlog 40/45*, 83.

³⁸² Roger Coekelbergs et al., *Gedenkboek inlichtings- en actieagenten*, 253.

³⁸³ Etienne Verhoeyen, "Le service de renseignements "Marc" (1942-1944): 2ième partie, *Cahiers d'Histoire de la seconde guerre mondiale* 14, nr. 1 (1991): 27.

³⁸⁴ Deze acht groepen situeerden zich in en rond Antwerpen, Brussel, Charleroi, Gent, Hasselt, Luik, Bergen, en Namen. CegeSoma, bestand 1135, Luc-Marc, 101, secteurs VN/B, VN/CM, VN/D, VN/E, VN/F, VN/G.

³⁸⁵ Strubbe, *Geheime Oorlog 40/45*, 104.

³⁸⁶ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Nuytiens Karel Lodewijk (20.3.1895), dossier nr 38950.

³⁸⁷ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Devos Pierre François Henri (14.9.1901), dossier nr 16902.

³⁸⁸ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Oortman Jozef (28.5.1887), dossier nr 39183.

Duitse vliegtuigen, oorlogsindustrie en scheepvaart.³⁸⁹ Behalve leider Pierre Devos (in Mechelen) stelden de spoorweglieden Nuytiens en Potums (in Hombeek), Perremans (in Boortmeerbeek) en Verhoeven (in Hofstade) hun woning ter beschikking voor een uitzendpost om berichten te seinen naar Londen.³⁹⁰ Naar aanleiding van de dynamitering van de signalisatiecabine 1 in het Vormingstation van Muizen door de Partizanen van Boortmeerbeek was het Duitse toezicht enorm verstrengd. Terwijl zijn collega's geen risico's namen, bleef Petrus Perremans tijdens de hele winter van 1943-1944 militaire treinen gadeslaan tijdens zijn nachtelijke inspectietochten.³⁹¹

Zoals midden 1942 vanuit Londen was bevolen zou Marc zich uitsluitend nog met inlichtingenwerk inlaten, teneinde de risico's op een lek te reduceren.³⁹² De sectie van Pierre Devos vormde hierop geen uitzondering. Talrijke inlichtingen over zowat alle belangrijke aspecten in verband met het spoor werden via Pierre Devos doorgegeven: genoteerde troepentransporten, het aantal gestationeerde Duitse legereenheden in de regio, de positionering van Duits luchtafweergeschut, een plan met alle wegen en bruggen tussen Mechelen, Duffel en Lierre, plannen van het telefoonnet in een 20-tal gemeentes, schetsen en plannen van stations, de staat van de gebombardeerde stations, geheime wapentransporten en aantallen voorradige locomotieven. In juli 1944 ontving hij speciale felicitaties voor de inlichtingen over het transport van V1-raketten en de bombardementen op spoorweginstallaties.³⁹³ Volgens het dossier van zijn sectoroverste en collega bij de NMBS Michel Dugardein greep hij elke kans aan om de herstelling van gebombardeerde stations zoveel mogelijk te vertragen en spoorde hij zijn collega's aan zich afwezig te melden of de normale voortgang te verstoren.

In Londen was men uitermate geïnteresseerd in alle soorten informatie en actuele gegevens over de plaatselijke stand van zaken, maar de meeste inlichtingen betroffen het treinverkeer, de militaire aangelegenheden en de plannen van stations.³⁹⁴ Als bijlage zijn drie documenten toegevoegd met inlichtingen die werden ingewonnen door de agenten van de sectie van Pierre Devos. Bijlage 1 toont een plan van het vormingsstation van Muizen en de spoorweg die Mechelen met Leuven verbindt. Het document is gedateerd op 6 juni 1944 gevoegd, de dag van de landing in Normandië.³⁹⁵ In de inlichtingenrapporten over de treintransporten valt op hoe precies de geobserveerde gegevens over de treintransporten zijn, die doorgestuurd worden naar Londen. Bijlage 2 en bijlage 3 tonen de militaire transporten die geobserveerd werden door agent VN/E432, spoorwegaarbeider Karel Lodewijk Nuytiens, op 7 juni 1944, één dag na de geallieerde landing in Normandië.³⁹⁶ In die fase verplaatsten een heel aantal militaire transporten zich naar Brussel, Dendermonde en voor Antwerpen. Het strategisch belang van de Antwerpse haven kan niet genoeg kan benadrukt worden.

³⁸⁹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Nuytiens Damiaan (6.8.1924), dossier nr 38949.

³⁹⁰ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Dugardein Michel (28.3.1913), dossier nr 18693.

³⁹¹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Perremans Petrus (9.6.1896), dossier nr 40380.

³⁹² Verhoeven, "Le service de renseignement Marc 1942-1944," *Cahiers d'histoire de la seconde guerre mondiale*, 1991, nr. 14, 20-26.; Debruyne, "La maison de verre," 177.; Roger Coekelbergs et al., *Gedenkboek inlichtings- en actieagenten*, 253.

³⁹³ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Devos Pierre François Henri (14.9.1901), dossier nr 18693. Naar het einde van de oorlog toe, vanaf juni 1944, bediende Pierre Devos niet alleen Marc, maar ook het net Tegal van inlichtingen. Dit kan onmogelijk gebeurd zijn via Paul Debergh of Charles Block die in het vorige hoofdstuk aan bod kwamen, aangezien Debergh reeds was aangehouden en Charles Block zich niet meer met inlichtingenwerk bezighield na mei 1944.

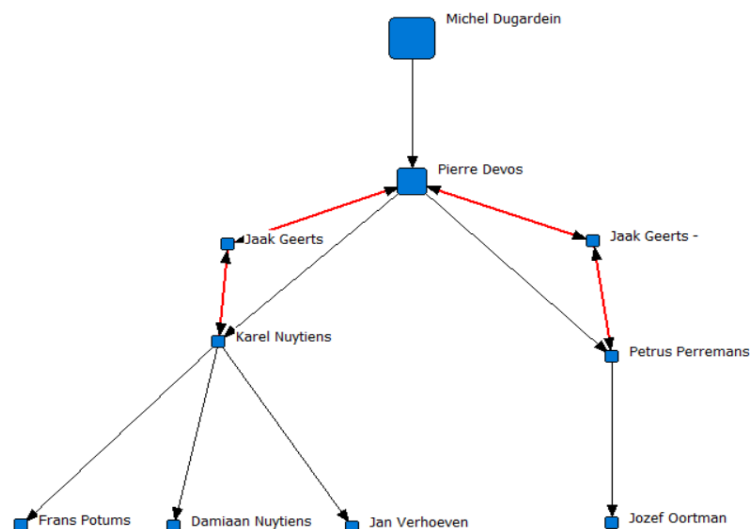
³⁹⁴ Verhoeven, *Belgie bezet*, 269.

³⁹⁵ CegeSoma, bestand 1135, Marc H4. 12.06.44. 186 (bis). Croquis.

³⁹⁶ CegeSoma, bestand 1135, Marc H4 12.06.44. 186 (bis). Trafic ferroviaire-fluvial. 277-313.

Een ander document (bijlage 5) betreft het 20 millimeter afweergeschut in Mechelen, inlichtingen die werden overgemaakt door de sectie van Pierre Devos, op 12 juni 1944.³⁹⁷

Figuur 19. Organigram van de sectie VN/E43 van het net Marc onder Pierre Devos.³⁹⁸ Michel Dugardein was sectoroverste en Pierre Devos sectieoverste, zij worden daarom groter voorgesteld. De pijlen tonen niet de contacten, wel door wie elke agent gerekruteerd werd. De pijlen wijzen in de richting van de aangeworven personen. De visualisatie vertoont heel duidelijk de piramidale structuur. Het is niet onmogelijk dat de agenten elkaar kenden, maar dit blijkt niet uit de erkenningsdossiers. Jaak Geerts was vanaf juni-juli 1943 de verbindingsfiguur zowel tussen sectieleider Pierre Devos en Karel Nuytiens als tussen Pierre Devos en Petrus Perremans. Deze verbindingen zijn aangeduid in het rood.

De inlichtingsdienst Marc: De sector VN/AF

De dienst Marc kreeg daarnaast ook inlichtingen over Mechelen via de sector VN/AF, geleid door Paul Naster. Zijn broer Marcel Naster, doctor in de scheikunde en werkzaam bij de NMBS. Hij stelde een gedetailleerd plan op van de Centrale Werkplaatsen in Mechelen en Leuven en rapporteerde over de uitslag van het bombardementen op deze industriële sites. Het plan van de Centrale Werkplaats van Mechelen is toegevoegd als bijlage 4.³⁹⁹ Zijn inlichtingen konden op veel lof rekenen. Hij meldde onder meer dat een Duits wapenatelier volledig was uitgebrand na het bombardement van 19 april 1944, (zie bijlage 6).⁴⁰⁰ Dankzij zijn verloofde José Janssens, werden er inlichtingen over het Duitse luchtafweergeschut in Mechelen bezorgd.⁴⁰¹

³⁹⁷ CegeSoma, bestand 1135, Marc IZ. 30.8.43. D.C.A. 67-70.

³⁹⁸ Er waren binnen deze sectie ook agenten die in het Antwerpse observaties deden, maar dit organigram toont enkel de leden die actief waren in het Mechelse.

³⁹⁹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Naster Marcel (4.7.1908), dossier nr 38200.; Archives Luc-Marc Index Thématique des Courriers, 186 (bis). Défenses installation militaires, objectifs militaires.

⁴⁰⁰ Archives Luc-Marc Index Thématique des Courriers, 186 (bis). Défenses installation militaires, objectifs militaires.

⁴⁰¹ Janssens, "Analyse van de inlichtingskernen in Mechelen," 50-51.

De inlichtingsdienst Tegal: de sectie van Charles Block

Met in totaal een duizendtal officieel erkende leden was Tegal een stuk kleiner dan Marc, maar kan nog steeds als een middelgroot net beschouwd worden.⁴⁰² Binnen een heel aantal van haar sectoren in België is er minstens één sectie die een specialiteit maakt van inlichtingen over treinverkeer.⁴⁰³ Gegevens over treinritten en de inhoud van de transporten zijn dankbaar om te observeren, te noteren en door te seinen. Het spoorwegpersoneel kan zonder al te veel moeite op zeer regelmatige basis voldoen aan deze taak aangezien ze de observaties kunnen uitvoeren tijdens hun werkuren.⁴⁰⁴ Daarom werd er binnen Tegal, net als bij Marc, sterk ingezet op de functionele rekrutering bij de NMBS. Spoorwegbeambte Charles Block, die al actief was voor Tegal vanaf juni 1940, kwam in juli in verbinding met Paul Debergh voor wie hij wekelijkse rapporten opstelde over treinpassages op de lijnen 25, 50, en 52. (Afbeelding 1 toont een kaart uit 1933 met de spoorlijnen en de bijhorende nummers). Charles Block stelde drie collega's van de NMBS aan die hem aan deze informatie hielpen. Adolf-Raymond Guilmot en Frans Van Riet werden reeds in september 1940 onder-agent. Stationschef Guilmot haalde voordeel uit zijn sociale positie om inlichtingen door te geven over de spoorlijn Antwerpen-Mechelen-Schaarbeek (lijn 25), zo meldt zijn dossier.⁴⁰⁵ Blokwachter Frans Van Riet en assistent Joseph Van Hoeck, beiden afkomstig van Kapelle-op-den-Bos, observeerden op de lijn Gent – Mechelen – Leuven (lijn 53).⁴⁰⁶ Block zelf bezorgde inlichtingen over de Erla-fabriek in Mortsel.⁴⁰⁷ Het is mij onbekend of er van deze inlichtingen direct gebruik werd gemaakt bij het Amerikaanse bombardement op deze fabriek op 5 april 1943. Het bombardement eiste 936 dodelijke slachtoffers, het hoogste aantal bij een bombardement op Belgische bodem tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁴⁰⁸ Alle inlichtingen werden door sectorleider Paul Debergh gecentraliseerd, gekopieerd en overgemaakt aan de bevoegde instanties, vanaf juni 1941 aan het net Alex en vanaf oktober 1942 aan het net Tegal.⁴⁰⁹ De inlichtingen, die de drie medewerkers en Charles Block zelf inwonnen, konden vanaf december 43 niet langer hun bestemming bereiken. Hun sectorleider Paul Debergh was gearresteerd, waardoor het contact was verbroken. Debergh werd 17 maal verhoord in de gevangenis, wat gepaard ging met slagen en mishandeling, maar hij loste niets. Block vond een nieuwe verbindinglijn, totdat hij in mei 1944 ook hiervan werd afgesneden. Daarom focuste hij vanaf dat moment tot het eind van de bezetting met zijn ploeg enkel nog op sabotageacties.

Charles Block, had zich vanaf 2 juni 1940, vijf dagen na de capitulatie, eveneens beziggehouden met sabotagedaden in de herstelateliers voor locomotieven. Hij kreeg een groep van 13 medewerkers onder zich, die hem hielp bij het saboteren van wagons en locomotieven. Het doorsnijden van de Westinghouse-remslangen en de oliebusen laten leeglopen waren enkele vertrouwde methodes. Block stuurde de wagons in de verkeerde richting door de nummers die de bestemming aanduiden te verwisselen. Het treinverkeer in de war sturen was ook een favoriete bezigheid van stationschef Guilmot, althans voor zover dit binnen het bereik van zijn mogelijkheden lag. Het spreekt voor zich dat hij dit niet altijd en op grote schaal kon doen zonder dat zijn autoriteiten dit in de gaten kregen.

⁴⁰² Debruyne, "La maison de verre," 159

⁴⁰³ Debruyne, "Services de renseignements et société," 146.

⁴⁰⁴ Debruyne, "La maison de verre," 594.

⁴⁰⁵ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Guilmot Adolf-Raymond (21.11.1896), 24630.;

⁴⁰⁶ Van Hoeck Joseph pleegde daarnaast sabotages in het station van Luythaeghen.; CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Van Hoeck Joseph (27.8.1894), nr 24630.; CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Van Riet Frans (11.2.1895), nr 51520.

⁴⁰⁷ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Block Charles (29.1.1888), dossier nr 3580.

⁴⁰⁸ Pieter Serrien, tranen over Mortsel.

⁴⁰⁹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Debergh Paul (29.9.1904), nr 12776.

De sectie van Block volgde het inlichtingenwerk nauwgezet en plichtsbewust op. Van zijn sectorleider Paul Debergh kreeg Charles Block een speciale vermelding omwille van zijn buitengewone inzet. Hij omschreef de sectieleider als één van zijn beste inlichtingsagenten, die op elk moment, overdag of 's nachts, waakzaam was. Hij hield zich zelfs op verlofdagen telkens ter beschikking voor opdrachten van Debergh. Blocks anti-Duitse houding viel bij zijn oversten binnen de NMBS in minder goede aarde. In het dossier van zijn sectorleider Debergh lezen we dat hij van zijn chefs bij de NMBS een negatieve evaluatie kreeg omwille van zijn moedwillige nalatigheden bij het spoor, waaronder abnormale vertragingen en verstoringen in het treinverkeer. Wat door de ene als heel vaderlands en lovenswaardig wordt aanzien, werd binnen de NMBS zelf soms afgekeurd als nonchalant en onverantwoordelijk. Het toont opnieuw aan dat verzet plegen door tegen de eigen werkgever te ageren, niet per sé zo vanzelfsprekend is, ondanks de opportuniteiten die zich aandienen.

Het Geheim Leger: de afdeling onder leiding Vandenzegel en Jules Van Velthoven

Het Belgisch Legioen, dat later werd omgedoopt tot het Geheim Leger, was op militaire leest geschoeid. Het legde zich toe op zeer uiteenlopende verzetsvormen en zou een voorname rol spelen bij de bevrijding. De afdeling met het 'schuiloord' Bonheiden, nabij Mechelen, werd vanaf 13 oktober 1941 geleid door Jozef Vandenzegel. Haar ledenaantal breidde uit tot een 25-tal medewerkers, van wie er zes bij de NMBS werkten.⁴¹⁰ De groep kwam bovendien tot een samenwerking met nog eens drie werknemers van de NMBS in het station van Muizen, die het Geheim Leger bedienden van inlichtingen. Hoewel in de meeste netwerken diverse vormen van verzet tot uiting komen, blijkt de veelzijdigheid binnen deze groep toch bijzonder. Ze legden zich toe op sabotage en observeerden in de stations van Mechelen, Muizen en Neckerspoel, maar richtten hun pijlen niet uitsluitend op de spoorwegsector. De cruciale onderdelen van de vliegtoestellen werden weggenomen en inlichtingen over Duitse vliegtuigen en vliegvelden werden verschaft. Bovendien toonde de groep zich bereid tot humanitair verzet, door onderdak te bieden aan werkweigeraars, Joden en andere voortvluchtigen. Valse identiteitsbewijzen werden op grote schaal vervaardigd en bezorgd aan wie het nodig had. Daarnaast hielden ze zich bezig met het opsporen van de werkhuizen en werkgevers die voor de Duitsers werkten langs de lijn gaande van Antwerpen tot Landen. Verder werden brieven en documenten ontvreemd die uitgingen van de Kommandantur en aan het adres van de vijand waren gericht. Door de Gestapo-leden voor de mogelijke gevolgen van hun daden te waarschuwen met dreigbrieven, deden ze aan psychologische oorlogsvoering. Bij de bevrijdingsgevechten bewezen 11 mannen van de groep een specifieke dienst, door de geallieerde legers aan te wijzen waar mijnenvelden lagen en het wegverkeer voor de Duitsers te belemmeren.

Wat betreft de belemmering van het spoorwegverkeer tijdens de bezetting, deed men treinen van de Wehrmacht ontsporen door de spoorstaven open te breken en mijnen te leggen. Leider Vandenzegel kon vanaf eind 1941 rekenen op zijn trouwe medewerker Jules Van Velthoven, hoofdwachter bij de NMBS.⁴¹¹ Hij verzamelde op zijn beurt een aantal medewerkers rond zich. Spoorwegbediende Albert

⁴¹⁰ arsenaalwerkman Albert Buelens, actief in de groep van Vandenzegel, werd in 1942 aangehouden omdat hij inlichtingen had doorgegeven. Hij kwam in het concentratiekamp van Sachsenhausen terecht en overleefde de dodenmars vanuit dat kamp naar Schwering. Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Buelens Albert (26.2.1917), dossier nr 208789. DAO, persoonsdossier Buelens Albert Jozef (26.2.1917), PP 3996.; Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Vandenzegel Jozef (15.4.1903), dossier nr 201969.

⁴¹¹ Van Velthoven was in 1941 lid geweest van de NKB, maar de afdeling werd ontmanteld. Het gaat hier om een andere afdeling van de Nationaal Koninklijke Beweging dan de afdeling die eerder in deze studie besproken werd en waar Rosseel en Steffens lid van waren. Deze groep van de NKB werd geleid door de zoon van Jules, Marcel Van Velthoven, tot hij werd gearresteerd. ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944,

Neutjens droeg bij aan de vernietiging van het materieel van de Wehrmacht in het station van Muizen. Naast de algemeen bekende vernielingstechnieken zoals remslangen doorsnijden en oliebussen vullen met zand, zout en andere kwalijke stoffen om “het heetlopen te bevorderen”, verwijderden ze eindseinen van Wehrmachtstreinen, werd suiker gestrooid in de vergaarbakken van auto’s die met de Wehrmachttreinen werden vervoerd, doorboorden ze gummiboten en staken ze strooiwagens en grondstoffen voor parachutes in brand. Bovendien hielpen ze Franse krijgsgevangenen en Canadese vliegeniers ontvluchten. Albert Neutjens nam in Neckerspoel, Hever en Muizen brieven van Joodse gevangenen aan, waarna hij deze samen met zijn gezin verstuurde per post of er eigenhandig voor zorgde dat de brief bij de bestemming terechtkwam.⁴¹² Sluikpers was geen prioriteit. Toch verspreidde Neutjens in de jaren 1942-1943 sluikbladen, die hij ontving van Louis Verhaegen, zijn werkmakker in het station van Muizen, en kompaan bij het Geheim Leger. Louis Verhaegen was vanaf 1943 agent in het net Tegal.⁴¹³

Dankzij hoofdwachter in het station van Muizen Van Velthoven en enkele van zijn collega’s bij de NMBS, werd de aard en de hoeveelheid vervaardigd materiaal in de werkhuizen bijgehouden, alsook de ‘fahrtnummers’ van het treinverkeer.⁴¹⁴ In 1943 richtte Van Velthoven zich, op aanraden van onderstationschef in het station van Muizen Frans Vervaeck, tot Leo De Groodt, boekhouder in het Arsenaal van Mechelen.⁴¹⁵ Een rijke inlichtingenbron was het spoorwegpersoneel in het vormingsstation Muizen. Gaston Verbrugghe kon als stationschef zelf niet actief meewerken aangezien hij in nauw contact stond met het Duitse gezag. Hij bewees niettemin zijn diensten door tips over de mogelijkheden tot sabotage en bijkomende inlichtingen over de vliegvelden Melsbroek en Evere, evenals plannen van het station Mechelen. In 1943 bezorgde hij het plan van station Muizen aan Jules Van Velthoven. Vanaf oktober 1943 kon Verbrugghe zijn inlichtingen ook bij kwijt bij onderstationschef Karel Kops, die net als Van Velthoven agent was van het net Marc. Nadat onderstationschef Vervaeck (ook agent in de onder-afdeling van Charles Van de Plas bij Bayard) in april 1944 was omgekomen bij het Amerikaanse bombardement, heeft Verbrugghe in mei 1944 aan onderstationschef Karel Kops gevraagd extra vertrouwelingen in te schakelen met het oog op vollediger inlichtingen. Hij vond niet toevallig twee rekruten onder zijn collega’s in het station van Muizen: onderstationschef Rosiers en seingever Petrus Perremans, deze laatste met ervaring als agent in de sectie VN/E43 van Pierre Devos in het net Marc. Rosiers en Perremans kregen de opdracht om de samenstelling van troepentreinen door te geven.⁴¹⁶ Deze samenwerking was niet gebaseerd op een toevallige samenloop van omstandigheden, maar na een strategische beslissing door iemand vrij laat in het netwerk. Dit nuanceert het idee dat vruchtbare samenwerkingen uitsluitend tot stand kwamen op initiatief van hoge leiders. Concreet leverde het inlichtingen op over het vormingsstation zelf en over de spoorlijn Muizen-Leuven.⁴¹⁷

Na de vernietiging van het seinhuis I in Muizen door de Partizanen van Boortmeerbeek, werd door Perremans (die eveneens lid was van het net Marc) gevraagd dat er een licht zou geplaatst worden

persoonsdossier Van Velthoven Jules (11.12.1904), doos nr 3311, dossier nr 14079.; Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Van Velthoven Jules (23.7.1993), dossier nr II/251746.

⁴¹² ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944, persoonsdossier Neutjens Albert (11.12.1904), doos nr 2200, dossier nr 53549.

⁴¹³ Anti-Duitse propagandaschriften werden ook verspreid door Leo De Groodt. Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Leo De Groodt (22.6.1901), dossier nr 208838.

⁴¹⁴ De verzamelde info werd aan een geheime zender in de regio bezorgd en naar Londen geseind.

⁴¹⁵ Frans Vervaeck stond in contact met Van Velthoven. Hij kwam om bij het Engelse bombardement op Mechelen op 19 april 1944 en is postuum erkend als agent van Bayard.;

⁴¹⁶ Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Verbrugghe Gaston Guido (3.2.1893), nr 251874.

⁴¹⁷ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Perremans Petrus (9.6.1896), dossier nr 40380.

onder de brug van de Smisstraat, om op die manier beter de samenstelling van de troepentreinen te kunnen vaststellen.

Naar aanleiding van hervormingen van de taakverdeling der onderstationschefs, vroeg onderstationschef Kops aan zijn directe overste en stationschef Verbrugghe of hij tegen de nieuwe regeling in niet in bundel A zou mogen blijven werken, met als reden “inlichtingen te kunnen geven over de Duitse troepentransporten”. Verbrugghe gaf toestemming. Alhoewel er geen expliciete vermelding is van een hiërarchische orde binnen het verzetsnetwerk, staat het vast dat Verbrugghe de opdracht meegaf aan Kops om nieuwe rekruten aan te werven. Hieruit blijkt dat de bestaande hiërarchische verhouding tussen beide heren binnen de NMBS, gevolgd werd binnen de logica van het verzetsnetwerk.

Op onbekende datum kwam Verbrugghe tijdens de bezetting bovendien in contact met Marc Van Delft en zijn onder-agent Louis Verhaegen. Louis Verhaegen was kaartjesknipper en smid in het vormingsstation in Muizen.⁴¹⁸ Marc Van Delft was tijdens de bezetting de enige persoon aan wie Louis Verhaegen vanaf 1943 zijn inlichtingen bezorgde over het spoor, via het net Tegal.⁴¹⁹ Marc Van Delft was bij Tegal zelf aangeworven door Jules Vanden Berghen, die op het einde van de bezetting eveneens diensten leverde aan het Geheim Leger. Hij leverde sabotagemateriaal, inlichtingen en plannen aan vanaf 1944. In de context van de bevrijdingsgevechten vond hij een soort nagels uit die talloze vertragingen hebben teweeggebracht voor de Duitse auto's op de belangrijke toegangswegen in de provincie Antwerpen.⁴²⁰

Daarnaast stond Marc Van Delft via John Gysemans nog in verbinding met Emiel Bruyninckx, sectorleider van de Witte Brigade. John Gysemans was de gepensioneerde ijzergieter van de NMBS en agent van het net Bayard, die overleed tijdens zijn deportatie tussen Flossenburg en Dachau. Emiel Bruyninckx stichtte samen met John Williams drie Mechelse sectoren van de Witte Brigade, waar ik later op terugkom. Bruyninckx was daarnaast ook actief voor de lijn K in het net Bayard, mogelijk kende hij John Gysemans via deze weg.

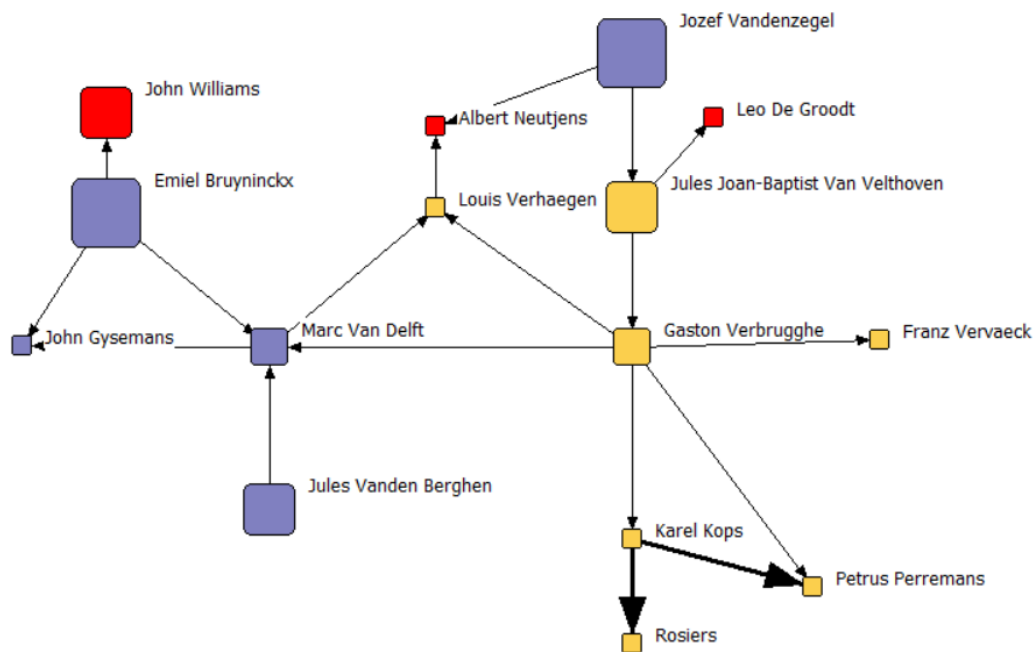
De netwerkvisualisatie op figuur 20 toont de samenwerking die tot stand kwam tussen de leden van het Geheim Leger en de inlichtingsagenten in het station van Muizen. De positie in de hiërarchie van de organisatie wordt aangetoond door de grootte van het symbool. De verzetsleden die werkzaam waren in het station van Muizen, zijn aangeduid in het oranje. Met rood wordt weergegeven welke andere leden nog werkzaam waren bij de NMBS: John Williams en Leo De Groodt werkten in het Arsenaal van Mechelen. Onderstationschef Karel Kops rekruteerde doelbewust twee collega's in het station van Muizen: Petrus Perremans en Rosiers (aangeduid met een dikkere pijl). De samenwerking met deze inlichtingsagenten kwam tot stand in opdracht van stationschef Gaston Verbrugghe. Het is niet duidelijk met welke andere personen van het Geheim Leger Jules Vanden Berghen heeft samengewerkt. Daarom is hij enkel verbonden met Marc Van Delft.

⁴¹⁸ Marc Van Delft leverde eveneens diensten aan het net Socrates, dat zich toelagde op de hulp aan werkweigeraars.

⁴¹⁹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Van Delft Marc (19.3.1900), dossier nr 50074. Marc Van Delft en Louis Verhaegen worden hier niet als een apart netwerk bestudeerd, omdat ik geen interessante informatie over eventuele andere spoorweglieden kon terugvinden.

⁴²⁰ ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944, persoonsdossier Vanden Berghen Jules (29.8.1907), doos nr 367, dossier nr 59406.

Figuur 20.

De Partizanen van Boortmeerbeek onder leiding van Georges Mertens

Een Partizanengroep uit Boortmeerbeek zou vanaf 1943 van zich laten horen. Op zijn 17de in het verzet getreden, was Frans Storms met zijn kompanen de vijand talloze keren te slim af, tot wanhoop van de Duitse autoriteiten, die enorme inspanningen leverden om deze groep Partizanen te pakken te krijgen. Het bracht de ondervragers tijdens een verhoor van Julia Baetens, de koerierster van Frans Storms, tot volgende uitspraak: "Frans Storms schieten we niet dood! Die trekken we de darmen levend uit zijn lijf!"⁴²¹ Het verhaal van deze Partizaneneenheid, die geleid werd door Georges Mertens, werd reeds op minutieuze wijze verteld door Ward Adriaens.⁴²² Ze kunnen een hele resem acties tegen het spoor op hun conto schrijven. Daarbij hebben vijf spoor mannen van de groep zonder twijfel hun bijdrage geleverd, via hun expertise, inlichtingen, aanlevering van het nodige sabotagemateriaal en actieve deelname. Ik zal hier het accent leggen op de inbreng van de "antennes bij het spoor".⁴²³ De Partizanengroep pleegde echter heel wat meer acties, die terug te vinden zijn in de kroniek van Ward Adriaens.

Het uitdelen van 'ondergrondse blaadjes' in 1941 had voor Mertens en zijn zoon te weinig effect. Daarom bouwden ze in de loop van het jaar 1942 een sabotagegroep uit, die in het najaar tot een verstandhouding kwam met het Partizanenleger. Rond dezelfde tijd kon Mertens de sectie K.8 in het net Bayard uitbouwen, na een contact met Charles Van de Plas. Vanaf december 1942 komen Leonard Van Oosterwijck en Jozef Bohets in dienst van deze sectie.⁴²⁴ Leonard Van Oosterwijck, cabinier bij de NMBS, bezorgde Mertens zeer nauwkeurige inlichtingen over het treinverkeer op de lijn Mechelen-Leuven en militaire info uit de regio. Hij kreeg verschillende felicitaties. Jozef Bohets, assistent bij de NMBS bezorgde op wekelijkse basis, tot aan Mertens' aanhouding, de

⁴²¹ Adriaens, *Partizaan Storms*, 5.

⁴²² Adriaens is ere-conservator van het Museum Kazerne Dossin.

⁴²³ Adriaens, *Partizaan Storms*.

⁴²⁴ Georges Vanderauwera kwam in dienst van Mertens in de sectie K.8, maar werkte niet bij de NMBS.; CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Van Oosterwijck Leonard (2.5.1902), dossier nr 51381.

carbondoorslagen van de dagstaten van het treinverkeer in de Vorming van Muizen. Mertens zou handig gebruik maken van zijn diverse contactpersonen in beide netwerken. Hij wendde de inlichtingen die hij doorkreeg via Bayard aan om acties voor te bereiden met de Partizanen. Andersom liet hij Partizanen inlichtingen inwinnen en doorspelen aan Bayard, bijvoorbeeld via Van de Plas zelf. Zowel door de leiders van de Partizanen als de Britse Intelligence was het uitwisselen van diensten verboden en niet zonder reden. De uitwisseling heeft zeer lang enorme voordelen opgeleverd. Maar bij de aanhouding van Mertens in maart 1944 zijn beide diensten allebei in één klap hun leider kwijt, en er stond geen evenwaardige vervanger klaar. Doordat een heel aantal contacten werden afgebroken en sommige leden uit angst veel sporadischer nog buiten durfden te komen, werd het veel moeilijker om acties op touw te zetten.

Van de Plas, Mertens, en enkele metgezellen uit het verzet hielpen daarnaast via de evacuatielijn Comète geallieerde vliegeniers ontsnappen, waaronder 24 door Mertens zelf. Mertens stond in verbinding met Louis Van Brussel, commandant van het Leuvense Partizanenkorp 0.34 dat de regionen rond Leuven voor zijn rekening nam. Er vormde zich een wijdvertakt netwerk met tentakels tot in Limburg. De compagnie had echter geen contact met Antwerpse korp 0.33 van de Partizanen waarin onder meer De Voster, Neutjens en Burgos de organisatie en leiding opnamen vanuit Mechelen als kerngebied. Wanneer Mertens en zijn strijdmakkers het actiegebied zoveel mogelijk richting Mechelen zochten op vraag van korp 0.34, was de groep van Neutjens reeds grotendeels ingerekend en gefusilleerd na hun reeks van bomaanslagen.⁴²⁵

Vanaf november 1943 kwam Georges Mertens tot een toenadering met verantwoordelijken van Groep G, die hem meteen betrekken bij de Sector V Antwerpen.⁴²⁶ In die positie kon hij zich voortaan beroepen op veel meer mogelijkheden op vlak van bewapening. Vanaf januari 1943 schakelt hij zijn Partizanengroep in bij enkele missies die door Groep G worden gepland. Hij houdt deze verbinding echter zelfs voor zijn directe medewerkers verborgen. Door zijn tussenkomsten en coördinatie met andere verzetskernen, kon Mertens veel meer zijn stempel drukken op de evolutie van het verzet dan de gemiddelde weerstander. Hoeveel beslissingsmacht en verantwoordelijkheid hij ook mag gehad hebben, hij was evenmin in staat om zich aan bepaalde machtsverhoudingen te onttrekken. Het korp in Leuven is van oordeel dat zijn bestaan als Partizanenleider niet te cumuleren is met een functie binnen Groep G. Zij staan op het punt hem voor een ultimatum te stellen: ofwel blijft hij actief binnen de Partizanenwerking en zweert hij Groep G af, ofwel stapt hij uit de Partizanenwerking en kan hij in zee gaan met Groep G. Het verraad binnen Groep G heeft voorkomen dat hij zelf de keuze heeft moeten nemen. Hij wordt gearresteerd in maart 1944. Na de oorlog lieten een heel aantal medewerkers van Mertens zich officieel erkennen als lid van Groep G.⁴²⁷

Volgens de schriftelijke verslagen van Mertens en de kroniek over Compagnie Schreurs door Ward Adriaens, joeg deze Partizanenafdeling op tal van uiteenlopende manieren de bezetter tegen zich in het harnas. Om het spoor en andere constructies te laten springen, gingen de Partizanen vastberaden op zoek naar dynamiet, wat hen soms in hachelijke situaties bracht. Toen één van hun vaste adressen werd ontdekt konden ze maar ternauwernood uit de klauwen van de bezetter blijven. De Partizanen deinsden er niet voor terug om af en toe vijandige figuren te liquideren. Om werkweigerers aan gratis voedselbonnen te helpen, moesten de zegels buit gemaakt worden tijdens de uitdeling ervan.

⁴²⁵ Adriaens, *Partizaan Storms*, 57.

⁴²⁶ Adriaens, *Partizaan Storms*, 147-148.

⁴²⁷ Door een erkenning via Groep G, hadden ze de kans niet alleen het statuut van Gewapend weerstander te verwerven, maar bovendien dat van inlichtings- en actieagent, dat hoger aangeschreven stond. Terwijl sommige opdrachten werden uitgevoerd voor Groep G, waren zij er tijdens de bezetting steeds van overtuigd voor de Partizanen te strijden.

Georges Mertens verklaarde na de oorlog over deze zegelacties dat “men er niet voor mocht terugschrikken om geweld te gebruiken en een zekere portie lef van pas kwam. Voor deze acties had men mannen nodig die over tijd en durfkracht beschikten en bovenal eerlijk waren.”⁴²⁸ De activiteit van de groep Mertens bestreek een uitgestrekte regio, getuige de enorme afstanden, die overigens steeds per fiets werden afgelegd, om deze zegelacties te plegen. Deze voerden ze uit in Mechelen, maar ook in Diest, Leuven en Brussel. Talloze aanplakbriefjes werden aan de muren geplakt en op steenwegen werden slogans aangebracht met kalk, om jonge mannen te overtuigen niet voor de vijand te gaan werken. Naar Georges Mertens zelf beweert, overdrijft hij niet wanneer hij verklaart dat zijn ploeg “honderden en nog eens honderden, ja duizenden jongens in België heeft kunnen houden” via ondersteuning en propaganda.⁴²⁹ Als Mertens hierbij niet te veel lof op de hoed van de Partizanen heeft gestoken, gaat dit natuurlijk over een gigantisch aantal. Onder meer Mertens, zijn zoon Désiré, Frans Storms en Jozef Bohets namen deel aan de zegelacties. De Partizanen van Mertens sluisden bovendien 22 vliegeniers door naar Comète, waarvan er minstens 16 Engeland bereikten.⁴³⁰

De compagnie kreeg versterking van vijf insiders bij de NMBS. Jozef Bohets, was slechts 18 jaar oud toen hij in december 1942 als agent actief werd voor de sectie K.8.⁴³¹ Hij vervoegde de Partizanen tegen het einde van dat jaar en betrok spoorman, maar bovenal vriend en buurman Arthur Van Vaeck bij het verzet. Bohets' verantwoordelijkheidszin en nauwkeurigheid hebben er zeker toe bijgedragen dat er tijdens de hele oorlog geen enkel dodelijk burgerslachtoffer viel.⁴³² Als onderstationschef van Muizen smeekten Joodse gevangenen hem hun briefjes aan te nemen voor hun deportatietrein vertrekt. De strenge bewaking verhinderde dit, maar na het vertrek van een Jodentransport raapt Bohets wel de papiertjes op die op de sporen liggen. Dankzij hem werd de hoop van sommige Joodse gevangenen ingewilligd om nog een laatste boodschap te kunnen brengen aan hun familie.

Op 1 februari 1943 plaatste Jozef Bohets een bom met een vertragingsmechanisme van zes uur in een vliegtuigvleugel van een Junker 88, die in het vormingsstation van Muizen per trein op weg is naar Brussel. Het lot van het vliegtuig is onbekend. Het vormingsstation fungeerde als rangeerplaats en als site waar de treinwagons werden losgekoppeld en terug aangekoppeld in een andere formatie. Bijgevolg stonden heel wat treinen hier gedurende enige tijd. Omdat Bohets het privilege heeft ongehinderd op het Vormingsterrein rond te lopen, kan hij af en toe achtergebleven uniformstukken en wapens meejatten. Eénmalig deed hij een wel heel bijzondere vondst in een Duitse wagon, namelijk een machinepistool met duizend kogels, die hij meteen overmaakte aan de Partizanen, waar het de codenaam Julia kreeg.⁴³³

De Partizanen in de regio organiseerden zich in verschillende cellen in Mechelen, Muizen, Boortmeerbeek, Hofstade, Kampenhout en Putte. De plaatselijke cellen gingen op eigen initiatief over tot kleinere acties, die ze aandurfd en zonder zware bewapening. Voor grotere ondernemingen met springstof werd gecoördineerd met een commandant op een hoger niveau. In dat geval werd voor dekking gezorgd, bij voorkeur met het machinepistool, “Julia”, door Bohets buitgemaakt.⁴³⁴

⁴²⁸ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mertens Georges (4.5.1924), dossier nr 36461. Beknopt verslag der sabotagedaden, gedaan door Georges Mertens, Désiré Mertens en hunne medewerkers: 2.

⁴²⁹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mertens Georges (4.5.1924), dossier nr 36461. Beknopt verslag der sabotagedaden, gedaan door Georges Mertens, Désiré Mertens en hunne medewerkers: 2.

⁴³⁰ Correspondentie met Ward Adriaens, op 25.05.2023.

⁴³¹ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Bohets Jozef (4.5.1924), dossier nr 3902.

⁴³² Er vielen wel gewonde burgers bij één van de acties.

⁴³³ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Bohets Jozef (4.5.1924), dossier nr 3902.

⁴³⁴ Adriaens, *Partizaan Storms*, 210.

Via Gustaaf Semeelen, leider van de cel in Muizen, traden spoorwegbeambten Emiel Van Antwerpen en Jean De Vijlder toe tot de Partizanencompagnie. Behalve zijn hulp bij sabotageacties en inlichtingen, deed Van Antwerpen aan schriftvervalsing. Hij leverde legitimatiekaarten en armbanden waarmee de spoorweginstallaties konden betreden worden zonder verdacht te worden.⁴³⁵ Georges Engels, klerk bij de NMBS, werd door Mertens zelf gerekruteerd. Riskante operaties waren niet aan hem besteed, maar vanaf 1943 gaf hij inlichtingen door en verschaftte hij onderdak aan medestanders van Groep G.⁴³⁶ Van de vele partizanenacties, focus ik in de eerste plaats op deze waar de spoorweglieden een sterke bijdrage leverden.

In de eerste maanden van 1943 werd begonnen met treinenontsporingen. Vanaf het midden van 1943 werd er meer en meer samengewerkt met andere Partizanen waardoor een groep ontstond van 10 à 15 man. Op die manier kon men acties ondernemen die grootschaliger waren en een grotere impact hadden. Een eerste echt belangrijke operatie vond plaats in de nacht van 22 op 23 juli 1943 in de vorming van Muizen.⁴³⁷ Door de samenwerking met het detachement van Muizen en van Hofstade ontstond een vrij grote groep waarover Georges Mertens de leiding waarnam. Na een verkenning door Jozef Bohets die er overdag werkte, wist hij de doelwitten en de bewakingsposten aan te wijzen om ongezien het terrein te betreden. Men deed beroep op een alternatieve methode voor het gebrek aan springstof. Door de Westinghouse-remmen, rubberen slangen die tussen de wagons hingen, door te snijden, kon de trein onmogelijk verder en blokkeerde hij bovendien de volgende treinen. Er werden die nacht 54 remslangen doorgesneden, waarvan 30 in een militair treinstelsel dat onder bewaking stond van de Belgische politie.⁴³⁸

Een andere creatieve oplossing voor het springstofgebrek was het losschroeven van spoorstaven. Frans Storms legt uit: "Jozef Bohets had ons uitgelegd dat een spoorstaaf, zodra hij over een paar meter was losgeschroefd, in de andere richting kon worden gebogen en vervolgens de bout terug in te draaien om de staaf gebogen te houden."⁴³⁹ Deze methode was al eens uitgeprobeerd door Bohets en Van Vaeck, met een succesvol resultaat. Toch waren er ook nadelen aan verbonden, waaronder het snerpande lawaai in het holst van de nacht waarin men elk geluid kon missen als kiespijn. Maar het was een risico dat men moest nemen. In deze periode slaagde men er dankzij Bohets en Van Vaeck in de nodige verschillende sleutels te bemachtigen. Nadat Jozef Bohets het had voorgedaan, konden de anderen deze werkwijze kopiëren en zelfstandig aan de slag. Op een nacht werd het spoor tussen Hever en Boortmeerbeek losgeschroefd waardoor een Duitse goederentrein alles wat het op zijn weg tegenkwam, meesleepte en verbrijzelde. Het gevolg was een blokkering van de lijn gedurende 48 uur. De kennis over deze techniek werd via het spoorwegpersoneel binnengebracht in het verzetsnetwerk. Het toont aan dat bepaalde sabotagemethodes niet enkel via de collega's binnen de NMBS werden doorgegeven, zoals in de Partizanenwerking rond Frans Burgos.

In september 1943 haalt Jozef Bohets een slag thuis door een geheime postzak van de Duitse Feldpost buit te maken uit een trein die stilstond in Muizen. Door de wagon open te breken kon hij een aantal geheime staatsdocumenten buitmaken. Deze worden nog dezelfde avond door Mertens aan Charles Van de Plas bezorgd, die de inhoud overmaakt aan Emma De Coen. Vanuit Londen komen

⁴³⁵ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Van Antwerpen Emiel (12.5.1900), dossier nr 49610.

⁴³⁶ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Engels Georges (30.3.1905), dossier nr 19687.

⁴³⁷ Adriaens, *Partizaan Storms*, 77.

⁴³⁸ Zowel Jozef Bohets in zijn erkenningsdossier als Georges Mertens in het beknopte verslag spreken over 53 remslangen. Het verslag van de NMBS maakt melding van 54 doorgesneden remslangen. Vier Belgische agenten werd een gevangenisstraf opgelegd wegens plichtsverzuim.

⁴³⁹ Adriaens, *Partizaan Storms*, 83.

enkele dagen later felicitaties voor Bayard. De documenten brachten een spionagezaak in Zwitserland aan het licht, een Duits schandaal.⁴⁴⁰

In de nacht van 4 oktober trok het vijftal Georges en Désiré Mertens, Storms, Bohets en Van Vaeck erop uit om het spoor los te maken op de lijn Mechelen-Leuven (lijn 53). De poging was volgens hen mislukt, omdat de spoorstaaf telkens terug op zijn plaats schoof bij een treinpassage. Maar bij de 5de trein die voorbijkomt, hoorde de ploegbaas van de NMBS iets vreemd en doet hij een 6de aankomende trein stoppen.⁴⁴¹ In de nacht van 16 op 17 oktober 1943 werd een spoorstaaf aan de Bisstraat nabij Hever losgeschroefd door de spoormannen Jozef Bohets en zijn compagnon Arthur Van Vaeck. Ze schroeven hem omgebogen terug vast. Bohets getuigt na de oorlog dat “de actie schitterend gelukt is.”⁴⁴² Er passeert een treinkonvooi van 54 wagons die geladen is met kolen en metalen buizen. De locomotief en zeven wagons ontsporen en de lading zorgt voor een enorme ravage. De wagons worden verbrijzeld door de zware lading, met als resultaat dat de lijn één dag in onbruik is.⁴⁴³ Een uittreksel uit het verslag dat door de NMBS werd opgemaakt, is terug te vinden als bijlage 8.

Op 20 november 1943 ondernemen de Partizanen een ambitieus plan: de twee seinhuizen in het vormingsstation van Muizen met dynamiet opblazen, waarmee ze één van de grootste vormingsstations van het land zouden lam leggen. Met acht strijdmakers willen ze de klus klaren: Georges en Désiré Mertens, Frans Storms, Edouard en Emiel Van Hoof, Arthur Van Vaeck, Jozef Bohets en Pierre Beirens. Naast Bohets, die als onderstationschef van Muizen het terrein kende als zijn broekzak, was ook Edouard Van Hoof op de hoogte van de lokale situatie, omdat hij in het station gewerkt had als rangeerder. Bij één cabine liep het mis, maar onder de andere cabine werd twee of drie kilo dynamiet geplaatst waarna ze de lucht in werd geblazen.⁴⁴⁴ De gevolgen voor het treinverkeer waren enorm. In de vorming van Muizen-Mechelen, een heel belangrijk knooppunt voor het Belgische spoorwegnet, kwamen de eerstvolgende dagen in plaats van 85 maar zeven treinen meer door. De nefaste invloed op de bedrijvigheid laat zich niet alleen hier hard gevoelen maar ook in het Arsenaal. De arbeiders werken er gedurende een maand maar twee uur per dag, omdat de voorraden vertraging opliepen voor en in de vorming van Muizen. Niet te verwonderen dat het serieus stak bij de Duitse bezetter. Met een affiche maakte de bezetter kenbaar dat een beloning van 500 000 frank te wachten stond voor wie nuttige aanwijzingen kon geven die naar de daders zouden leiden.⁴⁴⁵ Enkele spoorweglieden uit de streek werden door de Duitsers verdacht de aanslag te hebben gepleegd, waaronder elektricien Alfons De Paepe van het Onafhankelijkheidsfront. Jozef Oortman, inlichtingsagent in de sectie van Pierre Devos actief voor het net Marc. Niet voor zijn inlichtingenwerk, maar wel op verdenking van het seinhuis te hebben vernield, werd hij door de Duitse autoriteiten gearresteerd.⁴⁴⁶ Wellicht was Oortman als seingeveer van het vormingsstation een verdachte persoon in de ogen van de vijand. Het vormingsstation werd tot 5 mei onder bewaking geplaatst van 27 burgers en 22 hulpagenten.

⁴⁴⁰ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mertens Georges (4.5.1924), dossier nr 36461. Beknopt verslag der sabotagedaden, gedaan door Georges Mertens, Désiré Mertens en hunne medewerkers: 2.;

⁴⁴¹ Adriaens, *Partizaan Storms*, 99.

⁴⁴² CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Bohets Jozef (4.5.1924), dossier nr 3902.

⁴⁴³ Adriaens, *Partizaan Storms*, 102.; Archief NMBS. Plaatsnummer.16. “Dienst van de ongevallen. Verslagen 1940 – 1945.”

⁴⁴⁴ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mertens Georges (4.5.1924), dossier nr 36461.

⁴⁴⁵ Omgerekend naar de huidige waarde gaat het over een som van ruim 200 000 euro. Adriaens: *Partizaan Storms*, 127.

⁴⁴⁶ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Oortman Jozef (28.5.1887), dossier nr 39183.

Afbeelding 15. Hier zien we de hefboomen in de binnenkant van een seinhuis. Zij dienden om de wissels te besturen. Het seinhuis dat bij de Partizanenactie vernield werd zou 130 van dergelijke hefboomen geteld hebben, volgens Mertens. Omdat in de daaropvolgende maanden elk van die wissels door iemand moest gebeuren die zich vlak naast de spoorrails bevond, verliep het procedé aanzienlijk veel trager.⁴⁴⁷

In het begin van november 1943 kwam Georges Mertens via de heer Marduly in contact met Groep G.⁴⁴⁸ Voor deze elitegroep was de afdeling van Mertens een dankbare versterking, geroutineerd en direct inzetbaar op sabotageacties. Mertens kon door deze samenwerking op een niveau hoger spelen. Hij kreeg de kans in Brussel mee te debatteren met universitair geschoolde verzetsstrijders die hem bovendien kunnen voorzien van veel meer materiële middelen, in vergelijking met wat hij gewend was in de voorgaande periode. Daarnaast kwamen ze in contact met Leon Engelen, een uit Engeland gear parachuteerde SOE-saboteur.⁴⁴⁹ Vanuit Groep G nam Engelen een opdracht mee voor de Partizanen van Boortmeerbeek: het dynamiteren van twee hoogspanningsmasten nabij Mechelen. Slechts één van beide pylonen ging tegen de vlakte. Voor Mertens' kompanen, niet op de hoogte van de coördinatie door hun leider met Groep G, scheen de missie op geen enkele manier grootser dan hun vorige Partizanenacties. Maar in realiteit was hun actie deel van een zeer ambitieus plan, door Groep G uitgedokterd, om het hoogspanningsnet lam te leggen door op 36 plaatsen in het land tegelijk toe te slaan.⁴⁵⁰ Het resultaat was dat verschillende fabrieken en mijnen dagen tot wekenlang stil lagen, en de stroomlevering aan Duitsland werd onderbroken. Voor de bezetter betekende dit een ferme streep door de rekening: naar schatting gingen 10 miljoen arbeidsuren verloren door *La Grande Coupure*.

⁴⁴⁷ Jos Decelle,

⁴⁴⁸ CegeSoma, bestand AA1473 Papiers André Hautain (Groupe G), nr 2. Dossier confidentiel établi par la Sûreté de l'Etat lors de la liquidation du Groupe G (1946-1947) Les régions de groupe G : R.V: Anvers.

⁴⁴⁹ SOE: afkorting voor Special Operations Executive. Dit was een Britse geheime dienst die zich bezig hield met de organisatie van sabotage- en guerrilla-operaties in bezette gebieden.

⁴⁵⁰ Adriaens, *Partizaan Storms*, 158-159.; ARA, Archief van het parket bij de rechtbank van eerste Aanleg te Mechelen, Oude bestand, 1795-1969. R128, 1887.

Een andere aanslag die zeer vervelende repercussies had voor de Duitsers, is de dynamitering van de waterpompinstallatie in het station van Mechelen op 2 februari 1944.⁴⁵¹ Jozef Bohets had de plannen van de pompinstallaties bezorgd. Vanwege de Duitse bewaking 's nachts, vond de aanslag plaats overdag. Dit had als gevolg dat een redelijk aantal Partizanen moest worden ingezet om het volk tegen te houden. Omdat men zich geen minuten tijdverlies kon permitteren in een druk bevolkt station, was de sleutel van het pomphuis die Bohets leverde, letterlijk en figuurlijk de sleutel tot succes. De gevolgen van de operatie zouden nog helemaal op het einde van de oorlog een niet te verwaarlozen rol spelen in het verhaal van de zogenaamde spooktrein, zoals wordt besproken in het laatste hoofdstuk.⁴⁵² Het verslag van de NMBS is toegevoegd als bijlage B 7.

Zoals reeds vermeld waren de NMBS-werknemers Jean De Vijlder en Emiel Van Antwerpen, toegetreden tot de Partizanen via Gustaaf Semeelen, de chef van de cel Muizen. Jean De Vijlder was ijzerdraaiër bij de NMBS en gaf via Leon Engelen inlichtingen door voor Groep G. De Vijlder had regelmatig nieuwtjes te melden over de spoorwegen en over de reacties op de aanslagen. Hij was echter veranderd van beroep en meester-gast geworden in de fabriek van Rateau, aan de Leuvensesteenweg in Muizen. De fabriek die uitsluitend in dienst stond van de Wehrmacht, had tien duikbootturbines afgewerkt. De wagons stonden al klaar om ze op te laden en naar Duitsland te brengen.⁴⁵³ Ondanks het protest van zijn vrouw die het allemaal veel te gevaarlijk vond – je kan haar moeilijk ongelijk geven – had Jean De Vijlder een plan geschetst van deze fabriek met nauwkeurige inlichtingen, die konden dienen bij de volgende missie.⁴⁵⁴ Dit plan had hij voorgelegd aan de celleider van Boortmeerbeek, Partizaan Edouard Van Hoof, die een verleden had als rangeerder bij de NMBS. Samen met zijn kozijn Emile Van Hoof had hij het materiaal, waaronder 20 kg springstof, enkele dagen voordien naar Gustaaf Semeelen in Muizen gebracht, waar Leon Engelen de springladingen klaarmaakte. De operatie was een samenwerking van de cellen uit Muizen, Hofstade, Putte en Boortmeerbeek en stond onder de leiding van Leon Engelen.⁴⁵⁵ 's Avonds 14 maart werd het dynamiet met tijdsontstekers van 5 uur vertraging geplaatst aan de turbines, de stoomcentrale en de Tour Verticale. Het resultaat mocht er zijn. Het dak van de grote hal was weggeblazen, de turbines voor de duikboten waren verpulverd, de stoomcentrale vernietigd en van de Tour Verticale waren er stukken van 25 kg weggeslingerd tot op het dak. De volgende dag lag de fabriek stil en was ze bezet door de Feldgendarmarie.⁴⁵⁶

Georges Mertens was het brein die de verbindingen in het netwerk in stand hield. Na een verraad binnen Groep G door Mardulyn, wordt hij aangehouden op 23 maart 1944. De uitwisseling van diensten tussen Bayard en de Partizanen, die heel lang vruchtbaar is geweest, valt weg en kan onmogelijk volledig hersteld worden. Het opzetten van acties verloopt veel moeizamer, al zijn enkele overgebleven strijders, waaronder Georges' zoon Désiré, Frans Storms en Jozef Bohets gemotiveerd om een vervelende luis in de pels te blijven van de bezetter. Er komt een tijdelijke reorganisatie, maar zonder strakke leiding. Er volgden nog enkele spooracties. Onderstationschef Jozef Bohets bewijst nog eens zijn diensten bij een nachtelijke operatie op 28 april 1944 in Hever, waar ook Frans Storms aan deelnam. Voor Bohets was het als stationsbediende een koud kunstje om sleutels en tangen te

⁴⁵¹ ARA, Archief van het Parket bij de Rechtbank van Eerste Aanleg te Mechelen, Oude bestand, 1795-1969. R128, 1887.

⁴⁵² Adriaens, *Partizaan Storms*, 170.

⁴⁵³ Adriaens, *Partizaan Storms*, 181.

⁴⁵⁴ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier De Vijlder, Jean (7.7.1912), nr 229.

⁴⁵⁵ Adriaens, *Partizaan Storms*, 182.

⁴⁵⁶ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mertens Georges (4.5.1924), dossier nr 36461, beknopt verslag der sabotagedaden, 12-13.

voorzien die van pas kwamen om de signalisatiekabels door te snijden. Het viel ook voor dat de Partizanen materiaal recupereerden dat de spoorwegaarbeiders bewust hadden achtergelaten.

In de maand mei volgde er nog een arrestatiegolf wat ertoe leidde dat er nog cellen werden opgerold.⁴⁵⁷ De oorspronkelijke samenstelling waarin werd geopereerd viel volledig in elkaar. De sfeer werd grimmig en voortdurend loerde het gevaar om de hoek van collaborateurs en Duitse opzoekingen waardoor men dreigde tegen de lamp te lopen. Jozef Bohets getuigde dat de periode na 30 april veruit de gevaarlijkste en meest angstige maanden waren. Veel liever en veel minder riskant voor hem was het leven als verzetsstrijder in de periode daarvoor waarin hij wel nog kon deelnemen aan sabotageacties.⁴⁵⁸ Op 17 Augustus 1944 werden Arthur Van Vaeck en hijzelf aangehouden.⁴⁵⁹ Zij kwamen uiteindelijk terecht op de zogenaamde "Spooktrein", een transport waarmee de Duitsers op de voorlaatste dag van de bezetting nog 1400 gevangenen wilden "evacuëren" naar de concentratiekampen, om te voorkomen dat zij bevrijd werden. Door allerlei moedwillige vertragingen van het spoorwegpersoneel, zou dit deportatietransport nooit de regio verlaten. De gruwel van de kampen bleef Van Vaeck en Bohets bespaard.⁴⁶⁰

De Witte Brigade Fidelio

Na het ontstaan in 1940 van de eerste kern van de Witte Brigade Fidelio (WBF) in de stad Antwerpen, worden verspreid over Vlaanderen reeds nieuwe sectoren en secties opgericht vanaf 1941, waaronder een sectie in Hombeek.⁴⁶¹ Voornamelijk in de Antwerpse provincie komen in 1942 nog meer sectoren van de grond, bijvoorbeeld in Mechelen, Duffel en Londerzeel.⁴⁶² In de regio Mechelen konden van de WBF niet minder dan drie afdelingen onderscheiden worden die vanwege de spoorweglieden interessant zijn voor mijn onderzoek. Dit is niet verrassend, daar we op de kaartvisualisatie reeds vaststelden dat een groot aantal spoorweglieden in de regio Mechelen aansluiting vond bij de WBF. Spoorman Alfons Lauwens leidde de Hombeekse sectie, ijzerdraaijer John Williams de sector Muizen-Mechelen en Hector Van der Poorten nam de leiding over nog een andere sector met kerngebied Mechelen waar.⁴⁶³ Hector Van der Poorten en John Williams werden zelf aangeworven en waren in contact met hun sectoroverste Bruyninckx, die instond voor de rekrutering

⁴⁵⁷ Frans Van der Elst, schilder bij de NMBS, behoorde tot de cel in Hofstade die geleid werd door zijn zoon Henricus. Hij gaf inlichtingen door over het spoor, die opties boden voor sabotageacties en hield springstoffen en wapens in een depot bij hem thuis, waar verzameld werd om zich klaar te maken voor enkele operaties. Frans' zoon en broer werden gefusilleerd omwille van hun verzetsactiviteit, op dezelfde dag als Désiré Mertens, de zoon van Georges. Frans zelf werd gedeporteerd en overleed in het concentratiekamp van Flossenburg op 12 maart 1945. CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Mertens Georges (4.5.1924), dossier nr 36461.; CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Van Der Elst (4.5.1924), dossier nr 50294. Adriaens, *Partizaan Storms*, 218.

⁴⁵⁸ CegeSoma, bestand IAD, persoonsdossier Bohets Jozef (4.5.1924), dossier nr 3902.

⁴⁵⁹ Adriaens, *Partizaan Storms*, 242.;

⁴⁶⁰ Frans Storms kon de dans ontspringen, hij zou nooit in de handen van de Duitsers vallen. Georges Mertens keerde levend terug van een concentratiekamp, maar is zijn vrouw en zoon verloren. Zijn dochter kreeg het verwijt Arthur Van Vaeck en Jozef Bohets verraden te hebben.

⁴⁶¹ Om het onderscheid te maken met anderen die zich als Witte Brigade profileerden, werd de groepering na de oorlog de Witte Brigade Fidelio genoemd, naar het pseudoniem van de leider Marcel Louette. Boeva, *Witte Brigade (Fidelio) 1940-1944*, 10.

⁴⁶² Laplasse Jan. Inventarissen van de archieven van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade Fidelio, de VZW Witte Brigade (Fidelio), de PVBA Home Marcel Louette en het persoonlijk archief Marcel Louette. Archief- en Documentatiecentrum Witte Brigade (Fidelio) Antwerpen, 2001, 3.

⁴⁶³ Acht spoorweglieden waren actief bij de Witte Brigade Fidelio in de regio Londerzeel en werden gerekruteerd en/of stonden onder leiding van Jozef Maria Walschap, bankwerker bij de NMBS. Drie spoormannen en Walschap zelf hielpen tijdens de bevrijdingsgevechten mee aan de gevangenneming van 360 Duitse soldaten op 4 september

van nog enkele andere leden.⁴⁶⁴ De groepen grepen naar een zeer breed assortiment aan actievormen om zich vaderlandslievend op te stellen. Omdat de Witte Brigade tussen de herfst van 1943 en de lente van 1944 rake klappen krijgt van het Duitse repressie-apparaat, zou haar rol bij de bevrijdingsgevechten in 1944 volgens Fabrice Maerten niet overdreven groot zijn geweest.⁴⁶⁵ Ongeveer 1/3de van haar leden werden opgepakt en van de 700 gedeporteerden kwamen er slechts 400 levend terug.⁴⁶⁶ Van de 125 verantwoordelijke figuren, wisten er slechts 44 uit de handen van de bezetter te blijven. De drie afdelingen die in deze studie aan bod komen blijven hiervan echter zeer goed gespaard en niemand van de bestudeerde leiders werd gearresteerd. Daarom waren in deze afdelingen enkele spoor mannen in staat om een hand toe te steken bij de bevrijding.⁴⁶⁷

De Witte Brigade: de Hombeekse sectie onder leiding van Alfons Lauwens

Spoorwegbediende Alfons Lauwens was de stichter en leider van de Hombeekse sectie van de Witte Brigade Fidelio, die 36 mannen en 12 vrouwen telde en tot de sector N.028 behoorde.⁴⁶⁸ Hombeek was de zesde gemeente waar een sector van de Witte Brigade Fidelio werd opgericht.⁴⁶⁹ Behalve Alfons Lauwens zelf werkten in deze sectie Alfons Leemans, Jos Van Geel en Gustaaf Van Camp voor de NMBS.⁴⁷⁰ Geen van hen, noch Lauwens zelf stond in directe verbinding met verzetsleden uit de andere netwerken in deze analyse.⁴⁷¹ Indirect was er wel een gemeenschappelijk contactpersoon. Alfons Lauwens gaf aan de pastoor Adolphe Nobels, voor de lijn VN 131 van Luc-Marc, inlichtingen aangaande herstelde locomotieven en onderscheidde zich door een plan van de hulpwerkplaats van Mechelen te bezorgen, wat zeer gegeerd was.⁴⁷² Nobels stond voor de ontsnapingslijn Comète in contact met Van de Plas en Mertens, spilfiguren voor het inlichtingsnet Bayard.⁴⁷³ Deze contacten wijzen echter niet op een duurzame of strategische uitwisseling van diensten.

De Witte Brigade zette sterk in op de verdeling van het tweetalig sluikblad Steeds Verenigd – Unis Toujours. In totaal verschenen 80 nummers van dit blad, met daarnaast nog eens tal van pamfletten.⁴⁷⁴ Dankzij hun mobiliteit waren spoorlieden in staat om bij te dragen aan de verspreiding van het krantje vanuit de Antwerpse provinciehoofdstad naar verder afgelegen regionen in de provincie en zelfs daarbuiten.⁴⁷⁵ Bij 2/3de van de spoorweglieden in de Witte Brigade vermeldt het dossier dat zij sluikkranten verdeelden. Alfons Lauwens leider van de Hombeekse sectie, nam zelf het initiatief om sluikbladen te verspreiden, vanaf de eerste fase in 1941 tot de bevrijding. Hij ontving de bladen van 'Steeds Verenigd' via Paul Meyskens door wie hij was aangeworven. Doorheen de oorlog

⁴⁶⁴ CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Van der Poorten Hector, dossier nr 3945.

⁴⁶⁵ Maerten, *Was opa een held?*, 55.

⁴⁶⁶ Boeva, *Witte Brigade (Fidelio) 1940-1944*, 46.

⁴⁶⁷ Maerten, *Was opa een held?*, 55.

⁴⁶⁸ Geert Clerbout, "Zij die niet terugkeerden, het verhaal van vijf politieke gevangenen die bezweken onder de Nazi-terreur, 1940-1945," (s.d.): geraadpleegd 11.02.2023, <https://www.academia.edu/>; Stadsarchief Mechelen, SAM, Modern Archief, Hombeek, Brief van Alfons Lauwens aan de gemeente, 22 mei 1946.

⁴⁶⁹ Laplasse, Inventarissen van de archieven van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade Fidelio Witte Brigade, 3.

⁴⁷⁰ CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Van Camp Gustaaf (28.11.1887) nr

⁴⁷¹ In het dossier van Alfons Lauwens wordt een persoon genoemd met de naam Jan Mertens. Het is niet zeker of het over dezelfde Jan Mertens gaat die actief was in de sectie van Mies Madeleine (sector René De Baets) van het net Bayard, dan wel of het over een naamgenoot ging.

⁴⁷² CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Lauwens Alfons (19.2.1890), dossier nr 2686.

⁴⁷³ CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Nobels Adolphe (29.5.1905), dossier nr 311.; Adriaens, *Partizaan Storms*, 71.

⁴⁷⁴ Boeva, *Witte Brigade (Fidelio) 1940-1944*, 14.

⁴⁷⁵ Kevin De Bodt, "Het gebroken verzetsaureool. De witte brigade en het verzet als actieve speler in de strijd om de herinnering" (Masterproef, Universiteit Gent, 2009), 74.

verhoogde het aantal uitgedeelde bladen door Lauwens van een 20-tal per maand in 1941 tot een 75 à 100-tal per maand in 1944.⁴⁷⁶ In het totaal verschenen er van het blad een 200-tal exemplaren per maand in 1941 tot een 3000 in 1944.⁴⁷⁷ Deze aantallen wijzen op een groot succes. Van de meeste bladen worden tussen de 100 en 1000 exemplaren per maand gedrukt en de meeste zijn een kortere levensduur beschoren. Vanwege de hoge pakkans, vallen ze ten prooi aan Duitse repressie en verdwijnen ze tezamen met hun redacteurs.⁴⁷⁸ Om het risico hierop te verkleinen, vernemen we over Alfons Lauwens dat hij de sluikbladen regelmatig aan zijn werkmakers bezorgde zonder dat zij door hadden van wie de bladen kwamen. Om niet op te vallen koos hij ervoor de bladen 's morgens of 's avonds onder de deur te schuiven bij mensen thuis of op akkervelden te leggen. Op die manier moesten de personen elkaar niet in levende lijve ontmoeten. Het was duidelijk niet het geval dat binnen één afdeling iedereen meteen rechtstreeks in contact stond met elkaar. Ditzelfde fenomeen stelden we eerder al vast bij andere netwerken. Bij de Syndicale Strijdcomités wist Albert Franckx bijvoorbeeld ook niet aan wie Alfons De Paepe sluikbladen bezorgde. Evenmin waren Aloïs Rosseel en Arthur Van Winghe van de Nationaal Koninklijke Beweging op de hoogte aan welke andere collega's in het Arsenaal Edgard Steffens de sluikbladen doorgaf. Lodewijk Verdickt, die van in het begin medestrijder was bij de NKB, wist ook al niet aan wie Edgard Steffens, ijzerdraaier bij de NMBS de valse eenzelligheidskaarten doorgaf die hij van hem kreeg. Partizanenleider Jan Neutjens tot slot, gaf sluikbladen door aan andere mensen, die ze op hun beurt doorgaven. Maar hij liet zelfs tegen zijn eigen broer, aan wie hij sluikkranten meegaf om te bussen, niet weten voor wie die bladen bedoeld waren.⁴⁷⁹ De getuigenis van Hendrik Van Ussel over de organisatie van sluikpers sluit aan bij deze vaststelling: "Al die medewerkers vormden een keten van mensen die elkaar niet kenden of mochten kennen."⁴⁸⁰

Voor hij de Hombeekse sectie van de Witte Brigade oprichtte, was Alfons Lauwens reeds vanaf september 1940 actief voor het Belgisch Legioen (het latere Geheim Leger) samen met spoorwegagent Jos Van Geel, zijn collega en één van zijn trouwste medewerkers tijdens de bezetting. Vanaf 1941 werden er bovendien via de lijn VN 131 en de lijn VN 5 8/A/8 van het net Marc inlichtingen doorgegeven over de spoorlijn Mechelen-Dendermonde en het Arsenaal. Jos Van Geel, nam deze uit Mechelen mee naar Kapellen, waar zijn dochter de documenten overnam en aan René Kenis in Antwerpen bezorgde.⁴⁸¹ Na zijn overplaatsing van Mechelen naar het station Antwerpen-Centraal in april 1942, bleef Van Geel in nauw contact met Alfons Lauwens. Vanaf dan nam Maria Van Camp, de vrouw van Alfons Lauwens, de taak op zich om als koerierster de documenten tot bij Van Geel te brengen in Antwerpen. Wanneer Maria ziek was, stuurde Lauwens zijn 14-jarige zoon op weg met de bezwarende documenten. Maria Van Camp is zelf ook officieel erkend.⁴⁸² Tijdens een Duitse razzia bij hen thuis in Hombeek waarschuwde zij de bevriende weerstanders uit hun straat hiervan, opdat ze zichzelf snel in veiligheid zouden brengen. Alfons Lauwens bleef bovendien sluikbladen bezorgen aan Van Geel die ze in Antwerpen vermenigvuldigde. Op zijn nieuwe werkplaats benaderde Jos Van Geel een oude bekende van in het Mechelse Arsenaal, die hij in vertrouwen nam bij het helpen drukken en verspreiden van de sluikbladen.

De Hombeekse sectie hield zich van 1941 tot september 1944 bezig met de observatie van het spoorwegverkeer van de Duitse Wehrmacht. Ze verschaften inlichtingen nopens herstelde

⁴⁷⁶ DAO, persoonsdossier Lauwens Alfons (19.2.1890), PC 615383 kal 9438.

⁴⁷⁷ De Bodt, "Het gebroken verzetsaureool," 73.

⁴⁷⁸ Maerten, *Was opa een held?*, 54.

⁴⁷⁹ DAO, persoonsdossier Neutjens Jan (15.8.1907), PP AD 2031 kal 2638.

⁴⁸⁰ DAO, persoonsdossier Collaer Frans (27.3.1905), PC 602304 kal 10782.

⁴⁸¹ CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Van Geel Jos (17.11.1894), dossier nr 4043.

⁴⁸² CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Van Camp Maria (31.7.1893), dossier nr 3767.

locomotieven in de Hulpwerkplaats in Mechelen en slaagden er in 1942 in het plan van de hulpwerkplaats in Mechelen buit te maken. Behalve via het doorgeven van sluikpers en inlichtingen zorgde de Hombeekse sectie ervoor dat de bezetter op de meest uiteenlopende manieren werd gehinderd. Op Lauwens' initiatief werd overgegaan tot actie door benzine met chemische stoffen en suiker onbruikbaar te maken of tanks te laten leeglopen. Onder zijn leiding legde de afdeling volgende activiteiten aan de dag: het opstellen van valse eenzelligheidskaarten, koolzaad vernietigen, saboteren van Duitse treinen met kolen, houtstapels verbranden, steun verlenen aan werkonwilligen of andere onderduikers en opsporen van geallieerde vliegeniers.⁴⁸³ Vanaf juli 1944 met de nakende bevrijding in zicht werden verkenningen uitgevoerd en plaatsten ze versperringen tegen vijandige vliegtuigen en puntnagels tussen de stenen. Te vermelden is dat medestrijder Ivo Van Tolhuyzen (vermoedelijk zelf geen werknemer bij de NMBS) tijdens de bevrijdingsperiode deelnam aan een overval op een transport van de Wehrmacht, waarbij alle Duitse soldaten krijgsgevangen werden gemaakt.⁴⁸⁴

De Witte Brigade: de sector van Hector Van der Poorten in Mechelen

Vanaf juni 1942 begon handelaar-fabrikant Hector Van der Poorten als sectoroverste een groep samen te stellen die 38 man zou tellen.⁴⁸⁵ In juni 1943 sloot hij NMBS-werknemer Leopold Schoeters aan, die hem meteen bijstond om nieuwe rekruten te vinden. Dankzij hem werd de sectie versterkt met een 20-tal nieuwe leden, waarvan minstens 7 spoor mannen.⁴⁸⁶ Nog andere nieuwe leden werden door spoorwegbediende Frans Heynderickx aan Schoeters getipt. Heynderickx verschaftte inlichtingen over verkeer per trein en autokaravanen en bewaakte tijdens de bevrijdingsgevechten de brug bij de "Plaisance" samen met spoorman Alfons Hayette en Jozef Adriaens.⁴⁸⁷ Alfons Hayette kende Pieter Thonet van de Partizanenwerking onder Jan Neutjens, maar in welke context is onduidelijk. De leden in de sector van Van der Poorten verstoorden de planning van de werkzaamheden in de Centrale Werkplaats van de NMBS te Mechelen, bijvoorbeeld door het slecht afwerken van wisselstukken en door het opstellen van valse werkbons voor 25 000 à 30 000 werkuren.⁴⁸⁸ Leopold Schoeters bezorgde regelmatig sluikbladen, bestemd voor alle aangesloten leden en 'betrouwbare vaderlanders'. Daarnaast gaf hij militaire inlichtingen van belangrijke waarde door, ontpopte zich als kettingoverste en plande hij sabotagedaden. Alle door de groep verzamelde inlichtingen aangaande militaire zaken en treintransporten werden bij Van der Poorten gecentraliseerd, waarna hij ze op zijn beurt doorgaf aan het Hoofdkwartier. De groep bood hulp aan werkweigeraars, Engelse vliegeniers, Joden, en andere personen die op de hielen gezeten werden

⁴⁸³ Emiel Amandus Leemans, die sinds september 1943 voor de NMBS was beginnen werken, trad vanaf maart 1944 toe tot de sectie. Hij moest reeds twee maanden later, begin mei 1944 onderduiken in Heffen, omdat hij verdacht werd de aanslag gepleegd te hebben op de gemeentesecretaris van Hombeek. CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Leemans Amandus, (28.7.1921), nr 2712.

⁴⁸⁴ Het spreekt voor zich dat de soldaten van de Wehrmacht bewapend waren, al is het onduidelijk hoeveel Duitsers hierbij werden overmeesterd en welke bewapening zij meedroegen. CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Lauwens Alfons (19.02.1890), dossier nr 2686.;

⁴⁸⁵ CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Van der Poorten Hector, dossier nr 3945.

⁴⁸⁶ Vanaf mei 1942 was Schoeters lid geweest van het Geheim Leger. CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Schoeters Leopold (29.5.1892), dossier nr 3406.

⁴⁸⁷ Bij Frans Heynderickx thuis werden vergaderingen gehouden met een verantwoordelijke van de lijn K van Bayard, maar in welke mate het hier een bestendige samenwerking betrof, is onduidelijk. CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Heynderickx Frans Boudewijn (22.3.1900), dossier nr 3945.; CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Hayette Alfons (17.10.1893), dossier nr 3945.

⁴⁸⁸ CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Pouliart Alfons (26.05.1892), dossier nr 3243.

door de bezetter.⁴⁸⁹ Henri Van der Elst, die onder het commando van Georges Mertens de leiding van de sabotagecel in Hofstade waarnam, kreeg hulp en raad van Hector Van der Poorten toen hij zich verscholen hield in Hever. Uiteindelijk is de Duitse repressie hem toch fataal geworden, net als voor zijn broer Frans en diens zoon Henricus Van der Elst.

Naar aanleiding van de dynamitering van het seinhuis in Muizen op 20 november 1943 door Partizanen uit Boortmeerbeek, waarschuwde Leopold Schoeters Frans Heynderickx en Lambert Pickaerts van de Witte Brigade ervan dat een verrader over 40 namen van mogelijke gijzelaars beschikte. Voor hen hing een verblijf in Breendonk en eventuele deportatie naar een concentratiekamp boven het hoofd. Beide heren hebben deze waarschuwing doorgegeven opdat andere leden en vooraanstaanden zich tijdig in veiligheid konden brengen. Bij de bevrijdingsgevechten toonde Van der Poorten zich met zijn groep paraat. Drie spoor mannen leverden een bijdrage door bruggen te bewaken en veilig te stellen voor de passage van de Engelsen, de Engelse tanks te gidsen, of Duitse anti-tankkanonnen weg te trekken.

De Witte Brigade: de sector Mechelen-Muizen onder leiding van John Williams

John Williams, ijzerdraaijer bij de NMBS, was pas 19 jaar oud toen hij samen met meubelmaker Emiel Bruyninckx aan de basis lag van drie sectoren van de Witte Brigade Fidelio: sector 061 in Londerzeel, sector 078 in Duffel en sector 027 in Muizen-Mechelen. De sector 027, geleid door Williams, telde minstens vijf spoorweglieden. Eén van hen was wapenbroeders Georges Schoeters, transcripteur bij de NMBS. Hij gaf inlichtingen door over het spoor, die terecht kwamen bij Emiel Bruyninckx. In de eerste helft van 1943 lijfde Williams vier spoorwegmannen in bij de sector Muizen-Mechelen.⁴⁹⁰ Zij legden zich in de eerste plaats toe op het doorgeven van orders, militaire documenten en sabotagemateriaal. Opmerkelijk is de wijze waarop zij handig gebruik maakten van hun positie bij de NMBS om verzetsdaden te stellen. Spoorwegbeambte August De Cock en tijdopnemer Gustaaf Byl gaven als verbinding agents info door over transporten, nummers van rytuigen en locomotieven in het Arsenaal, afweergeschutstellingen en plannen van depots, om via John Williams uiteindelijk Londen te bereiken.⁴⁹¹ Williams zelf stal plannen van stations, die door de Duitsers waren getekend.⁴⁹² Dankzij hem kwamen plattegronden van het Arsenaal en de Erla-werkhuizen in Mechelen, van het rangeerstation in Muizen en van cruciale spoorwegverbindingen, terecht bij de bevoegde diensten in Londen. De Cock observeerde het treinverkeer op de lijn naar Leuven en in het rangeerstation van Muizen. Hij rapporteerde over het afweergeschut in de regio. Bovendien maakte hij de verbinding mogelijk ten gunste van Williams en verbrandde hij strooibriefjes van de SS.

Bankwerker Edmond De Paepe en ijzerdraaijer Jozef Maes vernielden zeldzame meettoestellen, zoals manometers.⁴⁹³ De Paepe had reeds op zelfstandige basis ervaring opgedaan met materiële

⁴⁸⁹ Emiel Smekens, assistent bij de NMBS, zorgde ervoor dat een zekere Vander Auwera kon onderduiken. Mogelijks is dit Georges Vander auwera die onder het gezag van Mertens stond in de sectie K.8 van Bayard. CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Smekens Emiel (26.05.1892), dossier nr 3243.

⁴⁹⁰ John Williams nam ook de leiding over de verbindingen tussen deze sectoren en het hoofdkwartier. Hij hielp geallieerde vliegeniers en Russische krijgsgevangenen door hen te huisvesten en hen over te brengen naar een volgende schuilplaats. CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Williams John (20.6.1922), dossier nr 4700.

⁴⁹¹ CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier De Cock August (23.3.1905), dossier nr 1577.; CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Byl Gustaaf (17.12.1923), dossier nr 1302.

⁴⁹² ARA, bestand Gewapende Weerstand F 1944, persoonsdossier Bruyninckx Emiel (29.8.1907), doos nr 74, dossier nr 596.

⁴⁹³ CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier Maes Jozef Jacob (9.1.1924), dossier nr 2823.;

beschadiging, toen hij saboteur werd in deze sector.⁴⁹⁴ Door de herstelling slecht na te kijken, moesten de locomotieven na korte diensttijd terug binnen voor herstel. Bij de bevrijdingsgevechten in 1944, waagden deze vijf spoormannen zich in het strijdgewoel, terwijl de eigen regio reeds bevrijd was, of de bevrijding zo goed als stond te gebeuren. Spoorwegaarbeider John Williams nam zelf de leiding over een strijdgroep te Mechelen, die werd ingezet bij de bevrijding van Antwerpen.

Samen met Emiel Bruyninckx had Williams tijdens de bezetting een ontsnappingslijn opgezet tussen de sector in Londerzeel en de Mechelse sector, waardoor vijf parachutisten en acht Russische krijgsgevangenen werden verder geholpen naar de bevoegde diensten te Brussel. Williams zelf had tijdelijk huisvesting gegeven aan twee Russen en bracht daarnaast nog in opdracht van Bruyninckx een Amerikaanse vliegenier over naar Strombeek. Alle piloten kwamen veilig aan in Engeland. Bruyninckx' echtgenote was kettinoverste en bracht als koerierster sluiipers, sabotagemateriaal, wapens en springstoffen over en daarbovenop nog eens meer dan 480 militaire documenten tussen de sector Mechelen en meer dan zes andere sectoren.⁴⁹⁵ Haar taken bevestigen nogmaals de hypothese dat vrouwen in het verzet vaak worden ingeschakeld als koerierster, maar haar rol als kettinoverste en haar bedrijvigheid is wel bijzonder. Samen met haar echtgenoot Bruyninckx verleende ze bijstand aan geallieerde soldaten en Russische krijgsgevangenen.

Een balans van de Mechelse netwerken

De Mechelse verzetsnetwerken met spoorweglieden in de rangen, waren gebonden aan een brede waaier van organisaties, die bovendien een enorm veelzijdige verzetsactiviteit aan de dag legden. Hoeveel gewicht het NMBS-personeel in de Mechelse regio nu precies in de schaal werpt tegenover de spoorweglieden in andere regio's en andere beroepsgroepen is moeilijk om in algemene termen te beoordelen. Maar in absolute zin hebben zij zeker een verschil gemaakt. Daarvan getuigen de erkenningsdossiers die ik binnen mijn mogelijkheden met bijkomende rapporten of onderzoeksverslagen heb geverifieerd. Conform met de totale populatie in deze studie droegen de spoorweglieden bij vanuit hun expertise en positie bij de NMBS, maar zij beperkten zich allerminst tot verzet tegen de NMBS. Bij de gewapende weerstand waagde elke verzetskern zich aan minstens drie verschillende soorten verzet. Inlichtingen, sluiipers, sabotageacties en het helpen van werkweigeraars waren de meest wijdverbreide activiteiten.

De spoorweglieden van het Onafhankelijkheidsfront engageerden zich binnen deze veelzijdige verzetsbeweging in het humanitair verzet door werkweigeraars en de families van politieke gevangenen financieel te ondersteunen. In het bijzonder de arsenaalwerkmannen voelden zich aangetrokken door het ruime aanbod propagandabladen die het O.F. uitgaf. De meest actieve spoorweglieden hielpen zelfs bij het drukken en het uitdelen. Via de Syndicale Strijdcomités riepen de spoormannen hun via sluiikbladen en pamfletten hun werkmakkers op tot tegenwerking. Daarnaast bouwden in het Arsenaal de spoorarbeiders De Voster en Burgos een Partizanenafdeling uit. Ze verwierven de sympathie van collega's die hen niets in de weg legden bij het beschadigen van treinmaterieel, zelfs in tegendeel. De meest overtuigde werkmakkers sloten zich aan om de strijd te voeren via propaganda en sabotage.

⁴⁹⁴ CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier De Paepe Edmond (5.9.1918), dossier nr 1802.; Frans Burgos was in contact met een zekere "De Paepe (Fidelio)". Mogelijks gaat het over Edmond De Paepe van de Witte Brigade Fidelio, maar hierover kon ik geen zekerheid bekomen.

⁴⁹⁵ CegeSoma, bestand Witte Brigade, persoonsdossier De Queeckers Yvonne Maria Jan (5.7.1908), dossier nr 3267.

Binnen elke groepering in deze netwerkanalyse verzamelde het NMBS-personeel informatie over het spoor. Maar in de secties van de netten Marc, Bayard en Tegal vinden we de specialisten terug van het inlichtingenwerk. In het net Marc werd in de sectie VN/E43 onder leiding van technisch inspecteur bij de NMBS Pierre Devos doelbewust ingezet op de rekrutering van NMBS-personeel. De agenten van deze sectie volgden het bevel vanuit Londen om zich niet aan vormen van gewapende weerstand te wagen. De geallieerde top wilde vermijden dat de vermenging met gewapende weerstand tot een ontmanteling van het netwerk zou leiden en zij haar inlichtingenbron zou verliezen. De secties van Marc en Bayard hielden zich aan deze richtlijn. De sectie van Tegal onder Charles Block daarentegen pleegde de hele oorlog door actieve sabotage. Hoewel de voornoemde inlichtingsnetten door experts werden geleid, maakten ook de spoormannen in de Mechelse afdelingen van de Witte Brigade en het Geheim Leger bijzonder waardevolle inlichtingen over.

Hoe minutieus, volledig of spitsvondig de bezorgde inlichtingen ook waren, als Londen er niet zinvol mee aan de slag ging, leverde het geen effectief resultaat op. Voor het eigenhandig bestrijden van de bezetter op het terrein, kunnen de Partizanen van Boortmeerbeek het meeste bewijsmateriaal voorleggen. Zij wisten zich uit de slag te trekken, zonder aangewezen te zijn op wapendroppings en steun van Londen. Pas na het contact met Groep G beschikten ze over iets meer materiële middelen en legden ze contact met een geparachuteerde Engelse saboteur. Hun chef Mertens hield een uitwisseling van inlichtingen met Bayard in stand, waar beide diensten de vruchten van plukten. Ze stelden herhaaldelijk spoorlijnen en andere installaties buiten werking, met nefaste gevolgen voor het treinverkeer van korte en langere duur, tot frustratie van de Duitse ordediensten. Tal van werkweigerars werden aan rantsoeneringsbonnen geholpen door hun zegelacties, waarmee de verplichte tewerkstelling in Duitsland kon vermeden worden.

Het Geheim Leger en de Witte Brigade toonden zich heel bedreven inzake diverse sabotagetechnieken, die net als bij de Partizanen zeker niet exclusief tegen het spoorverkeer waren gericht. Bij de Witte Brigade onderscheidden de spoormannen zich bovendien door inlichtingen over de militaire transporten en stationsplannen. De groep van Jules Van Velthoven van het Geheim Leger bezorgde gelijkaardige informatie, alsook gegevens over luchthavens. In de eerste plaats de Partizanen onder leiding van Mertens, maar ook de Witte Brigade Fidelio en het Geheim Leger, gaven hulp en onderdak aan een aantal piloten en krijgsgevangenen die in streek van Mechelen waren verzeild. Dankzij hun steun wisten meerdere piloten opnieuw Engeland te bereiken. Dergelijke ontsnappingslijn in stand houden vergde coördinatie en veel moeite, maar had wel een effectief resultaat. Dankzij de inspanningen konden de piloten verslag uitbrengen aan de bevoegde diensten en ingezet worden in nieuwe missies. Enkel de spoorweglieden die afhingen van de Witte Brigade Fidelio en het Geheim Leger leverden een significante bijdrage aan de bevrijdingsgevechten.

Wat betreft de organisatie- en samenwerkingsvormen zijn er enkele algemene terugkerende patronen. Hoewel men veelal moest inspelen op onverwachte situaties waardoor er in wisselende samenstellingen werd geopereerd, bleef het ook binnen de gewapende weerstand zeldzaam dat er voor een sabotageactie meer dan 10 of 15 leden werden opgetrommeld, wat reeds als een aanzienlijk aantal werd beschouwd.⁴⁹⁶ In de inlichtingsnetten Marc, Bayard en Tegal daarentegen, opereerden de agenten veelal volgens een vastliggende structuur met dezelfde kettingoverste en onder-agenten. Een verbinding buiten de sectie kon in principe in opdracht van een overste. Of de veiligheidsprincipes effectief nauwer werden opgevolgd dan in de gewapende weerstand is lastig vast te stellen in de bronnen. Toch kan men zich moeilijk van de indruk ontdoen dat de organisatie binnen deze inlichtingsdiensten planmatiger verliep. Wellicht correspondeert dit beeld wel met de

⁴⁹⁶ Adriaens, *Partizaan Storms*, 182.

historische realiteit. Echter, het is niet uit te sluiten dat de erkenningsdossiers hierop hun stempel drukten. De dossiers van de inlichtingsagenten bevatten voorgedrukte sjablonen die de indruk wekken van een strakke organisatie. De dossiers van de gewapende weerstanders daarentegen bevatten algemeen gesproken meer documenten waarbij de getuige het eigen verhaal vertelt zonder gebonden te zijn aan gerichte vragen. Bijgevolg roep dit het beeld op van een organisch gegroeid verzet, onderhevig aan toevallige omstandigheden.

Essentieel in mijn netwerkanalyse, was de onderlinge contacten in kaart te brengen. Alhoewel het een te artificieel onderscheid zou opleveren om het hele scala aan samenwerkingsvormen in een al te strak schema thuis te brengen, zie ik grosso modo twee soorten contacten. Enerzijds kwamen er contacten tot stand tussen individuele leden vanop elk niveau in het netwerk, wat voordeel opleverde voor het verzet of voor henzelf. Anderzijds konden de leiders heel gericht naar een strategische samenwerking zoeken, buiten de eigen afdeling, of daartoe opdracht geven. Indien de constructie werd opgezet door een leider, had zij invloed op meerdere agenten lager in de piramide. Beide soorten van samenwerking waren meestal verboden vanuit de absolute top van de groepering. Vanuit Londen was er de onderrichting aan de inlichtingsnetten uitgestuurd om niet alleen contact buiten de eigen sectie te vermijden (externe compartimentering), maar ook binnen de eigen sectie zo weinig mogelijk omgang te hebben met andere agenten (interne compartimentering).⁴⁹⁷ Op die manier wilde men voorkomen dat bij een lek het hele netwerk zou worden opgerold. De top van de groeperingen van de gewapende weerstand hanteerde doorgaans eenzelfde filosofie. De weerstanders zondigden regelmatig tegen deze regels.⁴⁹⁸ Beide tactieken, enerzijds de compartimentering strikt naleven, anderzijds de coördinatie met andere netwerken voor doelgerichte acties, hadden hun voordelen. Welk van beide strategieën uiteindelijk het voordeligst was voor het verzet, is moeilijk te beantwoorden.

We zagen dat de collega's bij de NMBS regelmatig terecht kwamen in hetzelfde verzetsnetwerk. In welke mate de specifieke hiërarchische werkrelaties bepalend waren bij de organisatie van deze en andere verzetsdaden, kon ik niet éénduidig vaststellen. Opmerkelijk is dat vier arbeiders uit het arsenaal binnen het verzet een leidende positie innamen: Frans Burgos en Jean De Voster van een Partizanenwerking, John Williams van de Witte Brigade en Frans Rosseel van de Nationaal Koninklijke beweging. Williams en Rosseel waren op hun 20 jaar bovendien nog piepjong om deze grote verantwoordelijkheid op te nemen. De archiefdocumenten toonden de hiërarchische relaties binnen het verzet, maar helaas kreeg ik geen inzicht in de hiërarchische relaties binnen de NMBS, nodig om beide structuren te kunnen vergelijken. Binnen het Onafhankelijkheidsfront, de Syndicale Strijddcomités en de Partizanenwerking rond Frans Burgos spreekt men steeds over zijn 'werkmakkers'. Het is een mogelijke aanwijzing dat het werkmilieu en het verzetsmilieu in elkaar vloeiden, en zij hun medewerkers als hiërarchisch gelijke zagen. Nieuw onderzoek, eventueel op basis van nog andere archiefbronnen, zal mogelijks meer antwoorden bieden op de vraag of de hiërarchische relaties binnen de NMBS bepalend waren bij de organisatie van het verzet. In 1942 vond een decentralisatie plaats binnen de NMBS, waardoor er meer autonomie bij de diverse ondergeschikte diensten kwam te liggen.⁴⁹⁹ Evenmin kon ik uitmaken of deze hiërarchische reorganisatie een invloed had op de relaties binnen het verzet.

⁴⁹⁷ Debruyne, "La maison de verre," 173-180.

⁴⁹⁸ Eerder historisch onderzoek over de inlichtings- en actiediensten in de regio Mechelen toonde reeds aan dat sommige agenten lid waren van meerdere netten of op zijn minst in contact stonden met de leden van andere netten, hoewel formeel verboden. Maarten Janssens, "Analyse van de inlichtingskernen," 75.

⁴⁹⁹ Van Doorslaer, et al., *Gewillig België*, 564.; Archief NMBS, Jaarverslagen van de Raad van Beheer 1940-1944.

Nochtans was het zeker geen uitzondering dat de spoor mannen in het verzet samenwerkten met de gekende collega's. In de schoot van vier netwerken was het spoorwegpersoneel zelf de draaischijf van een, weliswaar kleine, samenwerkingsentiteit. In twee gevallen was de reeds bestaande band als collega beslissend en gaf deze vrij spontaan aanleiding tot samenwerking. Dergelijke dynamiek ontstond binnen een Mechelse afdeling van de Partizanen en een werking van de Syndicale Strijdcomités. Voor beide was de werkomgeving het Arsenaal. Anderzijds werd er door de sectie VN/E43 in het inlichtingsnet Marc en door de sectie van Charles Block in het net Tegal heel doelgericht gerekruteerd bij de NMBS.⁵⁰⁰ Bij een vijfde samenwerkingsverband zocht het Geheim Leger toenadering met agenten van Marc en Tegal. Deze samenwerkingsverbanden synthetiseer ik hier.

De overlap tussen de werkrelaties bij de NMBS en de verzetsrelaties kwam het duidelijkst tot uiting binnen enerzijds de Syndicale Strijdcomités en anderzijds de Partizanenwerking, geleid door Jean De Voster en Frans Burgos. Hun verzet bestond voornamelijk uit materiële sabotage en sluikpers. Het Arsenaal bood voor beide verzetsvormen de ideale opportuniteiten. Jean De Voster en zijn vertrouwde collega Frans Burgos wisten een groep werkmakers te overtuigen zich bij de Partizanen te voegen. Bovendien kregen zij bij de vernielingen steun van andere sympathisanten op de werkvloer. Door moedwillig slechte controles, ongeschikte wisselstukken en simpelweg vernielingen, bleef het materiaal langer buiten dienst of moesten de treinstellen snel terug binnen voor herstel. Op de Centrale Werkplaats riepen de Syndicale Strijdcomités via sluikbladen op tot dergelijke sabotage. Op die manier ontstonden er clusters waarbij de wereld van het verzet en de wereld van de NMBS door elkaar liepen.

Doelbewuste en functionele rekrutering kan zich nauwelijks duidelijker uiten dan het geval was binnen de sectie VN/E43 van Pierre Devos bij Marc en de sectie van Charles Block bij Tegal. Hoewel de sectie van Pierre Devos in Mechelen volledig was samengesteld uit spoorwegpersoneel, is het niet bevestigd dat de agenten toetraden op vraag van een rechtstreekse collega. Wat betreft de secties van Marc, Tegal en ook Bayard, is het zelfs niet helemaal duidelijk of en hoeveel andere agenten gekend waren binnen de eigen cel. Opmerkelijk is de strategische samenwerking, waarbij enkele agenten van de inlichtingsnetten Marc en Tegal zich niet aan deze regels van externe compartimentering. Zij werden benaderd door Karel Kops, die in opdracht van Gaston Verbrugge zijn bij zijn collega's rekruten zocht die konden voorzien in volledige inlichtingen over het spoor.

Binnen de gewapende weerstand was een strikt interne compartimentering praktisch veel minder houdbaar en kon dit zelfs contraproductief zijn. Bij grotere operaties plaatste men bij voorkeur enkele medestrijders op de uitkijk om alarm te slaan bij gevaar. Om elkaar dekking te geven had men nood aan wapens, die net als de springstoffen of ander sabotagemateriaal aangeleverd moesten worden via het netwerk. Deze dynamiek trad duidelijk op binnen de Partizanengroep van Jan Neutjens, en de Partizaneneenheid uit Boortmeerbeek onder Georges Mertens. Beide groepen deden voor hun operaties geregeld beroep op wapenleveringen, afkomstig van respectievelijk het Antwerpse en het Leuvense Partizanenkorps waar ze onder vielen.

De verschillende samenwerkingsvormen die werden blootgelegd, openden mogelijkheden tot het doelgericht op elkaar afstemmen van de acties, waarvan getuige de samenwerking tussen de Partizanen en Groep G. Voor de arsenaalwerkmannen dienden de sluikbladen als een bindmiddel om elkaar aan te moedigen tot sabotage en tegenwerking tegen de gemeenschappelijke vijand. Het was geen uitzondering dat de arsenaalwerkmannen met een vrij uitgebreid aantal werkmakers in verbinding stonden binnen het netwerk. In de wederzijdse voordelen die een betrekking inhield,

⁵⁰⁰ Hierbij is het echter niet zeker dat de collegiale band doorslaggevend was bij de rekrutering.

schuilden tevens gevaren. Wanneer een leider werd aangehouden, kon dit het netwerk grotendeels lamleggen, zeker wanneer alle kennis over de verbindingen gecentraliseerd was bij slechts één chef. De verstrengeling van contacten vergrootte de kans een lek of verraad, waardoor een einde werd gemaakt aan het verzet. En nog veel erger: aan het leven van heel wat mensen.

Figuur 21. Het organigram op de volgende bladzijde toont het totale overzicht van de Mechelse verzetsnetwerken die in deze studie aan bod kwamen, met de belangrijkste spoorweglieden, aansturende figuren en andere medewerkers. Het organigram toont steeds de contacten tussen de verzetslieden, niet tussen de groepen. Wanneer twee personen verbonden zijn, kenden zij elkaar in het kader van verzetsactiviteit. Hoe groter het symbool bij de persoon, hoe hoger de positie waarop deze zich bevond en hoe meer invloed zijn beslissingen uitoefenden. De kleuren van de symbolen wijzen op de verschillende verzetsgroeperingen. De pijl vertrekt opnieuw bij de persoon die aanwerft en wijst in de richting van de persoon die werd gerekruteerd.⁵⁰¹ De personen met hun naam in het blauw, waren tijdens de bezetting in dienst van de NMBS.

Het organigram maakt enkele van onze vaststellingen duidelijker zichtbaar. De spoorweglieden kwamen terecht in verscheidene - in principe los van elkaar - opererende groepen. Het aantal kennissen binnen de eigen groep was doorgaans een stuk groter dan de contacten daarbuiten. Toch waren contacten tussen de leden van verschillende groepen geen grote uitzondering. Deze impliceerden zeker niet noodzakelijk dat de verschillende groepen in een strategisch samenwerking in stand hielden. Heel wat onderlinge contacten hadden geen gevolgen voor de andere leden.

Toch was er in enkele gevallen sprake van een strategische uitwisseling van diensten. Een voorbeeld hiervan is Georges Mertens die de inlichtingen van sectie K.8 aanwendde voor de partizanenstrijd en omgekeerd partizanen inlichtingen liet doorspelen aan Charles Van de Plas.

Er zijn slechts twee secties waarvan de leden niet rechtstreeks in contact stonden met de leden van een andere groep uit deze studie. Dit zijn de Hombeekse sectie van de Witte Brigade, onder leiding van spoorman Alfons Lauwens, en de sectie in het net Tegal, geleid door Charles Block.

Het netwerk van het Mechelse Onafhankelijkheidsfront, de Nationaal Koninklijke Beweging en de Gewapende Partizanen van Korps 0.33 vertonen de meest hechte samenhang. Vermoedelijk drukten de archiefbronnen hierop hun stempel. De erkenningsdossiers van de weerstanders via de sluikpers en van de politiek gevangenen boden veel inzicht in de verwevenheid tussen de leden van deze drie afdelingen. Om het statuut van de van weerstander via de sluikpers en het statuut politiek gevangene te verkrijgen, werd men aan een strengere controlecommissie onderworpen. Dit resulteerde in het feit dat veel meer getuigen werden opgeroepen om de controlecommissie te kunnen overtuigen, in vergelijking met bij het statuut van gewapend weerstander. Het is plausibel dat in de andere netwerken een even grote of grotere samenhang bestond, maar deze niet is neergeschreven in de archiefbronnen.

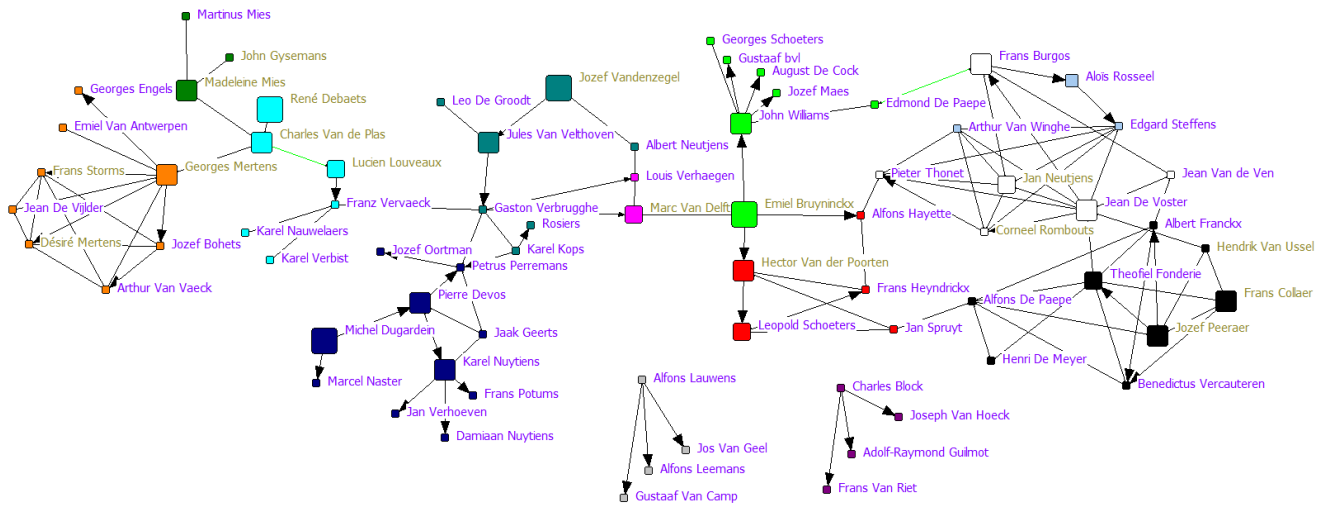
Zoals de visualisatie weergeeft werd in de sectie van Pierre Devos exclusief personeel van de NMBS gerekruteerd.

Mogelijks was John Gysemans, in de sectie van Madeleine Mies, de verbindingspersoon tussen Marc Van Delft en Emiel Bruynincks, maar dit kon ik niet verifiëren. Ik heb ook geen volledige zekerheid of

⁵⁰¹ Ik had niet voor alle leden zekerheid door wie ze werden gerekruteerd. Daarom staat niet bij elke persoon een pijl.

Frans Burgos in zijn erkenningsdossiers verwijst naar Edmond De Paepe, die in contact was met leider John Williams, of een naamgenoot.⁵⁰²

Figuur 21.

⁵⁰² Frans Burgos meldde dat hij samenwerkte met een zekere “De Paepe Fidelio”. Mogelijks bedoelt hij daarmee iemand met de naam “De Paepe” die voor de Witte Brigade Fidelio streed. Dit zou Edmond De Paepe kunnen zijn die actief was in de sector van John Williams in de Witte Brigade.

Sabotageacties tegen deportatietreinen

De “Spooktrein”

Ongeveer 1400 overgebleven politieke gevangenen uit de gevangenis van Sint-Gillis werden op 2 september 1944, op een deportatietrein gezet naar de concentratiekampen.⁵⁰³ Door allerlei vertragingmechanismes kon de trein maar aan een slakkengangetje Brussel verlaten. Het personeel bleef tijdens de rit moedwillig hinderlijke smoesjes invoeren en rond middernacht is men nog niet voorbij Mechelen geraakt. Doordat de waterpompinstallatie in Mechelen reeds was uitgeschakeld door de Partizanen van Boortmeerbeek op 2 februari 1944, kon de locomotief niet meer op de efficiënte manier water bijtanken in het station. Dit noopt hem tot een omweg naar Muizen.⁵⁰⁴ Het personeel in regio blijft voor vertraging zorgen. In de stelplaats van Leuven zorgde spoorman Karel Dylst van het Geheim Leger er naar eigen zeggen voor dat de hoofdleidingschakelaars van de rem werden uitgeschakeld en dat de watervoorraad op was. Hij stuurde het personeel naar huis. Indien de trein Leuven zou bereikt hebben, zou men ook hier niet kunnen bijtanken.⁵⁰⁵ Uiteindelijk kunnen de Duitsers toegeven aan een compromis. De inzittenden van de trein, waaronder de twee bevriende spoormannen en Partizanen Jozef Bohets en Arthur Van Vaeck. Hoe kan deze succesvolle verzetsdaad onder het oog van strenge Duitse bewaking nu verklaard worden? Het welslagen van deze daad van verzet is voor een groot deel te danken aan het lef en de creativiteit van enkele verzetslui bij het spoor.⁵⁰⁶ Zij voelden zich ongetwijfeld door elkaar gesteund. Ze zagen in dat door voldoende getreuzel en oponthoud de kans reëel was dat de gevangenen gered konden worden, wat aanleiding gaf tot beredeneerde daden van verzet. De spooktrein is het symbool geworden van verzet door het spoorwegpersoneel.

Op 4 september 1944 voorkwamen gewone burgers, dankzij hun alerte reactie en spontane samenwerking dat een andere trein met politieke gevangenen vanuit Diksmuide zijn route naar de concentratiekampen kon verderzetten.⁵⁰⁷ Zowel het spoorwegpersoneel bij de Spooktrein als de bevolking van Diksmuide had goede hoop op een succesvolle afloop, met de naderende geallieerde legers in zicht. In Frankrijk vond een gelijkaardige sabotageactie plaats tegen een transport, ook – en wellicht niet toevallig – wanneer de bevrijding in zicht was.

⁵⁰³ Carleer, *De strijd langs lijn 53*, 206.

⁵⁰⁴ Adriaens, *Partizaan Storms*, 170.

⁵⁰⁵ Volgens zijn verklaring kon de trein met gevangenen om 21u 's avonds niet verder rijden uit een station.⁵⁰⁵ Aangezien de trein nooit in Leuven is gepasseerd, moet Karel Dylst hier een ander station bedoelen dan het station van Leuven. Wat er mogelijk is gebeurd, is het volgende. Op één of andere manier verneemt Karel Dylst het nieuws dat er een treintransport met gevangenen vertraagd wordt door sommige spoorwegbedienden aan boord van de trein en in naburige stations. Hij neemt preventief de beslissing ervoor te zorgen dat de watervoorraad in het station van Leuven op is en de dienstverlening verminderd wordt door het personeel naar huis te sturen. Op die manier kan de trein geen water komen bijtanken in Leuven. Dit is natuurlijk maar een veronderstelling, maar lijkt plausibel, gelet op het brede draagvlak dat aanwezig was onder het treinpersoneel om de trein zoveel mogelijk te vertragen. De spoorlieden voelden zich vermoedelijk door elkaar gesteund in hun ondermijnende acties. Verklaring onder eed door Dylst Karel, Kessel-Loo, 10.5.1947, uit het dossier: Sectie Classified Archives, ADIV, bestand Geheim Leger, persoonsdossier Timbal Jacques (10.9.1899), dossier nr 407926.

⁵⁰⁶ Carleer, *De strijd langs lijn 53*, 208.

⁵⁰⁷ André Gysel en Brecht Schotte, *Trein van de hoop* (Leuven: Davidsfonds, 2012), 197-198.

XXste Konvooi

Wie had gehoopt om in deze scriptie een nieuw onontdekt verhaal te lezen over een gesaboteerde deportatietrein, moet ik helaas teleurstellen. Tijdens mijn archiefonderzoek vond ik geen enkele sabotage of poging daartoe tegen een Joods treinkonvooi uit Mechelen of tegen de transporten van politieke gevangenen en weerstanders. Evenmin vond ik een bron terug waaruit blijkt dat er over de deportaties werd gerapporteerd naar Londen of naar andere instanties.

De Wehrmacht Verkehrs Direktion integreerde de Joodse transporten in 1942 in het reeds bestaande systeem van de militaire transporten.⁵⁰⁸ De inhoud van de militaire transporten stond niet ter discussie. Daardoor konden de Jodentransporten richting Auschwitz worden ingelegd, zonder dat dit een groot discussiepunt werd. Toch is het onvoorstelbaar dat zo een Joods konvooi door het treinpersoneel als 'normaal' ervaren werd.⁵⁰⁹ Zowel Partizaan Jozef Bohets, assistent in het vormingsstation van Muizen, als Albert Neutjens, klerk bij de NMBS en lid van het Geheim Leger, namen in treinstations brieven aan van de Joodse gevangenen die gedeporteerd werden. Bohets, die zelf nog dagenlang in een beestenwagon had verbleven in mei 1940, kon zich de situatie van de Joden goed inbeelden.⁵¹⁰ Een aanzienlijk deel van de personeelsleden moet op de hoogte zijn geweest dat er transporten plaatsvonden met Joodse gevangenen die op zijn minst aan een ellendig lot waren overgeleverd. Het is overigens zo goed als zeker dat de machinisten bij alle 28 Joodse konvooiën Belgen waren. Waarom kwam er van het personeel geen protest of pogingen tot sabotage? We zagen bijvoorbeeld reeds dat de straf die machinist Louis Godfrin opliep in Landen, omdat hij geweigerd had een Duits munitietransport te verzorgen, niet overdreven zwaar was. Toch zijn dergelijke openlijke daden van verzet schijnbaar heel zeldzaam. Hierin kan het meegespeeld hebben dat het niet algemeen bekend was dat de deportatie voor de meeste Joden een gewisse dood betekende, zeker in de beginperiode van de Joodse transporten, vanaf augustus en het najaar van 1942.⁵¹¹

Het verhaal van de sabotageactie tegen het XXste Joodse Konvooi uit de Kazerne Dossin in april 1943 tussen Boortmeerbeek en Haacht is ons inmiddels welbekend. Bij de uitvoering van de operatie werd niet gecoördineerd met het plaatselijke verzet. Hoe kunnen we nu verklaren dat er geen enkele andere poging tot sabotage werd ondernomen tegen een Jodentransport uit België of zelfs uit heel West-Europa?

Deze vraag kwam tijdens mijn onderzoek nog meer naar de oppervlakte, toen ik in de archiefbronnen las dat de sabotagegroep van machinist Jacques Timbal een Duitse munitietrein met zes Duitse soldaten wist te overmeesteren in de loop 1944. Ivo Van Tolhuysen medestrijder van spoorman Alfons Lauwens van de Witte Brigade, hielp eveneens mee aan de geslaagde overval van een Duitse militaire trein tijdens de bevrijdingsgevechten.⁵¹² Het leidt geen twijfel dat de Duitsers op deze treinen bewapend waren, maar het is niet ondenkbaar dat de bewaking van deze militaire treinen in 1944 was afgenomen in vergelijking met de voorgaande periode.⁵¹³ Als machinist kon Timbal zich vermoedelijk beroepen op kennis van collega's in verband met het aantal Duitsers aanwezig de trein. Het is plausibel dat de groep waarvan Ivo Tolhuysen deel uitmaakte, moed kreeg door de nakende bevrijding.

⁵⁰⁸ Van Doorslaer et al., *Gewillig België*, 580.

⁵⁰⁹ Van Doorslaer et al., *Gewillig België*, 577.

⁵¹⁰ Adriaens, *Partizaan Storms*, 39.; Gesprek door Ward Adriaens met Jozef Bohets.;

⁵¹¹ Adriaens, *Partizaan Storms*, 48.

⁵¹² CegeSoma, Bestand Witte Brigade, persoonsdossier Lauwens Alfons (19.2.1890), dossier nr 2686.

⁵¹³ Gesprek met Jos Decelle op 19.5.2023.

Om een Joods konvooi te doen stoppen via een directe sabotage, moeten we in rekening nemen dat deze transporten werden vergezeld van een Duitse bewakingsescorte.⁵¹⁴ Gelet op de riskante situatie, gebrek aan coördinatie met het plaatselijke verzet en de minimale voorbereiding, lijkt de sabotageactie van het XXste konvooi een toevalstreffer te zijn geweest. Niettemin getuigt ze van enorm veel moed, daadkracht en koelbloedigheid. De complete afwezigheid van gelijkaardige pogingen kunnen we zien als een bijkomende aanwijzing dat de weerstanders beredeneerd handelden en zich enkel aan acties waagden die een reële kans op succes hadden.

⁵¹⁴ Gesprek met Ward Adriaens. De bewaking werd na de sabotageactie van het XXste konvooi nog opgevoerd. Michiels en Van den Wijngaert, *Het XXste transport naar Auschwitz*, 77, 97.

Synthese en krachtlijnen

Het spoorwegpersoneel, dat zich heel actief toonde in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, bevond zich op het kruispunt van twee werelden. Hierin werd de toon gezet door spoormannen – met de nadruk op mannen – wiens dagelijkse realiteit enerzijds bepaald werd door de positie bij de NMBS, anderzijds door het bestaan als weerstander. Zij dienden een overheidsbedrijf, dat de ruggengraat van de economie vormde en zich niet kon onttrekken aan de strategische machtsfactoren op hoog politiek niveau. Om het land te behoeden voor een nieuw economisch dieptepunt in dezelfde eeuw, rolden de Belgische autoriteiten een politiek van het minste kwaad uit. Vanuit haar imperialistische agenda, zag de Duitse bezetter van zijn kant in hoe essentieel het was dat het enorme potentieel van het dichte Belgische spoorwegnetwerk ten volle werd benut, om een bestendig, groot Duits Rijk te realiseren. In juni 1940, was het spoorwegpersoneel massaal terug in dienst getreden, als knecht van twee meesters - een Belgische en een Duitse - die hiertoe opriepen. De arbeiders bij NMBS vormden de meest omvangrijke groep, samen met hen waren de bedienden ruim vertegenwoordigd. Hoge ambtenaren en leidinggevenden waren veel zeldzamer in het verzet. Zij waren de arbeidskrachten die diensten leverden aan de vijand, maar net in deze context lagen de mogelijkheden om de bezetter te treffen voor het grijpen. Vanuit haar werkomgeving was het personeel in staat dagelijks interessante observaties te verrichten en treinapparatuur te schaden. Dit spanningsveld had evenzeer zijn effect in de omgekeerde richting: om als weerstander de kansen op dergelijke verzetsdaden open te houden, moest men tot op zekere hoogte het dagelijkse werkritme aanhouden en was een al te principiële weigering van de dienst niet opportuun.

Het ondermijnen van de werking binnen het eigen staatsbedrijf kon aanleiding geven tot bijkomende tegenstrijdige consequenties. Enkele spoorweglieden werden na de oorlog bekeurd of tijdelijk afgedankt door de NMBS omwille van hun subversieve handelingen. Dit staat in fel contrast met het honoreren en erkennen van weerstanders via de naoorlogse statuten die uitgingen van de overheid. Bovendien werd door de NMBS een regeling getroffen om achterstallige betalingen te vereffenen aan het personeel dat omwille van verzetsactiviteiten niet in dienst was kunnen blijven. Hierdoor komt het sterke vermoeden bovendien dat de naoorlogse omgang van de NMBS met de weerstanders afhing van de vraag of zij het eigen bedrijf hadden gesaboteerd.

Waarschijnlijk is er geen andere historische periode waarin zoveel spoorlijnen en zoveel rollend materieel werd vernield op dergelijk klein grondgebied als België. De erkenningsdossiers van 284 spoorweglieden tonen aan dat zij hierin ontegensprekelijk een hand hadden en de ruime mogelijkheden tot verzet in de dagelijkse werkomgeving bij de NMBS hebben benut. Ofschoon wij de indruk kunnen hebben dat spectaculaire treinontsporingen of ontploffingen met enorme ravage het meest effect hadden, gaf het NMBS-personeel veel frequenter uiting aan haar subversieve ideeën via relatief kleine daden van verzet. Tegenwerking binnen het bedrijf uitte zich het sterkst via materiële beschadigingen in de ateliers, in het bijzonder in de Centrale Werkplaatsen van Mechelen en Leuven, twee gigantische fabriekscomplexen. Het personeel pleegde sabotage door wisselstukken van locomotieven te vernielen, remslangen door te snijden en de vloeistof in de oliebusen onklaar te maken, waardoor de treintrafiek vertraging opliep en in het honderd werd gestuurd. Terwijl het spoor vanaf de herfst van 1943 vaker geviseerd werd dan voorheen, heeft de belemmering van een vlot treinverkeer de grootste impact gehad na de landing in Normandië. Het spoornet lamleggen heeft vanaf dan directe repercussies voor het Duitse Rijk, die voor de bevoorrading van haar troepen aan het Westfront de efficiënte Belgische spoorlijnen wenste te gebruiken. De verzetsgroepen speelden hierop in en de drie laatste oorlogsmaanden na de geallieerde landing vormen op vlak van spooracties een hoogconjunctuur.

De doelgerichte rekrutering van het NMBS-personeel op basis van hun uitstekende positie, manifesteerde zich het duidelijkst binnen de inlichtings- en actiediensten. Het spoorwegpersoneel met een hogere rang dan arbeider en de leeftijd van 30 jaar gepasseerd, heeft het meest gunstige profiel om de observaties door te geven langs de lijn. Met het oog op specifieke en volledige inlichtingen, rekruteerden de Mechelse netwerken zeer gericht bij de NMBS. Het personeel was vanuit zijn dagelijkse werkomgeving zelf het best in staat om op regelmatige basis observaties uit te voeren. Ze getuigden van de vereiste toewijding en precisie om nauwkeurige inlichtingen door te geven. Hierbij moesten ze heel plichtsgetrouw te werk kunnen gaan om de behoefte in Londen aan volledige en regelmatige inlichtingen, te bevredigen. Ze rapporteerden over militaire konvoien, de staat van het rollend materieel, de plattegronden van industriële sites, stations en de uitslag van eventuele bombardementen.

In de uiteenlopende regio's voelden spoorweglieden met een vrij breed, maar mannelijk profiel zich aangetrokken om zich niet te voegen naar de eisen van de bezettende mogendheid. Dit fenomeen vertoont onmiskenbaar een analogie met het verzet in België in de ruime zin. Maar vooral versterkt het de stelling dat de bijzonder hoge afvaardiging van de beroepscategorie verklaard moet worden vanuit de functionele positie en bijvoorbeeld niet is toe te schrijven aan een lokale situatie. In de analyse van de veertien Mechelse verzetsnetwerken werd bevestigd dat het personeel niet werd aangestuurd vanuit de NMBS zelf. De aansturing vond plaats via de versnipperde opname van het spoorwegpersoneel in verschillende, grotendeels los van elkaar opererende, verzetsgroepen. Toch moet dit model genuanceerd worden. De nood aan inlichtingen over het spoor leidde ertoe dat één sectie volledig was samengesteld uit NMBS-personeel en het kwam tot constructieve samenwerking tussen collega's in meerdere netwerken. De onderlinge collegiale band tussen de werkmakers van het Mechelse Arsenal vormde een vruchtbare bodem voor de organisatie van sabotage en sluikpers. De overlapping tussen werkrelaties en verzetsrelaties brengt ons tot de vraag in welke zin de hiërarchische verhoudingen binnen de NMBS werden gevolgd, dan wel doorkruist. De erkenningsdossiers gaven wel inzicht in de samenwerkingspatronen binnen het verzet en de heersende hiërarchie. Maar pas wanneer we de hiërarchische relaties binnen de NMBS in kaart kunnen brengen, zullen we misschien in staat zijn om te achterhalen of zij bepalend waren voor de organisatie van het verzet.

De Mechelse netwerkanalyse wees op een heel aantal onderlinge contacten, resulterend in clusters van netwerken. Het leidt geen twijfel dat de omstandigheden van de bezetting hun stempel drukten, en ervoor zorgden dat men veelal was aangewezen op improvisatie. Er heerste gevaar om 'ontdekt' of 'verklikt' te worden, met een verplichte geheimhouding tot gevolg. Dit maakte het vaak te moeilijk om een uitgestippelde en doorgesproken politiek in praktijk te brengen en onder controle te houden op alle niveaus van de piramide. Toch kwamen regelmatig contacten tot stand tussen de individuele weerstanders op elk niveau in de piramide. In enkele gevallen leidde een doelbewust gezochte samenwerking tot succes. Beide processen waren gunstig om Londen tot hulp te zijn en zelf de Duitse bezetter te dwarsbomen. En dit deden zij op heel diverse manieren. Zowel voor de weerstanders in het Mechelse als voor de 284 spoorweglieden in de volledige regio geldt dat zij een veelzijdige verzetsactiviteit aan de dag legden. Via inlichtingen, materiële schade en andere vormen van tegenwerking maakte het spoorwegpersoneel in praktijk gebruik van haar gunstige positie. Maar beweren dat zij zich in het verzet louter focusten op de tegenwerking van het overheidsbedrijf en het doorspelen van inlichtingen over het spoor zou onjuist zijn. Sterker nog: niets is minder waar.

De muziek die de spoorweglieden in het verzet speelden, weerklonk niet alleen in veel verschillende orkesten, maar bovendien via tal van diverse instrumenten en in uiteenlopende toonaarden. Spoorweglieden waren in de eerste plaats zeer vurige verspreiders van sluikpers. Een kleiner aantal

van hen engageerde zich op uiteenlopende manieren. Zij zamelden financiële steun voor de families van politieke gevangenen, vernielden infrastructuurwerken, gaven inlichtingen door van militaire aard, hielpen werkweigeraars, geallieerde piloten en buitenlandse krijgsgevangenen ontsnappen of voorzagen onderdak en voedsel voor hen, leverden wapens en munitie of hielden het in een depot, en toonden zich bij de bevrijdingsgevechten paraat om wachtposten te bezetten. Dit spreekt het verklaringsmodel op basis van de functionaliteit niet tegen, maar is er complementair aan.

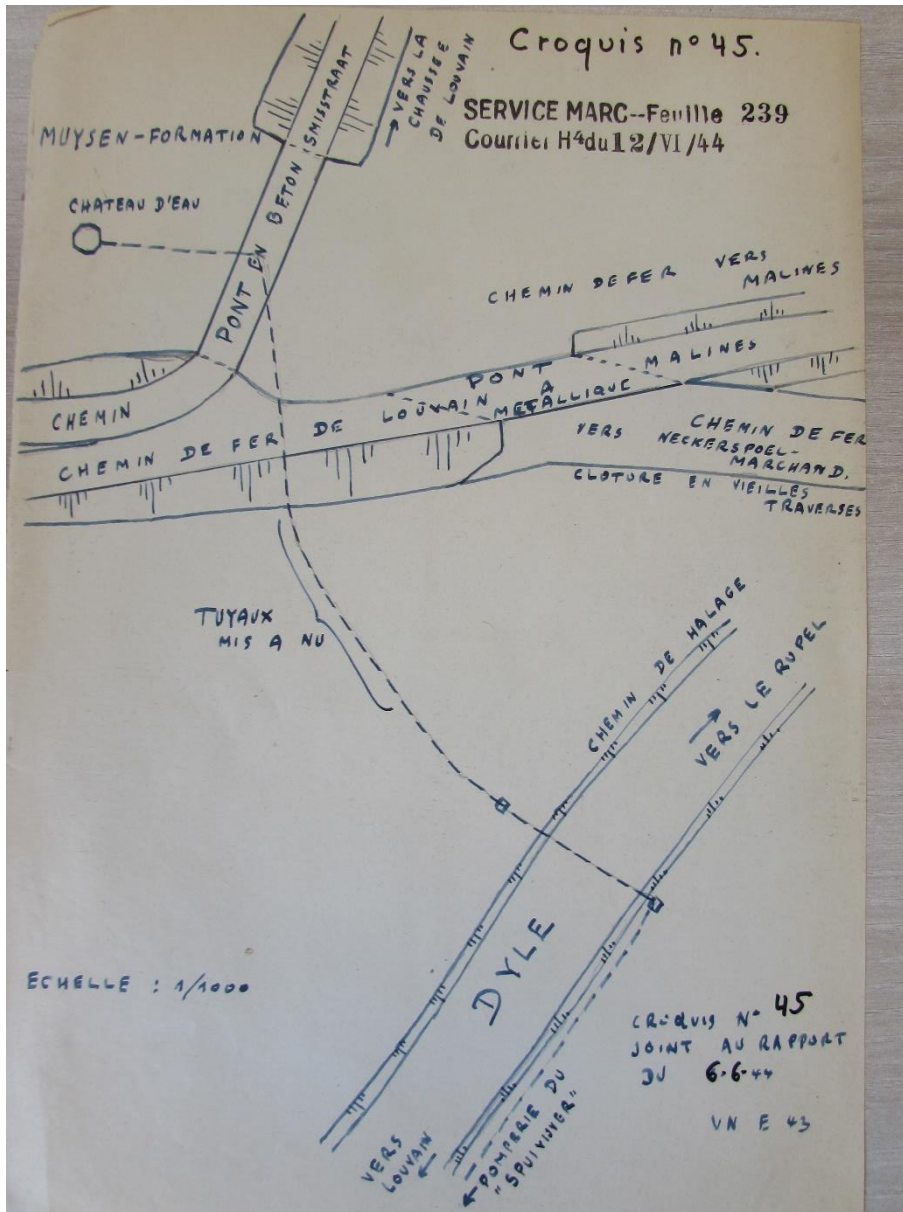
Voornamelijk in het werkmilieu van Mechelse Arsenaal ging het plegen van materiële schade opvallend goed samen met de strijd via het vrije woord, waarmee soms net expliciet tot die sabotage werd opgeroepen. Achter de belangstelling voor een enorm breed assortiment sluikbladen in alle verzetsmiddens, gaat een lange traditie schuil van vrije meningsuiting via de pers in België. In 1831 wordt de vrije pers opgenomen in de Belgische Grondwet, één van de meest progressieve in die periode. Dankzij het democratische bestel in België heerste er in de vooroorlogse periode een grote tolerantie voor uiteenlopende meningen. In dergelijke samenleving is het niet verrassend dat het verzet gedijt in heel diverse middens en via verschillende strategieën.

Historiografisch was het verzet door de werknemers van het spoor nog onontgonnen terrein. Mijn studie bevestigt het sterke vermoeden dat de weerstand binnen een gigantisch bedrijf als de NMBS enorme onderzoeksmogelijkheden aanreikt. Eén van onze verbazende vaststellingen, is de schijnbaar onuitputtelijke massa erkenningsdossiers die het verzetsverleden van de spoorweglieden prijsgeven. De weerstanders bij het spoor, de ideale kandidaten om de bezetter stokken in de wielen te steken, waren eigenlijk nog talrijker dan verwacht. Het betekent dat de kansen om nieuwe inzichten te verwerven over dit verleden, werkelijk voor het grijpen liggen. Duizenden erkenningsdossiers van spoorweglieden en hun medewerkers in het verzet werden nog niet vanuit deze invalshoek bestudeerd.

De spoorweglieden hebben – net als het Belgisch verzet in zijn totaliteit – nooit de militaire dominantie van de Duitse bezetter ernstig aan het wankelen kunnen brengen. Toch hebben zij via talloze daden van verzet getoond zich niet te willen voegen naar de eisen van de onderdrukkende mogendheid en haar nieuwe orde. Zonder de reeds bekende casussen te negeren, ondernamen de weerstanders van het spoor geen pogingen om de deportatietreinen te saboteren. Deze terughoudendheid past binnen een beredeneerd verzet, waarin het geloof een verschil te kunnen maken – al was het maar een klein – meespeelde.

Bijlagen

Bijlage 1. Een plan van het vormingsstation van Muizen en de spoorweg die Mechelen met Leuven verbindt. Dit plan werd bij een rapport van 6 juni 1944 gevoegd, de dag van de landing in Normandië. De agenten van de sectie VN/E43, geleid door Pierre Devos hebben het plan overgemaakt.⁵¹⁵

⁵¹⁵ CegeSoma, bestand 1135, Marc H4. 12.06.44. 186 (bis). Croquis.

Bijlage 2.⁵¹⁶ Dit is het document betreffende de observatie van de militaire transporten door Karel Lodewijk Nuytiens, bankwerker bij de NMBS.

27		SERVICE MARC--Feuille 303		
		Courrier H ⁴ du 12/VI/44		
TRAFIC FERROVIAIRE: transports militaires observés à Malines				
Date	Heure	N ^o train	Direction	Composition
5/6	6.00	682035	de Termonde vers Anvers	27 wagons soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris, 30 autos-camions, 10 autos, 20 charrettes, 4 canons moyens - wagons allemands
	7.50	?	de Bruxelles vers Anvers	8 charrettes, 32 caissons à munitions, 11 avions allemands avariés - wagons allem. et français
	7.42	682037	de Termonde vers Anvers	27 wagons soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris 22 autos-camions, 5 autos, 22 charrettes
	9.01	?	vers Anvers	29 wagons munitions, 2 avions avariés allemands
	11.32	682039	de Termonde vers Anvers	30 wagons soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris, 12 charrettes, 22 autos-camions, 7 autos, 10 caissons à munitions - wag. allem. et français
	16.06	682041	id.	27 wagons cavalieristes de 25 à 30 ans, 22 charrettes, 22 autos-camions, 6 canons moyens
	18.50	682043	id.	27 wagons cavalieristes de 35 à 40 ans, 50 charrettes, 15 autos-camions, 5 autos, 3 canons moyens
	10.35	682038	id.	9 wagons soldats, de 20 à 25 ans, uniforme gris, 44 autos-camions, 20 charrettes, 6 canons moyens, 10 caissons - wag. allemands et français
	20.12	682042	id.	27 wagons soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris, 32 autos-camions, 15 charrettes, 10 canons moyens
	22.24	682044	id.	27 wagons soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris 40 autos-camions, 20 charrettes, 4 canons moyens
6/6	1.15	682045	id.	9 wag. soldats de 25 à 30 ans, uniforme gris, 40 autos-camions, 10 autos, 20 charrettes
	3.10	682046	id.	27 wag. soldats de 30 à 35 ans, uniforme gris, cavalerie, 15 autos, 40 charrettes, 6 canons moyens
	4.10	682082	id.	27 wag. soldats de 35 à 40 ans, uniforme gris, 37 autos-camions, 17 autos, 40 charrettes, 15 canons moyens
	7.50	?	id.	9 wag. soldats de 35 à 40 ans, uniforme gris, 37 autos-camions, 5 autos, 4 canons
	7.14	682047	id.	27 wag. soldats de 25 à 30 ans, uniforme gris, 37 autos-camions, 10 autos, 3 canons
	7.41	682083	id.	9 wag. soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris, 47 autos-camions, 10 autos, 10 caissons
	8.07	682049	id.	27 wag. soldats, de 35 à 40 ans, uniforme gris, 34 autos-camions, 10 autos, 4 canons
	11.52	682051	id.	9 wag. soldats, de 20 à 25 ans, uniforme gris, 37 autos-camions, 10 autos, 4 canons
	14.10	77071	id.	30 wagons fermes, 10 wag. mitraille, 5 pompes
	23.54	682084	id.	27 wag. soldats et chevaux, 40 charrettes
7/6	0.40	1654020	id.	51 wagons allemands canots
	1.00	682054	id.	27 wag. soldats, 5 autos-camions, 7 charrettes
	1.45	682052	id.	27 wag. soldats, 15 autos-camions, 2 DCA
	1.50	77072	vers Termonde	15 autos-camions, 13 wagons fermes allemands
	2.10	682053	de Termonde vers Anvers	25 wag. soldats, 6 autos-camions, 35 charrettes sur wagons allemands
	2.25	682055	id.	7 wag. soldats, 30 autos-camions, 5 autos, 1 canon lourd - wagons allemands
	4.50	682056	id.	25 wag. soldats, 10 autos-camions, 19 charrettes
	5.00	682057	id.	23 wag. soldats, 15 autos-camions, 18 charrettes
	6.34	682058	id.	1 wag. soldats de 35 à 40 ans, uniforme gris, 37 autos-camions, 10 autos

SOURCE: observation par VN E 43/432

VN E 43 / 7-6-44

⁵¹⁶ CegeSoma, bestand 1135, 186 (bis). Trafic ferroviaire-fluvial. 277-313.

Bijlage 3.⁵¹⁷ Dit is het document betreffende de observatie van de militaire transporten door Karel Lodewijk Nuytiens, bankwerker bij de NMBS (vervolg).

SERVICE MARC--Feuille 304
Courrier H⁴du 12/VI/44

28

TRAFIC FERROVIAIRE: transports militaires observés à Malines

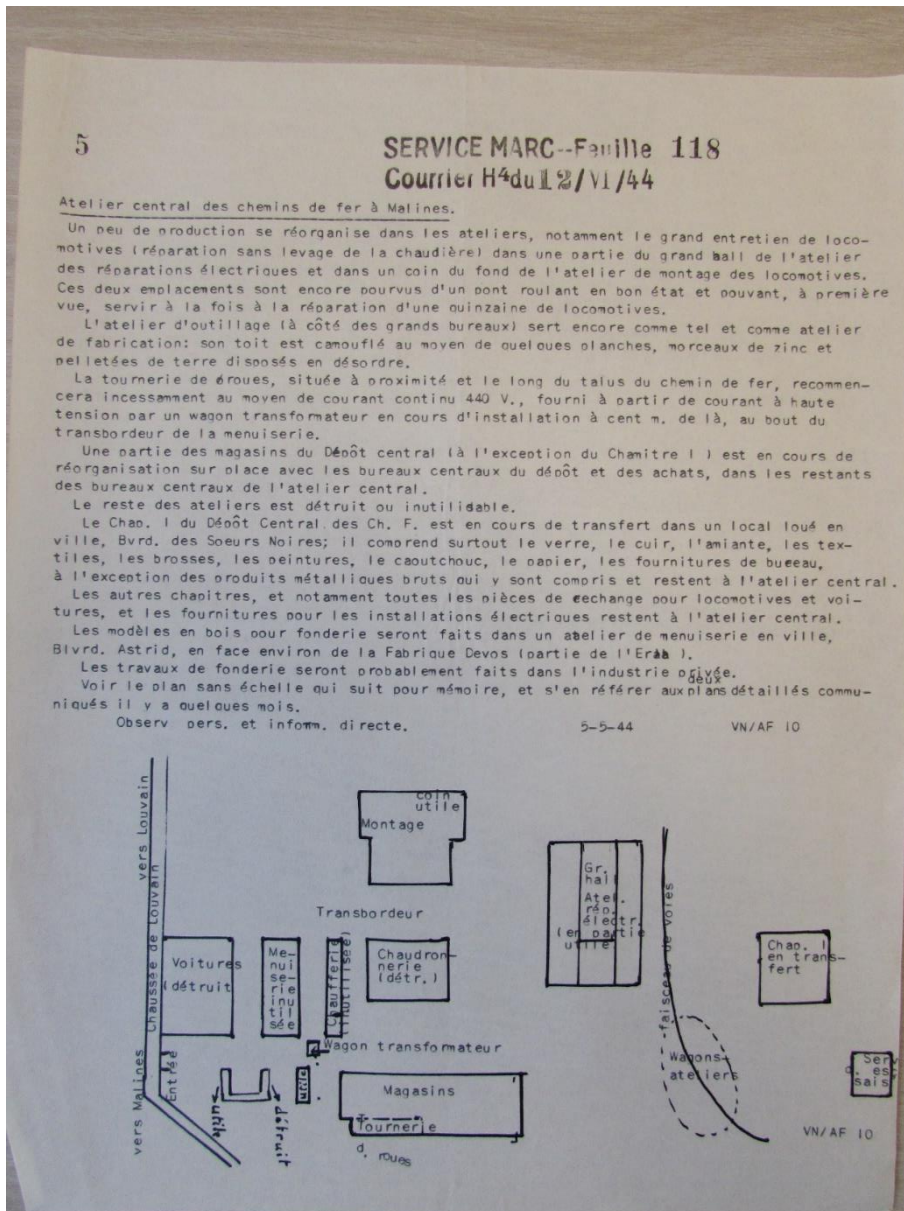
Date	Heure	N ^o train	Direction	Composition
30/5	13.10	?	vers Bruxelles	7 avions avariés, 3 wagons pompes, 19 wagons charbons, 18 wagons vivres
	15.45	?	vers Anvers	10 autos-camions, 3 autos, 2 avions, 9 wagons oranges, 18 wagons fermés (wagons allemands)
	?	5082	vers Termonde	10 wagons soldats de 20 ans, 10 autos-camions, 3 autos, 20 wagons fermés
31/5	15.55	?	vers Anvers	37 autos-camions, 23 fermés allem. et franç.
	23.58	?	vers Termonde	8 wagons-citernes pour transport d'eau, 2 autos-camions, 33 wagons planches
	0.30	212052	vers Termonde	27 wagons fermés et 20 plats allemands et français vides
	3.50	212053	id.	27 fermés et 25 plats allemands vides
	16.13	212051	id.	30 fermés et 20 plats all. et franç. vides
1/6	5.36	18298	id.	40 wagons allemands et français charbons
	13.25	15790	id.	33 fermés, 4 wagons bois, 3 autos-camions
2/6	5.36	18298	id.	40 wagons allem. et franç. charbons
	6.55	?	vers Bruxelles	37 wagons fermés, 2 avions, 1 avion avarie, 6 moteurs d'avions, 4 wagons poteaux en bois, 10 pompes, wagons allemands
	16.28	1477060	de Termonde vers Anvers	33 wagons fermés, 4 wagons soldats de 20 à 25 ans, wagons allemands
	16.41	19865	id.	32 wagons-citernes, 10 fermés, allemands
	17.38	1582034	vers Termonde	29 wagons paille (sous la paille explosifs) 7 wagons allemands et français
3/6	12.55	18024	id.	40 autos, 20 wagons fermés, 4 canons moyens, 4 wagons bois, wagons allemands
4/6	8.20	652025	de Termonde vers Malines et Anvers	4 canons moyens, 27 wagons soldats (cavalerie) de 20 à 25 ans, 50 charrettes, 30 caissons pour poudre (wagons allemands)
	4.54	682024	id.	33 autos-camions, 10 autos, 7 wagons soldats de 25 à 30 ans, wagons allemands
	11.50	682027	id.	37 autos-camions, 10 autos, 7 wag. all. soldats
	15.05	1615024	id.	9 voitures allemandes, 33 wagons prisonniers russes et polonais (wagons all. et belges)
	15.44	682029	id.	8 wagons soldats 20 à 25 ans, 7 tanks lourds, 27 autos-camions, 10 autos - wag. allemands
	16.47	7621902	id.	37 wagons allemands explosifs
	17.15	1582085	vers Termonde	21 wagons paille (couvre munitions?) - wagons allemands et belges
	18.12	116215	id.	train militaire allemand vide
	19.17	682030	de Termonde vers Anvers	27 wagons soldats de 25 à 30 ans (cavalerie) 20 charrettes, 20 autos-camions, 5 autos
	21.27	682031	id.	27 wagons soldats de 25 à 30 ans (cavalerie) 37 autos-camions, 20 autos, 4 canons moyens, 20 charrettes - wagons allemands
	21.40	682032	id.	27 wagons soldats de 25 à 30 ans (cavalerie) 30 autos-camions, 10 autos, 6 canons moyens
5/6	0.12	682033	id.	9 wagons soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris
	4.20	682034	id.	37 autos-camions, 5 autos, 25 charrettes
	4.30	682036	id.	27 wag. soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris, 33 autos-camions, 10 autos, 4 canons moyens, 15 charrettes - wagons allemands
				9 wag soldats de 20 à 25 ans, uniforme gris, 34 autos-camions, 5 autos, 6 canons moyens, 20 charrettes - wagons allemands

SOURCE: observation par VN E 432.

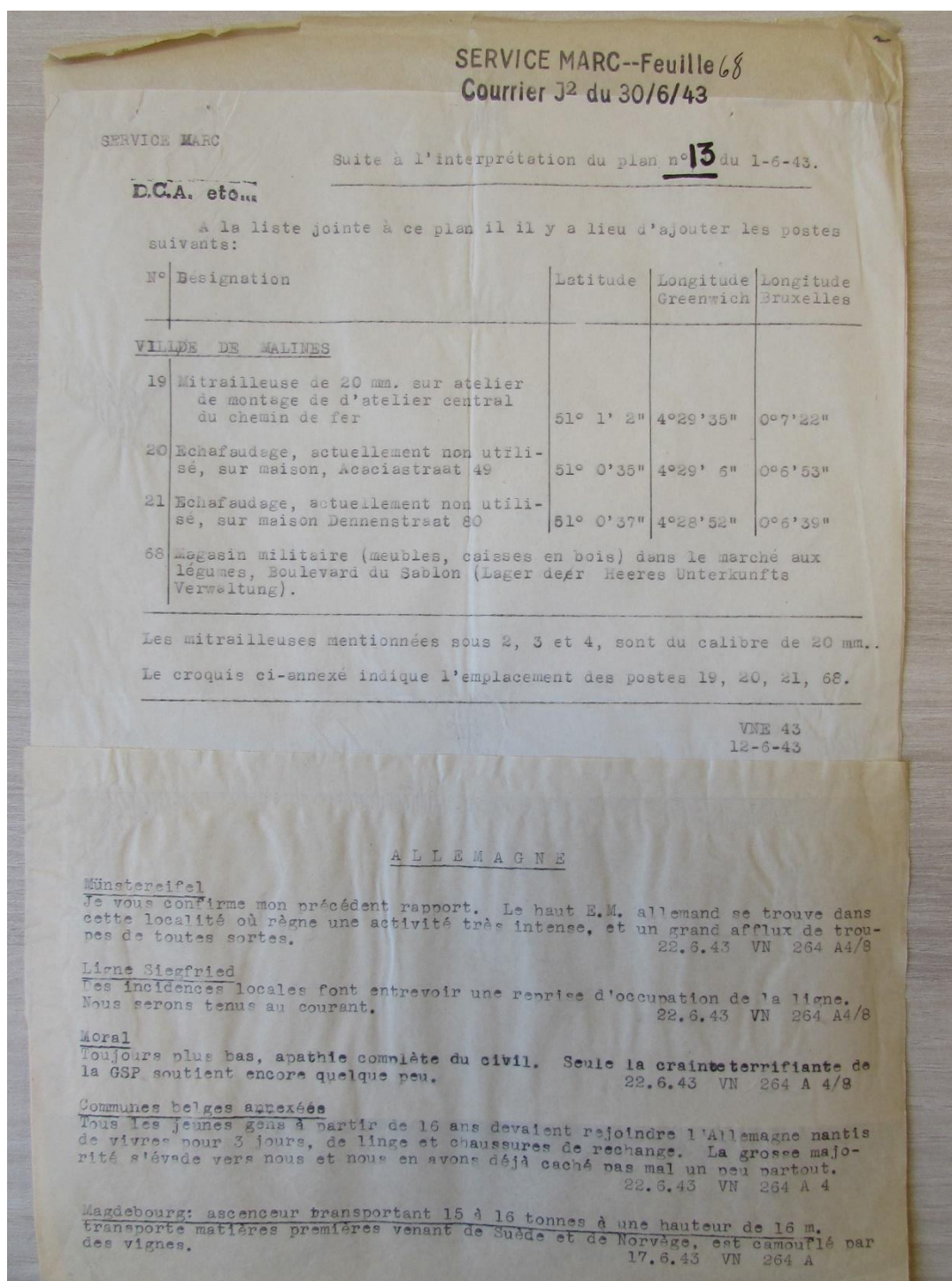
VN E 43 / 7-6-44

⁵¹⁷ CegeSoma, bestand 1135, 186 (bis). Trafic ferroviaire-fluvial. 277-313.

Bijlage 4. De info op dit document werd ingewonnen door Marcel Naster, doctor in de chemie bij de NMBS tewerkgesteld en agent voor de sectie VN/AF van het net Marc.⁵¹⁸

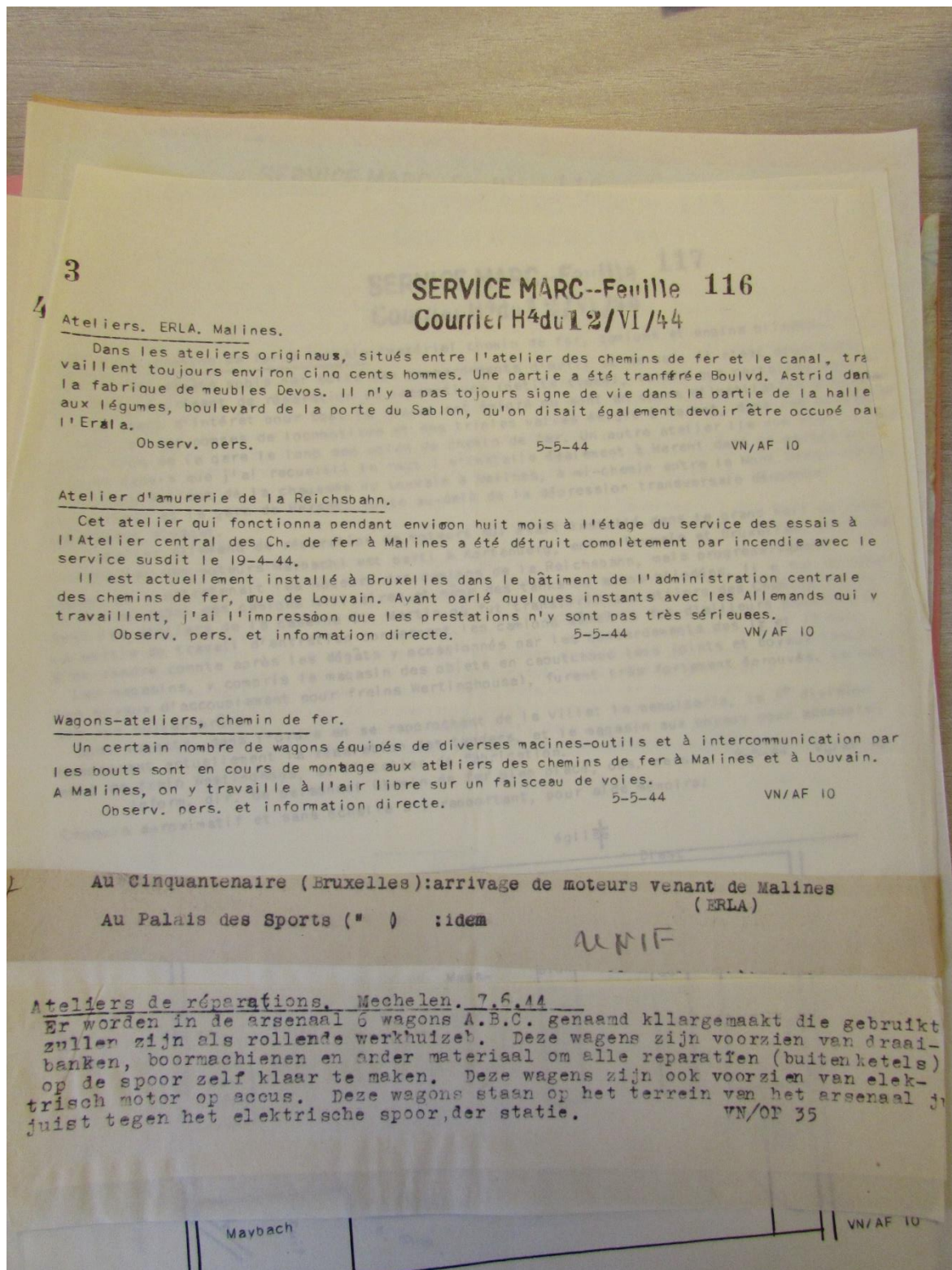

⁵¹⁸ CegeSoma, bestand AA1135, Marc H4 12.06.44. 186 (bis). Defenses installation militaires, objectifs militaires.

⁵¹⁹ CegeSoma, bestand 1135, Marc IZ. 30.8.43. D.C.A., 67-70.

Bijlage 6. Dit document toont inlichtingen die werden ingewonnen door Marcel Naster, agent VN/AF 10 voor het inlichtingsnet Marc.⁵²⁰

⁵²⁰ CegeSoma, bestand AA1135, Marc H4 12.06.44. 186 (bis). Defenses installation militaires, objectifs militaires.

I. C. 232.

UNTERSUCHUNGSBERICHT
VERSLAG VAN ONDERZOEK
RAPPORT D'ENQUÊTE

Seite
Bladzijde
Page

betreffend
betreffende (1) vernieling door ontploffing
relatif à van pompinstelling.

		Anzahl Opfer Aantal slachtoffers Nombre de victimes		
		getote gedood tués	verwun- dets gekwetst blessés	leichtver- wundets gekneusd contus.
Reisende Reizigers Voyageurs				
Bedienstete der Gesell- schaft Bedienden van de Maatschappij				
Agents de la Société Nicht zu der Gesell- schaft gehörende Personen Personen vreemd aan de Maatschappij Personnes étrangères à la Société				

Nr
Nr
N°

ANLAGEN
BIJLAGEN — ANNEXES.

vorgekommen
overkomen
survenu

in
te
à
am
op
le
zwischen
tussen
entre

Mechelen
2/2/44

I.C.nr 7 van de technische Inspectie Mechelen.

I

Op Woensdag 2/2/44 om 7u40 werd het pomplokaal nabij de vaart te Mechelen station vernield door ontploffing. Dit gebouw meet de 5m x 5m x 5m. bevat een centrifugale pomp met een debiet van 60 m3/uur met bijhorende motor en een bord van laagspanning met automatische schakelaar welke ook door de beschadigingen buiten gebruik werden gesteld. De noodleiding van stadswater was daarbij gebarsten. Voor de watervoorziening van het station werd de stoompomp van brandweer Mechelen hebbende een debiet van 80 m3/uur opgevorderd en de centrale werkplaatsen werden door de pomperij thuis gevoed. De rijkswacht de feldgendarmerie en de duitse ueberwachungdienst werden onmiddellijk ingelicht.

II

De daders van deze sabotagedaad zijn onbekend.

III

Nihil

IV

Bedrag der schade : geraamd 33.000.-fr

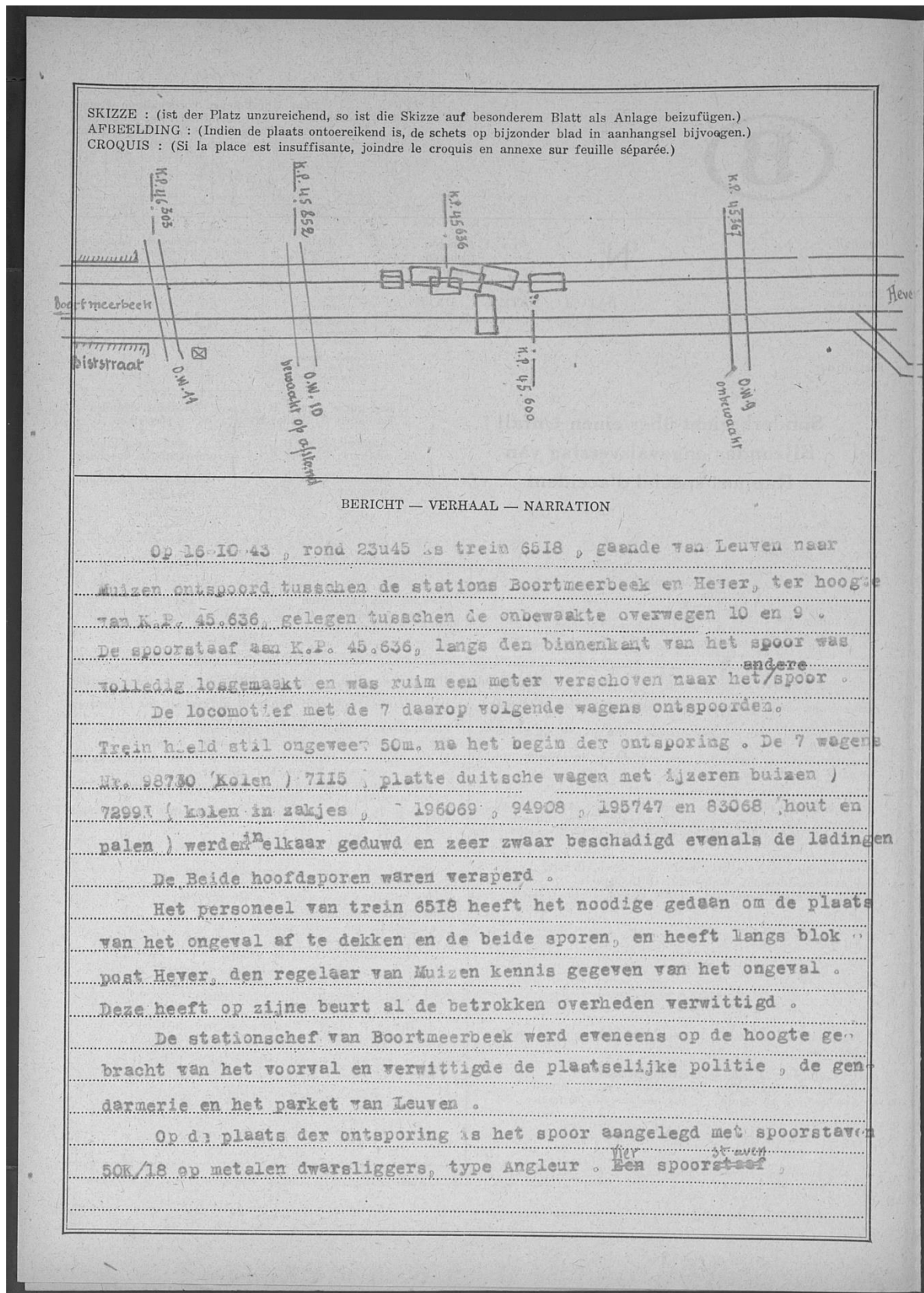
(1) Es sind die den Unfall kennzeichnenden Benennungen (Entgleisung, Zusammenstoss, usw.) zu gebrauchen.
(1) De bewoordingen bezigen tot het kenmerken van het ongeval (onttriggeling, botsing, enz.).
(1) Employer les termes caractérisant l'accident (déraillement, collision, etc.).

(2) Abfassung (siehe Nr. 30 des Reglements vom 1-7-34 über die Unfälle, usw.).
(2) Opstelling (zie nr 30 van het Reglement van 1-7-34 op de ongevallen, enz.).
(2) Rédaction (voir nr 30 du Règlement du 1-7-34 relatif aux accidents, etc.).

Antwerpen, den 4/2/44
T/I
(g) Maes

GANDIBLEU - 4438-442 (11000)

Bijlage 8.⁵²² Dit document is het rapport van de NMBS betreffende een ontsporing door een actie van de bevriende Partizanen en spoormannen/collega's bij de NMBS Jozef Bohets en Arthur Van Vaeck.

⁵²² Archief NMBS. Plaatsnummer.16. "Dienst van de ongevallen. Verslagen 1940 – 1945."

Bibliografie

Archiefbronnen

Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (CegeSoma)

Bestand AA2495

Persoonsdossiers Witte Brigade.

Archieven van de Witte Brigade. 771: inlichtingen over het treinverkeer in Hombeek.

Bestand AA1881

Persoonsdossiers Belgisch Militaire Weerstandorganisatie.

Persoonsdossiers Nationaal Koninklijke Beweging.

Bestand AA1333

Persoonsdossiers Inlichtings- en actieagenten

Bestand AA1970

Nrs. 16, 23, 75, 91, 92.

Bestand AA977

Persoonsdossiers Groep G

41.1 C.F. 25 - effectifs

14.1 Rapport technique. Groupe "G". Septembre 1944 instructions de démobilisation. Rapport technique sur l'action du groupe "G". Complément au rapport général.

14.1 rapport général, 13R: Rapport Général du Groupe G. 13R: extrait du rapport général sur le sabotage ferroviaire (1942).

41.1 C.F. 25 - effectifs

Bestand AA1473 Papiers André Hautain (Groupe G).

nr 3. documents en rapport avec la liquidation du Groupe G: rapport d'action chemin de fer.

nr 2. Dossier confidentiel établi par la Sûreté de l'Etat lors de la liquidation du Groupe G (1946-1947) Les régions de groupe G : R.V: Anvers.

Bestand AA1135

Marc H4 12.06.44. 186 (bis). Defenses installation militaires, objectifs militaires.

Marc H4 12.06.44. Trafic ferroviaire-fluvial. 277-313.

Marc IZ. 30.8.43, D.C.A. 67-70.

Marc H4. 12.06.44. 186 (bis). Croquis.

Bestand AA69

Verslag over de sabotages van het spoorwegennet van de N.M.B.S. Actes de sabotage avec dégâts. 5.01.1975.

Inventaires 25, Archives Luc-Marc/Mill/Zéro, par Etienne Verhoeyen.

Laplasse, Jan. Inventarissen van de archieven van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade Fidelio, de VZW Witte Brigade (Fidelio), de PVBA Home Marcel Louette en het persoonlijk archief Marcel Louette. Archief- en Documentatiecentrum Witte Brigade (Fidelio) Antwerpen, 2001.

Pallas Catalogus, Sabotage door de Gewapende Partizanen [Foto Louis Van Brussel].

Archief Museum van het verzet

Bestand Patriottische Milities

Bestand Gewapende Partizanen

Rijksarchief, Dienst Archief Oorlogsslachtoffers

Bestand PP

Bestand PC

Bestand RC

Sectie Classified Archives, Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid

Geheim Leger. Persoonsdossiers.

Bestand Belgische Nationale Beweging. Persoonsdossiers.

Archief Geheim Leger. Le sabotage – farde 226: Zone II – Etat-Major – Anvers.; ADIV, archief Geheim Leger, Le Sabotage – farde 237: S.N.C.F. – Zone II + III.

Archief Geheim Leger. Le sabotage – Doos 30, farde 231: Zone IV – Secteurs Est & Ouest.

Archief Nationale Maatschappij van de Belgische Spoorwegen

Archief NMBS. Plaatsnummer.9. “Attesten van lidmaatschap bij het verzet - Tweede Wereldoorlog.”

Archief NMBS. Plaatsnummer.16. “Dienst van de ongevallen. Verslagen 1940 – 1945.”

Archief NMBS. Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen, Verslag voorgelegd door de Raad van Beheer aan de Algemene Vergadering van 22 mei 1942. Jaarverslag (1941).

Algemeen Rijksarchief - Ruisbroekstraat

Société Nationale des chemins de fer belges (SNCB). Service du personnel. Dossiers concernant la deuxième guerre mondiale. I 675. IV G. Avis 94 P du 14 novembre 1945.

Bestand F 1944, dossiers van de Gewapende Weerstand

Algemeen Rijksarchief – Beveren-Waas

Uit de inventaris R128A:

-Nr. 933, "Dossier betreffende de onderzoeken door Belgische en Duitse politie- en gerechtelijke overheden naar aanleiding van aanslagen op spoorlijnen. 1943-1944"

-Nr. 1887, "Lijsten van gepleegde roofovervallen, aanslagen met springstoffen, sabotage van spoorlijnen, brandstichtingen, schietpartijen, moordaanslagen e.d. 1944"

Internetbronnen

Coeckelbergh, Paul. "Het verzet in Oud-Heverlee: aanslag op een Duits treintransport op 31 juli 1943. Geschied & Heemkundige Kring Oud-Heverlee vzw en Erfgoed Meerdael. Geraadpleegd 24.02.2023. <https://www.geshemkringoh.com/>.

"Enkele historische weetjes over de wijk Arsenaal," Stadsarchief Mechelen, geraadpleegd 3.05.2023. <https://stadsarchief.mechelen.be/>.

Maerten, "Vrouwen in het verzet," CegeSoma, geraadpleegd 5.02.2023, [https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/vrouwen-in-het-verzet.html](https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/vrouwen-in-het-verzet.html;).; Correspondentie met Ward Adriaens, 5.4.2023.

Serrien, Pieter. "Tijdlijn WOII," geraadpleegd 8.05.2023. <https://pieterserrien.be/boeken/zowasonzeoorlog/tijdlijn-woii/>.

Serrien, Pieter. <https://pieterserrien.be/tranenovermortsel/>.

Mondelinge bronnen

Geraadpleegd in *Het Guldenboek van de Belgische Weerstand*, 289. Le Messenger de la Liberté. De voorbode van de vrijheid: Anglo-Belgisch tijdschrift, bezorgd door de R.A.F. nr. 2, januari-februari, 1943.

Gesprek en correspondentie met Ward Adriaens, op 6.03.2023 en 17.04.2023.

Gesprek met Jos Decelle op 28.4.2023, 5.05.2023, 6.05.2023 en 19.05.2023.

Correspondentie met Samuel Pauwels op 29.03.2023.

Correspondentie met Martine Schoeters op 24.05.2023.

Studiedag over het verzet in Antwerpen op 10.5.2023.

Boeken en artikels

Adriaens, Ward. *Partizaan Storms*. Brussel: Academic and Scientific Publishers nv, 2012.

Beeken, A. L. A. *Message pour Philomène*. Bruxelles: Editions du Métro, 1948.

Boeva, J. *Witte Brigade (Fidelio) 1940-1944*. Antwerpen: Witte Brigade, 1990.

Bregman, Rutger. *Wat maakt een verzetsheld*. Amsterdam: De Correspondent, 2021.

Capitaine Freddy. *Ils ont craché sur nos tombes*. Aarlen : Fasbender, 1948.

- Carleer, Danny. *De strijd langs lijn 53*. Leuven: Groot Ongelijk, 2023.
- Clerbout, Geert. "Zij die niet terugkeerden, het verhaal van vijf politieke gevangenen die bezweken onder de Nazi-terreur, 1940-1945." (s.d.), geraadpleegd 11.02.2023 <https://www.academia.edu/>.
- Coekelbergs, Roger, Marc Cools, Robin Libert, Veerle Pashley, Jaak Raes, David Stans en Renaat Vandecasteele. *Gedenkboek inlichtings- en actie agenten*. Antwerpen: Maklu, 2015.
- Commissie voor Historiek van de Weerstand. *Guldenboek Van De Belgische Weerstand*. Brussel: Leclercq, 1948.
- De Bodt, Kevin. "Het gebroken verzetsaureool. De witte brigade en het verzet als actieve speler in de strijd om de herinnering." Masterproef, Universiteit Gent, 2009.
- De Wever, Bruno en Karolien Steen. "Het verzet in Gent tijdens de bezetting in de Tweede Wereldoorlog." *Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 52 (2022): 87-118.
- Deboosere, Sabine. *Mechelen in de Tweede Wereldoorlog: het leven in de stad om en rond de Tweede Wereldoorlog*. Tielt: Lannoo, 2009.
- Debruyne, Emmanuel. "La Maison de Verre. Agents et réseaux de renseignements en Belgique occupée 1940-1944." PhD diss., Katholieke Universiteit Leuven, 2006.
- Debruyne, Emmanuel. "Services de renseignements et société: le cas du réseau Tégal. 1940-1944." *Cahiers d'histoire du temps présent* 9 (2001): 105-152, <https://www.academia.edu/>.
- Debruyne, Emmanuel. *La guerre secrète des espions belges 1940-1944*. Brussel: Racine, 2008.
- Fosty, Jean. "De Belgische netten in Frankrijk. Essay over de geschiedenis van de Belgische aktie- en inlichtingendiensten in Frankrijk gedurende de tweede wereldoorlog." *Bijdragen* (1972): 187-222.
- Gillieaux, Louis. *De Belgische spoorwegen, gisteren, vandaag, morgen*. Tielt: Lannoo, 2017.
- Guckens, Jochen. "Le rôle des chemins de fer dans la déportation des juifs de France." *Revue d'histoire de la shoah* 165 (1999): 29-110.
- Gysel, André en Brecht Schotte. *Trein van de hoop*. Leuven: Davidsfonds, 2012.
- Hochard, Cécile. "Les cheminots dans la résistance, bibliographie thématique." *Revue d'histoire des chemins de fer* 34 (2005): 115-148.
- Janssens, Maarten. "Analyse van de inlichtingskernen en haar leden uit de regio Mechelen tijdens de Tweede Wereldoorlog." Masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, 2007.
- Lokker, Claude. *Stokken in de wielen: de Belgische spoor mannen tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen: Fonds Ortelius, 1985.
- Maerten, Fabrice. "Du murmure au grondement. La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la seconde guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)." PhD diss., Université Catholique Louvain, 1999.
- Maerten, Fabrice. "La Résistance en Belgique 1940-1944." *Dossier pédagogique*, 3e editie (2006): 33-59.
- Maerten, Fabrice. "Les archives de et sur la résistance. Par-delà leurs limites, une richesse propice à de nouvelles perspectives." *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 52, nr. 1-2 (2022): 226-240.
- Maerten, Fabrice. *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII. Speuren in de archieven*. Tielt: Lannoo, 2020.

- Marcot, François. "Pour une sociologie de la résistance: intentionnalité et fonctionnalité." *Le Mouvement Social* 180, nr. 3 (1997): 21-42.
- Marquet, Victor. *Bijdrage tot de geschiedenis van het Geheim Leger 1940-1944. Tweede Deel, het Leger van België - Het Geheim Leger 1943-1944*. Bundel V. De organisatie. Brussel: Pygmalion, 1991-1995.
- Michiels, Marc en Mark Van den Wijngaert. *Het XXste transport naar Auschwitz*. Antwerpen: Uitgeverij Manteau, 2012.
- Moreau, Patrick. *Systematiek en Willekeur, het verhaal van de politiek gevangenen uit het arrondissement Mechelen*. Berchem: EPO, 2004.
- Rogier, M.C.G. *Bijdrage tot de geschiedenis van de Belgische spoorwegen te Mechelen*, Mechelen: Mechelse Vereniging voor Spoorweghistoriek De Mijlpaal, 1979.
- Schrijvers, Klaartje. "'Europe sera de droite ou ne sera pas!'" De netwerking van een neo-aristrocratische elite in de korte 20ste eeuw." PhD diss., Universiteit Gent, 2008.
- Strubbe, Fernand. *Geheime Oorlog 40/45: de inlichtings- en actiediensten in België*. Tielt: Lannoo, 1992.
- Tames, Ismee. "Wat we wel over het verzet kunnen leren." Geraadpleegd 8.02.2023. <https://www.niod.nl/nl/publicaties/in-actie>, 24.04.2023.
- Van Brantegem, Koen. "De inlichtingen- en actieagenten van de verzetsbeweging groep G in de Antwerpse regio tijdens de tweede Wereldoorlog (1940-1944)." Masterproef, Universiteit Gent, 2006.
- Van Brussel, Louis. *Partizanen in Vlaanderen: Met actieverslag van Korps 034-Leuven*. Leuven: Acco, 1971, 25.
- Van Der Hertem, Bart, Michelangelo Van Meerten en Greta Verbeurgt. *Sporen in België. 175 jaar spoorwegen, 75 jaar NMBS*. Leuven: Universitaire Pers, 2001.
- Van Doorslaer, Rudi, Emmanuel Debruyne, Frank Seberechts, Nico Wouters en Lieven Saerens. *Gewillig België: overheid en jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 2007.
- Van Heesvelde, Paul. "Au service de deux maîtres. La reprise du travail à la SNCFB en 1940." In *Une entreprise publique dans la guerre: la SNCF, 1939-1945*, uitgegeven door Marie-Noëlle Polino, 105-121. Parijs: Presse Universitaires de France, 2000.
- Van Heesvelde, Paul. "Räder müssen rollen für den Sieg. Spoorwegexploitatie tijdens de Tweede Wereldoorlog." In *Sporen in België. 175 jaar spoorwegen, 175 jaar NMBS*, uitgegeven door Bart Van der Hertem, Michelangelo Van Meerten en Greta Verbeurgt, 182-199. Leuven: Universitaire Pers, 2001.
- Van Herck, Wouter. "Ontstaan en groei van een verzetsbeweging. Vergelijkende prosopografie van de eerste 196 leden van de Witte Brigade/Fidelio." Masterproef, Universiteit Gent, 2002.
- Verhoeyen, Etienne. "Résistances et résistants en Belgique occupée, 1940-1944." *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 70, nr. 2 (1992): 381-98.
- Verhoeyen, Etienne. *België bezet 1940-1944: een synthese*. Brussel: BRTN, 1993.
- Weyns, Babette en Michèle Corthals. "'La Résistance n'a pas encore son historien.'" Verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Belgische historiografie (1944-2020)." *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 50 (2022): 12-54.

Weyns, Babette en Michèle Corthals. "La Résistance n'a pas encore son historien." *Verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Belgische historiografie (1944-2020)*, 52 (2022): 12-54.

Wouters, Nico. "The Second World War in Belgium: 75 years of History (1994-2019)." *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 49 (2019): 13-81.